: પ્રાપ્તિસ્થાન :
શ્રી વિજયચંદ્રસૂરીશ્વરજી
જૈન જ્ઞાનમંદિર
નવરંગ કોલોની
હાઈકોર્ટ પાછળ
નવરંગપુરા અમદાવાદ–૯

: પ્રાપ્તિસ્થાન :
સોમચંદ ડી. શાહ
જીવન નિવાસ સામે
પાલિતાણા

સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર
હાથીખાના રતનપોળ
અમદાવાદ

આવૃત્તિ ૩ જી — પ્રત ૨૦૦૦
સંવત ૨૦૩૧ — સને ૧૯૭૫

: મુદ્રક :
ભરત પ્રિન્ટરી
કાંતિલાલ ડી. શાહ
દાણાપીઠ પાછળ
પાલિતાણા

યોગશાસ્ત્ર, ધ્યાનદીપીકા, સમ્યક્દર્શન, ગૃહસ્થધર્મ અને નીતિમય જીવન, આત્માનો વિકાસક્રમ અને મહામોહનો પરાજય, મલયસુંદરી ચરિત્ર, આનંદ અને પ્રભુ મહાવીર, મહાવીર તત્ત્વ પ્રકાશ, આત્મ વિશુદ્ધિ વગેરે મહાન ગ્રન્થના કર્તા—

પ. પૂ૦ આ. શ્રી વિજયકેસરસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબ

જન્મ : સં. ૧૯૩૩ પોષ શુદ ૧૫ પાલિતાણા
દીક્ષા : સં. ૧૯૫૦ માગશર સુદ ૧૦ વડોદરા
પંન્યાસપદ સં. ૧૯૬૪ માગશર સુદ ૧૦ મુંબઇ
આચાર્યપદ : સં. ૧૯૮૩ કારતક વદ ૬ ભાવનગર
સ્વર્ગવાસ : સં. ૧૯૮૭ શ્રાવણ વદ ૫ અમદાવાદ

॥ ॐ अर्हंनमः ॥

ગૃહસ્થ ધર્મની પ્રસ્તાવના

×*×

આ ગ્રંથ નીતિમય જીવન પછીનો છે. ઘરમાં રહેનાર તે ગૃહસ્થ કહેવાય છે. અને તેમનો ધર્મ, તેમનું કર્તવ્ય, તેમની ફરજો તે ગૃહસ્થનો ધર્મ છે. ધર્મનો ખરો અર્થ તો વસ્તુનો સ્વભાવ તેજ ધર્મ છે. અહીં આત્મા એ વસ્તુ છે, ત્યારે તેનો જે શુદ્ધ સ્વભાવ તે આત્મધર્મ છે. આ વસ્તુ-સ્વભાવરૂપ ધર્મનો પૂર્ણ વિકાસ તો આત્મસ્વભાવમાં સ્થિરતા કરવાથી જ પ્રગટ થાય છે. છતાં પણ આ ગૃહસ્થ ધર્મમાં તે ધર્મની શરૂઆત થાય છે. વૃક્ષરૂપે અહીં નથી પણ અંકુરારૂપે છે અને આ અંકુરાની શરૂઆત તે પણ ભવિષ્યમાં વૃક્ષપણાના પૂર્ણ સ્વરૂપને પામનાર છે. એટલે ધર્મની વસ્તુ સ્વભાવરૂપ ધર્મની શરૂઆત પણ આ ગૃહસ્થ ધર્મમાં થાય છે. તેને પણ ધર્મ કહેવામાં કાંઇ અડચણ નથી.

ઓઘ સંજ્ઞાએ અથવા સેજસાજ આત્મજાગૃતિ એ પણ આ ગૃહસ્થ ધર્મની શરૂઆત છે. છતાં રાજપંથ તો એ જ છે કે આત્માને સમ્યક્ પ્રકારે જાણીને સમજીને પછી વિશુદ્ધિ મેળવવા માટે ગૃહસ્થ ધર્મના વ્રત, તપ, જપ, નિયમો વિગેરેનો આદર કરવો. સમ્યક્ જ્ઞાન થયા પછીથી જ સમ્યક્ ચારિત્રની શરૂઆત થાય છે. આ ગૃહસ્થધર્મ તે પણ દેશથી સમ્યક્ ચારિત્ર, એ સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાનપૂર્વક હોય તો જ ખરી રીતે કર્મનિર્જરા કરવામાં હેતુભૂત થાય છે, તે સિવાયનું દેશ કે સર્વચારિત્ર એ આશીભાવવાળું સંસારની વિવિધ

બાસનાના સંસ્કાર કે લાગણીવાળું હોવાથી ભવભ્રમણના હેતુભૂત થાય છે કવચિત એવા દાખલાઓ પણ બને છે કે સમ્યક્દર્શનજ્ઞાન વિના ઓઘે પણ આ ચારિત્રમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં સમ્યક્દર્શનજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવા સાથે સમ્યક્ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, છતાં પણ તે રાજમાર્ગ નથી. સર્વ કોઇને એમ જ થાય તે નિર્ણય કરી શકાય તેમ નથી. ઘણાઓ આ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન વિના દેશથી કે સર્વથી ચારિત્ર પાળીને થોડો વખત દેવ મનુષ્યાદિનો વૈભવ ભોગવીને નરક નિગોદમાં ગયેલા શાસ્ત્રોમાં બતાવ્યા છે. અર્થાત્ સમ્યક્દર્શનજ્ઞાન વિનાનુ ચારિત્ર ભવભ્રમણના હેતુભૂત થાય છે. અહીં કહેવાનુ રહસ્ય એ છે કે ખરેખર યોગ્યતા વિનાનું ચારિત્ર તે પરિણામે દુઃખરૂપ થાય છે, ત્યારે ખરી યોગ્યતાવાળું થોડું પણ ચારિત્ર મહાન આત્મસંપત્તિના, આત્માનંદના હેતુભૂત થાય છે.

આ યોગ્યતા તે આત્મા અને જડ પદાર્થને સમ્યક્ રીતે સમજીને, દરેકના પૃથક્ પૃથક્ સ્વભાવનો નિશ્ચય કરીને આત્માએ જ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એમ જાણીને, તેને જ સંપૂર્ણ પ્રીતિનું પાત્ર બનાવવો તે છે તથા તેના સિવાય દુનિયામાં કોઈપણ પ્રાપ્તવ્ય નથી. અધિક પ્રીતિનુ સ્થાન કોઇપણ નથી. વ્હાલા પ્રેમપાત્રના વિયોગથી જેમ પુરુપ કે સ્ત્રીઓ તેને દર ક્ષણે યાદ કરે છે, તેને માટે ઝુરે છે, અને પ્રીતિની અધિકતાને લઇ સર્વ વસ્તુમાં તેને નિહાળે છે, તેને જ જુએ છે તેમ તે યોગ્યતાવાળો જીવ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ આત્માને પ્રગટ કરવા માટે દુનિયાના બધા પદાર્થો તરફથી મનને ખેંચી લઈ એક આત્મા સન્મુખ મનના પ્રવાહને જોડી દઈ

પ. પૂ૦ આ. શ્રી વિજયચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ સાહેબ.

જન્મ : સં. ૧૯૫૫ કારતક સુદ ૧૫ વઢવાણશહેર
ઢુંઢક દીક્ષા : સં. ૧૯૬૫ માગશર સુદ ૩ અમદાવાદ
સંવેગી દીક્ષા : સં. ૧૯૭૮ વૈશાખ સુદ ૩ સીનોર (ડભોઇ)
પંન્યાસ પદ : સં. ૧૯૯૩ પોષ સુદ ૨ પાલિતાણા
આચાર્યપદ : સં. ૨૦૧૮ માગશર સુદ ૬ બીલીમોરા
સ્વર્ગવાસ : સં. ૨૦૨૮ વૈશાખ સુદ ૩ અમદાવાદ

પ્રત્યેક ક્ષણે તેને જ સંભારવો. તેને માટે ઝુરવું અને સર્વ દેશ કાળમાં તેને જ નિહાળવો તન્મય થવું. આવો વિચાર જ્યારે હૃદયમાં શુદ્ધ આત્મા માટે જાગે છે ત્યારે ખરેખર આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્તિની યોગ્યતા આવે છે અને પછી તેને માટે જે જે પ્રયત્નો પ્રવૃત્તિ કરાય છે તે તે સર્વમાંથી આત્મા જ ઉન્નત ભાવને પામતો અને પોતે જ તે પવિત્રતા શુદ્ધતાના સ્વરૂપે બનતો અનુભવાય છે આજ જીવન ચારિત્ર છે, ચારિત્રની છેલ્લી હદમાં જ પૂર્ણ પરમાત્માસ્વરૂપ પોતાનો આત્મા થઇ રહે છે.

આ ચારિત્રનું પ્રાપ્તવ્ય છે અને તેની શરૂઆત ઘણા જ નાના પાયા ઉપર આ ગૃહસ્થ ધર્મમાં કરવામાં આવેલી છે. ત્યાગમાર્ગમાં તેની શરૂઆત વધારે વિસ્તારથી થાય છે. અપ્રમત્તદશાસ્વરૂપ દશામાં તેની પૂર્ણાહુતી થાય છે.

આ ઉપરથી કહેલી પ્રાપ્તવ્યવાળી દિશા ધ્યાનમાં રાખીને તે માર્ગની અહીંથી શરૂઆત કરવામાં આવે છે. ત્યાગમાર્ગમાં તેની શરૂઆત વધારે વિસ્તારથી થાય છે. અપ્રમત્ત-દશા–સ્વરૂપ દશામાં તેની પૂર્ણાહુતી થાય છે.

આ ઉપર કહેલી પ્રાપ્તવ્યવાળી દિશા ધ્યાનમાં રાખીને તે માર્ગની અહીંથી શરૂઆત કરવામાં આવે છે. શરૂઆતમાં પોતાના લક્ષ પ્રાપ્તવ્ય સામી આંતરદૃષ્ટિ રાખીને આ ગ્રંથમાં બતાવેલી દરેક ક્રિયા પોતાની યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કરવા માટે લાગણીપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો. આ ભૂમિકામાં ઘણા અંતરાયો દૂર કર્યા પછી. ઘણી મલીન વાસનાઓ ઓછી કર્યા પછી અને શુભ સંસ્કારનો વધારો કર્યા પછી અપ્રમત્તતાવાળી

શુદ્ધ દશામાં પ્રવેશ કરી શકશે. અને સર્વ કર્મનો નાશ તેવી દશા–લાયકાત પ્રાપ્ત થયાથી કરી શકાશે.

આ કહેવા ઉપરથી આ ગ્રંથના અધિકારી કોણ છે તે વાત કહી બતાવી છે. આ ગ્રંથનો ઉદ્દેશ પણ મલીન વાસનાનો ત્યાગ કરવાપૂર્વક સાધકોએ અપ્રમત્ત દશાને લાયક થવું તે જ છે તે બાબતનાં સાધનોનો ઉલ્લેખ આ નાનાસરખા ગ્રંથમાં બન્યો તેટલો કરવામાં આવેલ છે.

ક્રમ એવો રાખવામાં આવેલ છે કે ગૃહસ્થોએ પ્રાતઃકાળમાં જાગૃત થતાં જ નમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરવું. તે સ્મરણના ઉત્તમ, મધ્યમ, જઘન્ય ભેદો બતાવ્યા છે. પોતાના કર્તવ્યસંબંધી વિચારો કરવાનું સૂચવ્યું છે. ઉમેદવાર અને વ્રતધારી માટે પ્રતિક્રમણ (આવશ્યક) કરવાનું બતાવ્યું છે. દેવદર્શન કરવાનો વિધિ સમજાવ્યો છે. ઉપાશ્રય જવાનો હેતુ વિધિ અને વ્યાખ્યાન શ્રવણના હેતુઓ દર્શાવ્યા છે. શ્રવણના ફળરૂપ વિરતિ માટે ગૃહસ્થધર્મના બાર વ્રતો બતાવ્યા છે. સુંદર રહસ્યો સાથે અષ્ટપ્રકારી પૂજા અને દેવમંદિર સંબંધી વિધિ કહી છે. આ પ્રસંગે અશક્ત અને જરૂરીયાતવાળા પ્રસંગને ઉદ્દેશીને માનસીક પૂજા કરવાનું જણાવ્યું છે તે સાથે ભાવપૂજાના સંબંધમાં શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજીનું ભાવપૂજા વિષે એક અર્થ સાથે સ્તવન આપેલ છે. ત્યાર પછી રાક્ષસી, માનવ અને દૈવીભોજનનો વિધિ બતાવ્યો છે ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિવેક પણ સાથે કહ્યો છે. બપોરના નવરાશના વખતે ઘરના આગેવાન ગૃહસ્થે પોતાના કુટુંબને ઉદ્દેશીને વિવિધ પ્રકારની હિતશિક્ષાઓ

અધ્યાત્મનિષ્ઠ પરમ પૂજ્ય આચાર્ય
વિજયચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ. સા. ના શિષ્ય રત્ન

શાંતમૂર્તિ પરમ પૂજ્ય આચાર્ય
વિજયપ્રભવચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબ

આપવી અને વિવિધ સદ્દગુણો પોતામાં ખીલવવા તે સંબંધી કેટલીક શિખામણો અને સદ્દગુણોની દિશા બતાવી છે. ત્યાર પછી દૈવ ઉપર આધાર રાખી બેસી ન રહેતાં ધન કમાવાનો પ્રયત્ન કરવાનું સૂચન કરેલ છે. અને છેવટે સંધ્યા વખતની ક્રિયા નિદ્રાવશ થાય ત્યાં સુધીની બતાવી છે.

આ પ્રમાણે બતાવીને નિત્યનું કર્તવ્ય સમાપ્ત કરેલ છે. ત્યાર પછી કાયમના કર્તવ્ય તરીકે ગર્ભની શરૂઆત થાય ત્યારે ગર્ભવાળી સ્ત્રીઓએ કેવા નિયમો પાળવા? કેવા વિચારો કરવા? તે પ્રસંગે પતિનું કર્તવ્ય, બાળકોને ઉછેરવાની સમજ, માતા પિતાની બાળકો પ્રત્યેની ફરજ, સાસુઓની વહુ પ્રત્યે ફરજ, વહુઓની સાસુ તથા કુટુંબ પ્રત્યે ફરજ, સ્ત્રીઓનો પતિ પ્રત્યેનો ધર્મ, પત્નીઓની પતિ પ્રત્યે ફરજ, છોકરાઓની માબાપો પ્રત્યેની ફરજ વિગેરે બતાવી ગૃહસ્થાશ્રમ કેમ સુખરૂપ વ્યવસ્થાસર ચાલે તે બતાવ્યું છે.

ત્યાર પછી પરમાર્થ તરફ પ્રવૃત્તિ કરાવવા ગૃહસ્થોએ પોતાના દ્રવ્યનો સાત ક્ષેત્રમાં કેવી રીતે ઉપયોગ ખરચ કરવો તે બતાવ્યું છે. સાધારણ દ્રવ્યની જરૂરીયાત અને ખરા સ્વામીવચ્છલને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે તીર્થયાત્રાએ જવાનો ઉદ્દેશ અને ત્યાં જઈ શું કરવું તે બતાવ્યું છે. છેવટની અંતિમક્રિયા બતાવી, કાળજ્ઞાનથી પોતાના આયુષ્યનો નિર્ણય કરી ખરી સમાધિવાળી સ્થિતિમાં આ મદદગાર મિત્ર-દેહનો ત્યાગ કરવાનું બતાવી ગ્રંથની સમાપ્તિ કરવામાં આવી છે.

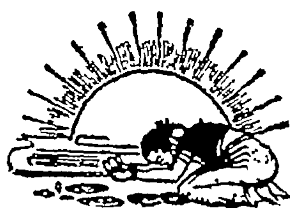
આ દેશચારિત્ર પાળીને આગળ વધવા ઇચ્છનારને માટે

ત્યાર પછી સમ્યગ્દર્શન અને ધ્યાનદીપિકા નામના ગ્રંથો લખવામાં આવેલ છે તે સાધનો દ્વારા તે પછીની ભૂમિકામાં આગળ વધવું એ સાધકોને ભલામણ કરવામાં આવે છે.

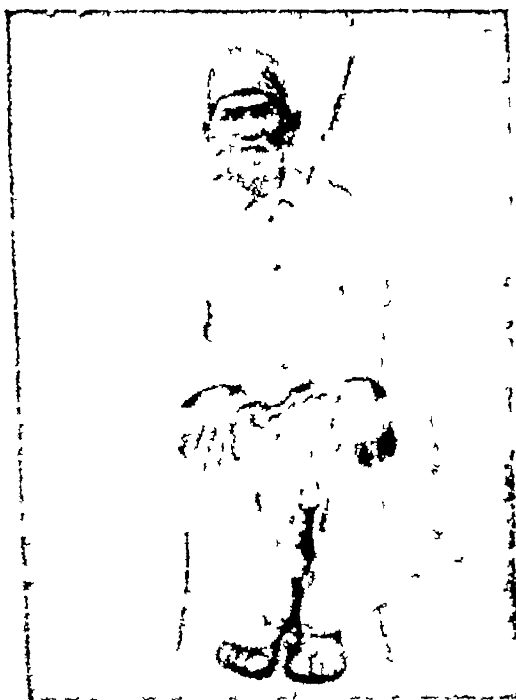
આ ગ્રંથ પેથાપુર નિવાસી મહેતા શકરચંદ કાલીદાસની પ્રેરણાથી લખવા માંડયો હતો પણ બીજા કેટલાક કારણસર આ ગ્રથ છ વર્ષ સુધી અધુરો જ રહી ગયો હતો. જે આ ઓગણીસો બહોંતેરના ગોધાવીના ચોમાસામાં પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો છે. આ ગ્રંથને લખનાર અને વાંચનાર બન્નેને પરમ શાંતિ પ્રાપ્ત થાઓ એ પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરી આ ગ્રંથ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

વિક્રમ સંવત ૧૯૭૩ ના પોષ સુદ ૧ સોમવાર.

લિ. પં. કેશરવિજયજી ગણિ.

શેઠશ્રી હેમચંદ ડાહ્યાભાઇ વોરા

જન્મ : લોધિકા (જામનગર) સં. ૧૯૨૫
સ્વર્ગવાસ : જામનગર સં. ૧૯૯૫,
મહા વદ ૧૩ ગુરુવાર (તા. ૧૬-૨-૧૯૩૯)

સ્વ. શ્રી હેમચંદભાઇ ડાહ્યાભાઇ વોરાની

જીવનરેખા

कृत पुण्यस्य जीवस्य मृत्युरेव रसायनम् ।

ઉપવનમાં કોઈ રંગ–બેરંગી પુષ્પો વિકસે છે અને સમયને પરિપાક થતાં તે કરમાઈ જાય છે. તે જ પુષ્પની મનુષ્ય પ્રશંસા કરે છે, કે જેને જોતાં જ દિલ લેવા માટે લાલાયિત્ત બની જાય. તેની ખુશબો લેવા માટે ભ્રમર જેમ કમલના રજકણોમાં આસક્ત બને, તેમ મન તરબરતર થઇ જાય છે. એ પુષ્પ સર્વનું આકર્ષક કેન્દ્ર બની જાય છે.

સંસાર ઉપવનમાં પણ કેઈ માનવ પુષ્પો' દિ ઉગ્યે વિકસે છે અને આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તે વિલય થઈ જાય છે. પરંતુ તે જ મનુષ્યની જનવર્ગ પ્રશંસા કરે છે–તેનું જ અનુકરણ કરે છે, કે જેની જીવની પરોપકાર, સુયશ, સદાચાર, ઉદારતા આદિ ગુણુસુવાસથી મઘમઘાયમાન હોય.

સ્વર્ગસ્થ શ્રી હેમચંદભાઈ વોરાનું જીવન પણ આવું જ ધર્મપ્રવૃત્તિથી જાજવલ્યમાન હતું. તેઓએ (૧) તુલસીદાસ (૨) અમૃતલાલ અને (૩) દેવીદાસ વોરા–એમ ત્રણેય પુત્રોને પણ વ્યવહારકુશળ બનાવવા સાથે, જીવન કેવી રીતે જીવવું? એના વિકાસ માટે ધર્મવ્યવહારનું પણ સુંદર યોગદાન કરેલ. શ્રી દેવીદાસ વોરાએ પણ પોતાના (૧) સુરેશચંદ્ર (૨) દિલિપકુમાર, (૩) દિવ્યકાન્ત, (૪) અજયકુમાર, અને (૫) જયકુમાર–એમ પાંચેય સુપુત્રોને પણ ધાર્મિક અને

વ્યવહારિક શિક્ષણનું દાન કરવામાં પણ સારો એવો પુરૂષાર્થ સેવ્યો હતો.

જેનાં ફલસ્વરૂપ આજે પણ શ્રી દેવીદાસભાઇ તથા તેમના સુપુત્રો ખરગપુરમાં જૈન સંઘ તથા બજારમાં સારી એવી કીર્તિ દ્વારા માનભર્યું સ્થાન ધરાવે છે અને ધર્મના દરેક સુપ્રસંગે ઉદાર હાથે દાન કરી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય સંપાદન કરી રહ્યા છે.

આ અણુમોલ ગ્રંથરત્ન 'શ્રી ગૃહસ્થધર્મ અને નીતિમય જીવન' પ્રકાશિત કરવામાં પણ તેમનો ઉદારતાભર્યો આર્થિક સહકાર પણ ઘણો જ પ્રશંસનીય છે. તેમના આ સત્કાર્યની અનુમોદના કરવા પૂર્વક ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

તેઓ તેમજ તેમના સુપુત્રો પણ પિતાશ્રીના પગલે ચાલી સ્વજીવનને ગુણપુષ્પોથી સુવાસિત બનાવે, એ જ શુભાશા.

दुष्प्रतिकारौ मातापितरौ

જેમના નિઃસીમ વાત્સલ્યે મુજ જીવનપંથને શલ્યરહિત બનાવવા અતૂટ અને અખંડ પ્રેરણા સમર્પી, બાલ્યકાળથી યુવાવસ્થા સુધી જેમણે વ્યવહારિક શિક્ષણ સાથે ધાર્મિક શિક્ષણના યોગદાન માટે ન જોયા રાત-દિવસ, ન જોયો ટાઢ-તડકો, અરે, મારૂં સ્વાસ્થ્ય સદૈવ અનુકૂળ-સુખાકારી રહે તે માટે જેમણે કંઈ કંઈ કષ્ટ વેઠયા, બાધા-રાખડી કરી, તે મુજ હિતવત્સલ, પરમોપકારી, આજીવન વંદનીય, મુજ જીવનના પથદર્શક અને અનેક ગુણભંડાર સમા **પરમ-પૂજ્ય માતા-પિતાના ચરણકમલમાં—**

ગંગાસ્વરૂપ

ફુલીબાઇ હેમચંદ વોરા

'શ્રી ગૃહસ્થ ધર્મ અને નીતિમય જીવન' નામક આ પુસ્તક સમર્પણ કરી અને મારા જીવનને કંઈક કૃતાર્થ અનુભવતો, આપના સદ્‌ગુણોની સુવાસમાં ભ્રમરતુલ્ય આપનો બાળ દેવીદાસના કોડ કોડ પ્રણામ.

કલ્યાણમિત્રને કેમ વિસરાય ?

રસ્તે જતા ભિખારીને જો કોઇ પુણ્યશાળી ૫-૧૦ રૂપિયાનું દાન આપે, તો તે કેવો આનંદિત બની જાય ? અને તેમના ગુણો ગાવા માટે તે કેવો લાલાયિત થઈ જાય ? બે-ચાર રોગોથી પીડાતા જીવને જો કોઇ ધન્વંતરી વૈદ્ય મળી જાય, તો તેનો મનમયૂર કેવો નૃત્ય કરવા લાગી જાય ?

તેમ-

મુજ જીવનમાં ધર્મમાર્ગે ચંચળ લક્ષ્મીનો સદ્‌વ્યય કરવામાં સદા સૂચન કરનાર, તેમજ તીર્થયાત્રા, સાધુભક્તિ આદિ ધર્મકાર્યો માટે નિરંતર પ્રેરણાશ્રોત વહાવનાર કલ્યાણ-મિત્ર સમાન મુજ જીવનસંગિની **ધર્મપત્ની પદ્મા** (પદ્માવંતી) પણ આ તકે યાદ કરવાનું કેમ ભૂલાય ? એ ધર્મસહચારિણી મુજ જીવનને ઉજાળવા માટે સદૈવ દિવાદાંડી રૂપ બની રહે, એ જ શાસનદેવ પ્રત્યે અભ્યર્થના.

—એસ. દેવીદાસ

૯૮, ગોળ બજાર, ખરગપુર (બંગાલ)

શુદ્ધિપત્રક

પાનું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૧	પોહોરે	પ્રહરે
૨	૧૪	આપણે	આપણને
૨	૨૧	એ જ છે કે	એ જ છે કે તેને આપણે વારંવાર યાદ કરતા નથી.
૪	૨૧	મહાત્મ	મહાત્મા
૭	૨૩	પરણમી	પરિણમી
૯	૨૨	ઘટી	ઘડી
૧૨	૨	સિદ્ધો	સીધો
૧૨	૩	સિધ્ધું	સીધું
૧૩	૧૭	સાહુણું	સાહૂણું
૧૮	૧૨	૪ર	કર.
૨૦	૧૯	બાવીએ	વાવીને
૨૨	૧	તરજમાં	તરત
૨૫	૧૧	જેમ	જેમાં
૨૯	૧૪-૧૫	નિસ્સિહિ	નિસીહિ
૩૪	૧૭	ગણો	ગુણો
૩૫	૭	વધાયે	વધારે

પાનું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૬	૨૧	નિસ્સિહિ	નિસીહિ
૩૭	૮	નિસ્સિહિ	નિસીહિ
૩૭	૯	કાર્યો	કાર્યોથી
૪૨	૧૬	અનુ	અણુ
૪૨	૨૧	સન્માર્ગ	સન્માર્ગે
૪૩	૪	કારણો	કારણે
૪૪	૧૨	સુખદાય	સુખદાયી
૪૪	૧૯	અવચનતા	અવંચનતા
૪૭	૧૦	એટણે	એટલે
૫૩	૯	માકડું	માંકડું
૫૭	૨૧	દુરઉપયોગ	દુરુપયોગ
૫૭	૨૩	મનુષ્યોનાં	મનુષ્યોના
૫૮	૪	મનુષ્યને	મનુષ્ય
૫૮	૭	વગેરેનો	વિગેરેનો
૬૦	૬	ત્રજું	ત્રીજું
૬૨	૧૬	મૈથુનકીડા	મૈથુન ક્રીડા
૬૨	૧૭	રમણિક	રમણિય
૬૩	૬	નિર્લજ	નિર્લજ્જ
૬૩	૨૧	ગૃહસ્થાશ્રમમીઓએ	ગૃહસ્થાશ્રમીઓએ

પાનું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૬૪	૨	સ્રીઓનાં	સ્રીઓના
૬૫	૨	મન્મન	મંદ મંદ
૬૭	૮	રહેલાનાં	રહેલાના
૬૭	૧૦	ચોથા શિયલ વ્રતમાં	ચોથો અતિચાર
૬૮	૩	જરુરી	જરુર
૬૯	૭	કામાદિ	કામાદિની
૭૨	૬	સ્થિતિનાં	સ્થિતિના
૭૫	૨	क्कमण	क्यागण
૭૫	૨	માણુંસિ	માણુંસિ
૭૫	૩	સુસવાઓ	સુસાવઓ
૭૮	૯	નેથી	નથી
૭૮	૧૪	અનાઉપયોગે	અનુપયોગે
૮૦	૭	પરિણામવાળાં	આવા પરિણામવાળા
૮૧	૧૩	રોગોનો	રોગોના
૮૮	૨	અનાઉપયોગે	અનુપયોગે
૯૧	૭	ભોજનો	ભાજનો
૯૩	૭	કહેવામાં	કહ્યાં
૧૩૫	૫	તરંગા	નારંગા
૧૩૯	૨૦	તેનો	તેવું

પાનું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૪૦	૨૧	કય	કાર્ય
૧૪૪	૨૦	કુટુંબના	કુટુંબને
૧૪૪	૨૧	કુટુંબને	કુટુંબના
૧૫૫	૨૦	એનેકનો	અનેકનો
૧૬૩	૮	સહેલાઈની	સહેલાઇથી
૧૬૯	૨૪	કરવે	કરવો
૧૭૭	૧૯	ઉદ્દેશ	ઉદ્દેશથી
૧૮૧	૧૦	ચાલ્યા	ચાલ્યું
૨૦૧	૧	ચાકરી	ચાકરી કરવી
૨૦૧	૧૭	પરે	પર
૨૧૮	૨૨	પ્રમાણે	એ પ્રમાણે
૨૧૯	૧૬	નિધ્વંસ	નિધ્વંર્સ
૨૧૯	૨૩	ગરીભ	ગરીબ
૨૨૨	૯	હૈયાતિ	હયાતિ

ગૃહસ્થ ધર્મની પ્રસ્તાવના.

પાનું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૬	૧	શકશે	શકાશે
૭	૬	પ્રમાખે	પ્રમાણે

અનુક્રમણિકા

ॐ अर्हं नमः ।

ગૃહસ્થ ધર્મ

નમસ્કારમંત્રનું સ્મરણ.

મનુષ્યોએ રાત્રિના છેલ્લા પોહોરે નિદ્રાનો ત્યાગ કરવો. તેટલું વહેલું ન ઉઠાય તો પાછલી ચાર ઘડી રાત રહે ત્યારે તો જરૂર જાગવું જોઇએ, વધારે ઉંઘવું તે તો અજ્ઞાનને વધારનારૂં કામ છે. આળસ-પ્રમાદ વધવાથી દારિદ્રમાં પણ વધારો થાય છે. ખોરાક અને નિદ્રા જેટલા વધારીએ તેટલા વધે છે અને ઓછા કરીએ તેટલાં ઓછાં થાય છે.

આંખોમાંથી ઉંઘ ઉડી જતાં તરત પથારીમાંને પથારીમાંજ નવકારમંત્ર ગણવા શરૂ કરી દેવા. આ વખતે શરીર કે લુગડાં ચોક્ખાં ન હોય તો પણ મનમાં હોઠ ન હાલે તેવી રીતે નવકારમંત્ર ગણવામાં જરાપણ ઢીલ ન કરવી. કેમકે ઉંઘ ઉડી જાય કે તરત જ નવકારમંત્ર ગણવામાં ન આવે તો બીજા વિચારો મનમાં આવી જાય છે.

તમને એ વાતની તો ખબર જ હશે કે કોરા વાસણમાં જે વસ્તુ ભરવામાં આવે છે તેની વાસ તે વાસણમાં બેસી જાય છે. જો લસણ, ડુંગળી, વઘારણી કે તેવી જ વસ્તુ કોરા વાસણમાં ભરી હોય તો પછી તે વસ્તુ કાઢી લીધા પછી પણ તે વાસણમાંથી તેની વાસ જતી નથી. આ જ પ્રમાણે જો તે કોરા વાસણમાં કેશર, બરાસ, કસ્તુરી કે

તેવી જ કોઈ ઉત્તમ વસ્તુ ભરી કે મૂકી હોય તો તે વાસણમાંથી તે વસ્તુ કાઢી લીધા પછી પણ તેવી જ વાસ આવશે.

આજ ન્યાયે આપણે જ્યારે ઉંઘી ગયા હોઈએ ત્યારે આપણું મન નિદ્રા આવવાથી શાંત થઈ ગયુ હોય છે. તે વખતે બીજા વિચારો સ્થિર થઈ ગયા કે દબાઈ ગયા હોય એટલે મન કોરૂં થયા જેવું થઈ જાય છે. પાછા જ્યારે આપણે જાગીએ છીએ ત્યારે તે ભૂલાઈ ગયેલા કે ઠરી ગયેલા વિચારો પાછા યાદ આવે છે પણ તે વિચારો આપણે યાદ કરીએ તો જ આવે છે. પોતાની મેળે ચાલ્યા આવે છે તેમ આપણને લાગે છે પણ ખરી રીતે તો આપણને વિચાર કરવાની ઘણી ટેવ પડી ગયેલી હોવાથી એમ લાગે છે કે વિચાર કર્યા વિના એની મેળે જ ચાલ્યા આવે છે પણ તેમ નથી. આપણે યાદ ન કરીએ તો કાંઈ યાદ ન જ આવે.

આપણે આપણા સંસાર વ્યવહારના અને વિશેષે કરી જે આપણને વધારે પ્રિય હોય તેના વિચારો વધારે આવે છે. આ વિચારો વધારે અને તરત યાદ આવે છે. તેનું કારણ એ છે કે આપણે વારંવાર તેવી વાતોને યાદ કરીએ છીએ. કાંઇ પણ ધર્મના વિચારો કે તેવા જ બીજા સારા વિચારો તરત આવતા નથી. અરે ! નવકારમંત્ર ગણવાનું પણ ઉઠીને તરત આપણે ભૂલી જઇએ છીએ તેનું કારણ એ જ છે કે તેને આપણે જો વારંવાર યાદ કરીએ તો પછી તેની પણ ટેવ પડી જાય છે તો પછી તે પણ જરા જરા વારમાં અને આપણે ધારીએ તે વેળાએ પણ યાદ આવે છે.

અહીં તમને એમ વિચાર થાય કે ઉઠતાં વેંત બીજા વિચાર થાય તો આપણને શું નુકશાન થાય? આનો ઉત્તર એ છે કે આપણા વ્યવહારમાં તમે ઘણીવાર કેટલાક માણસોને બોલતાં સાંભળો છો કે ભાઇ! આજ ફલાણા માણસનું મોઢું જોયુ કે નામ લીધું તેથી હજી સુધી ખાવાનું મળ્યુ નથી. અથવા આજે મને અમુક નુકશાન થયું છે. અને એક દિવસ ફલાણાનું મોઢું જોયું હતું કે નામ લીધું હતું તેથી તે આખો દહાડો મને આનંદમાં ગયો હતો અને અમુક લાભ પણ થયો હતો.

આ વાત તદ્દન કાઢી નાખવા જેવી નથી. ઉઠતાવેંત આપણે સારા–નઠારા માણસનું મોઢું જોયું હોય કે નામ લીધું હોય તો આપણી તેવી સારી કે નઠારી ભાવના બંધાય છે અને ભાવનાના પ્રમાણમાં આપણું મન મજબૂત કે નબળું થાય છે, અથવા પવિત્ર કે અપવિત્ર મજબુત કે નબળી થયેલી ભાવનાના પ્રમાણમાં આપણું વર્તન થાય છે. સત્તામાં રહેલાં સારાં કે નઠારાં કર્મો તે આપણી ભાવનાના પ્રમાણમાં બહાર આવી આપણને સુખ કે દુઃખ આપે છે.

આ ઉપરથી આપણે સમજવાનું કે ઉંઘમાંથી જાગતાવેંત જ પરમાત્માનું નામ લેવા મંડી જવું અને મનરૂપી કોરા વાસણમાં ખરાબ વિચારોરૂપી હલકાં પદાર્થ ન ભરાવા પામે તે પહેલાં સારા વિચારરૂપી ઉત્તમ પદાર્થ ભરી દેવા, તેથી આપણો આખો દિવસ આનંદમાં જાય અને નુકશાન ન થાય. પરમાત્માનું નામ લેવાથી પુન્ય બંધાય છે અને તેથી આપણે સુખી થઈએ છીએ.

આ પરમાત્માનું નામ કેટલીવાર લેવું તેનો કાંઇ નિયમ નથી. લેવાય તેટલીવાર લેવું. જેમ વધારે વાર લઇએ તેમ વધારે ફાયદો થાય છે કોઈ પાઠ વધારે વાર ધ્યાનપૂર્વક ગોખ્યો હોય કે કોઈ વાત ઘણીવાર યાદ કરી હોય તો તે ઘણીવાર યાદ આવે છે, અથવા તરત યાદ આવે છે તેમ ભગવાનનુ નામ ઘણીવાર ધ્યાનપૂર્વક એટલે બીજા કોઈ ઠેકાણે મનને ન પરોવતાં કે બીજી કોઈ વાત યાદ ન કરતાં તેમાં જ મન લગાડીને લીધું હોય તો આખો દિવસ વ્યવહારના કામકાજ કરતા હોઇએ તો પણ તે પવિત્ર નામ યાદ આવે છે અને તે વધારે વાર યાદ આવતા તે વધારે વાર આપણે ગણીએ–જપીએ તો ફાયદો પણ વધારે થાય છે.

કુંભાર જેમ વાસણ બનાવવાનું ચક્કર વધારે જોરથી ફેરવે છે તેમ તે ચક્કર ફેરવી રહ્યા પછી પોતાની મેળે કેટલીકવાર સુધી ફર્યા કરે છે જો ધીમેથી ફેરવ્યુ હોય તો ફેરવી રહ્યા પછી થોડી જ વારમાં બંધ પડે છે તેમ તમે જેટલી લાગણીથી અને જેટલીવાર પરમાત્માનું નામ લીધુ હશે, તેટલીવાર ત્યાર પછી પણ વ્યવહારના કામમાં પણ તે યાદ આવ્યા કરશે. આ બાબતનો મનમાં મજબુત સંસ્કાર પાડવાથી માણસોના ઘણાં અશુભ કર્મ ઓછાં થતાં તેમનું મન નિર્મળ થઈ જાય છે અને તેમને આગળ વધવામાં મુશ્કેલી નડતી નથી. આ જીંદગીમાં જ તેઓ ધારે તો મહાત્મ પુરુષ પણ બની શકે છે. જુઓ કે કેટલીવાર સુધી ભગવાનનું નામ લેવું તેવો નિયમ નથી. તથાપિ વધારેવાર ભગવાનનું નામ લેવાને આળસુ છે તેમણે નિયમ એવો

રાખવો કે સાત કે એકવીશવાર તો અવશ્ય ભગવાનનું નામ ઉંઘ ઉડે કે તરત જ લઈ લેવું.

જેમને આખો દિવસ કે દરેક પ્રસંગમાં ભગવાનનું નામ કે પોતાનું કર્તવ્ય યાદ રાખવાની ઇચ્છા હોય તેમણે એક કોઇ પદ કે સ્તવન યા જેમાં પોતાનું કર્તવ્ય વર્ણવેલુ હોય યા વૈરાગ્ય ભાવને સૂચવતું હોય તેવું કોઈ પદ લઇને ઉઠતાંવેંતજ ધીમેધીમે મધુર રાગે પણ લંબાવીને, તેના અર્થમાં ધ્યાન આપીને, વારંવાર ઉંચે સ્વરે બોલવું તેનો એટલો બધો દઢ સંસ્કાર બંધાશે કે દિવસના કોઈ પણ ભાગમાં અને કોઈપણ કામના પ્રસંગમાં તે પદનું અમુક વાકય તેના મુખમાંથી સ્વાભાવિક રીતેજ નીકળ્યા કરશે. એટલુંજ યાદ રાખવાનું છે કે તે પદ કે વાકયનો જેટલો મજબુત સંસ્કાર મન ઉપર પાડયો હશે તેટલીજ ઉતાવળથી તે યાદ આવશે. જો સંસ્કાર દઢ પડયો ન હશે તો વારંવાર યાદ નહિં આવે. તે પદ બોલતી વેળાએ બીજા વિચારો મનમાં નહિ હશે તોજ મજબુત સંસ્કાર મન ઉપર પડશે એ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી. મન ઉપર મજબુત સંસ્કાર પાડવા માટે દિવસના ભાગમાં હાલતાં, ચાલતાં, સુતાં, બેસતાં કે હરકોઈ કામકાજ કરતાં નિરંતર મનમાં નવકાર-મંત્ર ગણુવાની ટેવ રાખવી, રસ્તે ચાલવું તેમાં પગનું કામ છે. પગ ચાલવાનું કામ કરશે તે વેળાએ મન તો વિચારો કરવાનુ પોતાનું કામ શરૂ રાખશે જ. તે વેળાએ વિના પ્રયો-જનના સારા–નઠારા વિચાર કરવા તેના કરતાં પરમાત્માનું નામ મનમાં લેવાય તો શી હરકત છે ? કાંઇ જ નહિ.

આવી જ રીતે નવરા બેઠા હોઇએ, કાંઈ કામકાજ ન હોય તે અવસરે પણ આડાઅવળા નિરૂપયોગી વિચારો કરવા તેના કરતાં ભગવાનનું નામ લઈએ તો આપણને કાંઈ પણ નુકશાન ન થતાં ઉલટું પુન્ય બંધાય છે. તેમજ રાત્રિએ પથારીમાં સુતા હોઇએ અને ઉઘ આવતી ન હોય, તે ઉઘ માટે પથારીમાં આમતેમ આળોટો અને ઉઘ લાવવા માટે આર્ત્તધ્યાન કરતા હો, તેને બદલે ઉઘ જ્યાં સુધી ન આવે ત્યાં સુધી પરમેશ્વરનું નામ લીધા કરો તો કેટલો બધો ફાયદો થાય ? ભગવાનનું નામ લેતાં લેતાં ઘણીવાર તરત ઉંઘ આવી જાય છે. આપણું ધ્યાન ઈશ્વરના નામમાં હોવાથી રાત્રિએ સ્વપ્ન પણ સારાં સારાં આવે છે અને તેટલા વખત માટે પાપનો માર્ગ પણ બંધ થાય છે. માટે નિરંતર પરમાત્માનું નામ લેવાની ટેવ રાખવાથી તે અભ્યાસ મજબુત થાય છે.

મનમાં હોઠ ન હલાવતાં પરમાત્માનું નામ હાલતાં-ચાલતાં ગમે તેવા સ્થળે લેવામાં આવે તો પણ ગેરફાયદો થતો નથી પણ ઉલટો સારો ફાયદો થાય છે.

ચાલુ સ્વર પ્રમાણે પગ નીચો મૂકવો.

ત્યાર પછી પથારીનો ત્યાગ કરી નીચા ઊતરવું. આપણી નાસીકાનાં બે છિદ્રો છે, તેમાંથી શ્વાસ બહાર નીકળે છે અને અંદર લેવાય છે. તે બન્ને છિદ્રોમાં એક સાથે પવન તો કોઇજ વખત ચાલે છે. ઘણી વખત તો એકજ છિદ્રમાંથી પવન ચાલે છે. જે નાસીકાના છિદ્રમાંથી પવન ચાલતો

હોય તે પગ પથારીમાંથી પહેલો હેઠો મૂકવો. જો બન્ને નાસીકાના છિદ્રમાંથી પવન સાથે ચાલતો હોય તો પગ નીચા મૂકતાં પહેલાં પથારીમાં બેસીને પરમાત્માનું નામ લીધા કરવું બન્ને નાસીકાનો પવન સાથે ચાલતો હોય તે વેળાએ નીચા ઉતરવાથી કે કોઈપણ કામની શરૂઆત કરવાથી તેમાં લાભને બદલે નુકશાન થાય છે. માટે તેટલા વખત માટે તો પરમાત્માનું નામ લેવું કે ધ્યાન કરવું તેથી મન પણ સ્થિર થાય છે. બન્ને નાસીકામાં પવન વધારે વખત સાથે ચાલતો નથી. થોડી જ વારમાં બીજી નાસીકાના છિદ્રમાં પલટાઈ જઇ એક નાસીકામાં ચાલુ થાય છે.

જે નાસીકામાંથી પવન ચાલતો હોય તે પગ હેઠો મૂકવાથી કે કોઈ કામ કરવું હોય તે વખતે તે પગ પ્રથમ ઉપાડી આગળ ધરી પછી બીજો પગ ઉપાડીને ચાલવાથી કદાચ તે કામ સિદ્ધ ન થાય તો પણ નુકશાન તો થતું નથી ઘણે ભાગે તો ધારેલ કામ સિદ્ધ થાય છે.

પછી સુતી વખતનાં પહેરેલા વસ્ત્રો બદલાવીને બીજા વસ્ત્ર પહેરવાં અને સારા પવિત્ર ઠેકાણે બેસી નવકારમંત્રનું સ્મરણ કરવું.

સ્થળ અને વસ્ત્રો શા માટે પવિત્ર રાખવાં ?

આપણે કાંઇ સારા કે ખોટા વિચારો કરીએ છીએ, કે સંસાર વ્યવહાર ચલાવવાદિકની ક્રિયાઓ કરીએ છીએ તેની આપણાં પહેરેલાં વસ્ત્રો ઉપર થોડી ઘણી અસર થાય છે તેના મલિન પરમાણુઓ તે વસ્ત્રમાં પરિણમી જાય છે, ભરાઇ

રહે છે. તે વિચારોવાળા મનના કે શરીર દ્વારા કરેલી ક્રિયાનાં પરમાણુઓ તે સ્થળમાં-મુકામમાં કે ઓરડા પ્રમુખમાં પણ ભરાઇ રહે છે. તેથી તે પ્રદેશનું વાતાવરણ તે પરમાણુવાળું થઈ જાય છે, અને તે મુકામમાં આવનાર માણસના મન ઉપર થોડી કે વધારે અસર પણ કરે છે. તેના મલિન વિચારથી વાસિત થયેલા મુકામમાં બેસી ધાર્મિક ક્રિયા કરનારના વિચારોમાં સારો સુધારો થતો નથી. મન ઠરતું નથી પણ આડાઅવળા હલકા વિચારો કરતું રહે છે પોતાના અપવિત્ર મનની સાથે આ અપવિત્ર સ્થળ એક કારણ છે તેથી મન પવિત્ર રહેતું નથી.

આપણા અનુભવનીજ આ વાત છે કે એક સ્થળે કજીયો કે મારામારી થતી હોય ત્યાં ઉભા રહેનારના મન ઉપર પણ તેની અસર થયા વિના રહેતી નથી. અને એમાંથી કોઈના પક્ષમાં પોતે ઉભો રહી છેવટે મનથી પણ એકનો જય અને બીજાનો પરાજય થાય તેવી ઇચ્છા કર્યા સિવાય રહી શકાતું નથી.

એક માણુસ લડાઈનાં છાપા વાંચે છે, તેટલાથી પણ મન ઉપર એકના જયની કે પરાજયની લાગણી થઈ આવે છે. એકનો જય થતો જોઇ હર્ષ થાય છે, બીજાના પરાજયથી નારાજ થવાય છે. અથવા એક વેશ્યાના ઘરમાં જઈ ઉભા રહો. તમે ગમે તેવા દૃઢ મનના હશો તો પણ ત્યાંનું વાતાવરણ એટલું મલિન-વિષયવાસનાથી ભરપુર હોય છે કે, તેની સહજ પણ મન ઉપર અસર થયા સિવાય રહેતી નથી.

કદાચ તમે કોઈ શાંત સ્વભાવી, આત્મરમણતા કરનાર અને દયાની કેવલ મૂર્તિજ હોય તેવા મહાત્મા પુરુષના સમાગમમાં આવશો ત્યાંના પવિત્ર વાતાવરણના કારણથી એક ઘડીભર પણ તમારા ખરાબ વિચારો શાંત થઈ જશે. વિવિધ પ્રકારની ઉત્તમ ભાવનાઓ તમારા હૃદયમાં સ્ફુરવા માંડશે. આત્મસાધન કરવાનું કે દયાની લાગણીવાળું મન થઈ આવશે તમારા ખરાબ કર્તવ્યનો પશ્ચાત્તાપ થશે અને નિર્દોષ જીવન ગાળવાની ઈચ્છા થશે. તે મહાત્મા પુરુષ ભલે તમને કાંઈપણ ન કહે, છતાં તમારૂં હૃદય ધર્મની લાગણી-વાળું થશે. આમ થવાનું કારણ તમે શોધશો તો તમને જણાશે કે પવિત્ર વિચારોથી ત્યાંનું સ્થળ અને વાતાવરણ શુદ્ધ-પવિત્ર બનેલું છે.

આજ રીતે તમે કોઈ તીર્થસ્થાનમાં કે પ્રાર્થના કરવાના દેવ-મંદિરમાં જશો તો ત્યાં પણ તમારૂં મન સંસાર વ્યવ-હારના વિચારો બંધ કરી, પરમાત્મના સ્મરણમાં કે કોઈ તેવા જ ભક્તિના માર્ગમાંજ પ્રવેશ કરવાની ઈચ્છા કરશે. આ સર્વનું કારણ એજ છે કે, સારા કે ખોટા વિચારો કે ક્રિયાઓ જે સ્થળે કરાયેલી હોય છે ત્યાંના સ્થળ કે વાતાવરણમાં તેની અસર થયા સિવાય રહેતી નથી.

શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે સ્ત્રીઓનાં ધાર્મિક ક્રિયા કરવાનાં વસ્ત્રો પુરુષોએ પહેરવાં નહિ. તેમજ જે સ્થળે સ્ત્રી કે પુરુષ બેઠાં હોય તે સ્થળે બ્રહ્મચારી પુરુષ કે સ્ત્રીઓએ બે ઘટી થયા સિવાય બેસવું નહિ. આનું કારણ પણ તે જ છે કે

વસ્ત્રમાં કે ભૂમિ ઉપર તેમના વિચાર કે ક્રિયાની અસર થયા સિવાય રહેતી નથી માટેજ કહેવામાં આવ્યું છે કે વસ્ત્ર શુદ્ધ પહેરવાં અને સુવાની જગ્યાથી અલગ ઘરના કોઇપણ ભાગમાં ધાર્મિક ક્રિયા કરવા માટે નિયમિત કરેલી જગ્યા હોય ત્યાં જઇ બેસી પરમાત્માનું ચિંતન કરવું. નમસ્કાર મંત્રનો જાપ કરવો.

પરમાત્માનું સ્મરણ કરવા માટે ઉત્તર દિશા તરફ કે પૂર્વ દિશા તરફ મુખ રાખીને બેસવું. ધર્મધ્યાન માટે આ બે દિશાઓને શાસ્ત્રમાં પવિત્ર માનવામાં આવી છે.

આથી એ નિશ્ચય થયો કે વસ્ત્ર શુદ્ધ પહેરવાં, સ્થળ પવિત્ર હોવું જોઇએ, શરીર પવિત્ર હોય અને ઉત્તર કે પૂર્વ દિશા તરફ મુખ રાખી સ્થિર ચિત્તે પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું.

અહીં કોઈ શંકા કરે કે શરીર પવિત્ર ન હોય, વસ્ત્ર શુદ્ધ ન હોય અને મુકામ અલગ ન હોય તો શું પરમાત્માનું સ્મરણ ન કરવું?

આનો ઉત્તર એ છે કે બધી સગવડ હોય તો તેમજ કરવું, પણ તેવી સગવડ ન હોય તો પછી ગમે તેવી રીતે પણ પરમાત્માનું સ્મરણ તો અવશ્ય કરવું જ જોઇએ, લુગડાં સારાં ઉંચા ન હોય તો પછી હલકાં પણ પહેરવાંજ જોઇએ. સારૂં ખાવાનું ન મળે તો પછી સાદું ભોજન પણ કરવું. ભુખ્યા તો નજ મરવું જોઇએ. આજ ન્યાયે તેવી સગવડ ન હોય તો પછી ગમે તેમ પણ સ્મરણ તો કરવુંજ. શાસ્ત્રમાં કહ્યું પણ છે કે,

अपवित्रः पवित्रोवा सुस्थितो दुःस्थितोऽपिवा
ध्यायन्पंचनमस्कारं सर्वैः पापैः प्रमुच्यते. १

(ઉપર કહેલ સાધનની સગવડતા ન હોય તો) અપવિત્ર હોય કે પવિત્ર હોય. નિરોગી હોય કે રોગી હોય, પંચનમસ્કારનું ધ્યાન કરતાં સર્વ પાપથી મુક્ત થવાય છે. ૧ વિશેષ એ છે અપવિત્ર વસ્ત્રો કે શરીરવાળાએ તે જાપ હોઠ ન ચાલે તેમ મનમાં કરવો.

ઉત્તમ પ્રકારનો જાપ.

જાપ ત્રણ પ્રકારે થાય છે ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ, અને જઘન્ય. પદ્મની વિધિ વડે જાપ કરવો તે ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્તમ જાપ કહેવાય છે. કેમકે તેમાં ચિત્તની એકાગ્રતા થાય છે. મન ઠરે છે. હલકા વિચારો આવી શકતા નથી. તેથી તેનો લાભ પણ વધારે મળે છે.

તે જાપ આ પ્રમાણે કરાય છે. તમારા હૃદયમાં એક આઠ પાંખડીનું કમળ ચિંતવો અને તેની અંદરના ભાગમાં બરાબર સિદ્ધચક્ર આવેલાં છે તેમાં નવપદોને સ્થાપન કરો એટલે વચમાં અરિહંત, ઉપર સિદ્ધ, પડખે આચાર્ય નીચે ઉપાધ્યાયજી, પડખે સાધુ, અને ચારે ખુણા ઉપર અનુક્રમે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપ, આ ચાર પદ મૂકો. આમ કરવાથી બરાબર સિદ્ધચક્રના મંડળ જેવું મંડળ થશે. હવે તે નવપદોનો જાપ એક એક પદ ઉપર ધ્યાન રાખી ચાલુ કરો. આ ચાલુ જાપ વખતે બની શકે તો ડાબો પગ

જમણા સાથળ ઉપર અને જમણો પગ ડાબા સાથળ ઉપર મૂકવારૂપ પદ્માસન કરો. વાંસાની કરોડનો ભાગ સિદ્ધો ટટ્ટાર રાખો. મસ્તક પણ સિધ્ધુંજ રાખો. આંખો મીંચી લ્યો અને અંદરની દૃષ્ટિ હૃદયમાં રાખો.

'નમો અરિહંતાણું'–આ પદ તે હૃદયમાં રહેલા આઠ પાંખડીના કમળની વચમાં રહેલી અરિહંત ભગવાનની મૂર્તિ સામે દૃષ્ટિ રાખી બોલો. મનમાંજ બોલો. હોઠ પણ ચાલવા ન જોઈએ. એ બોલતી વખતે તે પદના અર્થમાં સાથે જ દૃષ્ટિ આપો કે 'અરિહંત ભગવાનને નમસ્કાર કરું છું.' આ સાથે મન વિશેષ પ્રકારે તેમાં રોકાઈ રહે તે સારૂ તે અરિહંત ભગવાનની મૂર્તિ શ્વેત ચંદ્ર જેવા પ્રકાશ-વાળી શાંત છે, તે શ્વેત રંગ-કે પ્રકાશનો સહજ આભાસ પડે ત્યાં સુધી જરા થોભો, અથવા 'નમો અરિહંતાણું' એ પદના અક્ષરો શ્વેત રંગના દેખાય તેમ ચિંતવો, અને તેનો ઝાંખો પણ આભાસ પડે ત્યાર પછી ત્યાંથી દૃષ્ટિ ઉપાડી ઉપરની પાંખડીમાં રહેલા સિદ્ધ ભગવાન તરફ દૃષ્ટિ સ્થાપન કરી **'નમો સિદ્ધાણું'** આ પદ મનમાં બોલો આ સાથે ઉગતા સૂર્યના જેવા લાલ પ્રકાશવાળી તે સિદ્ધ ભગવાનની મૂર્તિ દેખવી, તેમજ તેનો અર્થ 'સિદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર કરૂં છું.' તેની ધારણા પણ મનમાં રાખવી. જો મૂર્તિ ઉપર ધારણા હોય તો મૂર્તિની સહજ પણ આભાસવાળી ઝાંખી થયા પછી આગળ વધવું. અથવા તે પદના અક્ષરો ઉપર ધારણા રાખી હોય તો તે અક્ષરોની ઝાંખી છાયા લાલ

વર્ણની દેખાયા પછી આગળ જાપ કરવો. મૂર્તિ કે અક્ષરો બેમાથી એકની ધારણા રાખવી. બેની સાથે ધારણા રાખવી નહિ.

ત્યારપછી ત્યાંથી દૃષ્ટિ ઉપાડી પડખેની પાંખડી ઉપર રહેલા આચાર્ય તરફ ધ્યાન આપવું. અને પછી '**નમો આયરિયાણં**' આ પદ બોલવું. 'આચાર્ય મહારાજને નમસ્કાર થાઓ.' આ અર્થની છાપ મનમાં પાડવી. તે સાથે પીળા વર્ણની આચાર્યની મૂર્તિ કે અક્ષરોની ઝાંખી થાય ત્યાં સુધી સ્થિરતા રાખી કાંઈપણ ચિંતન કર્યો સિવાય તે ત્રીજા પદ ઉપર જ મનને ધારી રાખવું. ત્રીજા પદની ઝાંખી થયા પછી દૃષ્ટિ ત્યાંથી ખસેડી નીચેની પાંખડી ઉપર રહેલા ચોથા ઉપાધ્યાયજી તરફ દૃષ્ટિ સ્થાપવી. '**નમો ઉવજ્ઝાયાણં**' આ પદ બોલવું. સાથે ઉપાધ્યાયજી મહારાજને નમસ્કાર કરું છું.' તે અર્થનું ધ્યાન રાખવું. પછી લીલા રંગની ઉપાધ્યાયજીની મૂર્તિ કે અક્ષરો જોવા. તેની ઝાંખી થયા પછી ત્યાંથી દૃષ્ટિ ઉઠાવવી.

પાંચમા પદ ઉપર રહેલા સાધુ મહારાજ તરફ દૃષ્ટિ સ્થાપીને '**નમો લોએસવ્વસાહુણં**' એ પદ બોલવું. અને લોકમાં રહેલા 'સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર કરું છું' આ અર્થ ધારવો. સાથે કાળા વર્ણવાળી તે સાધુની મૂર્તિ દેખવી. અથવા 'નમો લોએ' એ મંત્રના કાળા અક્ષરો જોવા. તે દેખાયા પછી ત્યાંથી દૃષ્ટિ ખસેડવી ન દેખાય ત્યાં સુધી એકી નજરે એક ભાવનાએ મન ત્યાં સ્થિરજ કરી દેવું.

પછી સિદ્ધ ભગવાન્‌ને આચાર્ય મહારાજના વચલા

ભાગ તરફના ખુણામાં દૃષ્ટિ આપી ત્યાં **'નમો દંસણસ્સ'** એ પદ બોલવું. અને સમ્યગ્દર્શનને નમસ્કાર કરૂં છું. એ અર્થ ઉપર ધ્યાન આપવું. સાથે તે પદના બધા અક્ષરો ઘણા જ શ્વેત (ધોળા) છે તે દેખાયા પછી ત્યાંથી દૃષ્ટિ ખસેડવી.

તેના નીચલા ભાગના ખુણામાં આવેલા જ્ઞાનપદ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપવી અને **નમો નાણસ્સ** એ બોલવા પછી જ્ઞાનને નમસ્કાર થાઓ એમ અર્થ ચિંતવવો અને તે શ્વેત અક્ષરો તરફ દૃષ્ટિ આપી તે અક્ષરોનો આભાસ પડે ત્યાંસુધી ત્યાં સ્થિરતા કરવી ત્યારપછી ત્યાંથી દૃષ્ટિ ઉપાડવી.

ઉપાધ્યાયજી અને સાધુના વચમાં ખુણા તરફ રહેલા ચારિત્રપદ ઉપર દૃષ્ટિ રાખી **નમો ચારિત્તસ્સ** એ પદ બોલવું અને 'ચારિત્રને નમસ્કાર થાઓ' એ અર્થ ચિંતવવો. સાથે તે પદના શ્વેત અક્ષરો કલ્પી તેને જોવાનો પ્રયત્ન કરવો. છેવટે ઝાંખા પણ તે અક્ષરો દેખાયા પછી ત્યાથી દૃષ્ટિ ઉપાડવી.

સાધુ અને સિદ્ધપદના વચમાં આવેલા તપપદ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપવી. **નમો તવસ્સ** એ પદ બોલવું અને 'તપને નમસ્કાર કરૂં છું' એ ધ્યાન રાખવા સાથે તપપદના શ્વેત અક્ષરો જોવા માટે પ્રયત્ન કરવો. તે દેખાય એટલે ત્યાંથી દૃષ્ટિ ઉઠાવી તે જ અનુક્રમે પાછો ફરીને નમસ્કાર મંત્રનો જાપ કરવો. આ પ્રમાણે જ્યાં સુધી સ્થિરતા હોય ત્યાં સુધી જાપ કરવો. ઓછામાં ઓછો બે ઘડી સુધી જાપ કરવો જોઇએ.

તે કમળમાં રહેલ મૂર્તિ કે પદ સામી દૃષ્ટિ, તેનો જાપ,

તેનો અર્થ; અને તેનો વર્ણ (અક્ષરો કે મૂર્તિનો રંગ) ઉપર દૃષ્ટિ રાખવાનું નવીન અભ્યાસીને શરુઆતમાં કઠણ તો પછી જેમ સગવડ પડે તેમ કરવું પણ જાપ અને અંતર તે પદો ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપવી. આટલાથી તો શરૂઆત કર જોઇએ આ ઉત્તમ પ્રકારનો પહેલો જાપ સમાપ્ત થયો.

મધ્યમ પ્રકારનો જાપ.

નવકારવાળી (માળા) હાથમાં લઈને જાપ કરવો. મધ્યમ પ્રકારનો જાપ છે. કારણ કે આમાં મનને રોકે ત આલંબનો ઓછાં છે. તથા જે પદ મુખે બોલાય તેના ર ઉપર સાથેજ ધ્યાન આપવાથી આમાં પણ મન સ્થિર થ છે. એટલે જાપ સિવાય-બીજે ભટકતું મન અટકે છે ર તેથી જાપનું ઉત્તમ ફળ મળે છે.

આ જાપ કરવાનો હેતુ લક્ષમાં એવો રાખવો જોઇ કે આ જાપથી મારાં મલિન કર્મોનો નાશ થાય છે. મ મન શુદ્ધ થતું જાય છે. મલિન વાસનાઓ નાશ પામ જાય છે. સારા વિચારોમાં વધારો થતો જાય અને આત્મ સ્વરુપ પ્રગટ થતું ચાલે છે. આ ભાવના શરૂઆતમાંજ કરી પછી જાપ શરૂ કરવો. ભાવનાના બળના પ્રમાણ તેવોજ નવીન ફેરફાર તમારા મનમાં થતાં તમે અનુભવ -મનમાં ચોક્કસ નિર્ણય કરો કે હું જે વખતે જેટલી પરમાત્માનું સ્મરણ કરૂં છું, તે વખતે તેટલી વાર મ વિચારો, વાસનાઓ, કે કર્મો ઉપર હથોડાના ઘાની મા ઘા પડે છે. અને તે કર્મોને નબળાં કરી વિખેરી નાંખે

જાપનું બળ જેટલું વધશે તેટલું જ બળ મલિન કર્મોનું ઓછું થશે.

ત્રીજા પ્રકારનો જાપ.

કોઈ પણ પ્રકારે મનને રોકયા વિના જાપ કર્યા કરવો તે જઘન્ય જાપ છે. જાપ કરતો જાય અને વચમાં વાતો પણ કરતો જાય. હું શું બોલું છું તેનું પણ ભાન ન હોય. અર્થ ઉપર લક્ષ પણ હોય નહીં. અને નાના છોકરાઓ જેમ મોપાઠ લઈ જાય છે તેમ નવકાર મંત્રનો પાઠ ગણ્યેજ જાય લાંબા વખતના અભ્યાસને લઈ તે ભૂલી ન જાય પણ ચિત્ત બીજે ફરતું હોય, વિચારો થતા જાય અને માળાના મણકા પણ ફેરવ્યા જવાય વળી કેટલો જાપ થયો તેના સંખ્યાનું પણ ભાન ન હોય. (શરૂઆતમાં જાપની સંખ્યા રાખવાની પણ જરૂરીઆત છે. કારણ કે અમુક સંખ્યા જેટલો કે અમુક વખત સુધી જાપ કરવાનો નિયમ કરવાથી તેટલા વખત માટેની શરૂઆતથી જ લાગણી બંધાય છે. અને તેટલો પુરો કરવાનો ઉત્સાહ બન્યો રહે છે) આ સર્વ જાપ જઘન્ય છે. તેનું ફળ ઘણું થોડું મળે છે.

રસ્તે ચાલતાં મનમાં જાપ કરવો, સંખ્યાનો નિયમ તેમાં ન રાખવો, આજુબાજુ જોવાનું પણ ધ્યાન આપવું, બોલવાની પણ જરૂરિયાત પડે. છતાં જો મન બીજા વિચારો કરી, આડે અવળે રસ્તે દોરવાઈ, કર્મબંધ થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરતું હોય તો તે અટકાવવા માટે જઘન્ય પ્રકારનો જાપ થાય તો પણ હરકત નથી. કારણ કે નુકશાનને બદલે આમાં

થોડો પણ લાભ છે. જ્યારે ઉત્તમ પ્રકારનો જાપ કરવાનો પ્રસંગ સાવે ત્યારે તો તેજ કરવો અને તેના અભાવમાં આ પણ જાપ કરવાનો ભૂલવું નહિં. આ પ્રમાણે ત્રણે પ્રકારમાંથી કોઈ પણ પ્રકારનો જાપ પ્રસંગે ચાલુ રાખવો.

આ ઉત્તમ જાપમાં બતાવેલા નવપદોમાં અરિહંત અને સિદ્ધ બે દેવ છે. આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ ત્રણ ગુરુ છે અને દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ એ ચારે ધર્મ છે. એમ આ જાપમાં દેવ, ગુરુ અને ધર્મને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે, એટલે જે સ્થિતિની પ્રાપ્તિ કરવાની છે, તેના નામનો જ જાપ કરવાનું તેમાં આવે છે. આ નવપદજીને બદલે નવકાર મંત્રનો જાપ કરો તો પણ હરકત નથી. જેમ જાપ કરતી વખતે વિક્ષેપ ઓછો અને એકાગ્રતા વધારે તેમ કર્મમળ ઘણી ઝડપથી ઓછો થવા માંડે છે અને જેને દુનિયાના સુખની ઈચ્છા હોય તેને તે પણ પ્રાપ્ત થાય છે. જેવા ઉદ્દેશથી–હેતુથી જાપ કરવામાં આવે છે, સ્થિરતા મેળવાય છે તેવો ઉદ્દેશ કે હેતુ તેનાથી પાર પડે છે. છતાં અહીં સૂચના કરવાની એ છે કે દુનિયાના પ્રસગો બીજા પ્રયત્નથી પણ મળી શકે છે અને તે ક્ષણિક છે. પરિણામે દુઃખરૂપ છે અવશ્ય નાશ પામનારા છે. અને તેનું પરિણામ તૃપ્તિ કરનારૂં આવતુંજ નથી તો તેને માટે આત્મસુખ મેળવવાનું મૂકી દઈ, પરિણામે નુકશાન કરનારી ઈચ્છાઓને પોષણ આપવા માટે આ જાપ ન થાય તો વધારે સારૂ છે. કોઈપણ જાતના ફળની ઈચ્છા રાખ્યા સિવાય જાપ કરવાથી

કર્મમળ ઘટે છે અને ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા માટે જાપ કરવાથી પણ નવીન શુભ બંધ તો થાય છે જ.

જાપ કરી રહ્યા પછી વિચાર કરવો કે હું કોણ છું? મારૂં કર્તવ્ય શું છે? મારો ધર્મ શું છે? મારૂં કર્તવ્ય મેં કેટલું બજાવ્યું છે? મારા પૂર્વજો કોણ હતા? તેમણે અગત્યનાં કર્તવ્યો શું શું કર્યાં છે? શું મારી નિર્બળતા છે? મારો પ્રમાદ છે? અથવા કોઈ બીજી હરકતો છે? તે દૂર થઈ શકે તેમ છે? છે તો કયા ઉપાયથી? તે ઉપાયો કામે લગાડયા છે? હવે ઉપાયો કામે લગાડી શકાય તેમ છે? તેમાં અન્યની મદદની જરૂર છે? તે મળી શકે તેમ જણાય છે? અન્યને મદદ કરી છે? તારે હાથે કોઈ પરોપકારી કાર્યો થયાં છે? થયા હોય તો તેની અનુમોદના કર ન થયાં હોય તો તે કરવા માટે સાવધાન થા. ગયા વખતનો પશ્ચાતાપ કરી ભવિષ્ય માટેનો નિશ્ચય કર. પોતાના કોઈ ઉત્તમ કાર્ય કરનાર પૂર્વજની સાથે પોતાની સ્થિતિનો–કર્તવ્યનો મુકાબલો–સરખામણી કર. તેના જીવન સાથે તારૂં જીવન સરખાવ. પૂર્વજના ઉત્તમ જીવનો એ એક આરિસો છે તેમાં તારૂં મુખ જો અને જે ન્યૂનતા જણાય તે પૂર્ણ કરવા અને બની શકે તો તેથી પણ આગળ વધવા નિર્ણય કર.

ઉત્તમ જીવનવાળા પોતાના પૂર્વજો સાથે પોતાની સરખામણી કરતા પોતાની ન્યૂનતા સમજાય છે. તે સાથે તેણે નિયમિત કરેલા રસ્તા ઉપર ચાલવાની પોતાની શક્તિ, યોગ્યતા કે અયોગ્યતાની ખબર પડે છે.

તેજ રસ્તે ચાલવું કે ફેરફાર કરી અન્ય રસ્તો લેવો તે સમજાય છે તેમને પડેલી અડચણોથી સાવચેત રહેવાની ચેતવણી મળે છે. ટુંકામાં કહીએ તો તેમના જીવનમાંથી એટલા બધા અનુભવો મળે છે કે પોતાનો માર્ગ ઘણી સહેલાઈથી સુગમ કરવાની કુંચીઓ પ્રાપ્ત થાય છે.

ઘણા વખતના અભ્યાસથી પોતાનું જીવન સારૂં બનાવવામાં આવે છે. અડચણરૂપ જણાતા કોઇ મોટા દુર્ગુણો ત્યાગી ન શકાતા હોય તેમ પોતાને જણાય તો એક પછી એક અનુક્રમે ધીમે ધીમે ત્યાગ કરતા રહેવું, પ્રથમ કાયમનો ત્યાગ બની શકે નહિ તો એકાદ માસનો કે એકાદ દિવસ જેટલી ટુંકી મુદ્દતથી તેનો ત્યાગ કરવાની ટેવ પાડવી. અથવા તેથી પણ ઓછી એકાદ પહોર કે કલાકથી શરૂઆત કરવી. અને તેમાં દૃઢતાપૂર્વક નિયમિત વધારો કરતા રહેવું.

જેમ દુર્ગુણો માટે આ ક્રમ નિયમિત રીતે ચાલુ રાખવો, તેમ એકાદ કે તેથી વધારે સદ્ગુણોમાં વધારો કરવા માટે પણ તેવાજ ક્રમથી વધવાની ટેવ રાખવી. ધીમો પણ કાયમનો વધારો થતાં સદ્ગુણમય જીવન થશે. અને દુર્ગુણો સદાને માટે ચાલ્યા જશે.

દુર્ગુણોનો ત્યાગ ન કરી શકાય તો પણ સદ્ગુણોનો વધારો કરતા રહેવું. એકંદર પરિણામ એ આવશે કે સદ્ગુણના ધક્કાથી દુર્ગુણોને પાછા હઠવું પડશે. અને તેની જગ્યાએ સદ્ગુણ ગોઠવાઇ જશે.

આ સર્વ સ્થિતિમાં સુધારો થવાનું મૂળ કારણ વિચાર

શક્તિ છે. વિચાર શક્તિની મદદ વિના ઓઘ સંજ્ઞાએ ગાડરીયા પ્રવાહ માફક ચાલતાં આગળ વધી શકાતું નથી. દુર્ગુણો ઘટતા નથી ને સદ્‌ગુણો વધતા નથી આગળ વધવામાં વિચાર વિના બીજું એકે કારણ યોગ્યતા ધરાવતું નથી. કર્તવ્ય કે અકર્તવ્ય તેનું ભાન વિચારથી થાય છે અને આજ સુધી શું ફાયદો કે ગેરફાયદો થયો તે પણ વિચારથીજ જાણી શકાય છે. કોઇપણ કામ કરતાં આ કામ શા માટે કરવું જોઇએ ? અને આટલા દિવસ પ્રયત્ન કર્યો તેનુ પરિણામ શુ આવ્યુ તેનો વિચાર અવશ્ય કરવો જ જોઈએ.

પ્રયત્ન કર્યા છતાં કાંઈ ફાયદો ન જણાય તો સમજવું જોઇએ કે આપણો પ્રયત્ન યોગ્ય દિશામાં થતો નથી. અથવા જેને માટે પ્રયત્ન કરીએ છીએ તેનું કારણ કોઈ બીજી જાતનો પ્રયત્ન હોવો જોઈએ. બીજ વાવીએ અને અમુક મુદત સુધી અંકુરો પણ ન ફુટે (ફળની વાત દુર રહી) તો સમજવું જોઇએ કે કાંતો જમીન ખારી હોવી જોઇએ અને કાંતો બીજ બળી ગયેલું હોવું જોઈએ નહિતર યોગ્ય પ્રયત્ન છતાં પરિણામ કેમ ન આવે ?

પ્રયત્ન કરવા યોગ્ય છે કે નહિ તેનો વિચાર બરોબર કરવો જોઇએ. કેટલીક વખત બીજ વાવીએ તરત જ ફળની આશા રાખનારા નિરાશ થાય છે તેમ પણ ન જ થવું જોઇએ. અમુક મુદતની હદતો જોઇએ જ. ત્યારપછી જ ફળ ન આવે તો પણ અંકુરો તો ફૂટવો જોઈએ. નાના છોડવાનું રૂપ બીજે લેવું જ જોઈએ. તોપણ તેનાથી અમુક કાળે ફળ

આવશે તેમ ધારણા બાંધી ધીરજ ધારી શકાય છે. આવી જ રીતે જે કર્તવ્ય કરો તેના ઉંચા ગુણો તત્કાળ ન પ્રાપ્ત થાય તો પણ હૃદયમાં શાંતિ, વિક્ષેપ ઓછા, આશા તૃષ્ણામાં સુધારો કષાયની મંદ પરિણતિ, ઇત્યાદિ અંકુરાઓ તો દેખાવા જ જોઇએ.

આ પ્રમાણે ઉત્તમ વિચારોમાં કેટલોક વખત પસાર કરવો અને તેમાં પોતાનું જીવન તપાસી જઈ દુર્ગુણોને હઠાવવા અને સદ્ગુણોને વધારવા માટે ચોક્કસ નિર્ણય કરવો અને આખો દિવસ તે પ્રમાણે વર્તન કરવું, સાંજે પાછી પોતાની પ્રવૃત્તિ તપાસી જવી.

આવશ્યક.

ત્યારપછી આવશ્યક કરવું, અવશ્ય કરવા યોગ્ય કર્મને આવશ્યક કહે છે. ચાલુ રૂઢિમાં લોકો પ્રતિક્રમણ કહે છે. પણ ખરી રીતે તો 'પ્રતિક્રમણ' એ ચોથો આવશ્યક છે. આવશ્યકના છ ભાગ છે તે માંહીલા ચોથા ભાગને પ્રતિક્રમણ કહે છે. પ્રતિક્રમણ એટલે પાછું હઠવું, કોનાથી પાછું હઠવું ? લીધેલ વ્રતો અને ગૃહસ્થને લાયક પાળવા યોગ્ય નિયમો પ્રમાણે વર્તન ન થયું હોય, લીધેલ વ્રતો કે નિયમોની હદ ઓલંઘી આગળ નીકળી ગયો હોય તેણે તે ભૂલોને સુધારી પાછું નિયમિત મર્યાદામાં આવવું. લાગેલા અતિચારો કે દોષ તેની તપાસ કરી તેનાથી પાછા હઠવું તેને પ્રતિક્રમણ કહે છે. પ્રતિક્રમણ કરવાની જરૂરીયાત પણ તેટલા માટે જ છે.

દરિયામાં ચાલુ વહાણને છિદ્ર પડયું હોય તેને જો

તરજમાં જ સુધારવામાં ન આવે, તે છિદ્ર તપાસ કરીને બુરી દેવામાં ન આવે તો તે વહાણમાં પાણી ભરાઈ જઇ બુડી જવાનો સંભવ રહે છે. આજ પ્રમાણે વ્રત-નિયમોરૂપી વહાણમાં કોઈપણ જગ્યાએ દોષો લાગવા રુપ છિદ્ર પડયું છે કે નહિ તેની સવાર સાંજ બે વખત તપાસ કરવી અને લાગેલા દોષરૂપ છિદ્રને ફરી ન કરવારૂપ કે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવારૂપ ક્રિયાએ કરી તત્કાળ બુરી નાખવુ. બંધ કરી દેવું. જેથી વ્રતરૂપ વહાણુ કાયમ ટકી રહે છે નહિતર સંસાર સમુદ્રમાં આશ્રવરૂપ પાણી ભરાઇને દરેક રીતે ડુબી જવાનું. અર્થાત્ વ્રતનો નાશ થવાનો સંભવ રહે છે. દિવસમાં બે વખત આ પ્રતિક્રમણ કરવાનો હેતુ એ છે કે, ઘણું નાનું પડેલું છિદ્ર તત્કાળ ખબર પડવાથી તે સહેલાઈથી બુરી શકાય છે. પણ જયારે છિદ્ર ઘણું મોટું-અને લાંબા વખતનું પડેલુ હોય છે ત્યારે તરત જ બંધ કરી દેવું મુશ્કેલીવાળું થઈ પડે છે, તેમ એક ભૂલ જે નિરંતર થયા કરે છે, તેની ખબર લેવામાં આવતી નથી; પણ તે નિરંતરની એક ટેવરુપ થઈ જાય છે ત્યારે ઉંડી જડ ઘાલીને પડેલાં મૂળને દૂર કરવું જેટલું મુશ્કેલ થાય છે તેટલી જ મુશ્કેલી લાંબા વખતના દોષને દૂર કરવા માટે થાય છે, માટે કોઈપણ દોષ લાંબા વખતે ટેવરૂપ થઈ ન જાય તે પહેલાં તેનો પ્રતિકાર કરવો, કે જે સહેલાઈથી અસરકારક થઇ નાબુદ થઈ જાય.

આવશ્યકના છ ભાગમાં પ્રથમ **સામાયિક** આવે છે એટલે બે ઘડી સુધી સમભાવમાં રહેવા માટે પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે છે. અથવા તે આવંશ્યક ક્રિયા જેટલા વખતમાં થઈ

રહે તેટલા વખત માટે રાગદ્વેષ વિનાની સમભાવવાળી સ્થિતિમાં રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરાય છે. ઓછામાં ઓછો બે ઘડી જેટલો વખત ધર્મધ્યાનમાં રોકવો આ હેતુથી બે ઘડી એવો સામાન્ય નિયમ છે. છતાં તેથી વધારે પણ વખત રોકવામાં અડચણ નથી, અને પ્રસંગે તેથી ઓછો વખત રોકી પણ શકાય છે. છતાં નિયમિત રીવાજ બે ઘડીનો છે.

આ સામાયિકમાં પાપવાળા વ્યાપારનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. મનથી. વચનથી, અને શરીરથી, એનો ઉદ્દેશ ખરોખર સચવાય છે કે કેમ ? તે બાબતનું ખરોખર ધ્યાન તે વખતમાં રાખવું જોઇએ. જ્યારે પાપના વ્યાપારનો ત્યાગ થાય છે ત્યારે મન શાંત થાય છે. હૃદયમાં શાંતિની ઉર્મીઓ ઉઠે છે. વિવિધ વિચારજાળના બોજાથી મન હલકું થાય છે. જો એમ ન થતું હોય અને રાગદ્વેષનાં મોજાંઓ ઉછળતાં હોય તો સમભાવની પ્રતિજ્ઞાનો લોપ થાય છે એમ ધારી વિશેષ સાવચેતી રાખવી, અથવા શરૂઆતમાં બે ઘડીથી પણ ઓછા વખતનો નિયમ લઈ તેવા અભ્યાસ માટે પ્રયત્ન ચાલુ રાખવો અને મનને નિર્દોષ વિચારોમાં જોડી દેવું કે જેથી રાગદ્વેષની વિષમતા ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ રહેશે નહિ. આ ક્રિયા વખતે જે શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરાય તે શબ્દોના અર્થમાં ખરોખર લક્ષ આપવાથી હલકા વિચારોને આવવાનો અવકાશ ઘણો ઓછો રહે છે.

સમભાવની પ્રતિજ્ઞાનો પહેલો આવશ્યક આવ્યા પછી, બીજો આવશ્યક **ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્તુતિ** કરવાનો

આવે છે. આમાં ચોવીશે તીર્થંકરોને યાદ કરવા સાથે તેમને નમસ્કાર કરવાનું અને તેમની સ્તુતિ કરવાનું આવે છે. શરુઆતમાં સમભાવની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેથી મન પવિત્ર થાય છે તથા ચોવીશ તીર્થંકર દેવ કે જે પોતાના ઈષ્ટદેવ છે તેમની સ્તુતિ-નમસ્કાર કરવાથી, હ્રુદય પહેલાંથી વધારે પવિત્ર બને છે. મનની સ્થિરતા ઘણી સારી થાય છે.

ત્યારપછીના ત્રીજા આવશ્યકમાં ગુરુ વર્ગને નમસ્કાર કરવામાં **વંદન** કરવામાં આવે છે. ગુરુઓ અત્યારના ચાલુ વખતમાં પણ વધારે ઉપકારી છે. તેમને સુખશાંતિ પૂછવા સાથે નમસ્કાર કરી પોતાથી કોઈપણ રીતે અજાણતાં પણ કાંઇ આશાતના-અપરાધ થયો હોય તેની ક્ષમા યાચવી, પોતાના હ્રુદયથી પશ્ચાત્તાપ કરવો અને તેમના ગુણોની અનુમોદના કરવી, આ ગુરુવંદન છે. ગુણાનુરાગથી, ગુરુ ઉપરના પ્રેમથી હ્રુદય વધારે પવિત્ર બને છે.

ત્યારપછી ચોથા આવશ્યકમાં **પ્રતિક્રમણ** આવે છે. ગૃહસ્થધર્મને લાયક વ્રત, નિયમો જે જે લીધેલાં હોય તેમાં ક્યાં ક્યાં દોષ લાગ્યો છે તે દોષો સાંજના વખતે પ્રતિક્રમણ કરાતું હોય તો દિવસના ભાગમાં લાગેલ દોષો યાદ કરવા અને પ્રભાતે પ્રતિક્રમણ કરાતુ હોય તો રાત્રિના ભાગમાં લાગેલા દોષોનો વિચાર કરી જવો. જો દોષ લાગ્યો હોય તો તેની માફી માંગવી, પશ્ચાત્તાપ કરવો, ફરી દોષ ન લાગે તે માટે નિશ્ચય કરવો, જેમણે ગૃહસ્થધર્મને લાયક બાર વ્રતાદિ લીધેલ ન હોય તેમણે પણ અભક્ષાદિ ભક્ષણ

કર્યું હોય, વિતરાગ દેવની સામાન્ય આજ્ઞા પ્રમાણે શ્રદ્ધાન ન કર્યું હોય, અઢાર પાપસ્થાનકાદિ કર્યાં હોય તેને યાદ કરી તેની માફી માગવી. પશ્ચાત્તાપ કરવો. ફરી ન કરવા નિશ્ચય કરવો. આનું નામ **પ્રતિક્રમણ** છે.

પાંચમા આવશ્યકમાં **કાઉસ્સગ્ગ** (કાયોત્સર્ગ) આવે છે, એટલે ચોથા પ્રતિક્રમણ આવશ્યકમાં, જે જે અપરાધો યાદ કર્યા, માફી માગી છતાં તે દોષના નિવારણ કરવાને માટે માફી પણ પુરતી ન થતી હોય અર્થાત્ માફી માગ્યાથી નિવારણ થઈ શકે તેથી વધારે દોષ લાગ્યો હોય તો તેના નિવારણ નિમિત્તે પ્રાયશ્ચિત નિમિત્તે કાઉસ્સગ્ગ કરવામાં આવે છે. જેમ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર સંબંધી અતિચારોનું-દોષોનું નિવારણ કરવાનું સામર્થ્ય છે એવા એકાગ્ર ધ્યાન કે સ્તુતિ કરવારૂપ કાઉસ્સગ્ગ કરવા તે પાંચમું આવશ્યક છે.

છઠ્ઠા આવશ્યકમાં પચ્ચક્ખાણ કરવામાં આવે છે. પ્રાયશ્ચિત અધિક લાગ્યુ હોય કે જે કાર્યોત્સર્ગથી પણ નિવારણ ન થઈ શકે તેવું હોય, તેને માટે પ્રાયશ્ચિત નિમિત્ત ઉપવાસાદિકનું પચ્ચક્ખાણ કરવું. અથવા તેટલું પ્રાયશ્ચિત નથી લાગ્યુ તેમણે આગળ વધવા માટે અધિક યોગ્ય નિયમો ગ્રહણ કરવા. શુભ કાર્યમાં વધારે પ્રવૃત્તિ કરવા માટે અમુક જાતનું પચ્ચક્ખાણ-અભિગ્રહ કરવો. અથવા અમુક દોષો દૂર કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી. અમુક ઈચ્છાઓ હઠાવવા માટે તેની મર્યાદા કરવી. ગમે તેવી રીતે પણ ત્યાં યોગ્ય ઉપયોગી નિયમ કરવો તે છટ્ઠો આવશ્યક છે.

આ છ આવશ્યકોને પ્રતિક્રમણ કહેવામાં આવે છે તે એક રીતે યોગ્ય છે કારણ કે તેમાં મુખ્યતા પ્રતિક્રમણની છે. છતાં ખરૂં નામ આવશ્યક તે વધારે યોગ્ય છે.

આ પ્રતિક્રમણ જેમ દિવસમાં સવાર–સાંજ બે વખતે કરવામાં આવે છે તેમ પંદર દિવસે, ચાર માસે અને બાર માસે એમ એક એક વાર કરવામાં આવે છે તે વિશેષ વિશુદ્ધિ માટે છે. જેમ ઘર દિવસમાં બે વાર સંજવારી કાઢી સાફ-સૂફ કરવામાં આવે છે. છતાં વાર–તહેવાર દિવાળી ઉપર કે બીજા પ્રસંગે વિશેષ સાફસૂફ સાથે સુધારો કરવામાં આવે છે તેમ બીજા પ્રતિક્રમણો માટે સમજવું, અથવા જેઓ નિરંતર બે વખત પ્રતિક્રમણ ન કરી શકતા હોય તેઓ પન્નર દિવસે, ચાર માસે અને બાર માસે કરે તો પણ કાંઈક ફાયદો થાય છે અને જેઓ નિરંતર બે વખત પ્રતિક્રમણ કરે છે તેઓને તો પન્નર દિવસે ચાર માસે અને બાર માસે પ્રતિક્રમણ કરવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે. કારણ કે જે નિત્ય ઘરને સાફસુફ રાખતો નથી અને કોઈ વખત વાર–પરબે સુધારે છે તેના કરતાં નિત્ય સાફસુફ કરનારને થોડી મહેનત પડે છે અને પર્વ દિવસે થોડી મહેનતે તે ઘર સારી શોભા આપે છે ત્યારે કોઈક દિવસ સાફ કરનારને વધારે મહેનત પડે છે અને પર્વના દિવસે તે મહેનત કરતો નથી તો ઘર શુદ્ધ થતું નથી માટે નિત્ય સાફ કરનારનું ઘર શુદ્ધ રહેવા સાથે મજબુત રહે છે ત્યારે બીજાને અશુદ્ધ રહેવા સાથે પડી જવાનો પણ ભય રહે છે. પડ્યા પછી મહેનત

વધારે કરવી પડે છે ત્યારે તે પૂર્વની સ્થિતિમાં આવે છે.

પ્રતિક્રમણમાં જે બીજા બીજા પાઠો આવે છે તે આ વાતને મદદકારક છે. અહીં તો ફક્ત પ્રતિક્રમણમાં શુ આવે છે તે ભાવાર્થ દેખાડવામાં આવ્યો છે.

પ્રતિક્રમણની ઉમેદવારી.

જેને પ્રતિક્રમણ ન આવડતું હોય અને અત્યારે નવીન સીખી શકવાની અનુકૂળતા પણ ન હોય અથવા શીખવા જેટલી બુદ્ધિ ન હોય તથા બીજું કોઈ સાધન પ્રતિક્રમણ કરવા માટે ન હોય તેણે આ નીચે બતાવેલા ભાવાર્થ પ્રમાણે કરવાનું ચાલુ રાખવાથી પણ ઘણો ફાયદો થવા સંભવે છે તે ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે. જેઓ વિધિપૂર્વક પ્રતિક્રમણ કરે છે તેમણે આ ક્રિયાને પ્રતિક્રમણ રૂપે ન માનવી પણ જેઓ કોઇ રીતે ચાલુ પ્રતિક્રમણ ક્રિયા, વખતના અભાવે કે અનુકૂળતાના અભાવે નથી કરી શકતા તેમણે તો પ્રતિક્રમણના ઉમેદવાર તરીકે આ પ્રમાણે ક્રિયા કરવી તે વિશેષ લાભદાયક છે. જેટલા વખતની પોતાને સ્થિરતા હોય તેટલા વખત માટે સમભાવે રહેવાની માનસિક પ્રતિજ્ઞા કરવી. ૧ પછી ચોવીસ તીર્થંકર દેવની સ્તુતિ કરવી. ૨ પોતાના ગુરુને નમસ્કાર કરવો. ૩ અઢાર પાપ સ્થાનક યાદ કરી તે માંહીલો આખા દિવસમાં કે રાત્રીમાં કોઇ પણ દોષ પોતાને લાગ્યો હોય તો તેની માફી માગવી. ૪ તેના પ્રાયશ્ચિત નિમિત્તે ઇષ્ટ દેવનું સ્મરણ કરવારૂપ અમુક વખત કાઉસ્સગ ધ્યાનમાં બેસવું. નવકાર મંત્રનો

પાંચ દશ કે વીસ લોગસ્સનો કાઉસગ્ગ કરવો કે જાપ કરવો. ૫ અને પછી તેવા દોષ ન લાગે તે માટે દૃઢ નિયમ લેવા અથવા પરમાર્થના, પરોપકારનાં કે સદ્‌વર્તનના કોઇપણ નિયમ પ્રમાણે વર્તવા પોતે નિશ્ચય કરવારૂપ પચ્ચક્ખાણ લેવું ૬.

આ છ બાબતોને કરવારૂપ પ્રતિક્રમણની ઉમેદવારી કરતા રહેવું, જેથી તે ક્રિયાના પ્રમાણમાં અંતઃકરણ શુદ્ધ થતું રહેશે. આટલી પણ ક્રિયારૂચિ જાગૃત રહેશે તો આગળ પર તેમાં વધારો થઈ રહેશે. માટે કાંઇ ન કરતો હોય તેમણે આટલી ક્રિયા સાંજ સવાર બે વખત અવશ્ય કરવી.

મતલબ કે બે વખત અવશ્ય આ ક્રિયા કરવીજ જોઇએ. તેથી કર્મની નિર્જરા થાય છે. જીવ શુદ્ધ થાય છે. જન્મ મરણ ઓછાં થાય છે સારી ગતિ મળે છે.

બને ત્યાં સુધી આ પ્રતિક્રમણ, ધર્મ કરવાના સ્થાનરૂપ ઉપાશ્રય પૌષધશાળા કે તેવાંજ નિવૃત્તિવાળાં અથવા શુદ્ધ પવિત્ર વાતાવરણવાળાં ધર્મસ્થાનમાં જઇને જ કરવી યોગ્ય છે. તેવી સગવડતાના અભાવે પોતાના ઘરના ભાગમાં જે પવિત્ર ભાગ હોય તે સ્થળે બેસી કરવું.

પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી પવિત્ર પુરૂષોને સંભારવા. ગુણવાન્ મહાપુરૂષોનાં જીવન ચરિત્રો-તેમની ઉત્તમોત્તમ જીવનચર્યા. તેમના અલૌકિક આત્મગુણો, તેમનાં મહાન્ પવિત્ર બ્રહ્મચર્યાદિ વ્રતો, ઘોર તપશ્ચર્યા, ભીષ્મ ધ્યાન સ્થિતિ, મહાન્ પરોપકારી કાર્યો, જીવના આરિસારૂપ હિતોપદેશ, વિગેરે ઉંચામાં ઉંચી કોટીના જે જે સદ્‌ગુણો હોય તેનું સ્મરણ કરવું, યાદ કરવાં,

અનુમોદન કરવાં અને શક્તિઅનુસાર અનુકરણ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો. જેટલા તમે ઉંચા ગુણોને યાદ કરશો તેટલા જ તમે ઉંચા આવશો. જેવું આલંબન લેશો તેવાજ તમે થશો. તત્કાળ તેવા થઈ નહિ શકો, તો પણ મનોભાવના થોડા વખત માટે પણ તત્કાળ તો ઉન્નત થશે જ. અને તેટલા જ તમે પવિત્ર બનશો નિર્મળ થશો.

દેવદર્શન વિધિ

ત્યારપછી દેરાસરજી જવું. ત્યાં જતાં રસ્તામાં સારા વિચારો કે પરમાત્માનું સ્મરણ કરતા જવું. એક વાર મંદિર જવાનો નિશ્ચય કર્યો કે રસ્તામાં બનતાં સુધી વ્યવહારીક પ્રસંગે રોકાવું નહિ, કેમકે તેથી આ દર્શનના કામને તે કામથી હલકુ-અગર થોડું ઉપયોગી ગણવામાં આવ્યું હોય તેવું રૂપક અપાય છે, દેરાસરજીનાં મુખ્ય દરવાજામાં આવતાંજ સહેજ ઉભા રહી, ત્રણ વાર **નિસ્સિહિ** શબ્દ કહેવો અને તેના અર્થનો અમલ તત્કાળ કરવો. 'નિસ્સિહિ' નો અર્થ એ થાય છે કે હું મન, વચન અને શરીરથી પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું કે, વ્યવહારનાં કાંઇપણ કાર્ય કે જે રાગદ્વેષથી ભરપુર છે તેને જ્યાં સુધી હું આ મંદિરમાં રોકાઈશ ત્યાંસુધી મનમાં બીલકુલ યાદ નહિ કરૂં તે સંબંધી બોલીશ પણ નહિ. અને શરીરદ્વારા પણ તેમાં કોઇ રીતે ભાગ નહિં લઉં.

આ પ્રમાણે મુખ્ય દરવાજા આગળજ પ્રતિજ્ઞા કરી પછી આગળ વધવું. આવા ધાર્મિક સ્થાનો પવિત્ર શા માટે ગણાય છે? અને તેને પવિત્ર કોણ બનાવે છે? તેનો વિચાર કર-

નારને અવશ્ય સમજાશે કે, આવા પવિત્ર વિચારોથીજ તેનું વાતાવરણ બંધાયેલું હોય છે તેથીજ તે પવિત્ર છે અને તેને પવિત્ર બનાવનાર પણ તમે જ છો. મલિન વિચાર ત્યાં બીલકુલ થતો ન જ હોય અને જેટલા મનુષ્યો ત્યાં આવે તેટલાઓ પવિત્રમાં પવિત્ર વિચારોજ ત્યાં બેસી કરે, સ્તુતિ પણ પવિત્રજ ત્યાં થાય અને તે સર્વેની ત્યાંના વાતાવરણ ઉપર થયેલી અસર ત્યાંની ત્યાંજ રહે મલિન વિચારોથી બગડવા ન પામે, તો તે સ્થળ પવિત્ર બને છે અને તેને બનાવનાર પણ મનુષ્યોજ છે. તીર્થો પવિત્ર મનાય છે તેનું કારણ પણ ત્યાં રહેનાર મહાપુરૂષોના વિચારો જ છે.

આ પ્રમાણે કોઈપણ પાપનો વ્યાપાર ન કરવારૂપ પ્રતિજ્ઞા દરવાજા ઉપર કર્યા પછી જ આગળ પ્રવેશ કરવો. દુરથી ભગવાનની મૂર્તિને જોતાંજ સાક્ષાત્ પ્રભુનું સ્મરણ કરી, મસ્તક નમાવી નમસ્કાર કરવો. પછી દેરાસર ફરતી ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ ફરવી.

બહુ દુર નહિ તેમ બહુ નજીક નહીં તેવી રીતે ભગવાનની પ્રતિમાજીની જમણી બાજુ તરફ પુરુષોએ ઉભા રહી, સ્રીઓએ ડાબી બાજુ ઉભા રહી સ્તુતિ કરવી, ઘણું જ વિશાળ દેરાસર હોય તો પ્રતિમાજીથી સાઠ હાથ દૂર ઉભા રહી સ્તુતિ કરવી અને જઘન્યથી નવ હાથ દૂર ઉભા રહેવું પણ નાનું દેરાસર હોય તો ઓછામાં ઓછું દોઢ હાથ દૂર ઉભા રહેવું તેથી નજીક જવું નહીં.

સ્તુતિ સંસ્કૃતમાં હોય કે ચાલુ દેશભાષાની કવિતામાં

હોય અથવા સાદી સરલ ભાષામાં હોય તેનો કાંઇ બાધ કે નિયમ નથી પણ પોતે શું બોલે છે તેનું પોતાને ભાન હોવું જ જોઇએ, નહિતર તેનું પરિણામ શુન્ય જેવું સમજવું. કારણ કે પોતે જે બોલે છે તેનો ભાવાર્થ પોતાને સમજાયા વિના આનંદ આવતો નથી. સ્તુતિ અહીં જે કરવાની છે તે પોતાના માટે જ કરવાની છે. તમારી સ્તુતિ કઇ ભાષામાં છે તેની તે ઠેકાણે કીંમત કરાવવાની નથી કેમકે જેની તમે સ્તુતિ કરો છો તે તો સર્વ ભાષાના જાણનાર છે. તે ઠેકાણે તો તમારી લાગણીની જરૂર છે. તમારા હૃદયની ઉંડી ઉર્મીઓની જરૂર છે અને તમારી સ્તુતિની ખરી અસર તો તમારા પોતાના ઉપરજ કરવાની છે. સ્તુતિ કરતાં રોમાંચ ઉલ્લસી આવે, હર્ષના આંસુ નીકળી આવે, દેહનું ભાન ભૂલાઈ અને એકરસ તે પ્રભુની સાથે થઇ જાઓ ત્યારે તે તમારી સ્તુતિ મહાપ્રભુના દ્વારે નોંધાઈ ચુકી છે એમ જરૂર સમજજો. પ્રભુને ઠગવા માટે સ્તુતિ કરશો નહિ, તે ક્યાં તમારા ઉપર ફરજ નાંખે છે. સ્તતિમાં બોલો છો કે, "પ્રભુ! હું પાપી છું. મહા પાપી છું. ઘોર પાપી છું. મારો ઉદ્ધાર કર વિગેરે." પ્રભુ આગળ આવી સ્તુતિ કરો છો, અને બહાર નિકળ્યા બાદ કોઇ પ્રસંગમાં તમને કોઈએ પાપી કહ્યો હોય તો તેની સાથે લડવા-કજીયો કરવા બેસો છો. આનો અર્થ શું? દેરાસરજીમાં પ્રભુને ઠગતાજ હતા ને? તમે આ વખતે ધારો છો કે હું પાપી નથી. સામાને તેની ખાતરી કરી આપવા માટે લડો છો કે હું પાપી નથી. ત્યારે પ્રભુ આગળ શું બોલતા હતા? તેને ઠગવા માટેજ

બોલતા હતાને ? તમારા બોલવાથી તે પ્રભુ ઠગાવાનો નથી પણ તમેજ ઠગાઓ છો. જેવું બોલો તેવું વર્તન રાખો.

ઉભા ઉભા સ્તુતિ કરો. આ સ્તુતિ ઓછામાં ઓછા એક કાવ્યથી તે એકસો આઠ કાવ્ય સુધી વધારેમાં વધારે કરો. ત્યારપછી ભગવાનની સન્મુખ ચોખાનો સાથીઓ પ્રમુખ કરો કાંઈપણ પ્રભુની સન્મુખ મૂકીને પછીજ વિસ્તારથી સ્તુતિ કરવી. આ કાંઇ પણ મૂકવાનું કારણ એ છે કે દેવ, ગુરૂ, રાજા અને નિમિત્તિઆ આગળ ખાલી હાથે જવું ન જોઇએ. ફલથી ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ ફલોનો કાંઈ પ્રભુને ઉપભોગ કરવાનો નથી પણ તે દ્વારા પોતાની લાગણીઓ તમારે પ્રગટ કરવાની છે. અને તે આ પ્રમાણે છે.

સાથીઓ અને અંતરની લાગણી.

શુદ્ધ–સ્વચ્છ ચોખાથી સાથીઓ એક પાટલા ઉપર આલેખવો. આ વખતે મનમાં એવી લાગણી ઉત્પન્ન કરવી કે હે પ્રભુ ! આ સાથીઓ કે જેની ચારે પાંખડીઓ ઘણીજ વાંકી છે તેની માફક આ સંસારની ચારે ગતિઓ ઘણીજ વિષમ છે, કારણ કે તેની અંદર વિવિધ પ્રકારની આધિ–વ્યાધિ અને ઉપાધિઓ રહેલી છે જન્મ, મરણ દરેક ગતિમાં અનિવાર્ય છે. વિવિધ તાપની અસહ્ય વેદનાનો અનુભવ કરવો પડે છે તે આ ચાર ગતિરૂપ ચાર પાંખડીઓને તું છેદી નાખ. આ વિચારની લાગણી દર્શાવ્યા બાદ તે સાથીઆ ઉપર ત્રણ ચોખાની ઢગલી કરવી. તે કરતી વખતે એવી વિચારણા કરવી કે, હે પ્રભુ ! આ ત્રણ ઢગલી કરવારૂપ

ક્રિયાથી હું આપને એમ સૂચવું છું કે મને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ અમૂલ્ય ત્રણ રત્ન આપ.

ત્યાર પછી સિદ્ધશીલા કે અષ્ટમીના ચંદ્ર જેવો આકાર ચોખાનો બનાવી તેના ઉપર ફળ મૂકવું અને તે મૂકતી વખતે મનમાં એવી લાગણી ઉત્પન્ન કરવી અથવા આ ક્રિયાથી પોતાના હૃદયનો ભાવ એવો પ્રગટ કરવો કે, 'હે પરમ-દયાળુ! જ્ઞાનાદિ ત્રણ રત્ન આપ્યા પછી તેના બળથી સર્વ કર્મનો નાશ થતાં આ સિદ્ધિ સ્થાનમાં અમારો નિવાસ થાય એ ફળની હું અંતિમ-છેવટની યાચના કરું છું, મતલબ કે હું જે જે ક્રિયાઓ કરું છું તેના પરિણામ તરીકે ચાર ગતિ દૂર કરી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરાવી સિદ્ધ સ્વરૂપમાં નિવાસ થવા રૂપ ફળની પ્રાપ્તિ સિવાય બીજી મારી કાંઈ પણ ઈચ્છા નથી.

આવા વિચારપૂર્વક સાથીઓ કરી, ફળ મૂકી, ત્રણ ખમાસણ આપી પછી ચૈત્યવંદન આદિ વિસ્તારથી પ્રભુની સ્તુતિ કરવી. ચૈત્યવંદન કરતી વખતે **યોગમુદ્રા** કરવી. યોગમુદ્રા આ પ્રમાણે છે પેટ ઉપર બન્ને હાથની કોણીઓ રાખી. બન્ને હાથને એકઠા કરી કોશને આકારે રાખવા. બન્ને હાથનાં આગળાં અન્યોઅન્ય મેળવીને રાખવાં અને ચૈત્યવંદન કરવાના આકારે બેસવું એટલે ડાબો ઢીંચણ ઉભો રાખવો જમણો ઢીંચણ ઢાળેલો રાખવો આ યોગમુદ્રા છે.

ઘણા જ મધુર સ્વરે ચૈત્યવંદન, નમુત્થુણં કહી પછી સ્તવન બોલવું. આ સ્તવનોમાં પ્રભુની સ્તુતિ થતી હોય

એવો ભાવાર્થ આવવો જોઇએ. પણ ઉપદેશ તરીકે વર્ણન હોવું ન જોઇએ. તેવાં સ્તવનો પ્રતિક્રમણ વખતે બોલવામાં અડચણ નથી અહીં તો પ્રભુના સન્મુખ બેઠા છીએ અને તે પણ તેની સ્તુતિ કરવા માટે જ અત્યારે આપણે કોઇને કાંઈ ઉપદેશ દેવા બેઠા નથી. એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું. તે સ્તુતિમાં પોતાના અવગુણ દેખાડવા. તેથી મુક્ત થવા પ્રભુની દયા ચાહવી અને મદદ માંગવી. અથવા તે મહા પ્રભુના જ્ઞાનાદિ ગુણની સ્તુતિ ગાવી, નહીં કે તેની આંગી વગેરેનું વર્ણન ગાવું. કારણ કે આંગી આવી થઈ છે ને તેવી થઇ છે તે કાંઈ પ્રભુના ગુણો નથી અને આપણે તો પ્રભુના ગુણ ગાઇને આત્માને ઉજ્વળ કરવો છે. તેના ગુણોને યાદ કરી તેવા થવા પ્રયત્ન કરવાનો છે. જેમ જેમ તે મહાપ્રભુના અપૂર્વ ગુણો યાદ આવે તેમ તેમ આપણામાં અપૂર્વ આનંદ કે ઉત્સાહ વૃદ્ધિ પામે છે. વળી તેમાં પ્રતિમાજીની પણ સ્તુતિ આવવી ન જોઈએ. કારણ કે આપણે પ્રતિમાજીની સ્તુતિ કરતા નથી પણ પ્રતિમાજી દ્વારા તે પ્રતિમાજી મહાપ્રભુની છે તેના ગુણો આપણે ગાવાના છે અને આપણે પ્રતિમાજી જેવા થવાનું નથી પણ તે મહાપ્રભુના જેવા થવાનું છે આપણે તે મહાપ્રભુને દૃષ્ટિથી પ્રત્યક્ષ જોઈ શકતા નથી એટલે આ આલંબન દ્વારા તે મહાપ્રભુને જોવાના છે એ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખી તે મહાપ્રભુના જ ગુણ ગાવા જોઇએ, અને તેથી જ આપણે આત્માને નિર્મળ કરી શકીએ છીએ. જેવું સામું આલંબન તેવા જ આપણે થઇએ છીએ એટલે સામું આલંબન તે પરમાત્માનું હોવાથી આપણામાં તેવાં

જ ગુણો ખીલી નીકળે છે. વળી પ્રભુની સ્તુતિ કરતી વેળાએ ઘણી જ ધીમાસથી મીઠા-મધુર શબ્દે બોલવું જોઇએ. ઘણા ઉતાવળે કે તાણીને બોલીને બીજાઓની સ્તુતિમાં અંતરાય કે ગુચવાડો ઉભો ન કરવો જોઇએ. બીજાઓના સ્તવનનો ભાવાર્થ ઉત્તમ હોય ઘણા જ મીઠા મધુર શબ્દે તે બોલતા હોય તો આપણે એક ધ્યાન રાખી સાંભળવું. ઘણું બોલવા કરતાં હૃદયમાં વધારે ઉલ્લાસ કેમ પ્રગટ થાય તે તરફ વધારે ધ્યાન આપવું. આપણી સ્તુતિ મધુર અને ઉત્તમ ન હોય તો બીજા જે ઉત્તમ સ્તુતિ બોલતા હોય તેમાં ધ્યાન રાખી પ્રભુ તરફ આંતર લાગણી જોડવાથી વિશેષ લાભ થાય છે. પણ તે વખતે ઘણા ઘાંટા પાડી બીજાનું મન ડોળી નાખવું ન જોઇએ. તમારા લાંબા રાગડાઓથી પ્રભુ ખુશી થવાના નથી કે તેઓ કાંઈ થોડું સાંભળતા નથી તમે મનમાં બોલો તો પણ તેઓ તો સાંભળે છે જ. મતલબ કે તમારી લાગણીની જ ત્યાં અસર થાય છે. લાગણી વિનાના શબ્દોની ત્યાં કિંમત જ નથી.

આ વિધિ પ્રમાણે ભગવાનની સ્તુતિ કરવી. કર્યા બાદ 'આવસ્સહિ' કહીને બહાર નીકળવું. તેનો અર્થ એ થાય છે કે અવશ્યના કાર્ય પ્રસંગે મારે બહાર જવું પડે છે. એટલે પહેલા દ્વાર આગળ જે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તેની હવે પૂર્ણતા થાય છે.

પછી ઘેર આવી અવશ્ય કરવા લાયક ગૃહસંબંધી કાર્ય કરે. ભોજનાદિની ચિંતા તથા ગૃહવ્યવહારની વિચારણા કરે. પોતાને કરવા લાયક કાર્ય પોતે કરે. પોતાના બંધુઓને,

પુત્રાદિકને, નોકર ચાકરાદિ સર્વને જે કામ બતાવવા યોગ્ય હોય તે યથાયોગ્ય બતાવીને તે કામમાં તેમને જોડી દઈ પછી વ્યાખ્યાન સાંભળવા માટે ગુરુની પાસે ઉપાશ્રયમાં જવું ગુરુઓ હોય તો વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરે. નહિતર યથાયોગ્ય કાર્ય કરે.

ઉપાશ્રય-વ્યાખ્યાન શ્રવણ વિધિ.

ઉપાશ્રયનો અર્થ એ થાય છે કે, જ્યાં જવાથી આત્માની નજીકમાં જવારૂપ આશ્રય મળે, તે ઉત્તમ નિમિત્તથી આત્માની નજીકની ભૂમિમાં પહોંચી શકાય તેવી પોતાની સ્થિતિ થઈ આવે તે ઉપાશ્રય છે–કારણ કે તે ધર્મનું જ સ્થળ છે. ત્યાં જેટલાઓ આવે તે ધર્મ અર્થે જ આવે છે. ત્યાં રહેવાવાળા ગુર્વાદિકના ઉત્તમ વિચારો, ત્યાં થતી ધાર્મિક ચર્ચા, ધર્મ કથા, ધર્મના વ્યાખ્યાનો અને તેવી જ બીજી અનેક ઉત્તમ વિચારણાઓ, બોલવાપણું અને ધાર્મિક ક્રિયાઓ વગેરે ત્યાં થતી હોવાથી ત્યાંનું વાતાવરણ ઘણું જ શુદ્ધ–પવિત્ર થયેલું હોય છે. તેથી ત્યાં જનાર મનુષ્યના વિચારોમાં એકદમ સુધારો થાય છે. વ્યવહારની લાગણીઓ પલટાઈ જઈ આત્માની ઉચ્ચ ભાવનાઓ જાગૃત થાય છે માટે જ તેનું ઉપાશ્રય નામ યથાયોગ્ય છે.

ઉપાશ્રયના દ્વાર આગળ પહોંચતાં જ ત્યાં પણ દેરાસરજીની માફક 'નિસ્સિહિ' ત્રણવાર કહેવી–એટલે હું જ્યાં સુધી ઉપાશ્રયમાં છું ત્યાં સુધી મન, વચન, શરીર દ્વારા સંસાર વ્યવહારના પ્રપંચવાળું કોઈ પણ કાર્ય ચિંતવીશ

નહિ. તેવી વાતો કરીશ નહિ અને તેવું વર્તન પણ કરીશ નહિ આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કર્યા પછી જ ઉપાશ્રયના દ્વારમાં પ્રવેશ કરવો, અને તે પ્રતિજ્ઞા ખરેખર પળાય છે કે નહિ તે માટે ચોક્કસ ધ્યાન આપવું.

અફસોસ છે કે કેટલીક વાર આવાં પવિત્ર શાંતિનાં સ્થાનરૂપ દેરાસર અને ઉપાશ્રયો કલેશ, કજીયા અને અશાંતિનાં સ્થાનો થઈ પડે છે. તેનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે જ્ઞાની પુરુષોએ કરેલી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવે છે. **નિસ્સિહિની પ્રતિજ્ઞા** પાળવામાં નથી આવતી અને જે કાર્યો આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્તિને કાંઈપણ લેવા દેવા નથી તેવા કાર્યોના ઝઘડાઓ-પંચાતો-દેરાસર કે ઉપાશ્રયમાં કરવામાં આવતાં વીતરાગી મહાપુરુષોની આજ્ઞા ઉપર પગ દેવામાં આવે છે તે સિવાય બીજું કાંઇ કારણ હોતું નથી.

જ્ઞાની પુરુષો પોકારીને કહે છે કે તમે જે ઉદ્દેશથી જે કાર્ય કરવા માટે આ પવિત્ર સ્થાનમાં આવ્યા છો અથવા આ પવિત્ર સ્થાનમાં જે કાર્ય કરવાની આજ્ઞાઓ કરવામાં આવી છે તે સિવાયનું કાંઇપણ કાર્ય આવાં પવિત્ર સ્થાનોમાં ન કરો. તેને માટે કોઇ અલાઇદું મુકામ હોય ત્યાં પધારો, નહિતર પરિણામે તમને જ હાનિ થવાની છે. જ્યાં બેસીને તમે તમારી આત્મ ઉન્નતિની આશાઓ રાખો છો. પરમ-શાંતિ મેળવવા ઈચ્છાઓ રાખો છો. તે તમારી આશા અને ઈચ્છાઓ નિરર્થક જશે. તમે પોતે અશાંતિ પામશો, અને બીજાને પમાડશો માટે તમારા લેણાદેણાંની ભાંજફોડોને,

આવા પીવાની પંચાતોને આ ધર્મસ્થાનોમાંથી દેશવટો આપો. તો જ તે ધર્મનાં સ્થાનો બન્યાં રહેશે નહિતર કર્મ બંધનાં સ્થાનો ગણાશે.

ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કર્યા બાદ ગુરુમહારાજને દૂરથી જોતાં બે હાથ જોડી મસ્તક નમાવી 'મત્થએણુવંદામિ' બોલવું, ત્યાર પછી ગુરુથી સાડા ત્રણ હાથ ઓછામાં ઓછા દૂર ઉભા રહી પચાગ પ્રણામે કરી વંદન કરવું. બે હાથ, બે પગ અને મસ્તક, આ પાંચ જમીન ઉપર એકી સાથે નમાવવાં તે **પંચાગ** પ્રણામ કહેવાય છે.

પ્રથમ મુખ્ય સાધુ-ગુરુને નમસ્કાર કર્યા બાદ બીજા સાધુઓને નમસ્કાર કરીને ત્યાં તમારા પહેલાં કોઈ શ્રાવકો આવ્યા હોય તો તેને હાથ જોડી નમસ્કાર કરી પછી યોગ્ય સ્થાનકે વ્યાખ્યાન સાંભળવા માટે ગુરુ સન્મુખ બેસવું. તમારા પહેલાં ધર્મસ્થાનમાં ધર્મક્રિયા માટે જે પુરુષ આવ્યા હોય તે આજના દિવસ માટે તમારાથી મોટા છે કેમકે ધર્મ ક્રિયામાં વ્યવહારથી ફારગત થઇ તેણે આજે વહેલો પ્રવેશ કરેલો છે માટે તેને 'સર્વ શ્રાવક વંદુ' આ પ્રમાણે કહી તેમના તરફ હાથ જોડી મસ્તક નમાવી પછી ધાર્મિક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. આ સાધર્મિક વિનય કહેવાય છે ગુરુની કોઈપણ પ્રકારે આશાતના અવિનય ન થાય તેવી રીતે બેસવું જોઇએ.

બે પગ લુગડાં કે હાથથી બાંધીને બેસવું. પગ લાંબા કરવા, પગ ઉપર પગ ચડાવવા, પાછળ બેસવું, મોઢા આગળ

બેસવું, પડખે બેસવું. અથવા તે પ્રસંગે કોઈ માણસ આવ્યો હોય તો તેને ધાર્મિક જરૂરીયાત વિના બોલાવવો, એ વિગેરે ગુરુની અવજ્ઞા કે આશાતના ગણાય છે માટે તે આશાતનાનો ત્યાગ કરવો.

ગુરુના સન્મુખ બેસી, ગુરુના મુખ ઉપર દૃષ્ટિ રાખી, એકાગ્ર ચિત્તથી ધર્મનું વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવું.

સાંભળવા થકી ધર્મ સમજાય છે. સાંભળવાથી જ દુર્મતિનો ત્યાગ કરાય છે. જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને વૈરાગ્યની સ્થિતિ આ સર્વ સાંભળવાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મ સાંભળવાની ઉત્કંઠા-લાગણી ઘણી જ તીવ્ર હોય તો જ્ઞાન જલદી પરિણમે છે. કહે છે, 'એક તો જાતનો બ્રાહ્મણ હોય અટવી ઉતરીને લાંબી મુસાફરી કરીને આવ્યો હોય, વળી તે અત્યંત ભૂખ્યો હોય તેવા બ્રાહ્મણને જો ઘેબર પીરસવામાં આવ્યાં હોય તો તેની ઈચ્છા માટે પૂછવું જ શું ? આના કરતાં પણ ધર્મ શ્રવણ માટે અધિક ઇચ્છા રાખવી. અથવા યુવાન પુરુષ હોય, ધનાદિકથી સુખી હોય, નિરોગી શરીર હોય મહાન વિચક્ષણ હોય, સ્ત્રીના પરિવારે પરવર્યો હોય અને તેની આગળ દેવતાઈ ગીત અને નૃત્ય થઈ રહ્યું હોય આ જોવા કે સાંભળવામાં તેની જેવી પ્રીતિ હોય તેના કરતાં પણ અધિક પ્રીતિ ધર્મ સાંભળવામાં હોય તો તે ધર્મશ્રવણની પ્રીતિ ગણાય છે તે જ ધર્મ શ્રવણની ઇચ્છા કહેવાય છે.

ધર્મ સાંભળવાની ઇચ્છા કરવી ૧ ધર્મ શ્રવણ કરવો ૨ તે ધર્મ ગ્રહણ કરવો ૩ તેને ધારી રાખવો ટકાવી રાખવો

૪ તેમાં વિવિધ પ્રકારના તર્કો કરવા. ૫ વધારે નિર્ણય માટે વિપરિત તર્કો કરી જોવા ૬ તેનું સમાધાન કરવું ૭ અને છેવટે તેમાંથી તત્ત્વનો નિશ્ચય કરી તે પ્રકારે વર્તન કરવાનો નિર્ણય કરવો. તે પ્રમાણે વર્તન કરવું ૮ આ બુદ્ધિના આઠ લક્ષણો છે. આ આઠ ગુણવાળા મનુષ્યો જ ધર્મ શ્રવણ કરવાના અધિકારી છે, અને તેઓ જ ધર્મ શ્રવણનો ફાયદો મેળવી શકે છે.

વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થયા પછી જે કાંઈ સંદેહ થયો હોય તે ગુરુને પૂછીને ખુલાસો કરવો ચાલુ વ્યાખ્યાન ડોળાઈ જાય છે કે સંબંધ તુટી જાય તેમ હોય તો વ્યાખ્યાન પુરું થયા પછી શંકા સમાધાન કરી લેવાં અને તરત જ ખુલાસો થાય તેમ હોય તો ત્યાં જ પૂછી લેવું. વ્યાખ્યાન થયા પછી કોઈ અરિહંત, ગુરુ કે ધર્મના ગુણો બોલવાવાળા યાચક, ભોજકાદિ આવ્યા હોય તો શ્રદ્ધાળુ ગૃહસ્થોએ યથાશક્તિ યથાયોગ્ય દાન આપવું, ધર્મનો મહિમા વધારનાર યાચકોને દાન આપવું તે ગૃહસ્થોની ફરજ છે.

વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થયા બાદ, ધર્મશ્રવણનું ફળ વિરતિ છે. ત્યાગ છે. ઇચ્છાઓને કાબુમાં લેવી તે છે, એમ ધારી યથાશક્તિ વ્રત–પચ્ચક્ખાણ–નિયમો કરવા. કોઈપણ દુર્ગુણનો સદાને માટે ત્યાગ બની ન શકે તો અમુક મુદત માટે પણ ત્યાગ કરવો, અથવા, અમુક સદ્‌ગુણ ખીલવવા માટેનો પ્રયત્ન અત્યારથી જ ચાલુ કરવાનો નિયમ લેવો, પણ વ્યાખ્યાન શ્રવણ કર્યા બાદ નિયમ લીધા સિવાય રહેવું નહિ કયો

નિયમ લેવો તેનો કાંઈ નિયમ નથી પણ પોતાને ફાયદો કરનાર, આવતાં કર્મને રોકનાર કે સદ્દગુણમાં વધારો કરનાર કોઈપણ નિયમ લેવો. લોકમાં કહેવત છે કે ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય અને કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય. એટલે નિરંતર થોડા થોડા સદ્દગુણો વધારતા રહીએ, તો પણ કાળાંતરે આપણે દુર્ગુણ વિનાના અને સદ્દગુણોથી ભરપુર જીવનવાળા થઇ શકીએ.

વળી ધર્મ સાંભળવાનો હેતુ પણ એ જ છે કે દુર્ગુણી મટી સદ્દગુણી થવું. દુઃખી મટી સુખી થવું. આળસુ મટી ઉત્તમ ઉદ્યોગી થવું. સ્વાર્થી મટી પરમાર્થી થવું. દેહાદિની આસક્તિ મૂકી આત્મામાં પ્રેમ રાખવા શીખવું. સત્કાર્યો કરી જન્મ મરણના ફેરાથી છુટા થવું. હલકી, ક્ષુદ્ર, સ્વાર્થી ઇચ્છાઓને રોકવી અને મન તથા ઇંદ્રિયો ઉપર કાબુ રાખવો. તપ પણ આનું જ નામ છે. આવો તપ નિરતર કરવાનો અભિગ્રહ લેવો એ આગળ વધવાની નિશાની છે.

ધર્મ શ્રવણના ફળરૂપ વિરતિ કરવાનું જે કહેવામાં આવ્યું છે, તે પ્રમાણે ગૃહસ્થોએ ગૃહસ્થ ધર્મના ભૂષણરૂપ અને સ્થુલથી પણ કર્મ રોકવાનાં કારણભૂત પોતાની શક્તિ અનુસારે બાર વ્રતો ગ્રહણ કરવાં જોઇએ.

ગૃહસ્થ ધર્મ બારવ્રત.

રાગદ્વેષની પરિણતિ ઘણી જ મંદ થવાથી, ઉપશમ થવાથી કે ક્ષયોપશમ થવાથી જડ ચૈતન્યના વિવેકરૂપ સમ્યક્ આત્મ શ્રદ્ધાન પ્રાપ્ત થયા પછી, વિવિધ પ્રકારની ઇચ્છાઓનો સર્વથા

નિરોધ કરવાનું ન બની શકે તેમણે નિયમિત રીતે કર્મ બંધના કારણરૂપ ઇચ્છાઓને મર્યાદામાં મૂકવા માટે દેશથી અમુક અંશે ઇચ્છાના નિરોધરૂપ વિરતિ અંગિકાર કરવા માટે બારવ્રતો ગ્રહણ કરવાં. આ બારવ્રતો ગૃહસ્થ ધર્મના અલંકારરૂપે છે. સદ્‌ગતિના કારણરૂપ છે અને આવતાં નવીન કર્મને દેશથી–થોડે ભાગે પણ રોકી શકે છે.

બારવ્રતના નામો.

૧ સ્થુલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ. ૨ સ્થુલ મૃષાવાદ વિરમણ. ૩ સ્થુલ અદત્તાદાન વિરમણ. ૪ સ્થુલ મૈથુન વિરમણ. ૫ સ્થુલ પરિગ્રહ વિરમણ. ૬ દિશા પરિમાણ ૭ ભોગોપભોગ નિયમ. ૮ અનર્થ દંડ વિરમણ. ૯ સામાયિક કરણ. ૧૦ દેશાવકાશિક. ૧૧ પૌષધવ્રત. ૧૨ અતિથિ સંવિભાગ આ બાર વ્રતો છે. પહેલા પાંચને અણુવ્રતો કહે છે. પછીનાં ત્રણ ગુણ વ્રતો છે અને છેલ્લાં ચાર શિક્ષાવ્રતો છે.

અણુ એટલે નાનાં વ્રતો. ત્યાગ માર્ગનાં મહાવ્રતો કરતાં આ વ્રતો નાનાં હોવાથી તેને અણુવ્રતો કહે છે. પાંચ અનુવ્રતોને પોષણ આપવા રૂપગુણ કરનાર ત્રણ વ્રતો હોવાથી તેને ગુણવ્રતો કહે છે, છેલ્લાં ચાર વારંવાર આદરવા માટે શિક્ષારૂપ હોવાથી શિક્ષાવ્રતો કહેવાય છે, મન, વચન, શરીરને નિયમમાં રાખવાની શિક્ષારૂપ તે વ્રતો છે તથા દ્રવ્યનો સન્માર્ગ વ્યય કરવારૂપ પણ છેલ્લું વ્રત છે. મન, વચન, શરીર અને ધન આ ચારને કાબુમાં રાખવાં, નિયમમાં રાખવાં, સારા કામમાં વાપરવાં, અશુભ કામમાંથી પાછાં

હઠાવવાં, ઇચ્છાઓને રોકવી, નિયમમાં મૂકવી, સારી ઇચ્છાઓ વધારવી, બૂરી ઈચ્છાઓ ન કરવી, કર્મની નિર્જરા કરવી, નવાં કર્મ ન બાંધવા, બંધાય તો શુભ બાંધવા ઈત્યાદિ કારણો, આ વ્રતો લેવાનાં છે.

પ્રથમ સ્થુલ અહિંસા વ્રતની જરૂરીયાત.

ભગવાન મહાવીરદેવની આજ્ઞા છે કે 'नातिवाएज्जकंचनं' કોઇપણ જીવને મારશો નહિ. શા માટે જીવોને ન મારવા? ઉત્તર એ છે કે જેવું તમારું જીવિતવ્ય તમને વ્હાલું છે તેવું જ સર્વનું જીવન સર્વને વહાલું છે. તમને દુઃખ વ્હાલું છે? ઉત્તરમાં, નહિ જ તો બીજાને તે કેમ વ્હાલું લાગતું હશે? શરીરના કોઈપણ ભાગમાં તમને નાનો સરખો ઘા લાગવાથી કે એક માત્ર કાંટો જ લાગવાથી પણ તમને દુઃખ થાય છે તો તમારા જેવું જ જીવન ધરાવનારા અન્ય જીવોને કેમ દુઃખ નહિ થતું હોય? તમારો જીવ બચાવવાને તમે ઈચ્છો છો તો બીજાના જીવનનો નાશ કરવાનો તમને અધિકાર શો છે? યાદ રાખજો કે, જ્યાં સુધી તમે અન્ય જીવોને મારશો ત્યાં સુધી તમને મરવું જ પડશે દુઃખ આપશો તો દુઃખી થવું પડશે. જેવું દાન તેવું ફળ, જીવોને નિર્ભયતા આપો, તમને પણ નિર્ભયતા જ મળશે. જે જીવોનું રક્ષણ કરે છે તેઓ પરમાર્થથી પોતાનું જ રક્ષણ કરે છે. જે અન્યને મારે છે તે ખરી રીતે પોતે જ મરે છે. કારણ કે બચાવની લાગણીવાળા બીજમાંથી બચાવનાં જ ફળો મળે છે. મારવાની લાગણીવાળા કડવા બીજમાંથી મારનારા જ

ફળો પેદા થાય છે. ઘાત પ્રત્યાઘાતના નિયમ પ્રમાણે જેટલા જોરથી તમે દડો પછાડશો તેટલા જ જોરથી પછડાઇને તે પાછો ઉછળશે તેમ જે જાતના જેટલા જોરથી તમારું ભલું કે બુરું વર્તન અન્ય તરફ થયું હશે, લાગણીઓ ઉછળી હશે. તેટલા જ જોરથી ઉછળીને પાછી ફરીને તમને લાભ કે હાની કરશે.

મનુષ્યોએ હાથ, પગ વિનાના થવું, પાંગળા થવું, કે શરીર વિનાના થવું તે પણ એક રીતે સારું છે. પણ પૂર્ણ શરીરવાળા થઇને જીવોની હિંસા કરવી તે યોગ્ય નથી. હિંસાનો ત્યાગ કર્યા સિવાયની ઇંદ્રિયનું દમન, દેવ-ગુરુની સેવા, દાન, અધ્યયન અને તપશ્ચર્યાદિ સર્વ ક્રિયાઓ નિષ્ફળ છે. અર્થાત્ સુખદાય થતી નથી.

વિઘ્નની શાંતિ માટે હિંસા કરવાની જરૂર નથી. જીવોની હિંસા કરવાથી વિઘ્નની શાંતિ થતી નથી પણ ઉલટી વિઘ્નની વૃદ્ધિ થાય છે. કુલાચારની બુદ્ધિથી કરાતી હિંસા કુળના નાશને માટે અર્થાત્ અધઃપતન માટે છે.

સુખ, સૌભાગ્ય, બળપૂર્ણ આયુષ્ય, ધીરતા, નીરોગી શરીર, અપ્રતિહત આજ્ઞા, ઉત્તમ રૂપ, ઉજ્જ્વળ કીર્તિ, ધન, અવચનતા, ઉત્તમ પરિવાર, સુંદર કાંતિ અને ચરાચર જગતમાં વિજય આ સર્વ જીવોનું રક્ષણ કરવા રૂપ અહિંસા મતનાં ફળો છે.

પાંગળાપણું, કોઢીયાપણું, ઠુંઠાપણું, રોગ, શોક, વિયોગ, નિષ્ફળતા, અલ્પ આયુષ્ય, દુર્ભાગ્યતા, અપયશ, અને બીકણ-

પણું-ભયપ્રાપ્તિ ઈત્યાદિ અનિષ્ટ ફળની પ્રાપ્તિ જીવોની હિંસાથી થાય છે.

મનુષ્યો જીવિતવ્યના બચાવ માટે રાજ્યનો પણ ત્યાગ કરે છે, તો તે જીવના વધથી ઉત્પન્ન થતું પાપ આખી પૃથ્વીનું પણ દાન દીધાથી કેમ શાંત થાય? અર્થાત્ ન જ થાય, અહિંસા માતાની માફક સર્વ સ્થળે જીવોનું રક્ષણ કરે છે. સંસારરૂપ મરુધરની ભૂમિમાં અમૃતની નહેર સમાન અહિંસા છે. દુઃખરૂપ દાવાનળને બુઝાવવાને વર્ષા ઋતુના મેઘની ધારા સમાન અહિંસા છે ભવભ્રમણરૂપ રોગની શાંતિ માટે અહિંસા પરમ ઓષધી તુલ્ય છે.

સુભુમ, બ્રહ્મદત્ત, પર્શુરામ, શ્રેણિક, કોણિક, અને કાળશોક-રીકાદિ અનેક જીવો આ હિંસાના આશ્રયથી અસહ્ય યાતના અને નરકનિપાતાદિ દુઃખ પામ્યા છે. ત્યારે સુલસ, દામ્નક, હરીબલ, યશોધરાદિ અનેક જીવો અહિંસાના આશ્રયથી સદ્-ગતિ પામ્યા છે.

તીર્થંકરોએ અહિંસારૂપ એક જ વ્રત બતાવ્યું છે. આ વ્રતના રક્ષણને માટે જ વાડરૂપે બીજાં વ્રતો બતાવ્યાં છે. અર્થાત્ બીજાં વ્રતો અહિંસાના પોષણરૂપ છે. માટે દરેક જીવોએ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જીવોના રક્ષણને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

સર્વ જીવોનો બચાવ તો ત્યાગ માર્ગ ધારણ કરનાર મુનિઓ કરી શકે છે. ગૃહસ્થો ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને કેટલે દરજ્જે જીવોનો બચાવ કરી શકે ત્યાં સુધી યોગ્ય ગણાય? તેની સમજ આ પ્રમાણે છે.

સર્વ જાતના જીવોની હિંસા ન કરવી તે વીશવસા (વીશભાગ) અહિંસા-દયા ગણાય છે. તેમાંથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનાર મનુષ્યે સવા ભાગની અહિંસા પાળવી જોઇએ. ત્રસ અને સ્થાવર આ બે વિભાગમાં સર્વ જીવો બચાવવા લાયક છે તેનો સમાવેશ થાય છે.

સર્વ જીવોનો બચાવ કરાય ત્યારે વીશવસા-પૂર્ણ અહિંસા બને છે.

૨૦) ત્રસ અને સ્થાવર આ બેમાં સર્વ જીવોનો સમાવેશ થાય છે તેની અહિંસા તે વીશવસા અહિંસા કહેવાય છે.

૧૦) ગૃહસ્થો સ્થાવર જીવોનો બચાવ કરી ન શકે.
૫) ગૃહસ્થો અપરાધી ત્રસજીવોનો બચાવ ન કરી શકે.
૨||) ગૃહસ્થો વ્યવહાર ઉપયોગી આરંભના કાર્યમાં ત્રસજીવોને બચાવી ન શકે.

૧|) ગૃહસ્થો સાપેક્ષપણે-સશંકપણે ત્રસજીવોનો બચાવ ન કરી શકે.

૧૦) ગૃહસ્થો ત્રસજીવોનો બચાવ કરી શકે.
૫) ગૃહસ્થો નિરપરાધી ત્રસજીવોનો બચાવ કરી શકે.
૨||) ગૃહસ્થો અનારંભપણામાં ત્રસજીવોનો બચાવ કરી શકે.

૧|) ગૃહસ્થો નિરપેક્ષપણે ત્રસજીવોનો બચાવ કરી શકે.

આ અહિંસાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે. (અહીં બતાવેલા જીવો સબંધી ખુલાસો નવતત્ત્વ સંબંધી પહેલા જીવતત્ત્વમાંથી જાણવો.) સ્થાવર જીવોનો બચાવ ગૃહસ્થો ન કરી શકે, કારણ કે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ આ પાંચ સ્થાવર છે તે સિવાય ખાવાપીવાદિનાં સાધનો મેળવી શકાતાં નથી. તેમ ખાધાપીધા સિવાય ચાલે પણ નહિ. એટલે ત્રસ અને સ્થાવર બન્નેનો બચાવ કરવો તે વીશ ભાગની અહિંસા છે તેમાંથી આ દશ ભાગ ગયા. કારણ કે જીવોના બે વિભાગમાંથી એકનો બચાવ મનુષ્યો ન કરી શકે. ત્રસનો બચાવ કરે. ત્રસ એટલે હાલે–ચાલે તેવા જીવો. તેથી દશ ભાગ બચાવ કરવાનું રહ્યું. ૧૦.

આ ત્રસ જીવોમાંથી અપરાધીનો બચાવ ગૃહસ્થોથી થઇ ન શકે, જો તેમ કરે તો વ્યવહારની હયાતિ જ ન રહે. ગૃહસ્થાશ્રમ જ નાશ પામે. અપરાધીને બદલો ન આપે તો, રાજા હોય તો રાજાનું રાજ્ય ચાલ્યું જાય, ગૃહસ્થ–સામાન્ય મનુષ્ય હોય તો કોઈ ઘર લૂંટી જાય, સ્ત્રી લઇ જાય, કારણ કે તે અપરાધીને બદલો આપતો નથી. તેથી જે બળીયો થઇને આવે તે તેનું લૂટી જાય. આમ થાય તો ગૃહસ્થધર્મનો જ નાશ થાય. આ માટે એટલો બચાવ કરવો કે નિરપરાધી જીવોને ન મારવા, અપરાધી હોય તો તેને શિક્ષા કરવાની છુટ છે. આ શિક્ષા અપરાધના પ્રમાણમાં દેહાંત સુધી થાય ત્યાં સુધી તેના ગૃહસ્થધર્મનો નાશ થતો નથી. એટલે દશ ભાગમાંથી પાંચ ભાગનો બચાવ તેનાથી થઈ શકે. ૫.

નિરપરાધી જીવોનો બચાવ કરી શકે તેમાં પણ જે ખેતર ખેડવાં, ઘર બનાવવાં; કીલ્લા પ્રમુખ બંધાવવા, કુવા ખોદવા, ખાણો ખોદાવવી ઈત્યાદિ અનેક આરંભના કામમાં કોઈ નિરપરાધી ત્રસ જીવો મરી જાય તો તેનો બચાવ ગૃહસ્થથી થઈ ન શકે કેમકે તે આરંભના કાર્ય ન કરે તો તેનો વ્યવહાર અટકી પડે. માટે આરંભમાં જીવો મરી જાય તેની આ વ્રતમાં છુટી રહે છે. એટલે પાંચ ભાગની અહિંસામાંથી તેનાથી અઢી ભાગની અહિંસા પળી શકે. રા.

આરંભ સિવાયના જીવોનો બચાવ ગૃહસ્થ કરી શકે તેમાં પણ કોઈના ઉપર ચોર, જાર કે વેરી-શત્રુ વિગેરેની શંકાથી તે જીવ તેવો નહિ છતાં તેવા કામ તેણે કોઈ વખત કર્યાં હોય તેવા કારણથી તેના ઉપર શંકા થાય કે આ કામ તેણે કર્યું હશે અને તે કારણથી તેને શિક્ષા કરવી પડે અથવા બળદ, ઘોડા, કે પાડા પ્રમુખને ગાડે કે રથે જોડવામાં આવે, કે ભણવા પ્રમુખમાં પ્રમાદ કરનાર પુત્રાદિકને નિરપરાધી છતાં સાપેક્ષપણે (અપેક્ષાએ) મારફાડ કે બંધનાદિ કરવા પડે તો તેના ગૃહસ્થ ધર્મના વ્રતમાં બાધ આવતો નથી આ કારણે અઢી ભાગમાંથી પણ સાપેક્ષપણે શિક્ષા કરવાનું ખુલ્લું રહેવાથી સવા ભાગની અહિંસા ગૃહસ્થથી બની શકે. એટલે નિરપરાધી આરંભ વિના, ત્રસજીવોને નિરપેક્ષપણે સંકલ્પીને (મારવાની બુદ્ધિથી) મારવા નહિ. "મારવાની બુદ્ધિથી" એ કહેવાનો હેતુ એ છે કે રસ્તે ચાલતાં શરીરની અસ્થિરતાને લઇ તપાસીને ચાલવા છતાં પણ કોઇ જીવ મરી જાય તો તેથી વ્રત ખંડિત થતું નથી.

ગૃહસ્થ ધર્મનું પહેલું વ્રત-સ્થુલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ ૧.

નિરપરાધી, ત્રસજીવોને આરંભના કાર્ય સિવાય નિરપેક્ષપણે સંકલ્પીને મારવા નહીં. અને બીજા જીવો તરફ નિર્ધ્વંસ પરિણામ ન રાખતાં બને ત્યાં સુધી તેમનો પણ યથાશક્તિ બચાવ કરવો. ૧.

આ પહેલા વ્રતમાં પાંચ અતિચાર-દૂષણ લાગવા સંભવ છે. તે ન લાગે તે માટે સાવચેતી રાખવી. અતિચાર એટલે લીધેલ નિયમ પ્રમાણે વ્રતનું ખંડન થયું ન હોય તોપણ વ્રતને મલિન કરે તેવા પરિણામ થઈ આવવા તે. આવા પરિણામથી પાછું હઠવામાં ન આવે અને નિરંતર તે મલિનમાં વધારો થતો રહે તો લીધેલું વ્રત ભાંગવા સુધીમાં છેવટનું પરિણામ આવે છે માટે સાંજ સવાર બે વખત પોતાનું જીવન-કર્તવ્ય તપાસી જવું કે તેમાં આ દોષો ભૂલમાં કે ઉતાવળમાં લાગ્યા ન હોય. અતિચાર લાગ્યા હોય તો તરત જ માફી માગી, પ્રાયશ્ચિત્ત કરી, ફરી તેમ ન થાય તે માટે સાવચેતી રાખવી. આ માટે જ બે વખત પ્રતિક્રમણ કરવાનુ જણાવવામાં આવે છે,

પહેલા વ્રતના પાંચ અતિચાર.

(૧) તિવ્ર કોપથી, મરી જશે તેની પણ દરકાર કર્યા સિવાય મનુષ્ય તથા જનાવરને બાંધવા તે.

(૨) વિના પ્રયોજને ક્રોધના આવેશથી ચામડી છેદવી. (રોગને કારણે તેના ભલાને માટે તેમ કરવું પડે તેમાં હરકત નથી)

(૩) જનાવરો કે મનુષ્યો ઉપર તેમની શક્તિ કરતાં વધારે ભાર ભરવો કે ઉપાડાવવો.

(૪) મર્મ સ્થાનમાં પ્રહાર કરવો (મરી જશે તેની દરકાર રાખ્યા વિના).

(૫) પોતાની નિશ્રાએ રહેલાં મનુષ્યોને તથા જાનવરોને ભૂખ્યાં રાખવાં. પોતાની નિશ્રાએ રહેલાં એમ કહેવાથી પોતાની ફરજ બરોબર બજાવવી એ સૂચના કરી છે.

આ પાંચ અતિચાર ન લાગે તે માટે સાવચેતી રાખવી.

બીજું સત્યવ્રત–૨.

દરેક મનુષ્યોએ પ્રિય, પથ્ય, સત્ય અને અન્યને ઉપકાર થાય તેવાં વચનો બોલવા જોઇએ. જો તેમ ન બની શકે તો બોલ્યા સિવાય મૌન રહેવું તે કલ્યાણકારી છે. કુપથ્ય ખાવાથી જેમ રોગની વૃદ્ધિ થાય છે તેમ અસત્ય વચનથી વેર, વિરોધ, અપ્રતિષ્ઠા, અવિશ્વાસ અને વચનીયતાદિ દોષો પ્રગટ થાય છે કઠોર, મર્મભેદક અને કુવાક્યો જીવન પર્યંત મનુષ્યોને સાલ્યા કરે છે. દાવાનળમાં દગ્ધ થયેલાં વનો પણ પાછા વર્ષા ઋતુમાં નવપલ્લવિત થાય છે. પણ આ જીહ્વા અનલથી બળેલાં મનુષ્યો પાછા પૂર્વની સ્થિતિમાં આવી શકતાં નથી. સર્વ લોકોને પ્રિય થાય તેવા સાચા, પ્રસન્નતા ઉત્પન્ન કરનારા, મીઠાશથી ભરેલાં, લાલિત્યતાવાળા

મધુર શબ્દોની આ દુનિયામાં કયાં ખોટ છે? કે તેવું બોલવામાં કયાં મહેનત પડે છે કે પૈસા ખરચવા પડે છે? કે જેથી તેવા મર્મભેદક, સલ્ય ઉત્પન્ન કરે તેવાં, અસ્થિરતા પેદા કરનારા, વિરોધથી ભરપુર, નિર્દયતા સૂચવનારા વચનો બોલી શસ્ત્ર વિના જીવોનો વધ કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે?

પૂર્ણ સાધ્ય સિદ્ધ કરી શકાય તેવા મનુષ્યજન્મમાં પણ જે નરાધમો સત્ય પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તેઓ પાછળથી કયા જન્મમાં કેવા કર્મો કરી આત્માનો નિસ્તાર કરી શકશે? અસત્યતા ભરેલા કે જીવોનો સંહાર થાય તેવા વચનો બોલવા તેનાં કરતાં મુંગા જીવો વધારે સારા છે કે જેઓ અન્ય જીવોને નુકશાન તો કરતા નથી જેના મુખમાંથી અસત્ય ભાષણરૂપ દુર્ગંધિત પ્રવાહ વહન થયા કરે છે, તેવા મનુષ્યોને શરીર શુદ્ધિને અર્થે સ્નાન કરતા દેખીને વિદ્વાન પુરુષો તેઓની હાંસી કરે છે ધન્ય છે તે મનુષ્યોને! કે જેમના કરુણારસથી ભરપુર હૃદયને સ્પર્શીને નીકળતા વચન કલ્લોલથી પ્રાણીઓને પરમશાંતિ મળે છે. ચંદ્ર, ચંદન, મણી, અને માલતીનો સમુદાય તેવી શાંતિ નથી આપતો કે જેવી કાનને પ્રિય, મધુરવાણી શાંતિ આપે છે સત્ય બોલનારા મનુષ્યો ચદ્રની માફક જગતમાં આનંદની વૃદ્ધિ કરે છે. દેવો તેમની કીર્તિનું યશોગાન કરે છે.

તત્વજ્ઞાની, સત્યની સીમાનું અવલંબન કરનાર સત્પુરુષોના ચરણ સ્પર્શ માત્રથી પણ પૃથ્વીતળ પવિત્ર બને છે. વ્રત, શ્રુત, વિદ્યા, વિનય, ચારિત્ર અને જ્ઞાનાદિ ઉત્તમ ગુણોનુ

બીજ સત્ય વ્રત છે. સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા અને પવિત્ર માર્ગનું અવલંબન કરનારા જીવોને દૈત્ય, રાક્ષસ, ભૂત, પ્રેત, સર્પ, સિંહ ઈત્યાદિ દુષ્ટ જીવો વિઘ્ન કરવા કે દુઃખ દેવાને સમર્થ થતા નથી.

મૂંગા થવું, બુદ્ધિની વિકળતા, મૂર્ખતા, બેરાપણું, જીભ તથા મોઢાના રોગ ઈત્યાદિ અસત્ય વચન બોલવાના ફળો છે, એમ જાણીને અસત્ય બોલવાનો કઠોર બોલવાનો નિર્દયતાવાળાં વચનો બોલવાનો કે પરને કોઈપણ રીતે આઘાત થાય કે નુકશાન થાય તેવું બોલવાનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈએ. થોડું પણ અસત્ય ન બોલવું છતાં જેઓ તેમ ન કરી શકે તેમણે પાંચ મોટા અસત્યનો તો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જ જોઈએ.

૧ કન્યા સંબંધી. ૨ ગાય સંબંધી. ૩ જમીન સંબંધી ૪ થાપણ ઓળવવી. ૫ જુઠી સાક્ષી ભરવી આ પાંચ મોટા જુઠાં કહેવાય છે. લોકમાં તે વધારે નિંદનીક ગણાય છે.

કન્યા સંબંધી અસત્ય—દ્વેષાદિક કારણથી વિષકન્યા ન હોય ને વિષકન્યા કહેવી. વિષકન્યા હોય ને અવિષકન્યા કહેવી. સુશીલા હોય છતાં દુશીલા કહેવી. દુશીલા હોય છતાં સુશીલા કહેવી. મોટી હોય ને નાની કહેવી. નાની હોય ને મોટી કહેવી. સારા કુળની હોય છતાં હલકા કુળની કહેવી હલકા કુળની હોય ને સારા કુળની કહેવી. જેમ કન્યાના સંબંધમાં તેમ વરના સંબંધમાં પણ ખોટાને સારો અને સારાને ખોટો કહેવો. ઈત્યાદિ અસત્ય બોલીને સામા મનુષ્યોને

નુકશાનમાં ઉતારવા તે કન્યા સંબંધી અસત્ય કહેવાય છે, કન્યાની અહીં મુખ્યતા છે પણ જેટલાં બે પગવાળાં મનુષ્યો છે તે તમામના સંબંધમાં અસત્ય ન બોલવું તે આ ઉપરથી સમજી લેવું જોઇએ.

અસત્ય બોલીને તેમનો વિવાહ જોડી આપવાથી જિંદગી પર્યંતનું તે કજોડું દુઃખી નિવડે છે. આપસમાં અણબનાવ, કલેશ અને કુસંપમાં દુઃખમય જિંદગી ગુજારે છે. અણસમજમાં, પરસ્પરની ઇચ્છા વિરુદ્ધ, પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ. અસત્ય પ્રપંચથી લાકડે માકડું વળગાડાયેલા અનેક કજોડાંઓ કલુશીત જિંદગી ગુજારતાં નજરે પડે છે. તેઓ ઉંડા નિઃસાસાપૂર્વક પોતાની આ કજોડાથી દુઃખાયેલી કારી લાગણીને પ્રગટ કરતાં તેમનો મેળાપ કરાવી આપનારાઓને કળકળતા શ્રાપ આપે છે, ગાય અને દીકરી જ્યાં દોરે ત્યાં જાય. આ હિંદની કહેવત પ્રમાણે નિર્દોષ બાળકીઓને ઉંડા ખાડામાં ઉતારનારાઓ મોટું પાપ બાંધે છે. દુઃખી કજોડાઓના જિંદગી પર્યંતના ઉના આંસુઓ અને ગરમ નિસાસાઓથી તેમના વાલીઓનું કદીપણ ભલું થતું નથી. ૧.

ગાય સંબધી અસત્ય–જેમ કન્યાના સંબંધમાં તેમજ ગાયના સંબંધમાં, ઉંમર, ગુણ, દોષ, દુધ વિગેરેમાં અસત્ય ન બોલવું, ગાય ગરીબ પ્રાણી અને ઉપયોગી જાનવર હોવાથી તેની અહીં મુખ્યતા બતાવી છે પણ તેથી સર્વજાતના જાનવરોના સંબંધમાં અસત્ય ન બોલવું તે અહીં પણ સમજી લેવું. વિરુદ્ધ ગુણદોષ બતાવી જાનવરો વેચવાથી આપસમાં

ક્લેશ થવાનો. વેર વિરોધ વધવાનો અને જ્યારે આપનારને તે પહોંચી ન શકે ત્યારે જાનવરને દુઃખી કરવાનો, એમ અનેક દોષો ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ છે. ૨.

જમીનના સંબંધમાં અસત્ય, કોઇની જમીન દબાવી દેવી ખારકી હોયને પોતાની કહેવી. વેચવાના પ્રસંગે ખારવાળી જમીનને સારી–ખાર વિનાની કહેવી, જમીન એ શબ્દથી હાટ–ઘર–ખેતર, ગામ–શહેર–દેશ ઇત્યાદિ સમજી લેવા. તે સર્વ અન્યનાં હોય ને પોતાના કહી પચાવી પાડવાં, આ અસત્યનો ત્યાગ કરવાથી અનેક જાતના વેર, વિરોધ, લડાઇ બખેડા વિગેરે થતા અટકે છે. શાંતિ જળવાઇ રહે છે ધર્મ દયાનાદિ શાંતિમાં જીવન પસાર કરી શકાય છે. ૩.

જુઠી સાક્ષી સંબંધી અસત્ય. સ્વાર્થને ખાતર. દાક્ષીણ્યતાને લીધે, લાંચ રુશ્વતાદિ લોભથી, જીવિતવ્ય કે દ્રવ્યાદિ નાશના ભયથી. કોઈના આગ્રહથી કે પ્રાર્થનાથી જુઠી સાક્ષી ન ભરવી કોર્ટમાં જઇને સાક્ષી ભરવી તેનું નામ સાક્ષી છે. એટલું જ નહિ પણ હરકોઈ સ્થળે અને કોઈ પણ માણસે તમને પૂછ્યું કે આ માણસે આ પ્રમાણે કર્યું છે. તેમાં તમે શું જાણો છો ? તે વખતે જે જાણતા હો તેજ કહો તેમાં હરકત નથી. પણ જુઠી સાક્ષી ન ભરવી. તમારે તે સંબંધમાં બોલવાની મરજી ન હોય તો જવાબ ન આપો. મૌન રહો. પણ જુઠી સાક્ષી તો ન જ ભરો. ૪.

થાપણ ઓળવવા સંબંધી અસત્ય, ભરોસાદાર કે યોગ્ય લાયક માણુસ જાણી તમારી પાસે કોઈપણ માણુસ કોઇની

સાક્ષી રાખ્યા સિવાય કે દસ્તાવેજ કરાવ્યા સિવાય થાપણુ મૂકી ગયો હોય, તે જ્યારે પાછી લેવા આવે ત્યારે તેને કહેવું કે તું કયાં મારે ત્યાં મૂકી ગયો છે? સાક્ષી કોણ છે? લખત કયાં છે? વિગેરે જવાબો આપી થાપણુ પાછી ન આપવી તે થાપણુ ઓળવી કહેવાય છે. થાપણુ મૂકનાર મરી ગયો હોય અને તેના વારસદારો લેવા આવે અને પાછી ન આપવી તે પણુ થાપણુ ઓળવી કહેવાય છે. વારસદાર ન હોય તો પંચની સાક્ષીએ સારે માર્ગે ખરચી દેવી પણુ તે થાપણુ હરામનું દ્રવ્ય ઘરમાં ન જ રાખવું અને વારસદાર હોય તો તેને સોંપવું. આ પાંચ મોટા અસત્યનો ત્યાગ કરવો અને બીજાં પણુ નાનાં નાનાં અસત્યનો યથાશક્તિ ત્યાગ કરવો. આ ગૃહસ્થોનું બીજું વ્રત છે. જે બોલવાથી અન્યને કલેશ થાય કે અન્યનો ઘાત થાય તેનો ત્યાગ કરવો તે આ વ્રત લેવાનો હેતુ છે. આ વ્રતથી લોકોનો વિશ્વાસ, યશની પ્રાપ્તિ, સર્વ અર્થની સિદ્ધિ, લોકપ્રિયતા, ગ્રાહ્ય વચન અને અમોઘ વચન–વચન સિદ્ધિ વિગેરેથી આ લોકમાં ફાયદાઓ થાય છે. ધર્મની પ્રાપ્તિ થવા સાથે આગામી જન્મ સુખરૂપ થાય છે. પાપનો નાશ, આવતા કર્મનો નિરોધ, પુન્યની વૃદ્ધિ અને કર્મનિર્જરા ઇત્યાદિ અનેક ફળ આ વ્રતનાં છે. ૫.

બીજું વ્રત. ૨.

કન્યા સંબંધી, ગાય સંબંધી, જમીન સંબંધી જુઠું ન બોલવું, જુઠી સાક્ષી ન ભરવી, થાપણુ ઓળવવી નહિ, આ ગૃહસ્થ ધર્મનું બીજું વ્રત છે. ૨.

આ પાંચ અતિચાર લાગવા સંભવ છે તે માટે સાવચેતી રાખી ન લાગવા દેવા. વિશેષ હકીકત પહેલા વ્રતના અતિચાર સાથે કહેવામાં આવી છે. ત્યાંથી સર્વ વ્રત માટે જાણી લેવી.

પાંચ અતિચાર.

૧. સહસાત્કારે. વગર વિચાર્યે કોઇને આળ આપવું કેમકે કોઈ માણસો એકાંતમાં વાતચિત્ત કરતા હોય તે દેખી એમ કહેવું કે આ રાજવિરુદ્ધ કે અમુક વિરુદ્ધ વિચાર કરે છે. તેઓ પોતાના સંબંધમાં કાં વિચાર ન કરતા હોય? નિશ્ચય કર્યા વિના અકસ્માત બોલી નાખવાથી, પોતાના અને અન્યના સંબંધમાં મોટું નુકશાન થવાનો સંભવ છે માટે વિચારીને બોલવું.

૨. વિશ્વાસુ જાણી કોઇએ ગુપ્ત વાત કહી હોય, તે ખુલ્લી કરવી, આ અતિચાર છે તેમ કરવાથી સામા માણસને જોખમમાં ઉતરવું પડે છે. તે સાથે વિરોધ થવા પણ સંભવ છે.

૩. પોતાની સ્ત્રીના સંબંધની ગુપ્ત વાતો કોઇ મિત્રાદિ આગળ કહેવી, તે અતિચાર છે તેમ થતાં સ્ત્રીને શરમાવા જેવું થાય છે. અવિશ્વાસ વધે છે. અને તે ગુપ્ત રહસ્ય મિત્રાદિના જાણવામાં આવ્યાથી આપણી ગેરહાજરીમાં તે મિત્રાદિ તરફથી તેનો દુરઉપયોગ થવાનો પણ સંભવ છે. અને કલેશ ઉત્પન્ન થવાનો પણ સંભવ રહે છે.

૪. કોઇને દુઃખમાં પાડવા ખોટી સલાહ આપવી અથવા પાપનો ઉપદેશ આપવો.

૫. જુઠા દસ્તાવેજ કે ખત વિગેરે કરવા. મનમાં એમ ધારીને જુઠું ખત વિગેરે કરે કે આપણે તે જુઠું બોલવાનો નિયમ છે પણ લખવાનો ક્યાં છે? પણ આ ગુન્હો ઓછી બુદ્ધિવાળાએ ગેરસમજથી કર્યો હોય તો તો ચલાવી લેવાય, પણ બુદ્ધિમાન થઇ આપણા અસત્યનો ભેદ છે એમ સમજતાં છતાં કરનારને તો વ્રતના ભંગનો દંડ મળે છે.

આ પાંચ અતિચાર ન લાગે તેવી રીતે ખરેખર કાળજીપૂર્વક બીજુ વ્રત પાળવું.

ત્રીજું વ્રત. અદત્તાદાનવિરમણ ૩.

નિર્ધનતા, કામધંધાનો અભાવ, આવકથી ખરચ વધારે તેવાને ચોરી કરનારાઓની સોબત–ઇત્યાદિ કારણે આ ચોરી કરવાની ટેવ પડે છે નાના પ્રકારના હુન્નર, ઉદ્યોગ, નોકરી, ખેતી કે વેપારાદિ કાર્યમાં જોડાઇ જવાથી, ખરચથી પણ આવક વધારે થવાથી અને સારી સોબતમાં રહેવાથી દુર્ગુણ દૂર કરી શકાય છે.

તાળું તોડવું, ખાતર પાડવું, ગાંઠ કાપવી, વાટ લૂટવી, લૂંટ ચલાવવી, નબળાઓને મારીને માલ પડાવી લેવો ઇત્યાદિ ચોરી ગણાય છે. તેમજ કોઈનું પડી ગયેલું મૂકેલું, ઘરમાં રહેલું અને દાટેલું ઈત્યાદિ વસ્તુઓ લેવી તે પણ ચોરી ગણાય છે ટુંકામાં કહીએ તો વસ્તુના માલીકે રાજીખુશીથી આપ્યા સિવાય કાંઈ પણ લેવું તે ચોરી કહેવાય છે. આત્મહિત ઈચ્છનારા જીવોએ ચોરીનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, ચોરી કરનારનું કદી પણ સારું થતું નથી. ધન મનુષ્યોનાં બાહ્ય

પ્રાણ છે, તે લઈ લેવાથી તેના અંતર પ્રાણનો પણ નાશ થવાનો સંભવ છે. કોઈ મનુષ્યને મારવામાં આવે છે તો તે મરનારને ક્ષણવાર દુઃખ થાય છે પણ ધનાદિ હરણ કરવાથી તો તેના આખા કુટુંબને જિંદગીપર્યંત દુઃખ થાય છે. પરન્તુ ધન ચોરનાર મનુષ્યને તેનું ધન લૂટે છે એમ નથી પણ ધનની સાથે તેના આભવ અને પરભવ બન્નેનો નાશ કરે છે, બગાડે છે. ધન જવાથી ધર્મ, ધૈર્ય, ધૃતિ, બુદ્ધિ વગેરેનો નાશ થાય છે. ધન કે જેના ઉપર તેના સર્વ કુટુંબનો આધાર હતો તે જવાથી તેની ગમગીનીમાં કેટલાક મનુષ્યો ગાંડા થઈ જાય છે કેટલાક મરણ પામે છે બુદ્ધિભ્રમિત થાય છે, ધીરજ રહેતી નથી, શાંતિમાં ભંગ થાય છે અને નિશ્ચિત-તાને અભાવે ધર્મ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતા નથી.

ચોરી પવિત્ર કુળને કલંકિત કરે છે. મહાન અપયશ ફેલાવે છે. સગાં સંબંધીજનો પણ ચોરી કરનારનો વિશ્વાસ કરતા નથી. ચોરી કરનાર પોતે તે ધનનો ઉપયોગ કરે કે ન કરે પણ દુઃખમાં સપડાવાનો તેને ચોક્કસ સંભવ રહે છે. વેર વિરોધ વધારે થાય છે અને દેહાંત સુધીની પણ શિક્ષા આ ભવમાં કોઈ કોઈ અનુભવે છે.

ચોરી કરનારના ગુણ ગૌણતાને પામે છે. વિદ્યા, વિડં-બના પમાડનારી થાય છે. અપકીર્તિ તેના માથા પર પગ દઈને ઉભી રહે છે. શિકારીના હાથમાં સપડાવાની શંકાવાળા મૃગની માફક ચોરનું મન જનસમૂહમાં કે જંગલમાં શાંત કે સ્વસ્થ હોતું નથી. આત્મરક્ષા, દાક્ષિણતા. પરોપકાર, ધર્મનુ

કે ઉત્તમ શિક્ષણનું ગ્રહણ કરવાપણું ચોર વિગેરે સ્વપ્નમાં પણ જાણી કે કરી શકતો નથી. ચોરીરૂપ પાપવૃક્ષનાં ફળ આ ભવમાં વધ, બંધન, કારાગૃહ નિવાસ, આબરૂનો નાશ, અવિશ્વાસ, લોકનિંદા વિગેરે અહીં જ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. અન્ય જન્મમાં નરકાદિકની અસહ્ય વેદના ભોગવવી પડે છે. તથા ધનક્ષય, દુર્ભાગ્ય, દાસત્વ. અંગચ્છેદ, દારિદ્ર, નિંદા ધિક્કાર, અને વારંવાર મૃત્યુ ઈત્યાદિ અન્ય જન્મમાં પણ દુઃખોનો અનુભવ કરવો પડે છે કારણ કે અન્યને રડાવ્યાં છે, દુઃખી કર્યાં છે. નિરાશ કર્યાં છે. ભીખ મંગાવી છે તો તેને પણ આ વાવેલા પાપ વૃક્ષનાં ફળ તરીકે રડવાનું, દુઃખી થવાનું, નિરાશ થવાનું અને ભિક્ષા માંગવાનું પ્રાપ્ત થવું જ જોઇએ.

આ ત્રીજા વ્રતનું ફળ સર્વનો વિશ્વાસ, સાધુવાદ (શાબાસી અગર પ્રશંસા) સમૃદ્ધિની વૃદ્ધિ, સ્થિરતા, ઐશ્વર્ય અને સ્વર્ગાદિની પ્રાપ્તિ. ઈત્યાદિ પ્રાપ્ત થાય છે.

ત્રીજું વ્રત.

ગૃહસ્થોએ ત્રીજા વ્રતમાં સજીવ નિર્જીવ. નાની મોટી ચોરીનો ત્યાગ કરવો, જંગલનું માલીકી વિનાનું ઘાસ, કુવા, તળાવ, નદી વિગેરેનું પાણી ઇત્યાદિ સામાન્ય વસ્તુઓ કે જેના ઉપર કોઈની માલીકી નથી. માલીકી હોય તથાપિ તે લેવાની કોઇને મના નથી. જેને લેવાથી ચોરી ગણવામાં આવતી નથી, તે સિવાયની કોઈની કોઇ પણ વસ્તુ માલીકની રજા સિવાય ન લેવી. જેના ઉપર મમતાભાવ મનુષ્યોને કે જીવોને હોય છે તે વસ્તુ રાજીખુશીથી આપ્યા સિવાય

ન લેવી. એટલે તાળું તોડવું નહિ. ખાતર પાડવુ નહિ. વાટ લૂંટવી નહિ. ગાંઠ કાપવી નહિ. ધાડ પાડવી નહિ. દાણચોરી કરવી નહિ. ખીસ્સુ કાપવું નહિ. પડેલી ચીજ લેવી નહિ. બળાત્કારે જોરજુલમથી લેવું નહિ. ધણીની ગેર-હાજરીમાં વસ્તુ લેવી નહિ. હાજરીમાં ઇચ્છા વિરુદ્ધ લેવી નહિ. આ ગૃહસ્થોનું ત્રજું વ્રત છે.

ત્રીજા વ્રતમાં લાગતા અતિચારો.

(૧) ચોરને ચોરી કરવા પ્રેરણા કરવી. ખાવા-પીવાની મદદ આપવી. આ સાક્ષાત ચોરી નથી પણ પરિણામ તો ચોરીના જેવું જ આવે છે. લીધેલ વ્રતને મલિન કરનાર છે.

(૨) ચોરીનો માલ વેચાતો રાખવો. આના પરિણામે રાજદંડાદિ ભોગવવાં પડે છે.

(૩) રાજ્ય વિરુદ્ધ કામ કરવું, મના કરેલા શત્રુ આદિના દેશમાં વેપારાદિ નિમિત્તે જવું ઇત્યાદિ. આમ કરવાથી ધનાદિકનો નાશ અને રાજાની આજ્ઞા વિરુદ્ધ વર્તન કરવાથી દેહાંત દંડ પણ થવા સંભવ છે.

(૪) માલમાં ભેળ સંભેળ કરવો. સારા માલમાં નબળો માલ ભેળવી વેચવો ખોટી વસ્તુને ખરીના જેવી બનાવી, ખરી કહીને વેચવી. ઇત્યાદિ આથી પોતાની શાહ આબરૂ જવા સાથે અવિશ્વાસ વધે છે; કલેશ થવાનો પણ સંભવ છે.

(૫) ખોટા તોલમાપ રાખવાં. લેવાનાં વધારે દેવાનાં ઓછાં રાખવાં. આથી પણ લોકોનો અવિશ્વાસ વધવા સાથે રાજ દંડાદિ ગુન્હો બને છે.

આ પાંચ અતિચાર ન લાગે તેની સાવચેતી રાખી ત્રીજું વ્રત બરાબર પાળવું. દરેક અધિકારીઓએ પોતાના અધિકારના પ્રમાણમાં આ અતિચારો સમજી લેવા જોઇએ.

શીયલવ્રત-સ્વદારા સંતોષ-ચોથું વ્રત. ૪

સર્વથા મૈથુન કર્મનો ત્યાગ કરવો તે બ્રહ્મચર્ય કહેવાય છે. અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરી પોતાની પરિણિત સ્ત્રીમાં જ સંતોષ માનવો તે પુરુષોનું શીયલવ્રત છે. આજ રીતે સ્ત્રીઓએ પોતાના વિવાહિત પતિમાં જ સંતોષ રાખી અન્ય પુરુષો તરફ મનથી પણ અભિલાષા ન કરવી તે સ્ત્રીઓનું શીયલવ્રત છે,

બ્રહ્મચર્યનું અવલંબન કરીને યોગીઓ આત્મસ્વરૂપને જાણી શકે છે આ બ્રહ્મચર્યનું અવલંબન વીર પુરુષો જ કરી શકે છે. બ્રહ્મચર્ય ત્રણ જગતમાં પ્રશંસનીય અને પૂજ-નીય ગણાય છે. તેનાથી વિશુદ્ધિ પામેલા આત્માઓ દેવોને પણ પૂજનીય થાય છે. ઉત્તમ ચારિત્રનુ જીવન બ્રહ્મચર્ય છે. તે ન હોય તો બીજા ગુણો વિદ્યમાન હોય તો પણ નહિ સરખા થાય છે. અલ્પ સત્વવાળા, નિઃશીલ ઇન્દ્રિયોથી પરા-જીત મનુષ્યો આ શીયલ પાળી શકે તે વાત સ્વપ્નમાં પણ માનવા યોગ્ય નથી.

સંકલ્પ અને સંસર્ગથી વિષય-વાસનાની ઉત્પત્તિ થાય છે, બ્રહ્મચર્ય દૃઢ પાળવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યોએ વિષય સંબંધી જરા પણ સંકલ્પ મનમાં ઉઠવા દેવો ન જોઇએ. મનમાંથી સંકલ્પને કાઢી નાખતાં ગમે તેવા વિષમ પ્રસંગમાં

પણ કામની ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ નથી. આ સંકલ્પોની ઉત્પત્તિ પૂર્વે દેખેલ, સાંભળેલ, અનુભવેલ વિષયોની સ્મૃતિ કરવાથી થાય છે, તેમ જ વર્તમાનકાળમાં તેવા સ્ત્રીપુરુષોના સંસર્ગથી–સહવાસથી પણ થાય છે. બ્રહ્મચારી સ્ત્રીઓએ પુરુષોના સંસર્ગમાં અને પુરુષોએ સ્ત્રીઓના સંસર્ગમાં ન આવવું અને વિશેષ પ્રકારે એકાંત સહવાસમાં તો ન જ આવવું. આથી તેવા નિમિત્તના અભાવે સંકલ્પોની ઉત્પત્તિ થતી અટકે છે. અને બ્રહ્મચર્ય ખરેખર ટકાવી રખાય છે.

જેઓ બ્રહ્મચર્યમાં શ્રેષ્ઠ છે તેઓ મેરુ પર્વતથી પણ મહાન ગુરુ છે, મોટા છે બ્રહ્મચર્યમાં સ્ખલના પામેલા મહાન પુરુષો પણ બુઝાઈ ગયેલા અગ્નિની માફક તત્કાળ અપમાન પામે છે. અગ્નિથી બધા દૂર રહે છે, પણ તે બુઝાઈ જવા પછી તો તેની રાખ ઉપર મનુષ્યો પગ દઈને ચાલે છે તેમ બ્રહ્મચર્ય વિનાનો ત્યાગી કે શીયલ વિનાનો ગૃહસ્થ પગલે પગલે અપમાન પામે છે.

મૈથુનક્રીડા કીંપાકના ફળની માફક થોડા વખત માટે જ રમણિક જણાય છે તથાપિ તેનું પરિણામ ભયંકર આવે છે. વિષયમાં વિશેષ આસક્ત મનુષ્યો કંપ, સ્વેદ, પરિશ્રમ, મૂર્ચ્છા, ભ્રામી (ચકરી આવવી) ગ્લાનતા, નિર્બળતા, ગરમી, ક્ષય અને ભગંદરાદિ મહાન રોગોના ભોગ થઈ પડે છે.

યોનીયંત્રમાં અનેક સૂક્ષ્મ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ અલ્પ શક્તિવાળા હોવાથી મૈથુન ક્રિયામાં તત્કાળ નાશ પામે છે. વિષય સેવન કરીને જે મનુષ્યો કામજ્વરની શાંતિ

ઇચ્છે છે તે બળતા અગ્નિમાં ઘી હોમી, અગ્નિને શાંત કરવાની ઇચ્છા કરવા બરાબર કરે છે. અર્થાત્ અગ્નિ જેમ ઘી હોમવાથી શાંત થતો નથી તેમ મૈથુનથી કામની શાંતિ થતી નથી. ઘી ન નાંખવાથી જ અગ્નિ શાંત પડે છે. તેમ સંકલ્પ મૂકી દેવાથી જ કામની શાંતિ થાય છે. પોતાના પ્રિય પતિનો ત્યાગ કરીને, નિર્લજ થઇ જે સ્ત્રી અન્ય પુરુષમાં આસક્ત થાય છે તેવા ક્ષણિક સ્નેહવાળી અન્ય સ્ત્રીનો વિશ્વાસ કયો ડાહ્યો મનુષ્ય કરશે ?

પ્રાણનો સંદેહ, વેરનું પરમ કારણ, બન્ને લોક વિરુદ્ધ, સર્વસ્વ અપહરણ, બંધનની પ્રાપ્તિ, શિરચ્છેદ, ઇત્યાદિ દુઃખ પરસ્ત્રી ગમનથી પ્રાપ્ત થવા સંભવ છે. અને મરણ પામ્યા પછી નરકાદિ દુઃખો ભોગવવાં પડવાનાં. આ સર્વ પરસ્ત્રી ગમનનાં ફળો છે.

અન્ય પુરુષોથી પોતાની સ્ત્રીનુ રક્ષણ કરનાર અને પોતાની સ્ત્રીના ખરાબ આચરણથી દુઃખી થનાર મનુષ્યો ! તમે પરસ્ત્રીમાં આસક્તિ શા માટે રાખો છો ? જેવું તમને દુઃખ થાય છે તેવું તે સ્ત્રીના પતિને કે તેના વાલીઓને દુઃખ કેમ નહિ લાગતું હોય ? તેનો વિચાર તમે જાતે જ કરીને પરસ્ત્રી ગમનનો ત્યાગ કરો.

વેશ્યાગમનનો ત્યાગ.

ગૃહસ્થાશ્રમીઓએ અને વિશેષ પ્રકારે ધર્મના માર્ગમાં ચાલનાર ભગવાનના ભક્તોએ પોતાની સ્ત્રી પણ આસક્તિ-પૂર્વક સેવવી ન જોઇએ તો સર્વ દુર્ગુણોના કારણરૂપ વેશ્યા અને પરસ્ત્રીનો તો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જ જોઇએ.

નદીના પાણીની માફક સર્વ સાધારણ રીતે ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેવી વેશ્યા સ્ત્રીઓનાં ગમનમાં શું દોષ હશે? આ શંકા કરનારાઓએ યાદ રાખવું જોઈએ કે પરસ્ત્રીગમનના જીવના જોખમ જેવા દોષો આમાં નથી જણાતા, તો પણ એક રીતે તેનાથી પણ અધિક બીજા દુર્ગુણો પ્રગટ થવાનો મોટો સંભવ છે. વેશ્યા સહવાસથી ઘણા ખરા દુર્ગુણોમાં વધારો થાય છે. જુઠું બોલવું, જુગાર રમવો, ચોરી કરવી, અભક્ષ ખાવું પીવું, વિશ્વાસઘાત કરવો, નિર્દયતા વાપરવી, છળ પ્રપંચ કરવા, પરસ્ત્રીગમન કરવું, પોતાની સ્ત્રીમાં સ્નેહ રહિત થવું, ઈત્યાદિ અનેક દુર્ગુણો સ્વાભાવિક ટેવરૂપ થઈ જવાનો સંભવ છે.

મીઠા મધુર વચનો બોલવાવાળી અને ચંદ્ર સમાન સૌમ્યમુખવાળી હોય છતાં સ્નેહ વિનાની વેશ્યાનો વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી. મનમાં જુદું, વચનમાં જુદું અને શરીરમાં તેનાથી પણ જુદું. આ પ્રમાણે આચરણ કરનાર વેશ્યા કેમ સુખરૂપ થઈ શકે? ચોરી, જુગાર, દારૂ, માંસાદિ અનેક દુર્ગુણો આ નિમિત્તથી પ્રગટ થાય છે. તમે વેશ્યાને લાખો દ્રવ્ય આપ્યું હોય છતાં જ્યારે કામી પુરુષ દ્રવ્ય રહિત નિર્ધન થાય છે ત્યારે ગમે તેવા તેના વિષમ વખતમાં પણ ધક્કો મારી તેને ત્યજી દે છે. કાઢી મૂકે છે. વેશ્યાની સોબતમાં વસેલો મનુષ્ય માતા, પિતા, પત્ની મિત્ર કે બંધુ વગેરેથી નિઃસ્નેહી બને છે. દેવ, ગુરુ, ધર્મ દયા દાનાદિને તિલાંજલી આપે છે.

મહાન સૌંદર્યતાથી ખીલી રહેલાં આવળના પુષ્પોની માફક વેશ્યાનો દેખાવ ઘણો જ સુંદર હોય છે પણ તેમાં

અંતરંગ સ્નેહરૂપ સુગંધ જરાપણ હોતી નથી પ્રસંગે જ તેનો નિર્ણય થાય છે. મન્મન મધુરતા ભરેલા ઉલ્લાપોવાળું વેશ્યાનું હૃદય તમને કોમળ લાગતું હશે પરંતુ તે હૃદય સેવાળથી વીંટાયેલા પથ્થરની માફક અંદરથી અત્યંત કઠીણ છે તેનો ખરો અનુભવ તે સેવાળવાળા પથ્થર ઉપર પગ દેવા પછી પછાડી ખાતાં જ જમીન પર નીચા પટકાતાં જ જણાય છે, તેમ વેશ્યાના હૃદયની કોમળતા તેની સાથે પ્રસંગ પડચા પછીથી જ સમજાય છે.

ખરું કહો તો સ્ત્રીપણું કે પુરુષપણું નિંદા કે પ્રશંસાનું કારણ નથી પણ તેમનામાં રહેલું સુશીલપણું કે દુઃશીલપણું તે જ પ્રશંસા કે નિંદાનું કારણ છે શીયળ ગુણવાળા પુરુષો હોય કે સ્ત્રીઓ હોય તેમને ગુણાનુરાગથી નમસ્કાર કરો અને ગુણથી ભ્રષ્ટ હોય તો તેના સંસર્ગનો અવશ્ય ત્યાગ કરો. અન્ય સ્ત્રી કે પુરુષોમાં આશક્ત પુરુષો કે સ્ત્રીઓ અનેક ભવોમાં નપુંસકપણું, જનાવરપણું અને દુર્ભાગ્યપણું પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે બ્રહ્મચર્ય કે શીયલ પાળનાર પુરુષ તથા સ્ત્રીઓ લાંબુ આયુષ્ય, મનુષ્ય કે દેવપણું, મજબુત શરીર, અખંડ સૌભાગ્યપણું, મહાન બળ, તેજસ્વી શરીર અને મહાન વીર્યવાન સમર્થ પ્રતાપી થાય છે.

ચોથું શીયલ વ્રત. ૪.

પુરુષોએ અને સ્ત્રીઓએ દેવ સંબંધી, મનુષ્ય સંબંધી અને તિર્યંચ (જનાવર) સંબંધી સ્ત્રી કે પુરુષનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. અને પોતાની સ્ત્રી કે પતિમાં જ સંતોષ માનવો.

આથી એ ફલીતાર્થ થયો કે પરસ્ત્રી તરીકે વિધવા, વેશ્યા, કુમારી, અને અન્યની પરણેલી ઈત્યાદિ સર્વનો ત્યાગ કરવો અને સ્ત્રીઓએ પણ તેજ પ્રમાણે નિયમ પાળવો. બને ત્ય સુધી આસક્તિ ઓછી કરવી અને તિથિ કે પર્વના દિવસોએ બ્રહ્મચર્ય પાળવું આ ગૃહસ્થોનું શીયલવ્રત છે.

શીયલવ્રતમાં પાંચ અતિચાર ન લગાડવા.

૧ કોઈપણ સ્ત્રીને થોડા વખત માટે પૈસા આપી પોતાની સ્ત્રી તરીકે રાખી તેની સાથે સંસાર વ્યવહાર રાખવો આ કાર્યમાં તેના પરિણામ એવા હોય છે કે "પૈસા આપીને રાખેલી હોવાથી તે પોતાની જ સ્ત્રી છે માટે તે સાથે વ્યવહાર રાખવામાં વ્રત ખંડિત થતું નથી." આત્મ કલ્યાણના ઇચ્છક મનુષ્યો આવી બારીઓ કદી શોધતા નથી છતાં તેના મનના પરિણામના પ્રમાણમાં વ્રત ખંડિત થતું નથી પણ અતિચાર લાગવા રૂપ વ્રત મલિન તો થાય છે. આ અતિચારથી બચવું જોઇએ.

૨ વેશ્યા, વિધવા અનાથ, કુમારી ઈત્યાદિ સાથે વ્યવહાર ચલાવવો. આ સ્ત્રીઓ સાથે ગમન કરવા માટે વ્રત લેનારનો એવો આશય હોય છે કે આપણે તો પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યો છે અને આ તો કોઈની સ્ત્રી નથી. પતિ વિનાની છે. માટે તેમાં વ્રતને બાધ નહિ આવે. પરસ્ત્રી ત્યાગ કરનારનો આવી રીતે બચાવ થવા સંભવ છે, પણ તે અજાણપણામાં જ અથવા આવી છુટ વ્રત લેતી વખતે રાખનારને જ. તથાપિ તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. આ પ્રવૃત્તિથી અતિચાર લાગે છે. વ્રત મલિન થાય છે.

૩ પોતાના પુત્ર પુત્રી અને પોતાની નિશ્રાએ રહેલ કુટુંબી, દાસ, દાસી વર્ગ વિગેરે તે સિવાય અન્યના વિવાહ જોડી આપવા, લગ્ન કરાવી દેવાં તે વ્રતમાં અતિચાર છે. અતિચાર લાગવાનું કારણ એ છે કે તેથી વિષયના પોષણને અનુમોદન આપવાનું બને છે. ઘરના માણસોના વિવાહાદિ કર્યા સિવાય તો ચાલેજ નહિ તેમ ન કરે તો ખોટે રસ્તે ચાલી પરિવાર અધર્મનું આચરણ કરે તેની જવાબદારી ઘરના માલીકના ઉપર છે એટલે પોતાની નિશ્રાએ રહેલાનાં વિવાહ કરી આપવામાં હરકત નથી.

૫ કોઈ સ્ત્રી પ્રમુખની હાંસી, મશ્કરી કરવી, કામને ઉત્તેજન મળે તેવા ચાળાચેષ્ટા કરવા, વિષયની તીવ્ર અભિલાષા રાખવી, કામને વિશેષ ઉત્તેજન આપવા નિમિત્તે મોજશોખ ને માટે વાજીકરણ સ્થંભનાદિ પ્રયોગો કરવા. ઇત્યાદિ અતિચાર છે. ધર્માર્થી મનુષ્યોએ આવી પ્રવૃત્તિ કરવી ન જોઇએ. સામાન્ય પ્રકારે ઈચ્છાને આધિન થવું પડે તે વાતને મૂકીને વિષયને વિશેષ ઉત્તેજન આપવાની ધર્માર્થી મનુષ્યને જરાપણ જરૂર નથી.

પાંચમું પરિગ્રહ વિરમણ વ્રત. ૫.

गेही गेहि मणंतं परिहरिय परिग्गहे नवविहंमि ।
पंचमवये पमाणं करिज्जइच्छाणुमाणेणं ॥ १ ॥

ગૃહસ્થોએ અનંત વસ્તુઓ સંબંધી આશક્તિનો ત્યાગ કરીને, પાંચમા વ્રતમાં નવ પ્રકારના પરિગ્રહના સંબંધમાં

ઇચ્છાનુસાર નિયમ કરવો ધન ધાન્યાદિ સંપત્તિ ઉપર ગૃહસ્થ ધર્મનો આધાર રહેલો છે. એક સામાન્ય નજીવી બાબતમાં પણ ગૃહસ્થને પૈસાની જરૂરી પડે છે. તેનાથી કોઇ પ્રકારે ભિક્ષા માંગી પેટ ભરાતું નથી તેમ છતી શક્તિએ કોઈના ઉપર આધાર રાખી બેસી રહેવાનું નથી. પણ પુરુષાર્થ (પ્રયત્ન) કરીને પોતાનું તથા પોતાના આશ્રિતોનું ભરણ પોષણ કરવાનું હોય છે, વળી ત્યાગ માર્ગનો આધાર પણ આ ગૃહસ્થાશ્રમ ઉપર જ રહેલો છે એટલે વધારામાં સાધુ-સંતોનું પણ ભરણપોષણ તેમને જ શિરે રહેલું છે. વળી કોઈ ગરીબ, અનાથ, રોગી, વૃદ્ધ, ગ્લાન, નિરાધાર ઈત્યાદિને પણ આશ્રય આપવો પડે છે. તે સિવાય પ્રસંગે ધર્મ અને વ્યવહારના અનેક પ્રસંગોમાં પણ ધનનો વ્યય કરવો પડે છે. આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે ધનની ગૃહસ્થને ડગલે ને પગલે જરૂર પડે છે.

જેની આગળ ધન નથી તે માણુસ ગૃહસ્થાવસ્થામાં ઘણી જ હલકી પાયરી ભોગવે છે અને "વસુ વિનાના નર પશુ" આ કહેવત તેને લાગુ પડે છે.

ધનથી તીર્થસ્થાનોનો ઉદ્ધાર, રક્ષણ, સ્વધર્મી બંધુઓનો આદર અને તેમનું વાત્સલ્ય, દેવાદિનું પૂજન, ગુર્વાદિનો સત્કાર, નિરાધારોનો ઉદ્ધાર, દેશની સેવા અને તેવાં બીજાં અનેક સત્કાર્યો થઈ શકે છે.

ધનની બે પ્રકારની ગતિ છે. ઉપર બતાવેલ તે ધનની ઉજળી બાજુ છે, પણ બીજી રીતે વિચાર કરીએ તો જેટલા

ધનમાં ગુણ રહેલા છે તેટલા જ બલ્કે પ્રસંગે તેથી પણ અધિક દોષો પણ રહેલા છે. અર્થાત્ તેની કાળી બાજુ પણ છે અને વિચારવાનોએ તેની બન્ને બાજુ તપાસી તેનાથી ઉત્પન્ન થતાં ગુણદોષનો વિચાર કરી ધનને કેટલે દરજ્જે ઉચ્ચસ્થાન આપવા યોગ્ય છે. તેના નિશ્ચય ઉપર પછી આવવું

ધનની કાળી બાજુ.

ધનથી કામાદિ અનુકૂળતા થાય છે. કામાદિથી ક્રોધાદિની ઉત્પત્તિ છે. અનુકૂળતાથી અભિમાન, લોભાદિ વધે છે પ્રતિકૂળતાથી ક્રોધાદિમાં વધારો થાય છે ક્રોધાદિમાંથી હિંસાના પરિણામો થાય છે. અશુભ પરિણામોનું પોષણ વૃદ્ધિ પામે છે. તેથી મલિન વાસનામાં વધારો થાય છે. તેના દૃઢ સંસ્કારોથી ટેવ પડે છે અને તે ટેવ કાળાંતરે સ્વભાવનું રૂપ ધારણ કરે છે. આ સ્વભાવ જેવા થયેલા સંસ્કારો મલિનતાને કાઢવા માટે ઘણો પ્રયાસ કરવો પડે છે.

સઘળા અનર્થોનું મૂળ આ ધનનો પરિગ્રહ (આશક્તિ) છે. તેનાથી રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓ પ્રગટ થાય છે સગાભાઈઓ પૈસા માટે આપસમાં લડે છે શત્રુઓની માફક પૈસા માટે એકબીજાનો પ્રાણ લેવા પણ તત્પર થાય છે. ધનવાનને પુત્ર, સ્વજન, બંધુ, રાજા, ચોર, મિત્ર અને સ્ત્રી આદિથી પણ નિરંતર સશંક (શંકા સહિત) રહેવું પડે છે. ધનના રક્ષણની ચિંતામાં ધનવાનને રાત્રિએ શાંતિથી નિદ્રાદેવી પણ પાસે આવી રહેતી નથી. તેના ઉપાર્જન કરવામાં, રક્ષણ કરવામાં, અને તેનો નાશ થતાં જ સર્વત્ર દુઃખનો જ અનુભવ કરવો પડે છે.

ભારના બોજાથી વહાણુ જેમ સમુદ્રમાં ડુબે છે તેમ પરિગ્રહ ઉપરના મમત્વને લઇ આ જીવ સંસારના વિષયોમાં ડુબે છે. વિષયના કિચ્ચડમાં ખુંચી જાય છે. થોડા વખતના એશઆરામ સિવાય વિશેષ ગુણ તેમાં દેખાતો નથી. પરિણામે તો તેનો અહીં જ ઈચ્છાથી કે અનિચ્છાથી પણ ત્યાગ કરીને છેવટે ખાલી હાથે આવ્યો તેમ ખાલી હાથે જવાનું છે. આ દુનિયા ઉપર અનેક રાજા મહારાજાઓ, ધનાઢયો થઈ ગયા છે. પૃથ્વીના અનેક માલિકો થયા છે, પણ થઇને તે તો ગયા જ અને પૃથ્વી તથા ધન તો અહીં કાયમનું કાયમ જ રહેલું છે. સોનાની ડુંગરીઓ બનાવનાર નંદરાજા ચાલ્યો ગયો. હજારો મનુષ્યોના મસ્તકથી અને લોહીથી પોતાની તલવારોને તૃપ્ત કરનારા રાજાઓ સ્મશાનભૂમિમાં ભસ્મીભૂત થયા છે અને માટી સાથે માટીમાં એકરૂપ થઈ ગયા છે. લાકડાઓથી અગ્નિ કદી તૃપ્ત થતો નથી તેમ આ રાજ્ય વૈભવ ધનાદિથી આ જીવની તૃષ્ણા કદી શાંત થતી નથી.

ઈત્યાદિ પરિગ્રહના ગુણદોષ ઉપરથી સમજાશે કે ગુણ કરતાં દોષ વધારે છે છતાં વ્યવહારનું એક સાધન હોઈ ધનાદિ ઉપયોગી છે વિશેષ એ છે કે જે હથિયાર પોતાનો બચાવ કરનાર છે તે જ હથિયાર, સાવચેતીથી ઉપયોગપૂર્વક વાપરવામાં ન આવે તો નાશ પણ કરનાર તે જ છે. માટે વિવેકી મનુષ્યોએ આ પરિગ્રહાદિનો ઘણી જ સાવચેતી યાને વિવેકવાળી જાગૃતિથી સંચય અને વ્યય કરવો અને વધારે લાંબી ઈચ્છાઓને કાબુમાં લઇ પોતાની જરૂરીયાતોના પ્રમાણમાં

પોતાની ઈચ્છાનુસાર તેનું પ્રમાણુ કરવું અર્થાત્ પરિગ્રહને નિયમમાં નિયત્રિત (જોડી) રાખવો.

હીરા, માણેક, મોતી, લીલમ, પ્રવાલ, આદિ સર્વ પ્રકારનું ધન તથા રોકડ સિક્કા રૂપાના કે સોનાના. ૧. સર્વ જાતના ધાન્યાદિ. ૨ અલંકાર અને તે સિવાયનું વગર ઘાટનુ સોનું ૩ અલંકાર અને વગર ઘાટનું રૂપું. ૪. જમીન, ગામ, શહેર, દેશ, ટાપુ, ખાડી–દરિયો અને ખેતર આદિ. ૫. મહેલ, હવેલી, ઘર, હાટ, વખાર આદિ ઇમારતો ૬. નોકર, ચાકર, દાસ, દાસી, લશ્કર આદિ ૭. ગાય, ભેંસ, હાથી, ઘોડા, ઉંટ, ખચ્ચર, આદિ તમામ પશુ વર્ગ ૮. ઘર વ્યવહાર આદિમાં ઉપયોગી તમામ વસ્તુઓ ઘરની ઘરવખરી. ૯. આ નવ પ્રકારનો પરિગ્રહ કહેવામાં આવે છે.

જ્યાં સુધી શુદ્ધ આત્માને આ જીવ ઓળખતો નથી, અને તેના અનુભવના આનંદનો સ્વાદ જ્યાં સુધી તેણે ચાખ્યો નથી ત્યાં સુધી તેને આ ધનાદિ નવ પ્રકારના પરિગ્રહમાં આશક્તિ રહે છે, પણ જ્યારે તેને સત્ય સમજાય છે, પદાર્થોની અનિત્યતા અનુભવાય છે. તેના ગુણદોષોનો વિવેક હૃદયમાં પ્રગટ થાય છે, ત્યારે આ દુનિયાના પદાર્થોમાંથી તેની આશક્તિ ઓછી થાય છે, તે સત્ય તરફ દોરાય છે, સત્યને મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે આ પ્રસંગે તે પરિગ્રહની મર્યાદા ઉપર કાબુ મેળવવાને લાયક બને છે. પોતાની જરૂરીયાતોથી અધિક વસ્તુ મેળવવા તે પ્રયત્ન કરતો નથી કારણકે તેના પ્રાપ્તવ્યનું લક્ષ બિન્દુ, આ વ્યવહારના વિષયો

મટીને સત્ય આત્મા જ થયેલ છે. એટલે તેને મદદગાર ઉપયોગી વસ્તુ તરફ જ તેનું ધ્યાન ખેંચાયેલું રહે છે. તેવા પ્રસંગે તે વિના જરૂરીયાતવાળાં અને અવશ્ય ત્યાગ કરવા યોગ્ય વિયોગશીલ વસ્તુનો સંચય કરતાં અટકશે એટલું જ નહિ પણ તે ઉપરથી આશક્તિ–લાગણીનો પણ ત્યાગ કરશે. આવી સ્થિતિનાં આ મનુષ્યો આ વ્રત લેવા કે પાળવા માટે ઘણા જ યોગ્ય હોય છે. તેઓ આ નવા પ્રકારના પરિગ્રહને વિશેષ પ્રકારે નિયમમાં લાવે છે અથવા સામાન્ય રીતે પોતાને ઉપયોગી વસ્તુના સંગ્રહની મર્યાદા કરી લે છે, અને પોતાનું મન વ્યવહાર કાળે વ્યવહાર ઉપયોગી રાખી બાકીના પ્રસંગે સત્ય–નિશ્ચય તરફ દોરવે છે.

નવ પ્રકારના પરિગ્રહનો નિયમ.

૧) સર્વ જાતનાં રોકડા દ્રવ્યની સંખ્યા કાયમ માટે. તથા સર્વ ધાતુઓ.

૨) ધાન્ય, અનાજ આદિના મણાદિની સંખ્યા. વર્ષાદિ માટે.

૩) સોનાના મણાદિની સંખ્યા.

૪) રૂપાના મણાદિ તોલની સંખ્યા.

૫) શહેર, ગામ, કિલ્લા, દેશ, ટાપુ, બંદરાદિની તથા છુટક જમીન આદિની સંખ્યા.

૬) મહેલ, હવેલી, ઘર, દુકાન, વખારો, બાંધકામવાળી ઇમારતોની ગણતરી તથા માપવાળી સંખ્યા.

૭) દાસ, નોકર, લશ્કર, દાસી પ્રમુખની કાયમ માટેની સંખ્યા.

૮) હાથી, ઘોડા, ઉંટ ખચ્ચર, ગાય, ભેંસ, બળદ, બકરાં, ઘેટાં, પ્રમુખ જાનવરોની કાયમની સંખ્યા.

૯) ઘર ઉપયોગી તમામ જાતના સરસામાન, ધાતુ ઉપ-ધાતુ, વાસણકુસણ આદિની કિંમતવાળી સંખ્યા.

અથવા સર્વની કિંમત ઉચક ગણી તેનું માપ-નિયમ રાખવો. આ ગૃહસ્થનું પાંચમું વ્રત છે.

પાંચમા વ્રતના પાંચ અતિચાર.

(૧) ધન, ધાન્ય સબંધી જે પ્રમાણ રાખેલું છે તેથી કાળાંતરે અધિક થતાં તે દ્રવ્યનો સન્માર્ગે વ્યય કરવો જોઇએ. તે ન કરતાં લોભના વશથી, જેની આગળ લેણું હોય તેને કહે કે હમણાં તારે ત્યાં રાખી મૂકજે, ખપ હશે ત્યારે માંગીશ અથવા પોતા થકી તે દ્રવ્યને અન્યને ઘેર જમા કરાવી રાખે, અને કોઇ ખરચના પ્રસંગે કે ખોટના પ્રસંગે લઇને પોતાના કામમાં વાપરે એ પહેલો અતિચાર છે. ધર્માર્થી જીવોએ તેમ કરવું ન જોઇએ. પ્રમાણથી અધિક થતાં તરત જ સારે માર્ગે તે ખરચી નાંખવું.

(૨) ક્ષેત્ર વાસ્તુ પ્રમાણ અતિચાર. કુવાના પાણીથી કે આકાશના-વરસાદના પાણીથી પાકતા ધાન્યાદિવાળી જમીન, તથા શહેર, ગામ, ઘર પ્રમુખવાળી જમીન તેનું જે માપ પ્રમાણ તથા ગણતરી દ્વારા રાખ્યું હોય તો તેથી અધિક

વસ્તુ ગામ કે જમીન આદિ પ્રાપ્ત થતાં નાનાં ગામો એકઠા કરી મોટું એક બનાવવું. નાના દેશને મોટો બનાવવો, નાના ખેતરને વાડાદિ કાઢી નાંખી મોટાં મોટાં બનાવવાં, નાના ઘરો સાથે બીજાં ભેળવી મોટાં ઘરો બનાવવાં એ અતિચાર એટલે વ્રતમાં દૂષણ છે.

(૩) રૂપા તથા સોનાનું જે પ્રમાણ રાખ્યું હોય તેનાથી અધિક વધારો થાય ત્યારે લોભને વશ થઈ તે દ્રવ્ય સ્ત્રી, પુત્રાદિકને આપે, તે ત્રીજો રૂપ્ય સુવર્ણ અતિક્રમણરૂપ અતિચાર છે.

(૪) કુપ્ય તે સોના તથા રૂપા વિના બાકીની શેષ તાંબા પિત્તળ આદિ ધાતુ, તેના વાસણો, કાષ્ઠનાં હળ, ગાડાં, વહાણાદિ, પલંગ, કબાટાદિ અનેક પ્રકારનાં ઘર વખરીનાં ઉપકરણો તેની જે સંખ્યા પહેલાં રાખી હોય તે સંખ્યા કાયમ રાખવા માટે નાનામાંથી મોટાં બનાવે, પાતળામાંથી જાડા બનાવે તે કુપ્ય પરિમાણ અતિક્રમણ અતિચાર છે.

(૫) ચતુષ્પદ પ્રમાણાતિક્રમણ અતિચાર સ્ત્રી, દાસ, દાસી, નોકર, પ્રમુખ, મનુષ્યો, પક્ષીઓ અને હાથી, ઘોડા, ગાય, ભેંસ ઇત્યાદિ પશુઓનું જે પ્રમાણ કરેલું હોય તેમાં નાનાં વાછરડાં, બચ્ચાં, બાળકાદિ ગણતરીમાં ન ગણે અને સંખ્યાનું અતિક્રમણ કરે તે પાંચમો અતિચાર છે.

આ અતિચારોથી વ્રતને મલીન ન થવા દેવા માટે દિવસમાં સવારે તથા સાંજે બે વખત વ્રતોને તપાસી જવાં અને થયેલી ભૂલોને સુધારવા માટે સાવચેતી રાખવી.

દિશા પરિમાણુ છઠ્ઠું વ્રત.

भुवण क्कमण समत्थे लोभ समुद्दे विसप्प माणांसि ।
कुणइ दिसा परिमाणं सुसवाओ सेउबंधंव. ॥ १ ॥

ત્રણ ભુવનને આક્રમણ કરવાને (દબાવવાને–પલાળવાને કે ડુબાડવાને) સમર્થ લોભ સમુદ્ર દુનિયા ઉપર પ્રસરી રહ્યો છે તેનાથી બચવા માટે સેતુબંધ (પાળ કે પુલની માફક ઉત્તમ શ્રાવકોએ દિશાનું પરિમાણુ (નિયમન) કરવું જોઇએ.

ઉપર જણાવેલા પાંચ મૂળ વ્રતો છે. અને હવે ત્રણ ગુણુવ્રતો કહે છે. પહેલાના અહિંસાદિ મૂળ વ્રતને ગુણુ કરનાર–પોષણુ આપનાર હોવાથી આ વ્રતોને ગુણુવ્રતો કહે છે.

આ વ્રત અહિંસા અને પરિગ્રહ પ્રમાણુ વ્રતને વિશેષ પ્રકારે પોષણુ આપે છે. મનુષ્યોના લોભનો પાર નથી. લોભ સમુદ્ર એટલો બધો ગંભીર યાને ઉંડો અને પહોળાઇવાળો છે કે જેની અંદર આ ત્રણુ જગત સહજ વારમાં ગરકાવ–ગેબ થઇ જાય છે, ડુબી જાય છે. અર્થાત્ આ ત્રણુ જગતમાં રહેલા સુંદર પદાર્થોની આ જીવને પ્રાપ્તિ થાય તો પણુ તેનો અગાધ લોભ સમુદ્ર તૃપ્ત થતો નથી.

અસંતોષી મનુષ્યો અનેક દિશાઓમાં દ્રવ્ય સંચય કરવા નિમિત્તે અનિયમિત રીતે પરિભ્રમણુ કરે છે. અનુકૂળ દેશ અને ઉત્તમ ધર્મિષ્ટ મનુષ્યોના સહવાસ સિવાય ધર્મનું પાલન થઇ શકતું નથી. વિદેશમાં જ્યાં ધર્મનું નામ નિશાન હોતું

નથી, જ્યાંના આહાર વિહારાદિ ધાર્મિક વૃત્તિઓને પ્રતિકુળ હોય છે, જ્યાં સ્વધર્મીઓનો સહવાસ નથી એવા દેશોમાં પોતાની ધર્મશ્રદ્ધા કેટલેક દરજ્જે શીથીલ થવાનો સંભવ રહે છે કેટલાક પ્રસંગોમાં ધર્મથી ભ્રષ્ટ થવાનાં પણ કારણો ઉપસ્થિત થાય છે કેટલાક દેશો એવા હોય છે કે મનુષ્યોને અનિચ્છાએ પણ દેહના નિર્વાહ અર્થે જેમાં વિશેષ જીવોની હિંસા થાય છે તેવા ખાન, પાન લેવાની જરૂર કે ફરજ પડે છે. આમ વખત જતાં તે ખાન, પાનાદિથી એવા ટેવાઈ જવાના કેટલાક દાખલાઓ હાલ નજરે દેખાય પણ છે આ દેશમાં આવ્યા પછી પણ તે ખાનપાન તેમનાથી છુટી શકતા નથી.

ધન કમાવા નિમિત્તે પરદેશ જવામાં ધર્મ તરફની અગવડ ન નડતી હોય, પોતાનો ધર્મ સારી રીતે સચવાતો હોય, પોતાના સહવાસીઓ જાગૃતી આપનાર હોય અથવા પોતે દૃઢ શ્રદ્ધાળુ હોય તો વિદેશમાં જવાની હરકત નથી.

પોતાના દેશમાં ધન કમાવાનાં સાધનો ઓછાં હોય તો પરદેશથી પણ વ્યાપારાદિ દ્વારા ધન પોતાના દેશમાં ખેંચી લાવવું તેમાં જરાપણ હરકત જેવું નથી.

જેઓની દૃષ્ટિ સત્ય આત્મા તરફ વળેલી છે. દેહ નિર્વાહના સાધનો આ દેશમાં જરૂરિયાત જેટલાં જેને મળી રહે છે. કુટુંબાદિનો નિર્વાહ ઘણી સહેલાઇથી થઈ શકે છે તેવા ધર્માત્મા જીવોએ તો લોભને કાબુમાં લાવવા નિમિત્તે તથા લાંબા પ્રવાસ કે હિંસાવાળા વ્યાપારથી થતી હિંસા અટકાવવા નિમિત્તે આ વ્રતનું પરિમાણ કરવાની ખાસ જરૂર છે.

જેમ વિંછી કે સર્પાદિકનું ઝેર મંત્રાદિના બળે, આખા શરીરમાં ફેલાયેલું હોય ત્યાંથી ડંખવાળી મર્યાદામાં (સ્થાને) લાવી મૂકાય છે તેમ વિવિધ પ્રકારની ઇચ્છાઓ જે આ દુનિયાનાં સર્વ સાધનો મેળવી લેવા માટે મન મારફતે આ દુનિયામાં ફેલાયેલી છે. તેને આ વ્રત દ્વારા નિયમિત પ્રમાણમાં લાવી મૂકવામાં આવે છે તેનું નામ દિશાવ્રત છે. બાહ્ય દિશાના નિયમ સાથે મન પણ તેટલી જ મર્યાદામાં રહીને વિચારો કરે છે. મતલબ કે મનને અમુક પ્રમાણવાળી મર્યાદામાંથી જ પોતાને જોઈતી જરૂરીયાતો પુરી પાડવાની ટેવ પાડવામાં આવે છે.

આ બાહ્ય દિશા પ્રમાણના રૂપકથી મનને આખી દુનિયાના વિષયોમાં ફરતું અટકાવી છેવટે પોતાના સ્વરૂપમાં લાવી મૂકવાની આંતર સૂચના કરવામાં આવી છે એ આ વ્રતનું ગુપ્ત રહસ્ય છે.

પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉંચે અને નીચે, એમ છ દિશાઓમાં જવા આવવાનો અમુક ગામની મર્યાદાથી નિયમ રાખવો.

જેમકે આ શહેર કે ગામથી વ્યાપારાદિના પ્રસંગે આ દિશામાં આટલા યોજન, માઇલ, કે ગાઉ જઈશ, તેથી આગળ નહીં જાઉં. આમ છએ દિશામાં જવાનો નિયમ ઇચ્છાનુસાર રાખવો.

આ નિયમથી શરીર તે દિશા તરફ જતું અટકે છે. મનને પણ તે દિશાથી આગળની હદમાંથી વસ્તુ મેળવવાના

વિચારો કરતા અટકાવવું જોઇએ. તેમાં ધર્મ પ્રાપ્તિ આદિ આત્મ કલ્યાણનો માર્ગ તે નિયમિત દિશાની બહારથી પ્રાપ્ત થતો હોય તો તેને માટે છુટ રાખવી કારણ કે આપણું લક્ષ બિન્દુ અમુક દિશામાં જવું કે ન જવું તે નથી પણ તે દિશાઓ તરફથી થતા-પોતાથી કરાતા નુકશાનથી અટકવું તે છે. તે સાથે એમ પણ યાદમાં રાખવાનું છે કે તે નિયમ આત્મ કલ્યાણમાં મદદગાર થાય તે માટે લીધેલ છે પણ ઉલટો નિયમ આત્મકલ્યાણમાં વિઘ્નભૂત થાય તે માટે લીધેલ નથી. તે વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી.

છઠ્ઠા વ્રતના પાંચ અતિચાર.

૧-૨-૩-૪ છઠ્ઠા વ્રતના પાંચ અતિચારો આ પ્રમાણે છે. ઉર્ધ્વ દિશામાં, અધો દિશામાં અને તિર્છિ (ઉચી, નીચી અને સપાટ) દિશામાં જવાનો જે નિયમ લીધેલ છે, પરિમાણ કરેલ છે. તેનું અનાઉપયોગે (જાગૃતિ વિના) અતિક્રમણ (ગમન) કરેલું હોય તે પ્રમાણાતિક્રમણ અતિચાર છે.

૪ ક્ષેત્રવૃદ્ધિ-સર્વ દિશાઓમાં માનો કે સો યોજન જવાનુ પ્રમાણ કર્યું છે, તેથી અધિક. અમુક દિશામાં જવાની જરૂર પડે ત્યારે બીજી દિશાના કેટલાએક યોજન પ્રમાણમાં ઓછાશ કરીને, ઈષ્ટ દિશામાં (પોતાને જરૂરિયાતવાળી દિશામાં તેનો વધારો કરી તે તરફ) જવું તે દિશા વૃદ્ધિ અતિચાર છે. અતિચાર એટલા માટે કે યોજનનું માપ સરખું રાખ્યું એ બાહ્ય દૃષ્ટિએ અતિચાર છે, નિયમિત દિશામાં પ્રમાણથી અધિક ગમન કરતાં વ્રતનો ભંગ થાય છે, છતાં ઉપરની અપેક્ષા ધ્યાનમાં લેતાં તે અતિચારરૂપ ગણેલ છે.

૫ સ્મૃતિનો નાશ:-જવાની ઉતાવળને લીધે, પ્રમાદથી અથવા મતિના વિભ્રમથી સ્મરણમાં રહે નહિ કે મેં સો કે પચાસ યોજનનો નિયમ રાખેલ છે. અથવા આગળ જતા સંદેહ પડે અને પચાસ યોજન સ્મૃતિમાં હોય તેથી અધિક ગમન કરતાં અતિચાર લાગે અને અનિશ્ચિત સો યોજન જે મનમાં-સ્મૃતિમાં હતા તેથી અધિક ગમન કરતાં વ્રત ભંગ થાય.

અતિચાર સર્વ વ્રતોને વિષે સાધારણ છે, છતાં પણ અહીં પાંચની સંખ્યાની પૂર્તિ અર્થે લખેલ છે. લીધેલ વ્રતોમાં ભૂલ ન થાય માટે વારંવાર તેનું સ્મરણ કરવું (યાદ રાખવાં) સ્મૃતિના નાશથી વ્રતનો નાશ થવાનો પ્રસંગ આવે છે.

સાતમું ભોગોપભોગ વ્રત.

उवभोगो विगइओ तंबोलाहार पुष्फ फलमाइं ।
परिभोग वथ्थुसुवन्न माइयं इथ्थिगेहाइं ॥ १ ॥

એક વસ્તુ એકવાર ભોગવાય-ઉપયોગમાં લેવાય તે વિકૃતિ આદિ (ઘી, દુધ, દહીં, તેલ, ગોળ અને પકાવેલ તળેલ વસ્તુ) તથા તંબોલ, આહાર, (ભોજન પાણી) પુષ્પ ફલાદિ તે ભોગ વસ્તુ કહેવાય છે. અને એકની એક વસ્તુ તેની તે વસ્તુ વારંવાર ભોગવાય તે ઉપભોગ કહેવાય છે, વસ્ત્ર, સોનુ, સ્ત્રી ઘર ઇત્યાદિ. ૧

આ વ્રતના બે ભેદ છે એક ભોગ અને બીજો કર્મ તેમાં ભોગના બે ભેદ છે. એક ભોગ તથા બીજો ઉપભોગ. એકજ વાર ભોગવવામાં આવે તે ભોગ અને જે વસ્તુ વારંવાર ભોગવવામાં આવે છે તે ઉપભોગ કહેવાય છે.

વ્રત ધારણ કરનાર ગૃહસ્થોએ સાવદ્ય-સપાપ યાને સજીવ આહાર ભોજનનો ત્યાગ કરવો જોઇએ અને વિશેષ પ્રકારે માદક ખોરાકને વર્જવો જોઇએ. દારૂ, માંસ, મધ, માખણ કંદ ઈત્યાદિ અભક્ષ વસ્તુ છે તેનો ત્યાગ કરી સાત્વિક ભોજનથી દેહનો નિર્વાહ કરવો.

મધ, માંસાદિ તામસીક આહાર છે તેનું ભોજન કરવાથી માનસીક વિકાર અને ક્રુરતામાં વધારો થાય છે. ૨. પરિણામ-વાળાં મનુષ્યો ધાર્મિક ક્રિયાને લાયક થતા નથી.

આ વ્રત લેવાનો હેતુ માનસીક અને શારીરિક પ્રકૃતિને સુધારવાનો છે. ખોરાકમાં ઉપયોગ તરીકે લેવાતા કેટલાક પદાર્થો માનસિક વૃત્તિઓમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરનાર છે. કેટલા-એક શારીરિક રોગ ઉત્પન્ન કરનારા, જઠરાગ્નિ મંદ કરનારા અને વિકાર ઉત્પન્ન કરનારા છે. એટલાએક પદાર્થો જીવોની હિંસાવાળા છે. આ વ્રત અહિંસાવ્રતને વધારે મદદ કરનાર છે તે સાથે અસત્ય, ચોરી, મૈથુન એ દુર્ગુણોથી બચાવનાર પણ છે.

મદિરા

દારૂથી મનોવૃતિ મતિ મંદ થાય છે. બુદ્ધિ વિકળ થાય છે. સ્મૃતિ નષ્ટ થાય છે, વિવેકદૃષ્ટિ ચાલી જાય છે, લજ્જા નાશ પામે છે. ગમ્યાગમ્યનો વિવેક રહેતો નથી, ગુપ્ત વાતો મદિરાના ઘેનમાં પ્રગટ કરી દે છે, મદિરાથી કીર્તિ કાંતિ, બુદ્ધિ અને લક્ષ્મી નાશ પામે છે. તે મનુષ્ય મદિરાના ઘેનમાં નાચે છે, રડે છે, જમીન પર આળોટે છે. તેનું શરીર શીથીલ

થાય છે ઇંદ્રિયો નિર્બળ થાય છે, દયા, ક્ષમા, જ્ઞાન, વિવેક સર્વનો નાશ થાય છે, દેવભૂમિ જેવી સુંદર દ્વારિકા નગરીનો નાશ થયો અને કરોડોની સંખ્યાવાળા ત્રણ ખંડના અધિપતિ યાદવોના વંશનો સંહાર થયો તેનું મૂળ કારણ મદિરાનું દુર્વ્યસન જ છે. આત્મહિત ચિંતકોએ મદિરાનો ત્યાગ કરવો.

માંસ

પ્રાણીઓનો નાશ કર્યો સિવાય માંસ ઉત્પન્ન થતું નથી. આ માંસ દુર્ગંધિત અશુચિથી ભરપુર અને બીભિત્સ છે. જઠરાગ્નિને મંદ કરનાર છે. અજીર્ણને વધારનાર છે ક્રુરતા પ્રગટ કરાવનાર છે. દયા અને કોમળતાનો નાશ કરનાર છે. રોગોનું ઘર છે. સાત્વિક વૃત્તિનો નાશ કરનાર છે. તામસીવૃત્તિનું પોષક છે. જડતા વધારનાર છે. આ માંસ ભક્ષણ કરનારાઓ જઠરાગ્નિની મંદતાથી રોગોનો ભોગ થઇ અનેક જીવો મરણને શરણ થયા છે. વળી તે સિવાય ચાલી શકે એવો ખોરાક આ દુનિયા ઉપર કાંઈ થોડો નથી, કે બીજા જીવોને મારીને પોતે સુખી થવું ? બીજા જીવોના પ્રાણનો નાશ કરીને પોતાના પ્રાણનું પોષણ કરવું ?

માખણ તથા મધ

છાશમાંથી બહાર કાઢયા બાદ અંતર મુહૂર્તમાં (બે ઘડીની અંદરના વખતમાં) માખણની અંદર ઘણા સૂક્ષ્મ જંતુઓ પેદા થાય છે, માટે વિવેકી મનુષ્યોએ માખણ છાશની

બહાર રાખવું નહિ. તેમજ ખાવું પણ નહિ.

અનેક પુષ્પમાંથી રસ પીઇને માખીયો બીજે ઠેકાણે તે રસને વમે છે તેથી પેદા થયેલો મીઠાશવાળો રસ તે મધ કહેવાય છે. આ માખીઓનું ઉચ્છિષ્ટ–એઠું–થુંક તે મધને બુદ્ધિમાન માણસો ખાતા નથી. ખરેખર આ મધ તે માખીઓએ ઉલટી કરેલી તેની લાળ હોવાથી મહાન જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય તેવું જ છે.

અનંતકાયાદિ.

કૃમીઓના સમુહથી ભરપુર ઉંબરાના, વડના, પીંપરના, કાલુંબર અને પીંપળાના ટેટાઓ ખાવા યોગ્ય નથી. તથા લીલા કંદ, ઉગતાં કુપળીયાં, અજાણ્યાં ફળ, કાચા, ગરમ નહિ કરેલા, છાશ સાથે દ્વિદળ–કઠોળ, (જેની બે ફાડો સરખી થાય છે તે તેલ વિનાના પદાર્થો) જેનો રસ તથા ગંધ બદલાઈ ગયો હોય તે ચલીતરસવાળા ફળો, કોહાઈ ગયેલું વાસી અનાજ, બે દિવસ ઉપરાંતનું દહીં, અને રાત્રિ ભોજન ઈત્યાદિનો ત્યાગ કરવો.

રાત્રી ભોજન.

રાત્રે અંધકારથી નેત્રની પ્રકાશ શક્તિ રૂંધાઈ જાય છે. દીવાનો પ્રકાશ હોવા છતા પણ ઝીણા જંતુઓ જોઈ શકાતા નથી અને તે ભોજનમાં પડવાથી તે જંતુઓનો નાશ થાય છે સાથે તેવા જંતુઓ પેટમાં જવાથી અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. દાખલા તરીકે ઘી પ્રમુખમાં ચડી ગયેલ કીડી ખાવામાં આવતાં બુદ્ધિનો નાશ થાય છે. માખી વમન કરાવે છે.

કરોળિયાની લાળથી કોઢ થાય છે. વાળથી સ્વરનો ભંગ થાય છે. દિવસનો મોટો ભાગ આપણે સ્વાધિન હોવાથી રાત્રે ભોજન કરવું મનુષ્યોને ઉચિત નથી દિવસે ભોજન કરવાથી જંતુઓના બચાવ સાથે પોતાના શરીરનું રક્ષણ થાય છે.

આ પ્રમાણે ભોગ એકવાર ઉપયોગમાં આવતા શરીરના પોષક પદાર્થોનો વિવેકપૂર્વક ઉપયોગ કરવો એ બુદ્ધિમાનોને હિતકારી છે.

ઉપભોગ

ઘરની આજુબાજુના ભાગો તથા આગળપાછળના ભાગોને સ્વચ્છ રાખવા. ઘરની અંદર સુઘડતાથી સાફસૂફ રાખવું. મેલાં અને ગંદા પાણી કે કચરો ઘર આગળ એકઠો થવા ન દેવો કારણ કે તેથી તે સ્થાનની હવા બગડી જાય છે અને રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે. બહારની માફક ઘરની અંદર પણ બેસતાં ઉઠતાં મન આલ્હાદ પામે તેવી સ્વચ્છતા રાખવી.

વસ્ત્રો ઘણાં સાદા પણ સ્વચ્છ, ઉજ્જવળ રાખવા. ગંદા વસ્ત્રો અને શરીર ઉપરના મેલથી શરીરમાં રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. અતિશય ઉદ્ભટ વસ્ત્રાલંકાર ન પહેરવાં, તેમ પોતાની સંપત્તિથી હલકી જાતનાં ફાટેલ તુટેલ વસ્ત્રાદિ પણ ન પહેરવાં.

પહેરવા ઓઢવાનાં વસ્ત્રો, તથા સુવા પાથરવાના ઉપકરણો સાફસુફ રાખવાં. તેમાં જીવજંતુઓ ભરાઈ રહી એકઠા ન થાય માટે દિવસમાં એકાદ બે વાર તપાસી જવાં, આગળથી તે વસ્ત્રાદિની સંભાળ રાખવામાં નથી આવતી તો તેમાં જુ,

માંકડ વિગેરે જંતુઓ ઘર કરી રહે છે પછી તેને કાઢવામાં મુસીબતો વેઠવી પડે છે માટે પહેલેથી જ સાવચેતી રાખવી.

ગૃહસ્થોએ પોતાના મન પર કાબુ રાખી વિષયના સંબંધમાં બહુજ નિયમિત રહેવું, જેથી શરીર મજબૂત રહી લાંબો વખત ટકી રહે અને ક્ષયાદિ રોગો ઉત્પન્ન ન થાય. વળી તીર્થસ્થાન, પર્વ, કલ્યાણિક અને મહાન ઓચ્છવાદિ પ્રસંગે તો મજબૂત રીતે બ્રહ્મચર્ય પાળવું.

આ પ્રમાણે ભોગ–ઉપભોગનો વિવેકપૂર્વક અનુભવ કરવો.

હવે કર્મ આશ્રીને આ વ્રત કહે છે.

પન્નર પ્રકારના કર્માદાન (કર્મને આવવાના, કે લેવાના માર્ગ) તેને વ્રત ધારણ કરવા ઈચ્છનાર ગૃહસ્થે ત્યાગ કરવો. પન્નર કર્માદાન તે ભોગોપભોગ નથી પણ તે ઉદ્યોગદ્વારા ઉત્પન્ન કરાતું ધન, તે ભોગોપભોગનું કારણ છે. કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને કર્માદાનને ભોગોપભોગ માનવામાં આવેલ છે.

સુખે નિર્વાહ થઇ શકતો હોય તો ગૃહસ્થોએ આરંભ કે જેમાં જીવોનો ઉપઘાત વિશેષ થાય છે તે વિનાના વ્યાપારોથી પોતાનું જીવન ગુજારવું જોઇએ તેમ ન બની શકે તેમ હોય તો થોડા આરંભવાળા વ્યાપારોથી નિર્વાહ ચલાવવો, તેમ છતાં કર્માદાન જે આગળ બતાવવામાં આવે છે તે સિવાય નિર્વાહ ન થઈ શકે તેમ હોય તો યથાશક્તિ ઇચ્છાનુસાર થોડા ઘણાં કર્માદાન ત્યાગ કરવા માટે તો ભૂલવું નહિ. મતલબ કે ઉત્સર્ગ માર્ગથી કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તો અનિચ્છાએ અપવાદરૂપ માર્ગનો વિવેકપૂર્વક આશ્રય કરવો,

પન્નર કર્માદાન.

૧ ઇંગાલકર્મ-ચુનો, ઇંટ, નળીયાં, કોલસા, લોઢા વિગેરેની ભઠ્ઠીઓ કરી-પકાવી તેનો વ્યાપાર કરવો તે.

૨ વનકર્મ-વન કપાવી, લાકડાનો વ્યાપાર કરવો તે.

૩ સાડીકર્મ-ગાડાં, હળ, હથીયાર, યંત્રો, તોપો, બંદુકો. ગોળા વિગેરે તૈયાર કરાવી તેનો વ્યાપાર કરવો તે.

૪ ભાડીકર્મ-ગાડી, ઘોડા, પાડા, બળદ વિગેરે ભાડે આપવાનો ધંધો કરવો તે.

૫ ફોડીકર્મ-જમીન ફોડવાનો, ખાણો ખોદવાનો, અનાજ તથા કઠોળ વિગેરે દળાવવા ભરડાવવાનો, હળ ખેડવાનો પાષાણ ફોડવા વિગેરેનો વ્યાપાર કરવો તે.

૬ દાંતનો વ્યાપાર-હાથીદાંતનો, નખનો, કેશનો, ચામડાનો તથા હાડકાનો વ્યાપાર કરવો તે. આ વ્યાપારનો એવી રીતે અથવા એવા કારણથી નિષેધ કરેલ છે કે જે સ્થળે હાથીઓને દાંત માટે મારવામાં આવે છે તે તથા જાનવરોને મારીને નખ કાઢવામાં આવે છે તે, જીવતાં પ્રાણીઓને મારીને ચામડા લેવામાં આવે છે તે, તથા જાનવરોને કે જીવોને મારીને તેના હાડકાં, છીપો, શીંગડાં અને કસ્તુરી વિગેરે લેવામાં આવે છે તે અપેક્ષાએ, અર્થાત્ આવી પદ્ધતિથી તેનો વ્યાપાર ન કરવો પણ સ્વાભાવિક મરણ પામેલા જીવોના અંગોમાંથી મળતા પદાર્થોનો નિષેધ નથી.

૭ લાખનો વેપાર-લાખ, ધાવડી, ગળી, મણસીલ હડતાલ ખાર સાબુ, ઈત્યાદિના વેપારમાં સર્વ જીવહિંસા રહેલી છે.

૮ રસનો વેપાર-મદિરા, મધ, માંસ, માખણ આ સર્વ રસનો વ્યાપાર જીવહિંસાથી ભરપુર છે.

૯ કેશનો વેપાર-પુંછડાઓ કાપીને વાળ કે પીછાં લેવામાં આવે છે તે.

૧૦ વિષનો વ્યાપાર-અફીણ, વછનાગ, સોમલ, શસ્ત્ર, લોઢાના યંત્રાદિક હથીયારો આ વ્યાપાર અનેક જીવોના ઘાતનો હેતુ છે.

૧૧ યંત્રપીલણ કર્મ-તલ, અળશી, એરંડા, કપાસ વિગેરે પીલવાના યંત્રોથી તે વસ્તુ પીલવાનો વ્યાપાર કરવો તે.

૧૨ નિર્લાંછન કર્મ-બળદ, ઘોડા, પાડાને ખાસી કરવા, નાક વિંધવા, કાન કંબલ, શીંગડાં પૂછડાં છેદવા, આંકવા ઉંટની પીઠ ગાળવી, ઈત્યાદિનો વ્યાપાર કરવો તે

૧૩ દવકર્મ-વનમાં, જંગલમાં, ખેતરમાં, દવ લગાડવા તે દવકર્મ

૧૪ શોષણકર્મ-કુવા, તળાવ, સરોવર, નદી ઇત્યાદિ સુકાવી નાખવાં તે.

૧૫ અસતિપોષણકર્મ-ધન કમાવા નિમિત્તે દુરાચારી દાસી, સ્ત્રીઓ વિગેરેનું પોષણ કરી તે સંબંધી વ્યભિચારનું ભાડું લેવું, તથા પોપટ, મેના, મયુર, બીલાડાં, કુકડાં, સ્વાન, ભુંડ, ઈત્યાદિનું પોષણ કરવું. પોતાના ખાસ

વ્યાપાર, કે કમાવા નિમિત્તે પોષણ કરવું તે તે અસતિ-પોષણ કહેવાય છે.

આ પન્નર વિશેષકર્મ આગમનના માર્ગોનો બનતા પ્રયત્ને શક્તિ અનુસાર દેશકાળ તપાસીને ત્યાગ કરવો.

ધાર્મિક જીવન ગાળનારા ઉત્તમ શ્રાવકોએ આ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે કર્માદાનના વ્યાપારનો ત્યાગ કરવાનો છે. આ સ્થળે એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું કે જે દેશમા વ્યાપારની હરીફાઇને લઇને બીજા વ્યાપારોના અભાવ જેવું હોય, આજીવિકાની મુશ્કેલી પડતી હોય તે સ્થળે શ્રાવકોએ ઉપરના વ્યાપારોથી પણ આજીવિકા ચલાવીને ચાલુ જમાનાના લોકોની સાથે જીવતા રહેવું અને આગળ વધવું. જે કોમ ચાલુ જમાનાના વ્યાપાર ઉદ્યોગમાં પાછળ પડી નિર્ધન થઈ જાય છે તે કોમનો ધીમે ધીમે નાશ થાય છે અને તેનો ધર્મ પણ તેમની કોમની સાથે જ મરણ પામે છે.

જ્યાં વિવિધ પ્રકારના છળ પ્રપંચ જુઠથી પણ દેખીતા નિર્દોષ વ્યાપાર દ્વારા આજીવિકા ચલાવવામાં આવે છે ત્યા ઉપર જણાવેલ કર્માદાનના પણ નીતિપૂર્વક, પ્રમાણિકતાથી વિવેકપૂર્વક વ્યાપારો કરવામાં ઓછું પાપ રહેલું છે તે બુદ્ધિમાનોએ પોતે જ વિચારી લેવા જેવું છે.

સાતમા વ્રતના અતિચારો.

૧ સચિત્ત આહાર. ૨ ચિત્ત (સજીવ) સાથે જોડાયેલા અચિત્ત આહાર. ૩ સચિતઅચિત મિશ્રિત આહાર. ૪ અનેક દ્રવ્ય સંયોગથી બનેલ સુરા, સૌવીરાદિ પાન. ૫ સેજસાજ પાકેલા આહાર.

સચિત વસ્તુના ત્યાગ કરનાર ગૃહસ્થને અજાણપણામાં અનાઉપયોગે ખાવાથી અતિચાર લાગે છે. જાણીને ખાવાથી વ્રત ભંગ થાય છે. આ ભોજન આશ્રયીને પાંચ અતિચાર લાગે છે.

કર્મ આશ્રયીને પન્નર અતિચાર લાગે છે. જે પૂર્વે બતાવેલા છે. અહીં એ શંકા થવાનો પ્રસંગ છે કે કર્માદાન પોતે જ પાપરૂપ છે. અર્થાત્ પાપનું નિમિત્ત છે તો તેને અતિચાર રૂપે શા માટે ગણવા ?

ઉત્તર એ છે કે પોતે જે અર્થ દંડમાં. અર્થાત્ પોતાના નિર્વાહાદિ પ્રયોજન અર્થે જે નિયમ નિયમિત કરેલ છે, તે સિવાયના વ્યાપારો કદાચ વિસ્મૃતિએ–અનાઉપયોગે થઈ જાય તો તે અતિચાર છે પણ જાણીને તેમ કરે તો વ્રત ભંગ થાય છે.

પન્નર અતિચાર આ પ્રમાણે છે. અંગારાનો વેપાર ૧. વન કાપવાનો ૨. યંત્રો–વાહનો બનાવવાનો ૩. ભાડા કરવાનો ૪. જમીન ફોડવાનો ૫. દાંતનો ૬. લાખનો ૭. રસનો ૮. કેશનો ૯. વિષનો ૧૦. યંત્રોથી વસ્તુ પીલવાનો ૧૧. બળદ ઘોડા પ્રમુખને નપુંસક બનાવવા ૧૨. તળાવાદી સુકાવવાનો ૧૩. દાવ–અગ્નિ મૂકવાનો ૧૪. અસતિપોષણનો ૧૫. આ પન્નર વ્યાપારો સાતમા વ્રતમાં અતિચાર રૂપે છે.

આઠમું અનર્થ દંડ વિરમણ વ્રત.

अट्टज्झाण पावउवएस, हिंसदाणप्पमाय चरिएहिं
जं चउहासो मुच्चई, गुणव्वयं तं भवे तइअं ॥ १ ॥

ખરાબ–આર્તરૌદ્ર ધ્યાન ૧. પાપનો ઉપદેશ ૨. હિંસાનું દાન ૩. અને પ્રમાદવાળું આચરણ ૪. આ ચાર પ્રકારના ત્યાગ કરવા રૂપ ત્રીજું ગુણવ્રત થાય છે. ૧

શરીર, કુટુંબાદિ અર્થે જે ફરજ બજાવવા માટે જે કાર્યો કરવામાં આવે તે અર્થદંડ–પ્રયોજનવાળી પ્રવૃત્તિ–કહેવાય છે તે સિવાય દંડાય–કર્મ બંધિત થવાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી તે અનર્થ દંડ કહેવાય છે, એ અનર્થ દંડનો ત્યાગ કરવા યોગ્ય અનર્થ દંડના ચાર પ્રકાર છે.

દુર્ધ્યાન ૧

સંસારી જીવોને અને તેમાં પ્રાયે ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યોને પણ આંતરે આંતરે આર્ત્ત, રૌદ્ર અપધ્યાન થઇ આવે છે પણ સંયમી ઉન્માર્ગે જતા મનને જ્ઞાનબળથી પાછું ધર્મ ધ્યાનાદિમાં જોડી દે છે જેઓ નિરંતર આર્ત્તરૌદ્ર ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે. વિચારો કરે છે તેઓને અપધ્યાન- દુર્ધ્યાન અનર્થદંડ દુઃખરૂપ થાય છે.

જેમાં પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ થવાનો કે લાભ થવાનો કોઈપણ રીતે સંભવ નથી તેવા પણ વિચારો માણસો કર્યા કરે છે. જેમકે અમુકનો નાશ કરું; આખા દેશનું રાજ્ય મને મળી આવે, અમુક સ્થળે અગ્નિ સળગાવું. અમુક શહેર કે માલ બળે તો જોવાની મજા આવે, અમુક રાજાનો નાશ થાય તો ઠીક, મારો ભાગીદાર મરણ પામે તો બધી મીલકત મારે હાથ આવે આ સ્ત્રી સારી નથી તે મરણ પામે તો મને બીજી સારી સ્ત્રી મળે. ઈત્યાદિ વિચારો આર્ત્ત–રૌદ્ર

દુર્ધ્યાનવાળા કહેવાય છે. ધર્માર્થિ જીવોએ આવા વિચારો કે કર્તવ્યોથી અલગ રહેવું જોઇએ. ૧

પાપોપદેશ. ૨

દાક્ષીણુતા, અથવા જ્યાં પોતાની ફરજ ન હોય તેવા સ્થળે પાપને ઉપદેશ આપવો તે પાપ ઉપદેશ આર્તધ્યાન છે. જ્યાં પોતાની આગેવાની હોય તેવા કુટુંબ, ગામ, શહેર કે દેશના રક્ષણુ કે પોષણુના કાર્ય સિવાય, અથવા જ્યાં ઉપદેશ કે સલાહ આપ્યા વિના ચાલે તેમ ન હોય તેવા સ્થળો સિવાય વિના પ્રયોજને બુદ્ધિનું ડહાપણુ વાપરવા માટે વ્રતધારી ગૃહસ્થોએ (જેમાં પાપ થતું હોય તેવો) ઉપદેશ ન આપવો જેમકે, બળદોને દમન કરો, ક્ષેત્રોને ખેડો, ઘોડાઓને નપુંસક–ખાસી કરો, જંગલમાં કે ખેત્રમાં આગ મૂકો, શત્રુને મારો, યંત્રો ફેરવો, શસ્ત્રો સજ્જ કરો ખાણો ખોદો, આ અને તેવા બીજા સર્વ પાપોપદેશને ત્યાગ કરવો. પોતાના કે પોતાના આશ્રિતોના બચાવ કે રક્ષણુ અર્થે તેવો ઉપદેશ કરતાં તેના વ્રતને દોષ આવતો નથી.

હિંસાપ્રદાન ૩.

પૂર્વની માફક પોતાના આશ્રિનોની અને પ્રસંગે એક બીજાઓને મદદ કરતા કે લેવડ–દેવડ કરતા હોય તેવાઓની દાક્ષીણુતા જ્યાં પહોંચતી હોય તેઓ સિવાય જેનાથી હિંસા થાય જીવોનો સંહાર થાય તેવાં શસ્ત્રો, હળ, અગ્નિ, હથીયાર વિગેરે માગ્યાં ન આપવાં. ઝેરી ઔષધો, વિષોનાગદમનની આદિ બુટીઓ, ગર્ભપાત કરનારી વનસ્પતિઓ અને

ઉચ્ચાટન, મોહન, સ્થંભનાદિ કરનાર મંત્રો ઈત્યાદિ આપવાં નહિ. દયાળુ ધર્માત્મા જીવોએ કોઈપણ જીવોને પોતાથી ઉપદ્રવ કે દુઃખ ન થાય તેવું યોગ્ય જીવન ગુજારવું જોઇએ.

પ્રમાદ આચરણ. ૪.

મદ, વિષય, કષાય, નિંદા, અને વિકથાદિ પ્રમાદથી જીવોની હિંસા થાય તેમ વર્તન કરવું તે પ્રમાદાચરણ કહેવાય છે, કુકડા, શ્વાન, પાડા, હાથી, ઘેટાં આદિના યુદ્ધ કરાવવા, તે જોવા જવું કામશાસ્ત્રમાં આસક્તિ રાખવી. મદિરાનું પાન કરવું, જુગાર રમવો, ઘણી નિદ્રા કરવી. સ્ત્રીની, દેશની, રાજની, ભોજનની સારી કે નઠારી કથાઓ વાતો કરવી. ઘી, ગોળ, તેલ આદિ રસનાં ભોજનો ઉઘાડાં રાત્રે કે દિવસે મૂકવાં. ગીત નૃત્ય, નાટકાદિ જોવાં ઈત્યાદિ પ્રમાદ આચરણ કહેવાય છે. આમાં જીવની હિંસા અસત્યનું પોષણ, વિષયને ઉત્તેજન, પ્રમાદ–આળસને પુષ્ટિ અને વખતનો દુરુપયોગ ઈત્યાદિ અનેક દુષણો રહેલાં છે. વિવેકી મનુષ્યોએ યથાશક્તિ આ અનર્થ દંડનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

આઠમા વ્રતના પાંચ અતિચાર.

૧ કંદર્પ–કામ વિકાર ઉત્પન્ન થાય, રાગાદિને પોષણ મળે એવાં હાસ્યાદિવાળાં વચનો બોલવાં તે આ વ્રતનો અતિચાર (દુષણ) છે.

૨ કૌકુચ્ય–સ્વ–પરનો મોહ ઉત્પન્ન થાય તેવી ભ્રકુટી, નેત્ર, ઓષ્ટ, નાસિકા, હાથ, પગ, મુખની ચેષ્ટાઓ કરવી તે અતિચાર છે.

૩ મૌખર્ય—વાચાળપણું, સંબંધ વિનાનું યદ્વાતદ્વા બોલવું એકબીજાની વાતો એકબીજા આગળ કરી વિના પ્રયોજને એકબીજાને લડાવી મારવા તે અતિચાર છે ધર્માર્થિ મનુષ્યોએ બહુ વિચાર કરી જરૂર જેટલા જ શબ્દો બોલવા.

૪ અધિકરણ—જીવોની હિંસા જેનાથી થઈ શકે તેવાં અધિકરણો. ઉપકરણો એક બીજા સાથે સંયોજી—જોડીને તૈયાર રાખવાં. જેમકે ધનુષ્ય સાથે બાણ, બંદુક સાથે ગોળી, ઉખલ સાથે મુસલ, કુહાડા સાથે હાથો, ઇત્યાદિ પોતાને જરૂરીયાત ન હોય તેવા પ્રસંગે તૈયાર રાખવા પોતાના રક્ષણ અર્થે તૈયાર હોય તેમાં હરકત નથી.

૫ ઉપભોગાતિરિક્ત—વસ્તુઓ જ્યારે જોઇએ ત્યારે મળી રહે તેમ છે છતાં પોતાના ઉપભોગથી અધિક વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરી રાખવો તે બીજાઓને તે વસ્તુના ઉપભોગનો અંતરાય કરવા બરોબર છે. અર્થાત્ તે વસ્તુના ઉપભોગથી બીજાઓ બેનસીબ રહે છે, વળી તેવાં ફુલ, ફળ, શાક પત્રાદિમાં કુંથુઆ આદિ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. અનાજ આદિ સડી જાય છે. ઘી, તેલાદિ ખોરાં થઈ જાય છે. વસ્ત્રાદિ સડી જાય છે. પોતાના વૈભવ અને ખરચના પ્રમાણમાં રાખવામાં હરકત નથી. અથવા આગામી કાળના ભય, સંકટ કે દુષ્કાળાદિથી બચવા સંગ્રહ કરવામાં હરકત નથી.

આ પ્રમાણે આઠમા વ્રતના પાંચ અતિચારો (દુષણો) પ્રમાદ કે સ્મૃતિ ભ્રંશથી લાગે છે તેને જાગૃતિપૂર્વક અટકાવવા.

★

નવમું સામાયિક વ્રત.

सामाइयमिह पढमं, सावज्जे जथ्थ वज्जिय जोगे.
समणाणं होइ समो, देसेण देस विरओपि. ॥१॥

જેમાં સાવદ્ય—પાપવાળા વ્યાપારનો ત્યાગ કરાય છે તે સામાયિક નામનું પ્રથમ શિક્ષાવ્રત છે. આ સામાયિકમાં રહેલો ગૃહસ્થ પણ અમુક ભાગે સાધુ સરખો ગણાય છે, ૧

ત્રણ ગુણવ્રત કહેવામાં હવે ચાર શિક્ષાવ્રતો કહે છે. પૂર્વે બતાવેલ મૂલવ્રતોને વધારે પોષણ મળે તે માટે આત્મ જાગૃતિ સાથે આત્મ સ્થિરતાનું શિક્ષણ વારંવાર જેમાં અથવા જેનાથી મળે છે તે શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે.

સામાયિકનો વખત ઓછામાં ઓછો બે ઘડી–અડતાલીશ મિનિટ સુધીનો છે તેટલા વખતમાં મનથી વચનથી અને શરીરથી પાપવાળું સદોષ આચરણ, વચન, અને વિચાર તે કરવા, કરાવવા, અને કરનારને સંમતિ આપવાનું બંધ કરવામાં આવે છે.

સમ–આય–ક–સમપરિણામે રાગદ્વેષની ગૌણતાવાળી સ્થિતિમાં રહીને જ્ઞાનાદિકનો લાભ થાય અથવા કર્મનું નિર્જરણ થાય તે સામાયિક અર્થ છે.

કોઈપણ પ્રકારની ગડબડ કે ધાંધલ વિનાના નિરાકૂળ; શાંત અને સ્વચ્છ સ્થળે સામાયિક કરવા બેસવું. ઘણે ભાગે ગુરુની સમીપે, નિવૃત્તિવાળા ઉપાશ્રયમાં કે ડાંસ મચ્છર વિનાના, હવા અને અજવાળા તથા એકાંતવાળા પોતાના

ઘરના એક ભાગમાં, અથવા જ્યાં વિશેષ શાંતિ મળે તેવે સ્થળે સામાયિક કરવી.

સામાયિકમાં ઘણે ભાગે બોલવાનું બંધ કરવું. બે ઘડી જેટલા ટુંક વખતમાં તો ધર્મ ધ્યાનમાં જ મગ્ન રહેવું પરિણામની વિશુદ્ધિ અને ઉપયોગની જાગૃતિ બહુ જ રાખવી. ગૃહ સંબંધી કે વ્યવહાર સંબંધી કોઇ પણ વિચારો મનમાં લાવવા નહિ. કેવળ ધર્મ ધ્યાનમાં સ્વાધ્યાયમાં કે ધર્મ-શ્રવણમાં તેટલો કાળ વ્યતિત કરવો જો એકાગ્રતા સાથે નિરંજન પરમાત્માનું ધ્યાન કરવામાં આવે, મનને તે સ્વરૂપમાં લીન કરી દેવામાં આવે તો તે ઉત્તમોત્તમ સામાયિક છે. આવી સ્થિતિ માટે પ્રયત્ન કરવો. મનની ચંચળતાથી તેમાં સ્થિરતા ન થાય, વિક્ષેપ આવે, તો પછી એકાગ્રચિત્તે જાપ–પરમેષ્ઠિ મંત્રનું સ્મરણ કરવું. અથવા ગુર્વાદિ સમીપે કર્મ બંધનથી છુટવાના ઉપાયો સંબંધી ધર્મ કથા સાંભળવી, અથવા મહાન પુરુષોનાં જીવન ચરિત્રો સંભારવા કે આત્મ-સ્વરૂપની જાગૃતિ આપે તેવાં ધાર્મિક પુસ્તકો વાંચવા કે તેવાં બીજાં ધર્મ સંબંધી ઉત્તમ પદોનું ચિંતન કરવું ગમે તેવી રીતે પણ તેટલા વખતમાં સર્વ જીવો ઉપર સમભાવ રહે, સંયમ માર્ગમાં ભાવની વૃદ્ધિ થાય, આત્મસ્વરૂપનું ભાન થાય કે સ્મરણ બન્યું રહે આર્ત્તરૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ થાય અને ધર્મધ્યાન કે શુક્લધ્યાનને પોષણ મળે તેવી રીતે સામાયિકનો વખત પુરો કરવો.

દિવસમાં એક કે તેથી વધારે વખત સામાયિક કરવાથી આત્મ જાગૃતિમાં ઘણો સારો વધારો થાય છે. ગૃહસ્થોને

સ્વરૂપ સ્થિરતા માટે આ કર્તવ્ય ઘણું જ ઉપયોગી અને જરૂર કરવાનું છે.

સામાયિકના પાંચ અતિચાર.

૧ મનદુઃપ્રણિધાન–મનની એકાગ્રતા જે પ્રકારની જોઇએ તેના કરતાં વિપરિત એકાગ્રતા–જેમકે સામાયિક કરીને વ્યવહાર–ગૃહાદિ–સંબંધી ચિંતન કરે. કોઇપણ સાવદ્ય વ્યાપારમાં મનને એકાગ્ર કરી દે. આ પ્રમાણે અજાણતા અનિચ્છાએ તેમ થઇ જતું હોવાથી અતિચાર કહેવાય છે જાણીને તેમ થાય તો વ્રત ભંગ થાય છે.

૨ વચન દુઃપ્રણિધાન—અનાઉપયોગે અકસ્માત્ કોઇને સામાયિકમાં પાપવાળા, કઠિન કર્કષ વચન કહેવા તે સામાયિકમાં દુષણ છે.

૩ કાયદુઃપ્રણિધાન–કાયાની સ્થિરતાનો ભંગ કરી હાથ, પગ હલાવે, લાંબા પહોળા કરે અને તેમ કરતાં દૃષ્ટિથી જોયા સિવાય કોઈ જંતુનો ઉપઘાત થવાનો પણ પ્રસંગ આવે તે અતિચાર છે.

૪ અનવસ્થા—સામાયિકનું પ્રમાણ વખતનું માન ન રાખે, ઓછા વખતમાં સામાયિક પારે. અનાદરપણે સામાયિક કરે. અવસરે સામાયિક ન કરે, બધા કામથી પરવારે નવરો હોય ત્યારે સામાયિક કરે. મતલબ કે સામાયિક કરતાં તેને વધુ અગત્યતા આપી પ્રથમ વ્યવહારનું કામ કરે અને નકામો હોય તે વેળા નવરાની નિશાની તરીકે સામયિક કરે તે અતિચાર છે.

૫ સ્મૃતિ રહિત–સામાયિક લઇને નિદ્રામાં પડે, વ્યવહારની વ્યગ્રતામાં સામાયિક કરવું ભૂલી જાય, શૂન્ય મને સામાયિક કરે. સામાયિક કર્યું કે નથી કર્યું ? સામાયિકનો વખત પુરો થયો કે નહિ ? ઇત્યાદિ સાંભરે નહિ તે પાંચમો અતિચાર છે.

પ્રમાદની અધિકતાથી ઉપયોગની શૂન્યતાએ આ અતિચારો લાગે છે. તેમ કરવાની તેની લાગણીઓ ન હોવાથી વ્રતનો ભંગ થતો નથી,

દશમું દેશાવકાશિક વ્રત.

पुव्व गहियस्स दिसा, वयस्स सव्ववयाण वाणुदिणं
जं संखेवो देसा, वगासिअं तं वयं विइयं ॥ १ ॥

પૂર્વે છઠ્ઠા વ્રતમાં ગ્રહણ કરેલ દિશાવ્રતનો, અથવા સર્વ વ્રતોનો નિરંતર જે સંક્ષેપ કરવો તે બીજું દેશાવકાશિક શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે.

છઠ્ઠા વ્રતમાં અમુક ગામ કે શહેરથી સર્વ દિશામાં જવા આવવા માટે કાયમનું જે પ્રમાણ ઇચ્છાનુસાર રાખવામાં આવેલ છે, તેટલું જવાનો કાંઇ નિરંતર પ્રસંગ પડતો નથી, અને તેથી કેટલીક આરંભની પ્રવૃત્તિ ખુલ્લી રહેલી છે તે પ્રવૃત્તિનો આ વ્રતમાં સંક્ષેપ કરવામાં આવે છે. એટલે સો, પાંચસો યોજનમાંથી, ગાઉ, બેચાર ગાઉ, કે તેથી પણ ઓછું, અમુક મર્યાદિત સ્થળ, કે ધર્મસ્થાનથી બહાર ન જતાં તે સ્થળમાં રહી ધર્મધ્યાન કરવું. ઈત્યાદિ નિયમો આ વ્રતમાં કરાય છે.

અથવા બીજાં સર્વ વ્રતોનો આ વ્રતમાં સંક્ષેપ કરવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે જે સવાવસો અહિંસા પાળવાનું પહેલા વ્રતમાં ખુલ્લું રાખેલ છે તેમાંથી અમુક પ્રમાણમાં પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ, ઇત્યાદિનો ઉપયોગ કરવો, સર્વથા બ્રહ્મચર્ય પાળવું, સત્ય બોલવું. વિગેરેની અમુક ઘડી, પહોર, દિવસ કે પખવાડીઆ સુધી નિયમ કરવો તેને પણ દેશાવકાશિક વ્રત કહે છે.

આ વ્રતનું ઓછામાં ઓછું પ્રમાણ બે ઘડીનું છે, મધ્યમ પ્રમાણ બાર કલાકનું છે અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ ઇચ્છાનુસાર પખવાડીયા સુધી પણ છે.

આ વ્રતમાં ચૌદ નિયમો ધારવામાં આવે છે અને તેની અંદર એકંદર બીજાં વ્રતોનો ટુંકામાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

ચૌદ નિયમ.

सचित्त दव्वविगइ, वाणह तंबोलवथ्थ कुसुमेसु.
वाहण सयण विलेवण, बंभ दिसि न्हाणभत्तेसु ॥१॥

સજીવ ૧. દ્રવ્ય ૨. વિગય ૩. ઉપાનહ ૪. તંબોલ ૫. વસ્ત્ર ૬. કુસુમ ૭. વાહન ૮. શયન ૯. વિલેપન ૧૦. બ્રહ્મચર્ય ૧૧. દિશિ. ૧૨. સ્નાન ૧૩. ભોજન ૧૪. આ ચૌદ નિયમો છે.

૧ સજીવ પૃથ્વી–માટી, મીઠું વિગેરે અમુક પ્રમાણ જેટલી ખપે તેનો નિયમ રાખવો.

સચિત્તપાણી–પીવા તથા સ્નાન કરવામાં આવે તેનું પ્રમાણ.

સચિત્ત અગ્નિ–ચુલા, સગડી વિગેરેનો નિયમ.

સચિત્તવાયુ–પંખાદિનો નિયમ.

સચિત્ત વનસ્પતિ–અમુક અને તોલમાં આટલી ખાવી તેનો નિયમ,

૨ દ્રવ્ય ખાવાપીવાના પદાર્થો–દશ, વીશ કે ઈચ્છાનુસાર તેની ગણુતરી રાખવી.

૩ વિગય–ઘી, તેલ, દુધ, દહિં, ગોળ અને કડાવિગય (તળેલ પદાર્થ) એ છ વિગય કહેવાય છે તેમાંથી એક, બે, કે ચારનો ઇચ્છાનુસાર ત્યાગ કરવો ખાવામાં ન લેવી. તેનો નિયમ રાખવો.

૪ ઉપાનહ–પગરખાં, મોજાં વિગેરે પગમાં પહેરવાની જોડનો નિયમ રાખવો. તે ઉપરાંત તે દિવસે પહેરાય નહિ કોઇના પગરખામાં પગ નાખે કે પહેરે તો તે પણ ગણુતરીમાં ગણાય.

૫ તંબોલ પાન, સોપારી, એલાયચી ઇત્યાદિ મુખવાસનુ તોલથી માપ રાખવું.

૬ વસ્ત્ર–દિવસમાં પહેરવામાં કેટલા વસ્ત્રો ઉપયોગમાં લેવાં તેની અમુક સંખ્યા–ગણુતરી રાખવી.

૭ કુસુમ–આમાં સુંઘવાની તમામ વસ્તુના માપનું પ્રમાણ રાખવું.

૮ વાહન-ગાડી, ઘોડા બળદગાડી—મોટર, વહાણ સ્ટીમર ઇત્યાદિની મુસાફરી વખતે નિત્યને માટે ગણતરી રાખવી.

૯ શયન—શય્યા, પલંગ, ખાટ, ખાટલા, પથારી, ગાદલા ગોદડાદિ સુવાના સાધનો તેની આગળથી ગણતરી રાખવી અને તેટલાં વાપરવાં.

૧૦ વિલેપન—ચંદન. તેલાદિ શરીરે અભ્યંગન કરવાની ચોળવાની વસ્તુનું તે દિવસને માટે માપ રાખવું.

૧૧ બ્રહ્મચર્ય—પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ રાખવો તેમાં પણ તે દિવસે બ્રહ્મચર્ય પાળવું કે તે દિવસે ન પાળવું તેનો નિયમ સવારમાંથી ધારી રાખવો.

૧૨ દિશિ—તેજ દિવસ માટે સર્વ દિશાઓ તરફ જવા માટે અમુક ગાઉનું પ્રમાણ રાખવું.

૧૩ સ્નાન—દિવસમાં સ્નાન કેટલી વખત કરવું તેની મર્યાદા નિયમ રાખવો.

૧૪ ભોજન—ખાવાનો ખોરાક કેટલા પ્રમાણમાં લેવો તેનુ માપ તોલથી રાખવું.

આ પ્રમાણે સવારે તથા સાંજે દિવસમાં બે વખત નિયમ ધારવા અને બીજીવાર ધારતી વખતે પ્રથમના નિયમો તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી જવી તે બરાબર પાળ્યા છે કે કેમ ? તેની તપાસ કરી લેવી. જેથી વિસ્મૃતિથી ભૂલ થવા ન પામે અને ભૂલ થઈ હોય તો તેમાં સુધારો કરી શકાય.

એક દિવસ અમુક સ્થળે બેસી દશ સામાયિક કરવાં તેને હાલ રૂઢિમાં દેશાવકાશિક કહે છે. અપેક્ષાએ તે પણ ઠીક છે. છતાં કાયમ માટે ચૌદ નિયમો ધારવા તે વધારે ઉત્તમ છે કેમકે તેમાં ઉપયોગની જાગૃતિ વિશેષ રાખવી પડે છે અને તેથી આશ્રવનો નિરોધ પણ થાય છે.

દશમા વ્રતના અતિચારો.

૧. પોતાના ઘરમાં અથવા અમુક મર્યાદાવાળા સ્થળમાં દેશાવકાશિક વ્રત કરેલું હોય, તે નિયમિત જગ્યાની બહાર કોઇ ઉપયોગી વસ્તુ હોય તેની જરૂરિયાત જણાતાં ચાકર પ્રમુખને મોકલીને તે વસ્તુ મંગાવવી. તે આણવણ પ્રયોગ નામનો પહેલો અતિચાર છે. પોતે ગયો નથી એ અપેક્ષાએ વ્રત ભંગ કર્યું નથી પણ અન્યને તે નિયમિત મર્યાદાની બહાર મોકલ્યો તે અપેક્ષાએ દુષણ લાગ્યું તેથી અતિચાર એમ સર્વત્ર સમજી લેવું.

૨ પોતાની પાસેની વસ્તુ કોઈ (ચાકરાદિની) મારફતે નિયમિત જગ્યાથી બહાર મોકલવી તે પેસવણ પ્રયોગ નામનો બીજો અતિચાર છે.

૩ પોતાની નિયમિત મર્યાદાથી બહાર કોઈ માણસ રહેલો છે તેની જરૂરીયાત જણાતા વ્રતભંગના ભયથી તેને તેડવા તો જતો નથી પણ છીંક, બગાસું, ઉધરસ, ખોંખારો કે શબ્દ કરી બોલાવવો-સામાને ચેતાવવો. તે શબ્દાનુપાતિ અતિચાર છે.

૪ જાળી, ગોખ કે અગાશીમાં ઉભા રહી જરૂરના પ્રસંગે નિયમિત જગ્યાની બહાર મનુષ્યની દૃષ્ટિએ પડી તે પોતાની પાસે આવે તેમ ઇચ્છવું તે રૂપાનુપાતિ અતિચાર છે.

૫ કોઇને મળવાની જરૂરિયાત હોય તે પોતાની પાસે નજીક થઇને જતો હોય છતાં તે જગ્યા નિયમિત સ્થળની બહારની હોય તે પ્રસંગે પોતાપણું (પાતે આ સ્થળે રહેલ છે તે) જણાવવા અર્થે કાંકરો-કે લાકડાદિનો કટકો ફેંકી સામાનું ધ્યાન પોતા તરફ ખેંચવું તે પુદ્‌ગલપ્રક્ષેપ અતિચાર છે.

ધર્મધ્યાનમાં સ્થિર રહી ચંચળ મનોવૃત્તિઓને કાબુમાં રાખવી એ આ વ્રતનુ રહસ્ય છે.

અગીયારસું પૌષધ વ્રત.

आहार देहसक्कार, गेहव्वावार विरइबंभेहिं.
पव्वदिणाणु ठाणं, तइयं पोसहवयंचउहा. ॥१॥

આહાર, શરીરસત્કાર, ગૃહવ્યાપાર અને અબ્રહ્મચર્ય એ ચારથી વિરમવા-પાછા હઠવા રૂપ પર્વને દિવસે કરવા યોગ્ય અનુષ્ઠાન-ક્રિયા-તે ત્રીજું ગુણવ્રત-પૌષધ-ચાર પ્રકારે છે,

આત્મગુણને પોષણ આપે તે ક્રિયાને પૌષધ કહે છે. અથવા આત્મગુણનું રક્ષણ કરનાર ઔષધ તે પૌષધ છે.

ભોજન, શરીરની શુશ્રુષા, ગૃહાદિના વ્યાપાર અને અબ્રહ્મચર્ય આચાર માર્ગે વ્યય થતા પોતાના મન, વચન, શરીરના સામર્થ્યને રોકીને તે શક્તિનો તથા વખતનો સદુપયોગ આત્મપોષણમાં કરવો તે પૌષધનો મુખ્ય હેતુ છે.

ગૃહસ્થો કાંઇ નિરંતર આવી રીતે પોતાના મન; વચન શરીરબળનો કાયમ માટે સદ્‌ઉપયોગ કરી શકતા નથી, એટલે તેને માટે આ ક્રિયાઓ ઘણે ભાગે તિથિને દિવસે કરવામાં આવે છે. જુઓ કે નિરંતર કે ગમે તે દિવસે આ ક્રિયા કરવાથી ગેરફાયદો તો નથી જ છતાં નિરતર આ ક્રિયાઓમાં રહેતાં ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવામાં હરકત પડે છે. નિરંતર આત્મભાવમાં રહેવાનું કામ તો ત્યાગમાર્ગમાં રહેલા મહાત્માઓનું છે, છતાં કોઈ સંપૂર્ણ સગવડતાની સામગ્રીવાળો તથા વ્યવહાર માર્ગથી ફારગત થયેલો માણસ ઘણા લાંબા વખત સુધી આ ક્રિયામાં રહે તો તે બનવા યોગ્ય છે, આ વ્રત દેશથી અને સર્વથી એમ બે પ્રકારે થાય છે. ચારે પ્રકારના આહારપાણીનો તે દિવસ માટે ત્યાગ કરવો તે આહાર ત્યાગ સર્વથી વ્રત છે પણ તેવી શક્તિ જેનામાં ન હોય તેમણે એક વખત ખાઇને એટલે આયંબિલ, નિવી, એકાસણું કરીને પણ પૌષધવ્રત કરવું. આવી જ રીતે શરીર શુશ્રુષા ગૃહવ્યાપાર અને અબ્રહ્મચર્યનો દિવસના અમુક ભાગમાં ત્યાગ અને સર્વથા ત્યાગ એમ બની શકે છે.

અહીં એટલું ખાસ ધ્યાન રાખવા જેવું છે કે આહારનો, વ્યાપારનો, કે શરીર શુશ્રુષાનો ત્યાગ કરવો એટલાથી જ સંપૂર્ણ કાર્ય થયું એમ માની લેવા જેવું નથી અથવા એજ કર્તવ્ય છે એથી સંતોષ પકડવાનો નથી પણ આ સર્વ ભોજનાદિ ક્રિયા આમાંથી બચેલા વખતનો ઉપયોગ આત્માને પોષણ માટે તેવે માર્ગે પ્રવૃત્તિ કરવામાં રોકવાનો છે. મનનો ધર્મ જ એવો છે કે તેને કાંઈ કામ જોઇએ જ.

નવરું બેઠું નખોદ વાળે. આ ન્યાયે વ્યવહારના અને શરીરના કાર્ય માત્રથી પાછા હઠાવેલા મનને પણ કોઇ સારા માર્ગમાં વાળવું જોઇએ જો તેમ કરવામાં નહિ આવે તો ખરાબ વિચાર કરી ઉલટા તમને કર્મબંધથી બંધિત કરશે આ માટે તે દિવસ પરમાત્માના સ્મરણમાં, આત્મગુણના મનનમાં, કે આત્મ સ્વરૂપમાં લીન થવામાં અર્થાત્ જ્ઞાન ધ્યાનમાં પસાર કરવો જોઇએ અને તે સાથે વિચાર કે સરખામણી કરવી કે આજની મારી આ ક્રિયાથી મારા વર્તન ઉપર કે મન ઉપર કેવી અસર થઈ છે ? પૌષધનું ફળ આત્મગુણને પોષણ મળવું જોઇએ તે મળ્યું છે કે નહિ ? અને જો તેવી અસર કાંઈ ન થઈ હોય તો તેનું કારણ શોધી કાઢવું. દરેક ક્રિયા ફળવાળી છે જમીનમાં બીજ વાવ્યું હોય તો તેનો પણ અંકુરો પાંચ સાત દિવસે બહાર આવ્યા સિવાય રહેતો નથી અને જો તે બહાર ન આવે તો માનવું કે કાંતો જમીન ખારી છે અને કાંતો બીજ બળી ગયેલું છે તેમ કાંતો પોતાની હૃદય ભૂમિ લાયક નથી કે કાંતો તે કર્મમાં શક્તિ નથી. આમ વિચાર કરી ભૂલો શોધી કાઢી પાછી જાગૃતિપૂર્વક આત્મ પોષણમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. બનતાં સુધી દિવસે મૌન રહેવું. પ્રમાદ ન કરવો વિવિધ પ્રકારનાં આલંબનો લઇ ધ્યાનમાં જ તે દિવસ પસાર કરવો. તે સિવાય આત્માને પોષણ મળી શકવાનું કામ મુશ્કેલ છે.

આ ચારે પ્રકારના પૌષધ સાથે સામાયિક ઉચરવાથી પૌષધ વ્રત કહેવાય છે. ચાર પહોર કે આઠ પહોરની સામાયિક સાથે ઉચરવામા આવે છે. જેને ધ્યાનાદિ કરવાની

શક્તિ ન હોય તેમણે પવિત્ર મંત્રનો જાપ કરવો. નવીન જ્ઞાન ભણવું. ગુર્વાદિ પાસે સિદ્ધાંત સાંભળવા, આત્મ સ્થિરતાની પ્રાપ્તિનાં રહસ્યો પૂછવાં, મહાન પુરુષોનાં અનુકરણીય પવિત્ર ચરિત્રો વાંચવાં મનન કરવાં અને તેમના ઉત્તમ ગુણોનું સ્મરણ કે અનુકરણ કરવામાં તે દિવસ પૂરો કરવો.

પૌષધ મુખ્યતાએ ગુરૂ પાસે કરવો તેના અભાવે પૌષધશાળામાં અથવા જ્યાં આત્મ શાંતિ મળે તેવા શાંત પવિત્ર સ્થળમાં પૌષધ કરવો.

પૌષધ વ્રતના પાંચ અતિચાર.

૧ જીવ જંતુ કે પાણી, વનસ્પતિ આદિ વિનાની ભૂમિ દૃષ્ટિથી તપાસ્યા વિના મળ, મૂત્ર શ્લેષ્મ, કફાદિનો ત્યાગ કરવો તે પૌષધમાં અતિચાર-દૂષણ છે. તેનો ત્યાગ કરવો.

૨ જરૂરીયાતની વસ્તુ જોયા કે પ્રમાર્જન કર્યા વિના વાપરવી કે લેવી તે અતિચાર છે.

૩ જોયા કે પ્રમાર્જ્યા વિના સંથારો કરવો તે અતિચાર છે.

૪ પૌષધમાં અનાદર હૃદયના પ્રેમ કે લાગણી વિના તે ક્રિયા કરવી તે અતિચાર છે.

૫ પૌષધ કર્યો કે નહિ તેની વિસ્મૃતિ થવી તે અતિચાર છે. દરેક અતિચાર ન લગાડવા માટે કોઇ જીવને દુઃખ ન થાય, તેની લાગણી ન દુખાય તેની સાવચેતી રાખેલી છે. પાછલા બે અતિચારોથી બચવામાં પોતાના લક્ષ બિન્દુ-

રૂપ કર્તવ્યમાં પ્રેમ, ઉત્સાહ, પરમ આદર અને ઉપયોગની તીવ્ર લાગણી સૂચવી છે.

બારમું અતિથિસંવિભાગ વ્રત.

जंचगिही सुविसुद्धं, मुणिणो असणाइ देइपारणए.
परम विणएण एयं, तुरिय मतिहिसंविभागवयं. ॥१॥

ગૃહસ્થીઓ પરમ વિનયપૂર્વક પૌષધને પારણે મુનિઓને જે અત્યંત વિશુદ્ધ આહારાદિ આપે છે તેને અતિથિ સંવિભાગ નામનું ચોથું શિક્ષાવ્રત કહે છે.

તિથિ પર્વાદિ લોક વ્યવહારથી જેઓ અલગ થયેલા છે. અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્તિ એ જેઓનું લક્ષબિન્દુ હોવાથી વ્યવહાર માર્ગની પાર જે પરમાર્થ નિશ્ચય આત્મમાર્ગ છે તેમાં જેઓ અહોનિશ પ્રવૃત્તિ કરી રહેલ છે તે અતિથિ, શ્રમણ, ત્યાગી, મુનિ, સાધુ, ભિક્ષુ ઈત્યાદિ નામોથી વ્યવહારાય છે. બોલાવાય છે તેવ અતિથિઓને નિર્દોષ આહાર, પાણી આદિ આપવાં તે અતિથિસંવિભાગવ્રત કહેવાય છે.

तिथिपर्वोत्सवाःसर्वे, त्यक्तायेन महात्मना,
अतिथिंतं विजानीया च्छेषमभ्यागतंविदः ॥१॥

આજે તિથિ છે માટે અમુક ખાવું અમુક ન ખાવું. ઉપવાસ, વ્રત કરવાં તથા આજે આ પર્વ છે, ઉત્સવના દિવસો છે માટે સારું ખાવું સારા વસ્ત્રો પહેરવા. ઈત્યાદિ સર્વે લોક વ્યવહાર જે મહાત્માએ ત્યાગ કરેલા છે. અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા હોવાથી સર્વ વસ્તુ જેને મન બાહ્ય

અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. એવા મહાત્માઓને તિથિ પર્વાદિના કર્તવ્યનો કાંઈ નિયમ નથી. તેવી સ્થિતિવાળાને તમે અતિથિ જાણો. તે સિવાયનાને અભ્યાગત કહે છે ।૧॥ તેવા અતિથિઓને નિર્દોષ અને ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલ દ્રવ્યથી બનાવેલા, શ્રદ્ધા અને બહુમાનપૂર્વક આહાર પાણી આદિ આપવા, તે આહાર પાણી આદિ લઇને તેઓ જ્ઞાન ધ્યાનમાં પ્રવૃતિ કરે છે. અન્ય જનોને તેઓ ધર્મોપદેશ દ્વારા ઉદ્ધાર કરે છે. આહારાદિની સહાય આપનારને તેમાંથી અમુક હિસ્સો મળે છે. તે મહાત્માઓને આહારાદિ દેહના આધાર ભૂત સાધનો સિવાય બીજી જરૂરીયાત ન હોવાથી નિસ્પૃહ રહે છે અને તે નિસ્પૃહતાના ગુણથી ખુલ્લા હૃદયે નિડરપણે સત્ય વસ્તુનો બોધ આપી શકે છે.

આ અતિથિસંવિભાગ વ્રત પ્રાયે પૌષધને પારણે કરવામાં આવે છે. પારણે તેમને આપ્યા–વહોરાવ્યા પછી પારણું કરવું એમ રીવાજ છે. કેટલાક તો જે વસ્તુ આપી હોય વહોરાવી હોય તે જ તે દિવસે જમે છે. આ વ્યવહારો ઠીક છે. છતાં સામાન્ય રીતે ગૃહસ્થોએ આવા મહાત્માઓને દાન આપવું તે પણ અતિથિસંવિભાગવ્રત છે કેમકે તેવા ઉત્તમ પુરુષોનો સમાગમ નિરંતરને માટે મળવો દુર્લભ છે.

પૌષધને પારણે આ વ્રત કરનારને ગુર્વાદિનો યોગ ન મળે તો તેમણે એક બાર વ્રત ધારણ કરનાર ઉત્તમ શ્રાવકને જમાડવો અથવા જમવાનો વખત પૂર્ણ થયા સુધી તેવા શ્રમણ–મુનિના આવવાની રાહ જોઇને પછી તે સંબંધી ઉત્તમ

પાત્ર દાન કરવાની પ્રબળ ભાવના સાથે જમી લેવું આ પ્રમાણે પણ આ વ્રતનો નિર્વાહ કરવામાં આવે છે.

અતિથિ સંવિભાગ વ્રતમાં લાગતા પાંચ અતિચાર.

૧ મુનિઓને આપવા લાયક પદાર્થો અનોપયોગે-સહસાત્કારે સચિત્ત માટી, પાણી; અનાજ કે તેવી વસ્તુ ઉપર મૂકી દે. આ કારણથી મુનિ તેનું દાન લઈ શકતા નથી અને પોતે આપી શકતો નથી આથી બન્નેને અનુક્રમે એકને લાભનો અને બીજાને દાનનો અંતરાય થાય છે અને તેમાં ઉપયોગની અજાગૃતિ-શૂન્યતા એ મુખ્ય કારણ છે. તે સચિત્ત નિક્ષેપન અંતિચાર છે.

૨ મુનિને આપવા લાયક પ્રાશુક-નિર્દોષ અન્નને અનોપયોગે કે સહસા સચિત્ત વસ્તુ વડે ઢાંકે તે સચિત્ત વિધાન નામનો બીજો અતિચાર છે.

૩. પારકી વસ્તુને પોતાની કરીને આપે. આમાં સાધુની જરૂરીયાત પૂરી પાડવા માટે દેવાની બુદ્ધિની મુખ્યતા છે. એટલે પાછળથી બન્ને ધણી આપસમાં અદલોબદલો કરી સમજી લે. સાધુને માટે આ એક નિયમ છે કે જેની વસ્તુ હોય તેના માલીકની ઇચ્છા વિના બીજો કોઈ માણસ તે વસ્તુ આપે છતાં પણ તે લે નહિ. કેમકે તેથી આપસમાં કલેશ અને સામાને અપ્રીતિ થવાનો સંભવ છે.

૪. ઈર્ષા કરીને દાન આપે. અમુક માણસ ગરીબ છતાં આપે છે તો હું ક્યાં નબળો કે તેથી ઓછો છું ? આમાં

સુપાત્ર બુદ્ધિ, પૂર્ણશ્રદ્ધા, હૃદયપ્રેમ એ સર્વની ખામી છે. તેથી દેનાર તેના ખરા ફળથી બેનસીબ રહે છે.

૫. ભિક્ષા-ગોચરીનો વખત વીતી જવા પછી ભોજન તૈઆર કરે. આમાં કાંઇક પ્રમાદ, કાંઈક કૃપણતા, કાંઈક ઓછી લાગણી, અને બહુમાન કે પ્રેમની સાધુ પ્રત્યે મંદતા સૂચન થાય છે.

આ પાંચ અતિચારો ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

આ પ્રમાણે બાર વ્રતો-ગૃહસ્થને પાળવા લાયક નિયમો સમાપ્ત થયા.

દેવપૂજન કરવાની વિધિ અને હેતુ.

સ્નાન કર્યા સિવાય દેવપૂજન કરાતું નથી. જે જગ્યાએ કીડી પ્રમુખનાં દરો ન હોય તેવી જંતુ વિનાની જગ્યાએ સ્નાન કરવું જોઇએ. એકને એક સ્થળે સ્નાન કરવાથી તે જગ્યાએ કીચડ થવા સાથે લીલ ફુલ વગેરે થવાનો સંભવ રહે છે. વધારે ગંદકી થવાથી બીજા પણ ઝીણા ઝેરી જંતુઓ, ચાંચડ વિગેરે થવાથી શરીરની સુખાકારીને આરોગ્યતાને બાધ પહોંચાડે છે, માટે છુટી છુટી જગ્યાએ સ્નાન કરવું જોઇએ. અથવા સ્નાન કરવા માટે પ્રનાળવાળો બાજોઠ કે ચોકડી હોવી જોઇએ કે જે પ્રનાળ દ્વારા સ્નાન કરાયેલું પાણી બીજા વાસણમાં ઝીલી લઇને પછી ખુલ્લી જગ્યામાં છુટું છુટું ફેંકી દેવાય. આમ પાણી સુકાઈ જવાથી આરોગ્યતા સાચવવા સાથે જંતુઓની ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ રહેતો નથી.

પૂર્વદિશા સન્મુખ મુખ રાખી સ્નાન કરવું તે વધારે યોગ્ય છે. રજસ્વલાનો સ્પર્શ, સૂતક કે કોઈ મૃતકને અડાયું હોય તો સંપૂર્ણ સ્નાન પૂજન વખતે કરવું, નહિતર મસ્તકનો ભાગ ન પલાળાય તો પણ હરકત જેવું નથી. સ્નાન માટે સહજ ઉનું પાણી લેવું અને તે પણ જરૂરીયાતથી વધારે વિના પ્રયોજને ઢોળવું ન જોઇએ. સ્નાન કરતી વખતે બને ત્યાં સુધી મનમાં પરમાત્માના નામનો જાપ શરૂ રાખવો જોઇએ. પણ વાતોના તડાકામાં પોતાના મનને મલીન કરી પોતાનું લક્ષ ભૂલવું ન જોઇએ. આ બાહ્યસ્નાન વખતે અંતર સ્નાન કરીકે ઉત્તમ વિચારો અથવા પરમાત્માના નામનો જાપ અને પોતાનું લક્ષ, એ વધારે જાગૃત રાખવું જોઇએ. બાહ્ય સ્નાનથી શરીર શુદ્ધ થાય છે પણ આત્માને શુદ્ધ કરવા માટે તો સર્વ મલિન ઇચ્છાઓનો ત્યાગ કરવો અને પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાની તે વખતે ખાસ જરૂર છે. મનની પવિત્રતા વિના પૂજાનો લાભ મળી શકતો નથી માટે સ્નાન કરતી વખતે આવી રીતે મનને પણ સ્નાન કરાવી શુદ્ધ કરવાનું ભૂલવું નહિ.

સ્નાન કર્યા પછી જ્યાં સુધી પગ લીલા હોય ત્યાં સુધી ત્યાં ઉભા રહેવું, નહિતર પગે ધુળ કે અશુચિ ચોંટવાનો સંભવ છે. અથવા લીલા પગ સાથે કીડા પ્રમુખ જંતુ ચોંટી જવાથી તેનું મરણ થવાનો સંભવ છે. જે માણુસ ઘેર સ્નાન કરી આવેલ હોય તેણે મંદિર આગળ આવ્યા પછી પગને શુદ્ધ કરવા જોઇએ.

વસ્ત્ર પવિત્ર પહેરવાં ૧ મંદિરની અંદરની શુદ્ધિ કરવી,

પોતાને હાથે ભૂમિનું સમાર્જન (સાફસુફ) કરવુ ૨. સ્નાન કરવાવડે શરીર શુદ્ધ કરવું ૩. પરમાત્માના જાપથી વચન અને મનને શુદ્ધ કરવાં ૪-૫. પૂજાના ઉપકરણો શુદ્ધ અને સ્વચ્છ રાખવા ૬. જીવજંતુ વિનાની જમીન જોઇને ઉભા રહેવું કે શુદ્ધ આસન પર બેસવું ૭. આ સાત શુદ્ધિ પૂજા વખતે રાખવી જોઇએ. સ્ત્રીઓએ પુરુષોના વસ્ત્રો પૂજામાં પહેરવા ન જોઇએ. તેમ જ પુરુષોએ સ્ત્રીના વસ્ત્રો પૂજાના કામમાં લેવા ન જોઇએ, કેમકે કામ-રાગને વૃદ્ધિ કરનાર નિમિત્ત છે અન્યોન્ય સ્ત્રી પુરુષોનાં પહેરેલાં વસ્ત્રોમા વિરુદ્ધ આકર્ષણવાળા પરમાણુઓ હોવાથી વખતે વિપરિત ભાવના થવાનો સંભવ જાણી. તે ઉપયોગમાં ન લેવાં એ વધારે હિતકારી છે.

ઉત્તરાસણ ખભે નાખી, મોઢે મુખકોસ પૂજા વખતે બાંધવો જોઇએ અને પછી શાંતિથી અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરવી.

અષ્ટપ્રકારી પૂજા-અને તેનું રહસ્ય.

જળ પૂજા-૧

સન્મુખ વીતરાગ દેવની પ્રતિમાજી છે છતાં તે દ્વારા સાક્ષાત્પ્રભુને સ્મરણમાં લાવી, પોતાના અંતઃકરણને વિશુદ્ધ કરવા નિમિત્તે તેમનું પૂજન કરતાં શરૂઆતમાં નિર્મળ પાણીથી તેમને અભિષેક કરવો. ચાલુ શબ્દોમાં કહીએ તો સ્નાન કરાવવું.

આ સ્થળે એટલું ધ્યાન રાખવું જોઇએ કે જે પ્રભુને ઉદ્દેશીને સ્નાન કરાવાય છે તે તો સદાય પવિત્ર છે. આત્મ

સ્વરૂપથી અગાધ નિર્મળતામાં ઝીલી રહ્યા છે. તેને આપણે પાણીથી સ્નાન કરવાની જરાપણ અપેક્ષા નથી એટલે આપણે પ્રભુને સ્નાન કરાવીએ તેનો હેતુ પ્રભુને રાજી કરવાનો હોય એમ ધારવાનું નથી, પણ આપણને પોતાને શુદ્ધ અને પવિત્ર થવું છે તે ઉદ્દેશ ધ્યાનમાં રાખી આ નિમિત્ત દ્વારા તે કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું છે એ આશયથી આ સ્નાન કરવાનું શરૂ કરવું.

સ્નાન કરવામાં ઉત્તમ તીર્થના પાણી, કુવા, વાવ, સરોવર કે નદી યા સમુદ્રના પાણીનો ઉપયોગ કરવો. આપણી ભાવનાની વિશુદ્ધિમાં વધારો કરવા નિમિત્તે ઉત્તમ, પવિત્ર, નિર્મળ પાણીનો ઉપયોગ કરવો.

આ સ્નાન કરાવતી વખતે આપણા હૃદયની ભાવનાઓ ચાલુ રાખવી જોઇએ. એટલે સ્નાન કરાવતી વખતે મનમા એવો વિચાર કરવો કે, હે પ્રભુ ! તમે પોતે તો સ્વભાવથી વિશુદ્ધ જ છો તમને મારા તરફથી કરાતા આ સ્નાનની કાંઈપણ અપેક્ષા નથી પણ આ સ્નાન કરવામાં મારો પોતાનો જ સ્વાર્થ છે. અને તે સ્વાર્થ આ નિર્મળ પાણી દ્વારા હું પ્રગટ કરું છું કે હે નાથ ! આ પાણી પવિત્ર હોઈ મળને દુર કરનાર છે. તેને પીવાથી તૃષા દૂર થાય છે. સ્નાન કરવાથી ગરમીનો તાપ શાંત થાય છે. આ પાણી જગતનું જીવન છે. અનંત જીવોનો આધાર આ પાણી ઉપર છે. અને પાણીને લઇને જ આ દુનિયાના જીવોની હૈયાતિ ટકી રહે છે પાણીનો આપના શરીર ઉપર અભિષેક કરતાં હું મારી અંતઃકરણની ભાવના એ પ્રગટ કરું છું.

આ પાણી જેમ જગતનું જીવન છે તેમ આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ એજ અમારું જીવન છે. અમારું શુદ્ધ સ્વરૂપ તે અમારી હૈયાતિ છે. એ શુદ્ધ સ્વરૂપ તે અમારો આધાર છે. આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ તેજ અમારી તૃષ્ણાને શાંત કરનાર છે. આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ તે જ મનને પવિત્ર કરનાર છે. અને તે શુદ્ધ સ્વરૂપજ અમારા જન્મ મરણના તાપને શાંત કરી પૂર્ણ શાંતિ આપનાર છે. તેના વિનાં આ દુનિયા ત્રિવિધ તાપથી એટલે આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધીથી અને વિવિધ પ્રકારની યાતનાઓ–પીડાઓ સહન કરી છે અને હજી સહન કરીએ છીએ માટે હે કૃપાળુ! અમારા ઉપર કૃપા કરી અમારું અંતઃકરણ જેમ નિર્મળ થાય તેવી લાગણીઓ અમારામાં ઉત્પન્ન કરો. અથવા આ આપના અભિષેકરૂપે કરાતી ક્રિયાથી અમારું અંતઃકરણ નિર્મળ–નિષ્પાપ થાઓ. આવી ઉત્કટ લાગણી ઉત્પન્ન કરી, શાંત મને તે જળનો અભિષેક તે પરમાત્માની પુન્ય મૂર્તિ ઉપર કરવો.

અભિષેક કર્યા પછી ઉત્તમ ધોળા વસ્ત્ર વડે પરમાત્માની મૂર્તિ ઉપર પાણીની ભીનાશ રહેલી હોય તે લૂસી નાખી શરીર તદ્દન કોરું કરવું. આ અંગ લુણાં કરતી વખતે પણ પોતાની ઉત્તમ ભાવના ચાલુ રાખવી, જેમકે આ પાણીનો લેપ વસ્ત્રવડે દૂર કરી શકાય છે તેમ ઉત્તમ વિચારવડે કર્મ લેપ દુર કરી શકાય છે. અથવા રાગદ્વેષ વિના કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી કર્મ લેપ લાગતો નથી. ઈત્યાદિ વિચારો કરવાપૂર્વક જલ પૂજા પૂર્ણ કરવી. ૧

બીજી ચંદન પૂજા.

સુગંધીદાર ઉત્તમ ચંદન ઘસી પરમાત્માની પ્રતિમાના નવ અંગે તિલક કરવાં, તથા શરીરના બીજા ભાગો ઉપર પણ તે ચંદનથી વિલેપન કરવું. આ ચંદનથી વિલેપન કરતાં તે પરમાત્મા પ્રત્યે પોતાની આંતર ભાવના પ્રગટ કરવી કે હે પ્રભુ! આ ચંદન કે જેને લોકો બાળે છે; કાપે છે, ઘસે છે, છતાં પણ તે પોતાનો સુગંધીવાળો સ્વભાવ આવા વિપત્તિના પ્રસંગમાં પણ મૂકતું નથી. દરેક સુખ દુઃખના કે શાંતિ અશાંતિના પ્રસંગમાં પોતાનો મૂળ સ્વભાવ તે જાળવી રાખે છે. હે નાથ! આવી જ રીતે આ દુનિયામાં રહેતાં મારે માથે આવી પડતી વિવિધ પ્રકારની આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ કે હર્ષ, શોક, સુખ, દુઃખ. આનંદ ઈત્યાદિ પ્રસગોમાં પણ મારી એક સ્થિતિ બની રહે, આત્માનો આનંદ બન્યો રહે, આત્મ જાગૃતિ કાયમ ટકી રહે, રાગદ્વેષ કે હર્ષ શોક ન થતા તે સર્વ સમભાવે સહન કરવાનું બળ આવે તેવી આપ કૃપા કરો તેવી અમને શક્તિ આપો. અથવા આ આપની પૂજાથી અમારામાં તેવું દૃઢ બળ કે શક્તિ પ્રગટ થાય એવી અમારી પ્રાર્થના છે.

આ ચંદન! આવી મહાન સહન શક્તિથી સુખદુઃખમાં એક રસ એક સ્થિતિમાં સ્થિત થવાના કારણથી પરમાત્માના શરીર ઉપર આરૂઢ થવાને-ચડવાને-સમર્થ થયું છે. તેના આ ઉત્તમ શીતળ-સમ પરિણામવાળા ગુણથી મનુષ્યો પણ

પોતાના કપાળ ઉપર તેનું તિલક કરે છે. શોભા અને શાંતિ માટે કપાળ ઉપર આડ કરવારૂપે પોતાના મસ્તક પર ચડાવે છે તો હે પ્રભુ! મનુષ્યો વિચાર પ્રગટ કરવાની કે યોગ્ય પ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિ કરવાની શક્તિ ધરાવનારાઓ આ ચંદન પ્રમાણે સમભાવની શાંતિવાળી શીતળવૃત્તિ ધારણ કરવાથી આ દુનિયાના લોકોને માનનીય, પૂજનીય, અનુકરણીય થઈએ તેમાં આશ્ચર્ય શું?

હે કૃપાળુ! અમારી આજ પ્રાર્થના છે કે અમારામાં ચંદનના જેવી સહનશીલતા, શાંતિ, શીતળતા અને સદ્ગુણની સુગંધતા પ્રગટ થાય. ૨

ત્યાર પછી ત્રીજી પુષ્પ પૂજા કરવી.

પુષ્પ પૂજા ૩.

જાઈ, જુઈ, ચંપક, ગુલાબ, મોગરો કેતકી, પારીજાત અને વિવિધ પ્રકારનાં કમળો, ઇત્યાદિના પુષ્પો લઈ તે પ્રભુજીના શરીર ઉપર–પ્રતિમાજી ઉપર ચડાવવા. તેનો હાર કરી ગળામાં પહેરાવવો. ઇત્યાદિ વિધિએ પુષ્પ પૂજા કરવી. આ પુષ્પો કીડાએ ખાધેલાં ન હોય, જમીન ઉપર પડેલા ના હોય, મલીન વસ્રમાં લાવેલા ન હોય, કાચી કળીઓ ન હોય. રજસ્વલા કે મલીન મનુષ્યોને અડકાયેલાં ન હોય, તેવા પુષ્પો પ્રભુને ચડાવવા પુષ્પના કકડાઓ ન કરવા. તેમ તેને વિંધવા પણ નહિ. હાર કરવા માટે દોરાઓથી ગુંથીને હાર કરવો–ઈત્યાદિ વિવેકપૂર્વક પુષ્પો ચડાવવા.

આ પુષ્પો ચડાવતી વખતે મનમાં ઉત્તમ ભાવના ચાલુ રાખવી. પ્રભુ ઉપાસનાથી વિશુદ્ધ થયેલા હ્રદયમાંથી નીકળતી

પવિત્ર રસથી ભીંજાયેલી આંતરભાવના તે મહાપ્રભુ આગળ પ્રગટ કરવી.

પ્રભુ! આ પુષ્પમાં જેમ સુગંધ છે, તેમ અમારા દેહમાં આત્મા રહેલો છે. પુષ્પો પોતામાં રહેલી ઉત્તમ સુવાસ-સુગંધ દુનિયામાં ફેલાવે છે તેમ અમે અમારા ઉત્તમ વર્તનથી આત્માના ઉત્તમ ગુણોની કીર્તિ દુનિયામાં ફેલાવી શકીએ તેવું અમને બળ આપો.

હે નાથ! આ કમળો જેમ કાદવમાં ઉગે છે, પાણીથી વૃદ્ધિ પામે છે અને કાદવ તથા પાણીથી નિર્લેપ રહી પાણીની ઉપર આવી પોતાનું સાચું સૌંદર્ય પ્રકાશિત કરે છે હે દયાળુ! એવી રીતે અમારું શરીર આ કર્મ કાદવથી ઉત્પન્ન થયું છે. વિવિધ પ્રકારના વિષય પાણીથી પોષણ પામ્યું છે. આ કર્મ અને વિષયથી નિર્લેપ રહી અમે અમારું સાચું સૌંદર્ય-ખરું આત્મ સ્વરૂપ પ્રગટ કરી શકીએ તેવું આત્મ-બળ આપો.

પુષ્પોએ પોતાની સુંદરતા અને સુગંધતાને લઈ દેવોને પણ મસ્તકે ચડવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરી છે તેમ અમે અમારા સત્યસ્વરૂપની સુંદરતા અને ઉત્તમ વર્તનની સુગંધતાને લઇ આ લોકના અગ્રભાગ ઉપર સિદ્ધ જીવોની સમીપમાં નિવાસ કરી શકે તેવી અમારામાં આત્મ શક્તિ પ્રગટ થાય તેવી વિશુદ્ધિ આપો.

આ પ્રમાણે પુષ્પ પૂજા થયા પછી ધુપ પૂજા કરવી.

ધૂપ પૂજા ૪.

પોતાના દુષ્કૃત્યનો નાશ કરવા નિમિત્તે દશાંગ ધૂપ તે પ્રભુની આગળ ઉખેવવો-સળગાવવો તે રૂપ ધૂપ પૂજા કરવી. આ ધૂપ પૂજા કરતી વખતે પોતાની ઉત્તમ હૃદયગત ભાવના તે મહાપ્રભુની આગળ પ્રગટ કરવી. હૃદયના ઉંડા વિશુદ્ધ ભાગમાંથી નીકળેલી ભાવના મનને વિશુદ્ધ બનાવે છે, કર્મનો ક્ષય કરાવે છે.

પ્રભુ! આ ધૂપ પોતે બળે છે છતાં વાતાવરણને સુધારે છે. મનને શાંતિ આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરે છે, અને ધૂમાડો ઉંચો જાય છે. લોકો તે સુવાસવાળા ધુમાડાને પ્રભુની નજીક હડસેલે છે. આ ધૂમાડો પણ પોતાની સુગંધ સાથે તે પ્રભુના નજીકમાં જઇને વિરામ પામે છે.

આ ધૂપને આપની પાસે ઉખેવીને હે કૃપાળુદેવ! અમે એમ કહેવાને ઇચ્છીએ છીએ કે, આ ધૂપ પોતે બળવા છતાં વાતાવરણને સુધારવાને સમર્થ થાય છે તેમ અમે પૂર્વ કર્મ સંયોગે વિવિધ તાપથી બળવા છતાં આત્મજાગૃતિથી આજુબાજુના લોકોનું અને અમારું પોતાનું મન રૂપ વાતાવરણ તેને શુદ્ધ કરી શકીએ તેવું આત્મબળ આપો. મતલબ કે આ ધૂપની માફક અમે જે જે સ્થળે બેસીએ, વસીએ, રહીએ ત્યાં ત્યાં ઉત્તમોત્તમ વિચારોનું વાતાવરણ ફેલાવી શકીએ. અમે પોતે સુધરીએ અને અમારી સોબતમાં આવનારને પણ સારા વિચારો આપી તેના ખરાબ વિચારો દૂર કરાવી શકીએ એવી વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાઓ.

ધૂપ મનને શાંતિ અને આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરાવે છે. તેમ હે પ્રભુ! અમારું વર્તન એવું શુદ્ધ થવું જોઇએ કે અમને પોતાને તથા અમારા આશ્રિતો અગર સમાગમમાં આવનારાઓને શાંતિ અને આહ્લાદ ઉત્પન્ન થવો જોઇએ. હે દયાળુ! તારી આ પૂજાથી અમારામાં એવી વિશુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાઓ કે જેથી સર્વને અમે શાંતિ તથા આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરાવી શકીએ અને અમે પણ તે ભોગવી શકીએ.

ધૂપનો ધૂમાડો જેમ ઉંચો જાય છે તેમ ત્રિવિધ તાપથી બળવા છતાં અમારી ઇચ્છા કે ભાવનાઓ ઉચ્ચ ગામી જ થાઓ. અમારા હૃદયમાં ભાવનાઓ જ પ્રેરાઓ તેને લઇ આમારું જીવન ઉચ્ચ બનો, અને અમારી ગતિ પણ ઉચ્ચ જ પ્રાપ્ત થાઓ.

લોકો જેમ સુગંધી ધૂપના ધૂમાડાને પ્રભુની તરફ પ્રેરે છે, તેમ અમારું સુગંધી જીવન—સદ્ગુણી જીવન પ્રભુના માર્ગ તરફ જ પ્રેરાઓ ધૂપના ધૂમ્રની માફક અમે પોતે અમારા આત્મિક જીવનથી શુદ્ધ સ્વરુપ આત્માને જ પ્રાપ્ત થઇએ. પોતાનાં જ શુદ્ધ સ્વરૂપરૂપ પરમાત્માને પામીને તે સ્વરૂપમાં જ ધૂપની માફક વિરામ પામીએ હે નાથ! આવું ઉત્તમ બળ આપ, આવી નિર્દોષ વિશુદ્ધિ આપ: એવી અગાધ શક્તિ અમારામાં પ્રગટ થાય એ જ અમારી હૃદયની લાગણી છે.

આ પ્રમાણે યથાયોગ્ય વિચાર કરવાપૂર્વક ધૂપપૂજા સમાપ્ત કરી દીપપૂજા કરવી.

દીપક પૂજા ૫.

ઘીનો દીવો પ્રભુની પાસે કરવો. પાંચ દીવાની આરતી કરવી, એક દીવાવાળો મંગળદીવો પ્રગટાવવો, આ સર્વ દીપકપૂજા છે. આ દીપકપૂજા કરતી વખતે માનસીક લાગણીઓ તે પરમાત્મા પાસે જાહેર કરવી. હૃદયનો ખરો આવેશ આ દીપકના બહાના નીચે વ્યક્ત કરવો. હે દેવાધિદેવ! આ દીપક પ્રકાશરૂપ છે. અંધકારનો નાશ કરનાર છે વાતાવરણ શુદ્ધ કરનાર છે. અનેક દીવાઓને પ્રગટાવનાર છે. આ દીપક આપની પાસે વ્યક્ત કરવાનો મારો આશય એવો છે કે હે પ્રભુ! જેમ આ દીપક પ્રકાશક છે તેમ તમે જ્ઞાનવડે લોકાલોકના-પ્રકાશક છો. દીપક અંધકાર નાશક છે. આપ અજ્ઞાન અંધકારનો નાશ કરનારા છો. દીપક વાતાવરણ શુદ્ધ કરનાર છે. આપ મલિન વાસનાને સુધારનાર છો આ દીવાથી અનેક દીવાઓ પ્રગટાવાય છે. તેમ આપના કેવળજ્ઞાનરૂપ નહિ બુઝાય તેવા દીપકથી અનેક યોગ્ય જીવોના આત્મદીપક પ્રગટાવાયા છે. સદાને માટે પ્રકાશતા થાય છે હે શરણાગત વત્સલ! મારામાં આવો જ્ઞાનદીપક પ્રકાશીત થાઓ. અજ્ઞાન અંધકાર દૂર થાઓ. મલિન વાસનાઓ નાશ પામો. સદાને માટે મારો આત્મદીપક પ્રકાશીત રહો. એવી મારી અંતઃકરણની ઇચ્છા છે.

આ આરતીમાં પાંચ દીવા છે. ચાર નીચા છે અને એક સર્વથી ઉપર છે તેમ આ પાંચ દીપક તે પાંચ જ્ઞાન છે. ચાર જ્ઞાન ક્ષયોપશમજન્ય છે. આ સર્વથી ઉંચું તે કેવળ-

જ્ઞાન છે જે આત્માના સ્વભાવભૂત છે. તેમ મંગલદીપકમાં આ એક જ મોટો દીપક પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે. તે એમ સૂચવે છે કે આ સર્વથી મોટું કેવલજ્ઞાન તે એક જ છે. સર્વનો પ્રકાશ છે અને તે શુદ્ધ આત્મા જ છે. હે દીનાનાથ! આ શુદ્ધ સ્વપર પ્રકાશક એક કેવલજ્ઞાન કે જે મારું આત્મ સ્વરૂપ છે તેની જ મને પ્રાપ્તિ થાઓ. આ એક દીપકથી હું સૂચવું છું કે આ એક આત્મસ્વરૂપની જ મને જરૂરીયાત છે. બીજા કશાની મને જરૂર નથી.

હે નાથ! એવી ઉન્નત લાગણી મારામાં ઉત્પન્ન કરો કે તે મારું સ્વરૂપ મને પ્રગટ થાય.

આ પ્રમાણે દીપક પૂજા કરી છઠ્ઠી અક્ષત પૂજા કરવી.

અક્ષત પૂજા ૬.

ઉજ્જવળ, અખંડ, ફોતરાં વિનાના ઉત્તમ ચોખાનો સાથીઓ કરવારૂપ તે મહાપ્રભુની અક્ષતપૂજા કરવી.

આ પૂજા કરતી વખતે પોતાની માનસિક લાગણીઓ તે દયાળુ પ્રભુ પાસે પ્રગટ કરવી પોતાની લાગણીઓ જેમ જેમ વ્યક્ત થાય છે તેમ તેમ ભાવવૃદ્ધિ સાથે તન્મય—એકાકારવૃત્તિ પૂજામાં બની રહે છે માટે જેમ બને તેમ લાગણીઓ પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

હે આત્મદેવ! આ અક્ષત એટલે (ચોખાનો) સાથીઓ આપની પાસે કરવારૂપ નિમિત્તથી મારી આંતર લાગણીઓ હું આપની પાસે એવી રીતે વ્યક્ત કરુ છું કે આ ચોખા ઉજ્જવળ છે તેમ તમારું આત્મસ્વરૂપ ઉજ્જવળ છે. ચોખા

અખંડ (આખા) છે. તેમ તમારું સ્વરૂપ અખંડ છે. આ અક્ષતમાંથી અંકુરો ઉગે તેવી શક્તિ નાશ પામેલી છે. તેમ આપના સ્વરૂપમાંથી કર્મઅંકુરાઓ ઉત્પન્ન થાય તેવી શક્તિ નાબુદ થઈ છે. અર્થાત્ તમે કર્મબીજથી રહિત થયા છો. આ ચોખા ફોતરાં વિનાના છે. તેમ તમે કર્મરૂપ કે દેહરૂપ ફોતરાં રહિત કેવળ શુદ્ધ સ્વરૂપ થયેલા છો.

હે કૃપાનિધિ! આપની સેવાથી મારું ઉજ્જ્વળ, અખંડ આત્મ સ્વરૂપ પ્રગટ થાઓ. કર્મશક્તિ નાશ પામો અને દેહરૂપ પરાળ–ફોતરાં વિનાની શુદ્ધ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાઓ આથી વધારે મને કાંઈ જરૂર નથી મારું સ્વરૂપ મને સમજાય તે સિવાય હું કાંઈ ઇચ્છા કરતો નથી. સાથીઓ કરતી વખતે એ મનોરથો કરવા કે હે દયાળુ પ્રભુ! આ ચાર પાંખડી સમાન ચાર ગતિ ઘણી વાંકી છે તેમાં વારંવાર જન્મ મરણુ કરવા પડે છે તેને તું છેદી નાખ અથવા તેને અમે છેદી શકીએ તેવી વિશુદ્ધિ આપ અગર યોગ્ય માર્ગ બતાવ.

ત્યારપછી સાથીઆ ઉપર ત્રણુ ઢગલી કરતાં એવી લાગણી પ્રદર્શીત કરવી કે, આ જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર-રૂપ ત્રણુ રત્નની પ્રાપ્તિ અમને થાઓ. એટલે આત્માનું સમ્યક્‌જ્ઞાન સમ્યક્‌શ્રદ્ધાન અને તે શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થિરતા-રૂપ ચારિત્ર અમને પ્રાપ્ત થાઓ. છેવટે તે ત્રણુ ઢગલીના ઉપરના ભાગમાં અષ્ટમીના ચંદ્ર સરખી સિદ્ધ શીલા કરી તેના ઉપર ફૂળ મૂકતી વખતે એ લાગણી પ્રગટ કરવી કે

આ લોકના અગ્રભાગ ઉપર રહેલ સિદ્ધ પરમાત્માઓ છે તે સ્થળે અમારો નિવાસ થવા રૂપ ફળ અમને પ્રાપ્ત થાઓ.

મતલબ કે આ પ્રભુરૂપ શુદ્ધ આત્મા તેની સેવાનું છેવટનું ફળ જન્મ મરણ વિનાની આત્મસ્થિતિ છે તે પ્રાપ્ત થાઓ. આ પ્રમાણે પોતાની લાગણીઓને આ પ્રભુની પૂજા દ્વારા ઉત્તેજીત કરી, સ્મરણ કરી તે મેળવવા ઉત્સાહિત થવું એમ છઠ્ઠી પૂજા થઈ.

અક્ષત પૂજા કર્યા બાદ સાતમી નૈવેદ્યપૂજા કરવી.

નૈવેદ્યપૂજા ૭.

લાડુ, બરફી, ઘેબર, ખાજાં, ભાત, દાળ આદિ ઉત્તમ પ્રકારના વિવિધ જાતિના નૈવેદ્ય લાવી પ્રભુના નજીકના ભાગમાં સુંદર રકેબી કે થાળમાં ધરાવવાં આ પ્રકારના નૈવેદ્ય પ્રભુ આગળ ધરી પોતાની ભક્તિ પ્રદર્શીત કરવી. આ નૈવેદ્ય ધરાવતી વખતે પોતાની અંતરંગ લાગણીઓ પોતાના મન દ્વારા તે મહાપ્રભુ આગળ નિવેદિત કરવી. હૃદયના ઉંડાણુમાંથી નીકળતી પોતાની ઉર્મિઓ સરલ આશયથી જણાવવી પ્રભુ ! આપ તો ક્ષુધા, તૃષા આદિથી રહિત છો આ વસ્તુઓ કાંઈ આપને ખવરાવવાને માટે મેં આપની આગળ ધરી નથી. તેમ-આ વસ્તુઓ આપને દેખાડવાના આશયથી મેં આપની આગળ ધરી નથી. નાથ ! આપ તો સર્વજ્ઞ છો. સર્વભાવને—વસ્તુના ગુણદોષને કે સ્વભાવને જાણનાર છો. આ નૈવેદ્ય ધરાવવાના બહાના નીચે કેવળ હું મારી લાગણી આપની આગળ નિવેદિત કરું છું.

દયાળુ પ્રભુ! આ જે વસ્તુઓ મેં આપની સમક્ષ ધરી છે તે અને તેવી બીજી અનેક વસ્તુઓ મેં અનેકવાર ખાધી છે આ શરીર અને બીજા અનેક ભવમાં ધારણ કરેલા અનેક શરીરો દ્વારા અનેકવાર અનેક વસ્તુઓનો ઉપભોગ થયો છે-કર્યો છે પણ તેથી આ મનની તૃપ્તિ કોઈ દિવસ થઈ નથી. માટે હવે તો કૃપા કરો. અમને સદ્બુદ્ધિ આપો. યોગ્ય માર્ગ બતાવો અને અમારું નિરાહારી પદ-અણહારીપણું શરીર વિનાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવો.

આ આહાર શરીરનું પોષણ કરનાર છે, તે સિવાય શરીર ટકી શકતું નથી અમને જે સદાનું પ્રિય છે તે અમે આપની સેવામાં હાજર કરીએ છીએ. તે આપ ગ્રહણ કરો. કહેવાનો આશય એવો છે કે, શરીરનું પોષણ તો પ્રારબ્ધ દ્વારા અમને મળી રહે છે તે માટે અમારી ઇચ્છા કે માગણી નથી, પણ અમને સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થવામાં પોષણ આપનાર ઉત્તમ સાધનોની પ્રાપ્તિ થઈ આવે અને છેવટે અમારું જે નિરાહારી પદ-શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ તેમાં અમે લીન થઇએ તેવું બળ આપો. હે નાથ! આ ભોજન તો શરીરનું પોષણ કરનાર છે. અમે કાંઇ શરીર નથી. અમે જે સ્વરૂપે છીએ તે સ્વરૂપે સ્થિર થઇએ તેમાં વિક્ષેપ ન આવે, તે સ્વરૂપે કાયમ બન્યાં રહીએ, અમારું તે ભાન કોઈ દિવસ ન ભૂલાય, તેવી સ્થિતિને માટે જે જે સદ્વિચારોનું, વિશુદ્ધ ભાવનાનું અને ઉત્તમ જ્ઞાનનું પોષણ જોઇએ, તે તે પોષણ અમને મળે, તેવી સ્થિતિને માટે અમે લાયક થઇએ તેવું અલૌકિક

બળ અમારામાં પ્રગટ થાઓ. એ જ અમારી આપની પાસે નમ્ર પ્રાર્થના છે.

આ ભાવનાપૂર્વક સાતમી નૈવેદ્યપૂજા પૂર્ણ કરી આઠમી ફળપૂજા કરવી.

ફળપૂજા ૮.

ફળપૂજા કરતી વખતે નાળીયેર, પનસ, આમળાં, બીજોરાં, જંબીર, નારંગી, લીંબુ, સોપારી, આમ્રફળ, ઇત્યાદિ ઉત્તમ ફળો પ્રભુની પાસે મૂકી પોતાની અંતરગત ભાવના પ્રગટ કરવી.

પ્રભુ ! આ ફળ છે. ફળ મૂકી ફળની ઇચ્છા કરું છું એટલે આ દુનિયામાં પરિભ્રમણ અને પ્રયત્નો કરતાં આજ સુધીમાં મને કરેલ કાર્ય કે પ્રયત્નને છેડે જે ફળો મળ્યા છે તે બધાં નિરસ છે. વિયોગશીલ છે. સંતાપ કરનાર છે. અશાંતિ ઉત્પન્ન કરનારા છે. અસંતોષવાળા છે. નિરાશા ઉત્પન્ન કરનારા છે. એકાંતિક કે આત્યંતિક સુખ તેમાંથી કોઈ વખત મળ્યું નથી અને મળવાની આશા પણ નથી.

આ કારણથી તે લૌકિક ફળને સૂચવનાર આ ફળ આપની આગળ ધરાવ્યું છે—મેં મૂકયું છે. તે મૂકીને હું આપને એમ સૂચવું છું કે આવા લૌકિક ફળ તો મારા મન, વચન શરીરના શુભાશુભ પ્રયત્નથી મને અનેકવાર મળ્યા છે તેની મને ઇચ્છા નથી તેથી તો ઉલટો હું હેરાન થયો છું, મારા સ્વરૂપનું ભાન ભૂલી ગયો છું. આ ફળોથી તો ઉલટું આવરણ ગાઢું—મજબૂત થયું છે. હું તે ફળોનો ત્યાગ કરું છું,

અને આપની પાસે એ યાચના કરું છું કે મને એવું તે ફળ આપો—અગર તેવો માર્ગ બતાવો અથવા મારા હૃદયમાં એવી વિશુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરો કે જન્મ, મરણ, આધિ, વ્યાધિ ઉપાધિ વિનાની શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય. જે ફળ મળ્યા પછી બીજા ફળની ફરી કોઈપણ દિવસ ઇચ્છા ઉત્પન્ન ન થાય. જે ફળનો આનંદ અખંડિતપણે રહ્યા કરે.

આ પ્રમાણે અષ્ટપ્રકારી પૂજા, દ્રવ્ય તથા ભાવપૂર્વક કરવી. દ્રવ્યપૂજા આ શરીર દ્વારા સ્નાન, ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ દીપક, અક્ષત, નૈવેદ્ય અને ફળ મૂકવા પ્રમુખથી કરવી, ભાવપૂજા, આ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે પોતાના મનની વિશુદ્ધ વિચારવાળી ભાવના—લાગણી અને જાગૃતિપૂર્વક કરવી. જેમ પોતાનો ભાવ ઉલ્લાસ પામે, પોતાનું સાધ્ય લક્ષમાં રહે, પોતાનું લક્ષ ન ભૂલાય અને પોતાના લક્ષરૂપ સાધ્યને જ પોષણ મળે તેમ અખંડ ઉપયોગની જાગૃતિપૂર્વક આ અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરવી.

પૂજા પૂર્ણ થયા બાદ પૂર્વે કહી આવ્યા છીએ તે વિધિએ ચૈત્યવંદન પ્રભુ ગુણની સ્તુતિ કરવી. દેરાસરજીમાંથી નીકળી ઘર તરફ જવાના પ્રસંગે દેરાસરજીના મૂળ પ્રવેશદ્વાર પાસે આવી ત્રણ વાર આવસ્સહિ કહેવી એટલે પહેલાં દેરાસરજીમાં પ્રવેશ કરવાના વખતે જે ગૃહવ્યાપારાદિનો નિષેધ કરવા, તે સંબંધમાં કાંઈ પણ ન બોલવા કરવા કે વિચાર ન કરવારૂપ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તેની હવે સમાપ્તિ કરવી અને અવશ્યના

વ્યવહારિક કાર્ય પ્રસંગે હવે તે પ્રતિજ્ઞામાંથી મુક્ત થાઉં છું, તેમ મનથી યાદ કરી પછી દેરાસરજીમાંથી બહાર નીકળવું.

ભાવ પૂજા સંબંધે શ્રીમાન યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજીના વિચારો.

પૂજા વિધિમાંહી ભાવીઇંજી અંતરંગ જેહ ભાવ;
તે સવી તુજ આગળ કહુંજી, સાહેબ સરળ સ્વભાવ
સુહંકર અવધારો પ્રભુ પાસ. ૧

દાતણ કરતાં ભાવીઇંજી, પ્રભુ ગુણજળ મુખ શુદ્ધિ
ઉલ ઉતારી પ્રમત્તતાજી, હો મુજ નિર્મલ બુદ્ધિ.
સુહંકર અવધારો પ્રભુ પાસ. ૨

યતનાઇ સ્નાને કરીજી, કાઢો મયલ મિથ્યાત.
અંગુછે અગ શોષવીજી, જાણું હુવો અવદાત. સુ. અ ૩

ક્ષીરોદકનાં ધોતીયાંજી, ચિંતવું ચિત્ત સંતોષ;
અષ્ટ કરમ સંવર ભલોજી, આઠપડો મુખકોશ. સુ. ૪

ઓરસીઓ એકાગ્રતાજી, કેસર ભગતિ કલ્લોલ;
શ્રદ્ધાચંદન ચિંતવ્યુંજી, ધ્યાન ઘોલ રંગરોલ. સુ. ૫

ભાલિવહો આણા ભલોજી, તિલકતણો તેહ ભાવ,
જે નિરમાલી ઉતારીઇજી, તે ઉતાર્યો વિભાવ સું. ૬

જે આભરણ ઉતારીઇજી, તે તો ચિત્ત ઉપાધિ.
પખાલ કરંતાં ચિંતવેજી, નિરમલ ચિત્ત સમાધિ સુ. ૭

અંગલુણાં બે ધર્મનાંજી, આત્મ સ્વભાવ તે અંગ;
જે આભરણ પહેરાવીઇજી, તે સ્વભાવ નિજચંગ સુ. ૮

જે નવવાડી વિશુદ્ધતાજી, તે પૂજન નવ અંગ,
પંચાચાર વિશુદ્ધતાજી, તેહ ફુલ પંચ રંગ. સુ. ૯

દીવો કરતાં ચિંતવોજી, જ્ઞાન દીપક સુખ ખાસ.
નય ચિંતા ઘૃતપુરીઇજી, તત્ત્વ પાત્ર સુવિલાસ, સુ ૧૦

ધૂપ રૂપ ઇતિકાર્યતાજી, કૃષ્ણા ગુરુ તનું યોગ.
શુદ્ધ વાસના મહમહેજી, તે તો અનુભવ યોગ. સુ. ૧૧

મદ થાનક અડ છાંડવાજી, તેહ અષ્ટ મંગલીક,
જે નૈવેદ્ય નિવેદીઇજી, તે મન નિશ્ચલ ટેક સુ. ૧૨

લવણ ઉતારી ભાવિઇજી, કૃત્રિમ ધર્મનો ત્યાગ.
મંગલ દીવો અતી ભલોજી, શુદ્ધ ધરમ પરભાગ સુ. ૧૩

ગીત નૃત્ય વાજિંત્રનોજી. નાદ અનાહત સાર.
સમરતી રમણી જે કરેજી, તે સાચો થૈથૈકાર સુ. ૧૪

ભાવ પૂજા એમ સાચવીજી, સત્ય વજાવો રે ઘંટ.
ત્રિભુવન માંહી તે વિસ્તરેજી, ટાળી કરમનો ફંદ, સુ. ૧૫

ઇણિપરે ભાવના ભાવતાંજી, સાહિબ સુજસ પ્રસન્ન
જનમ સફળ જગ તેહનોજી, તેહ પુરુષ ધન ધન. સુ. ૧૬

પરમ પુરુષ પ્રભુ શામળાજી, માનો એ મુજ સેવ.
દૂર કરો ભવ આમળાજી, વાચક જશ કહે દેવ.
સુહંકર–અવધારો–પ્રભુપાસ ૧૭

શ્રીમાન યશોવિજયજીના કરેલા સ્તવનનો ટુંકામાં અક્ષરાર્થ જેટલો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે.

પૂજાની વિધિની અંદર જે અંતરંગ ભાવ છે તેની ભાવના કરવી તે સર્વ હે પ્રભુ! સુખકારી! સાહેબ! સરલ સ્વભાવે તારી આગળ કહું છું. હે પ્રભુ પાર્શ્વ! તે આપ અવધારો સાંભળો તેના તરફ આપ ધ્યાન આપો. મતલબ કે તે મારું કહેવું બરોબર છે કે કેમ? તે આપ અવધારો ૧. ગૃહસ્થોએ દાતણ કરતાં એમ ભાવના કરવાની છે કે પ્રભુના ગુણરૂપ જળવડે મુખ શુદ્ધિ કરવી, અને પ્રમાદ દશા રૂપ ઉલ–જીભનો મેલ–ઉતારી નાખવો અને તેમ કરી પ્રભુ આગળ એ પ્રાર્થના કરવાની છે કે પ્રભુ! તેથી મારી બુદ્ધિ નિર્મળ થાઓ ૨.

કોઈ જીવજંતુને નુકશાન ન થાય તે રૂપ યતના, એ યતનાવડે સ્નાન કરીને મિથ્યાત્વરૂપ મેલને કાઢી નાંખો. અને પછી અંગ લુણું–જે ટુવાલ કે રૂમાલ લઈ જે શરીર સ્નાન કરવાથી ભિનું થયેલું છે તેને લૂછી નાખવું અને તેમ કરતાં એમ માનવું કે હું કૃતાર્થ થયો છું ૩.

સ્નાન કર્યા પછી ક્ષીર તથા પાણીના જેવાં ઉજ્જવળ ધોતીયાં અથવા ક્ષીરોદક જાતિના ઉત્તમ–સ્વચ્છ–નિર્મળ ધોતીયાં પહેરવા. આ ધોતીયાં તે મનમાં સંતોષ રાખવા રૂપ સમજવા–પહેરવા. અને પછી મુખકોશ, જે મોઢા ઉપર નાસીકાથી મોઢા પર્યંત સુંદર વસ્ત્ર બાંધવામાં આવે છે તે પ્રભુ પૂજા વખતે પોતાની નાસીકા કે મુખનો શ્વાસ–અશુદ્ધ

શ્વાસોશ્વાસ પ્રભુ ઉપર-પ્રભુ તરફ ન જાય તે માટે અઠપડો આઠ પડવાળો મુખકોશ બાંધવામાં આવે છે તેને સ્થાને આઠ કર્મને સંવરવા. સંવરવા એટલે પોતામાં આઠ કર્મ ન આવે તેવો ઉત્તમ આત્મઉપયોગ જાગૃત કરવો. તે રૂપ આઠપડો મુખકોશ બાંધવો. ધારણ કરવો ૪.

એકાગ્રતા રૂપ ઓરસીયા ઉપર ભક્તિના કલ્લોલ વારંવાર સ્ફુરણાઓના તરંગો ઉચ્ચ ભાવનાનાં આંદોલનો તે રૂપ કેસર કાઢીને-તે ઓરસીયા ઉપર મૂકીને આત્મશ્રદ્ધા, યા પ્રભુ ઉપર શ્રદ્ધા, તે શ્રદ્ધારૂપ ચંદનથી કેસર ઓરસીયા પરઉ ઘસવું. પછી ધ્યાનરૂપ વિવિધ રંગવાળું ઘોળ-કેસર ચંદન મિશ્રિત દ્રવ, પ્રવાહિ-ઘટ પદાર્થ તૈયાર કરવો.

તે કેસર ચંદન મિશ્રિત ઘોળવડે પોતાના કપાળ ઉપર પ્રભુની આજ્ઞા મારા મસ્તક ઉપર ધારણ કરું છું-આ ભાવના-પૂર્વક તિલક કરવું. પછી પ્રભુની મૂર્તિ આગળ જઈ આગલા દિવસનું જે પુષ્પાદિ ચડેલું હોય તેને નિર્માલ્ય કહે છે તે વિભાવ આત્મસ્વભાવથી પર હોવાથી વિભાવરૂપ નિર્માલ્ય ઉતારી નાખવા. પોતામાં વિભાવ દશામાં આનંદ માનવારૂપ જે નિર્માલ્ય રહેલ હોય તે કાઢી નાખવાં.

ત્યાર પછી પ્રભુની પ્રતિમાજી ઉપર જે આભરણો રહેલાં છે તે આભરણોને ઠેકાણે ચિત્તમાં રહેલી ઉપાધિ-વિવિધ પ્રકારના વિક્ષેપ પમાડી હેરાન કરનાર લાગણીઓ તે ઉતારી નાખવી, અને પછી પ્રભુના શરીર ઉપર પ્રક્ષાલ કરવો. પાણીથી સ્નાન કરાવવું. આ સ્નાન કરાવતા એમ વિચાર કરવો

કે મારા મનને હું નિર્મળ-સમાધિવાળું બનાવું છું, આધિ વ્યાધિ, ઉપાધિથી મુક્ત-રહિત-કરું છું ૭.

પછી ભગવાનના અંગ ઉપર બે અંગલુણાં કરી આભરણ પહેરાવવા, આ અંગલુણાં તે બે પ્રકારનો ધર્મ છે. ગૃહસ્થ ધર્મ તથા ત્યાગધર્મ. પહેલું અંગલુણું ગૃહસ્થ ધર્મ દ્વાદશવ્રતરૂપ. અને બીજું અંગલુણું તે પાંચ મહાવ્રતરૂપ ત્યાગધર્મ ગ્રહણ કરવારૂપ છે. આ બે અંગલુણાં અંગ ઉપર-શરીર ઉપર કરવાં. આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ તે જ અંગ છે અને તેના ઉપર બે ધર્મરૂપ અંગલુણાં ફેરવવા. તથા પોતાનો પવિત્ર સ્વભાવ-જ્ઞાન આનંદરુપ આત્મ સ્વભાવ તે રૂપ આભરણ એ શુદ્ધાત્મારૂપ અંગ ઉપર પહેરાવવાં ૮.

પછી નવ અંગે પૂજન કરવું-અને પંચરંગી પુષ્પો ચડાવવા. આ નવ અંગે પૂજન તે વિશુદ્ધ નવવાડો પાળવી. નવવાડપૂર્વક પવિત્ર બ્રહ્મચર્ય પાળવું તે છે. અને પાંચ રંગના પુષ્પો તે જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર આ પાંચ પ્રકારના આચારમાં પોતાની શક્તિ ફોરવવી. વિશુદ્ધ પાંચ આચાર પાળવા તે પાંચ પ્રકારના પુષ્પો પ્રભુને ચડાવવા બરોબર છે ૯.

પછી પ્રભુની આગળ દીપક કરવો, આ દીપક કરતા એમ વિચાર કરવો કે, તત્ત્વરૂપ પાત્રની અંદર વિવિધ પ્રકારના નયના-અપેક્ષાના ચિંતન કરવા રૂપ ઘી પુરીને, જ્ઞાનરૂપ દીપક પ્રગટ કરવો. મતલબ કે આત્મા એ જ તત્ત્વરૂપ છે. તેને વિવિધ પ્રકારના નયોએ ચિંતવવો. સાતે નયે આત્માનું

સ્વરૂપ જુદી જુદી રીતે ચિંતવી, એવંભૂતનયમાં સ્થિરતા કરવી અને આ તત્ત્વરૂપ પાત્રમાં નયની વિચારણા કરવાવડે આત્મજ્ઞાનરૂપ દીપક પ્રગટ કરવો ૧૦.

પછી કૃષ્ણાગરુ નામનો મઘમઘાટ કરતો સુગંધી ધૂપ કરવો. આ કૃષ્ણાગરુ તે શરીર યોગ. તેમાં શુદ્ધ વાસના-લાગણી કે ભાવના તે રૂપ મઘમઘાટ કરતો-સુગંધવાળો અનુભવ યોગરૂપ ધૂપ કરવો ૧૧.

પછી અષ્ટમંગળ આલેખીને પ્રભુ આગળ નૈવેદ્ય ધરવું. આ અષ્ટમંગળ તે મદના આઠ સ્થાન-આઠ પ્રકારનો મદ-અહંકાર જે ઉત્પન્ન થાય છે તેનો ત્યાગ કરવો. તે અષ્ટમંગળ સમજવાં. અને મનની જે નિશ્ચલ ટેક. મનના ચોક્કસ વિચારે-ઉત્તમ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવા દૃઢ કરેલા વિચારો તે રૂપ નૈવેદ્ય પ્રભુની આગળ ધરવું ૧૨.

પછી લવણ ઉતારી મંગલ દીવો કરવો-ઉતારવો. આ લવણ ઉતારવું એટલે કૃત્રિમ-બનાવટી-મનની કલ્પનાથી ઉપજાવી કાઢેલા ધર્મનો ત્યાગ કરવો તે છે. અને મહાન ઉત્તમ શુદ્ધધર્મ તે રૂપ મંગલ દીવો ઘણો સારો પ્રગટ કરવો ૧૩.

પછી ગીત, નૃત્ય અને વાજિંત્ર વગાડવાં. આ ગીત અને વાજિંત્ર તે વિવિધ પ્રકારના અનાહત નાદ જે મસ્તકમાં થાય તે સમજવા સ્થિર આસને બેસી સાંભવીમુદ્રાપૂર્વક જમણા કાનની અંદર લક્ષ રાખતાં જે શબ્દ સંભળાય છે તેને અનાહત નાદ કહે છે, કારણ કે અના-હત એટલે

કોઇના વગાડયા સિવાય વાગનાર નાદ. તે અનાહત રીતે વાગે છે. અને શમરતિ સમભાવમાં પ્રીતિરૂપ સ્ત્રી, જે નાચે છે. શમભાવમાં જે આનંદ થાય છે તે રૂપનાદ તે સાચો થૈથૈકાર છે–નાચ છે ૧૪.

આ પ્રમાણે ભાવપુજાને સાચવીને સત્યનો ઘંટ વગાડો હે પ્રભુ! તુંજ જગતમાં એક સત્ય છે. અથવા પવિત્ર આત્મા–શુદ્ધસ્વરૂપ–એજ સત્ય છે. એ સત્યને સૂચવનાર ઘંટ વગાડવો. અને તે એટલા જોરથી વગાડવો કે તેનો નાદ–શબ્દ–પ્રતિધ્વની ત્રણુ ભુવનમાં વિસ્તાર પામે. અથવા કર્મના ફંદ–કર્મનું ધાંધલ ટાળીને અથવા ટાળવારૂપ સત્યનો ઘંટ વગાડવો. કે જેના ગુણોની ત્રણુ ભુવનના લોકોને ખબર પડે કે સત્ય તો દુનિયામાં આજ છે કે કર્મનો નાશ કરવો અને આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું.

આ પ્રમાણે ભાવના ભાવતાં ઉત્તમ યશવાન સાહિબ પ્રભુ પ્રસન્ન થાય. આ પ્રમાણે પૂજા કરનાર મનુષ્યનો દુનિયામાં જન્મ થાય તે પણુ સફળ છે. અને તે પુરુષને ધન્ય છે! ધન્ય છે! ૧૬.

હે પરમ પુરુષ પ્રભુ! શામળા પાર્શ્વનાથ! આ મારી સેવા માન્ય કરો. હું આવી રીતે ભાવથી આત્મ પ્રભુની આપની સેવા કરું છું. મારો ભવનો આમળો–વળ–વિષમતા દૂર કરો. હે દેવ! વાચક–ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી આ પ્રમાણે આપની સેવા કરે છે. વિનંતિ કરે છે. સુખકર પાર્શ્વપ્રભુ! મારી સેવા અવધારો.

ઇતિશ્રી ભાવપૂજા વિષયે શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી કૃત સ્તવનં સમાપ્તં.

માનસીક પૂજન.

દરેક મનુષ્યોએ નિરંતર પરમાત્માનું પૂજન કરવું જોઇએ. દેવપૂજન કર્યા સિવાય ભોજન નહિ કરવું. પૂર્વે કહી આવ્યા તેવી પૂજા કરવાની સામગ્રી ન હોય તેમણે માનસીક પૂજા કરવી. એટલે કોઇ જરૂરી પ્રસંગને લઈ વખત ન હોય, અથવા દેવમંદિરની જોગવાઈ ન હોય. અથવા દેવપૂજનની સામગ્રી ન હોય, શરીર અશક્ત હોય, અથવા જન્મ, મરણનુ સુતક હોય, અથવા શરીર શુદ્ધિ ન હોય. ઈત્યાદિ હરકોઈ કારણે પૂર્વે કહેલી દેવપૂજા બની શકે તેમ ન હોય તેઓએ આ આગળ બતાવવામાં આવે છે તેવી રીતે માનસીક પૂજા તો અવશ્ય કરવી. કેમકે પૂજન કર્યાથી સમ્યક્ત્વ નિર્મલ થાય છે. મન વિશુદ્ધતાને પામે છે. પુન્યબળ વધે છે. ચિત્તની એકાગ્રતા થાય છે. અને જીવો ધ્યાન કરવા લાયકની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. વળી આ પૂજન કરવું તે ઘણું જ સહેલુ છે. આ બાળ, યુવાન, સ્ત્રી, વૃદ્ધ, સધવા કે વિધવા સ્ત્રી ઇત્યાદિ સર્વ કોઇથી પણ બની શકે તેમ છે. છેવટની સ્થિતિમાં આવેલા રોગીઓ-અશક્તો સૂતાં સૂતાં પણ ઘણી સહેલાઈથી આ માનસીક પૂજા કરી શકે છે. તેની વિધિ આ પ્રમાણે છે.

જ્યારે અનુકૂળતા હોય ત્યારે પાછલી રાત્રીએ કે પ્રભાતે કોઇ એક સ્થળે શાંતપણે પૂર્વ કે ઉત્તરના સન્મુખ પદ્માસન

કરીને અથવા પલાંઠી વાળીને બેસવું. રોગીએ સૂતાં સૂતાં પણ આ પૂજા કરવી, મનમાંથી બધા હલકા વિચારોને કાઢી નાખી, બે ચાર મિનિટ સુધી નવકાર મંત્રનું સ્મરણ કરવું ત્યાર પછી જેવી રીતે નિરંતર સ્નાન કરી શુદ્ધ થાઓ છો તેમ મનથી સ્નાન કરી શુદ્ધ થવું, ત્યાર પછી એક દેરાસરની કલ્પના કરવી. તેમાં તમે ઉભા છો. સન્મુખ એક સુંદર પ્રભુની મૂર્તિ રહેલી છે તે તમારા મનથી તમે જુઓ. જે મૂર્તિ કે દેરાસર તમને વધારે પરિચિત હશે તે તમારા મનમાં વહેલું દેખાવ આપશે તે પ્રભુની પ્રતિમાજી તમે આંખો બંધ કરી ધારી ધારીને દેખો, તેનો ભાસ તમારા મનમાં પડે ત્યાર પછી તે પ્રતિમાજીને દૂધનું ન્હવણ કરી, નિર્મળ પાણીથી સ્નાન કરાવો. પછી અંગલુણાથી અંગ લૂછી નાખી, માનસીક કલ્પનાથી ચંદન આદિ સામગ્રીથી નવ અંગે તિલક કરો, શરીરે ચંદનનો લેપ કરો, ધૂપ ઉખેવો, દીપક કરો, પુષ્પ ચડાવો, સાથીઓ કરો, નૈવદ્ય ધરાવો, ફળ મૂકો. આ પ્રમાણે પૂર્વે કહી આવ્યા છીએ તેવી ઉત્તમ ભાવના સાથે, ઉત્સાહિત માનસીક લાગણીઓપૂર્વક અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરો.

ત્યારબાદ ત્રણ ખમાસમણાં આપી, જો આવડતું હોય તો ચૈત્યવંદન, સ્તવન વિગેરે મનથી બોલો-કહો.

જેવી રીતે દ્રવ્યપૂજા કરો છો તેવી રીતે મનથી તે પરમાત્માની પૂજા કરવી, ત્યારબાદ જેટલી તમને સ્થિરતા હોય તે પ્રમાણે મનથી, આંતરદૃષ્ટિથી તમારા સન્મુખ મનમાં દેખાતી તે મહાપ્રભુની શાંત મૂર્તિ સન્મુખ એક દૃષ્ટિથી જોયા કરો. તેમાં એટલા બધા સ્થિર થઈ જાઓ, કે તમારા દેહ સુદ્ધાનું ભાન

તેટલા વખત માટે ભૂલાઇ જાય, સામેની મૂર્તિ પણ તમારા મનમાંથી અદૃશ્ય થઈ જાય, તે પ્રભુના શુદ્ધ સ્વરૂપ સાથે એકરસ થઈ જાઓ, ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેય એ ત્રણુનો વિલય થઈ એક ધ્યેયરૂપ થઈ રહેવાય. આત્મામાં મન ગળી જઈ તદાકાર થઈ રહે. આવી રીતે જો આ માનસીક પૂજા બની શકે તો બહારની દ્રવ્યપૂજા કરતાં પણ વિશેષ લાભ મેળવી શકો.

શરૂઆત નિરંતર ધીમાશથી થાય છે, એકાદ કે વધારે દિવસ સુધી કદાચ આ પ્રતિમાજી મનમાં સ્થિર નહિ થાય, પણ નિરંતરના અભ્યાસથી તેમ બની શકશે. અને આલંબન દ્વારા મનની મલિનતાનો નાશ કરી, ચિત્ત એકાગ્ર કરી શકશો. મહાન આનંદ મેળવી શકશો. પરમાત્માનું ઉત્તમ ધ્યાન કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થશે. ધીમે ધીમે કર્મનો ક્ષય થતાં પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ભાન આલંબન દ્વારા થશે. આ માનસીક પૂજામાં મનને એક પછી એક એમ અનેક કાર્ય કરવાના હોવાથી મનની આકૃત્તિઓ વારંવાર જુદા જુદા કાર્યોમાં જુદી જુદી રીતે બદલાવવાની હોવાથી, ચંચળ મનવાળાઓનું મન પણ બીજી ચંચળતા મૂકી દઇને રાજીખુશીથી આ નવીન દેખાવો કે વિચારોમા જોડાશે. એટલે એકંદર મનની ચંચળતાવાળાને પણ આ માનસીક પૂજા વિશેષ ઉપયોગી થઇ પડશે.

એકાદ આલંબનમાં મનને સ્થિર થવાની ટેવ પડયા પછી કદાચ તે આલંબનમાં રસ ન પડે તો તેમણે નવીન

તીર્થસ્થળો કે પહાડો, વનો કે જે પોતે અનુભવેલાં-જોયેલાં હોય તેવો એકાદ દેખાવ પોતાના મનથી કલ્પીને મનમાં ખડો કરવો અને તે સ્થળે પ્રભુની પ્રતિમાજીને કલ્પીને ત્યાં બેઠા બેઠા પૂજાદિ કરવાનું ચાલુ રાખવું.

શત્રુંજય, ગીરનાર, આબુ, તરંગા, સમેતશિખરાદિ તીર્થ સ્થળોના જેમણે દર્શન કર્યાં હોય તેમણે તે સ્થળોનુ સ્મરણુ કરી, જાણે તેજ પહાડ ઉપરના મંદિરમાં પ્રભુની આગળ પોતે ઉભો છે, અને પ્રભુની સેવા-પૂજા કરે છે. તેવી માનસીક કલ્પના કરી ત્યાં પણ આ પ્રમાણે ધ્યાનપૂજન કરવું. સાક્ષાત્ પ્રભુની-જીવનમૂર્તિ પ્રભુના સ્વરૂપની કલ્પના જો મનથી થઈ શકે તો તેમ કરી તેમને વંદન, નમન, પૂજન કરવું.

અથવા જેમને પોતાના ગુરુ ઉપર વિશેષ લાગણી હોય તેમણે તે ગુરુની મનથી કલ્પના કરી તેનું સ્વરૂપ મનમાં ખડું કરવું અને તેમને વંદન, નમન કરવું. ગમે તે પ્રકારે પણ આ પૂજનનો ઉદ્દેશ મનની એકાગ્રતા; વિશુદ્ધિ, વિચારાંતરનો અભાવ, ઉત્તમ આલંબનમાં મનનો લય અને વખતનો સદુપયોગ વિગેરે કરી સફળ કરવો.

આ સર્વ પોતાના ભલા માટે કરવાનું છે. આમ જ કરવું, અને આમ ન જ થાય, આવા બંધનમાં તમે બંધાયા નથી, અને કોઇ બાંધી પણ શકે નહિ, જે પૂજનમાં તમારો ઉત્સાહ વૃદ્ધિ પામે અને મનનિર્મળ થાય તે કામ કરી આત્મ-સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ માટે આગળ વધવું એ જ પોતાનો ઉત્તમ

ઉદ્દેશ રાખવો અને તે પાર પાડવા પ્રબળ પ્રયત્ન કરવો. ભોજન કરવાના પ્રસંગે ઘેર આવી પોતાના કુટુંબીજનોની સાથે બેસી શાંતિથી ભોજન કરવું.

સાત્વિક ભોજન—ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિવેક.

ભોજન ત્રણ પ્રકારનું છે રાક્ષસી ૧. માનુષી ભોજન ૨. અને દેવ ભોજન ૩. પેટ ભરવું, ભૂખ ભાંગવી એ તો સર્વ જીવને સાધારણ વાત છે છતાં ભોજનમાં આવા વિભાગો પાડવામાં આવે છે તે પોતાની સાત્વિક, રાજસીક અને તામસીક પ્રકૃતિને લઇને જ છે. વસ્તુ એકની એક હોય છે તોપણ પોતાની પ્રકૃતિ અને પ્રવૃત્તિના પ્રમાણમાં તેના ફળનો ભેદ પડે છે. ભોજનમાં પણ તેમ જ છે.

રાક્ષસી ભોજન.

હાથ પગ ધોયા વિના, ક્રોધથી અંધ બની દુર્વચન બોલતાં દક્ષિણ દિશાના સન્મુખ બેસી ભોજન કરવું તે રાક્ષસી ભોજન છે.

મલિન, ગંધાતા, અશુચીવાળા પ્રદેશોમાં જો ઉઘાડે પગે ફરવામાં આવ્યું હોય અથવા હાથથી તેવી કાંઈ લેવડદેવડ કે લે–મૂક કરવામાં આવી હોય તો તે હલકા રજકણો હાથે તથા પગે ચોટવાનો સંભવ રહે છે આ હલકા રજકણો પેટમાં જવાથી તેની ખરાબ અસર શરીર અને મન ઉપર થાય છે. અથવા કોઈ ચેપી રોગાદિકના ક્ષુદ્ર જંતુઓ હાથે પગે લાગેલા હોય અને તેને ધોઇને કે સ્નાન કરીને દૂર કર્યાં સિવાય ભોજન કરવામાં આવે અને કદાચ તે ઝેરી કે

ચેપી જંતુઓની અસર શરીર ઉપર થાય તો તેથી તે તે જાતના રોગના ભોગ થઈ પડવાનો સંભવ મોટે ભાગે રહે છે. આ હેતુથી તેવા હલકાં ખરાબ રજકણોની કે ચેપી રોગ કે જંતુઓની અસર પોતા ઉપર ન થાય તેથી બચવા માટે સ્નાન કરવાની કે હાથ પગ ધોવાની ભોજન કરતી વખતે અગત્યતા જણાવવામાં આવી છે. આ સિવાય આમાં બીજો કોઈ હેતુ જાણવામાં આવતો નથી.

જે વખતે પોતાને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો હોય, ક્રોધથી હૃદય ધમધમ થતું હોય, લોહી તપી ગયું હોય, કે પુરજોસમાં ઉછળતું હોય તેવે વખતે મનુષ્યોએ કદી પણ ભોજન કરવા બેસવું નહિ. આવે વખતે ભોજન કરવાથી લોહી તથા સ્નાયુની ગતી અવ્યવસ્થિત હોવાથી શરીરમાં એક પ્રકારનું વિષમ ઝેર ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી ખાધેલો ખોરાક વિષરૂપે પરિણમે છે. લોહીની ગતિ સ્વાભાવિક થયાં સિવાય ખોરાક પાચન થતો નથી. આવે વખતે ભોજન કરવાથી વિવિધ પ્રકારના રોગો થવાનો ચોક્કસ સંભવ છે આ ઉપરથી એમ સમજવાનું છે કે જ્યારે પોતાનો ક્રોધ શાંત થઇ જાય, લોહી સ્વાભાવિક ગતિમાં ચાલતું હોય, મન પ્રફુલ્લિત હોય ત્યારે જ ભોજન કરવા બેસવું.

તેમ જ ભોજન કરતાં કરતાં પણ કોઇ જાતનાં કોઇને દુર્વચનો કહેવા નહિ. એકબીજાના મનને ખેદ કે ક્લેશ થાય, ક્રોધ થઇ આવે, લોહી તપી આવે, તેવાં વચનો કે તેવી વાતો ભોજન કરતી વખતે બીલકુલ કાઢવી નહિ, પણ આનંદની વાતો કરવી.

ઘણી વખતે કેટલીક અજ્ઞાન બાઇઓ, કે કેટલાક અજ્ઞાન ભાઇઓ જમતી વખતે અનેક પ્રકારના વ્યવહારના ક્લેશ કંકાસ કે કુથલીની વાતો કરી શાંત પ્રકૃતિવાળાના મનને પણ ઉશ્કેરી મૂકે છે આમ કરવાથી તેમની તંદુરસ્તી ઉપર ઘણી માઠી અસર થાય છે. ગુપ્ત રીતે તેના ભોજનમાં જ વિષ રેડાય છે પાચનશક્તિ મંદ થાય છે. શરીર અવ્યવસ્થિત થાય છે, આ પ્રયોગ વધારે દિવસ ચાલુ રહે છે તો છેવટે તે મનુષ્ય રોગનો ભોગ થઈ પડે છે

ઘણા મોટા લોકોમાં આવા ભોજનના પ્રસંગે આનંદની, કે હસાહસવાળી રમુજી વાતો કરવામાં આવે છે. એકબીજાના મનો પ્રફુલ્લિત રહે તેવો પ્રસંગ જાણીજોઇને લાવવામાં આવે છે. મતલબ કે ભોજન કરતી વખતે ખેદ કે ક્લેશ થાય તેવા કોઇ પણ પ્રસંગો જાણીજોઇને લાવવા દેવામાં આવતા નથી.

ભોજન કરતી વખતે દક્ષિણ કે પશ્ચિમ દિશા તરફ મુખ કરી બેસવું નહિ પણ ઉત્તર કે પૂર્વ સન્મુખ મુખ રાખી ભોજન કરવું. આ ઉપર બતાવ્યાથી વિપરીત રીતે એટલે હાથ પગ ધોયા વિના, ક્રોધથી ધમધમતાં અને દુર્વાક્ય બોલતાં દક્ષિણ દિશામાં બેસી ભોજન કરવામાં આવે તો તેને રાક્ષસી ભોજન કહેવામાં આવે છે. આવી રીતે ભોજન કરવામાં પોતાના મન તથા શરીરને જ નુકશાન થાય છે. અને તેમ નહિ કરીને પોતાનો જ બચાવ કરવાનો છે.

માનવ ભોજન.

શરીરને પવિત્ર કરી, સારા સ્થાને બેસી, નિશ્ચલ આસને બેસી દેવગુરુનું સ્મરણ કરી પછી ભોજન કરવું તે માનવ

ભોજન કહેવાય છે. ખરાબ હવાવાળા સ્થાનોમાં પોતે ન ગયેલ હોય તથા અપવિત્ર કે અશુચિ પદાર્થોનો સ્પર્શ પોતાના શરીરને ન થયો હોય તો હાથ પગ ધોઈ પવિત્ર થવું, નહિતર સ્નાન કરી શુદ્ધ થવું, ત્યારપછી ભોજન કરવું. ભોજન કરવા માટે સારા ઠેકાણે બેસવું. અશુચિ વિષ્ટાદિ પડયાં હોય, જ્યાં લોકો પેશાબાદિ કરતા હોય, માખી આદિ જંતુઓ જ્યાં બણુબણાટ કરી રહ્યાં હોય, જ્યાં અંધારું હોય, મતલબ કે મનને ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન થાય તેવાં સ્થાનોએ જમવા ન બેસવું. પણ સ્વચ્છ સ્થળ હોય પ્રકાશ હોય, ખુલ્લી હવા હોય અને મનને ઉલ્લાસ થાય તેમ હોય તેવા સ્થાને ભોજન કરવા બેસવું.

નિશ્ચળ બેસવું, મતલબ કે હાલતાં ચાલતાં ઉભા કે ઉભડક પગે બેસી જમવું નહિ, પણ નિશ્ચળ આસને શાંતપણે બેસીને ભોજન કરવું. કોઈ વિષમ કે વિપત્તિના પ્રસંગની વાત જુદી છે પણ શાંતિના વખતમાં તો આવી રીતે બેસીને ભોજન કરવું.

ભોજન કરવા બેસતા પહેલાં. કે બેસતી વખતે દેવગુરુનું સ્મરણ કરવું. તેમનું પવિત્ર નામ લેવું ત્યાર પછી જમવું, દેવગુરુનું નામ પવિત્ર છે. મનને આનંદ આપનાર છે. મંગલમય છે. શુદ્ધ મને સ્મરણ કરી દરેક કાર્યમાં તેનો કાર્ય કરવાથી વિપત્તિઓ દૂર થાય છે અને દરેક પ્રમાણિક કાર્યમાં તેનો વિજય થાય છે.

આ પ્રમાણે પવિત્ર શરીર કરી, કે હાથ પગ ધોઇને સારા સ્થળે બેસી નિશ્ચળ આસન રાખી, દેવગુરુનું સ્મરણ

કરી પછી ભોજન કરવું. આ મનુષ્યપણાને લાયક હોવાથી મનુષ્ય ભોજન કહેવાય છે.

ઉત્તમ દૈવી ભોજન.

સ્નાન કરી, દેવનું પૂજન કરી, પોતાના પૂજ્ય ગુરુ, માતા પિતાદિને નમન કરી, સુપાત્રમાં દાન આપી પછી ભોજન કરવું તે ઉત્તમ ભોજન કહેવાય છે. આ દૈવી પ્રકૃતિ-વાળાનું ભોજન હોવાથી તેને દૈવી ભોજન પણ કહે છે.

શરીર ઉપરનો મેલ આદિ અશુચિ દૂર કરવા માટે સ્નાન કરવું, સ્નાન કર્યાથી અશુચિ દૂર થાય છે. મન પ્રસન્ન રહે છે. વળી અશુચિવાળા દેહથી દેવ પૂજન થતું નથી, એટલે આ સ્નાન કરવાની સાથે તરત જ દેવનું પૂજન કરવું પૂજનથી પોતાની સાત્ત્વિક વૃત્તિમાં વધારો થાય છે. પુન્ય પ્રકૃતિ વધે છે. મન શરીર આદિ પણ ઉલ્લાસમાં આવે છે. અશુભ પ્રકૃતિ હઠી જાય છે. દેવ પૂજન પછી પોતાનો પૂજ્ય વર્ગ કે જેમણે દેહનો જન્મ આપી, વિવિધ પ્રકારે પાલન કરી, યોગ્ય શિક્ષણ આપી વ્યવહારના દરેક કાર્યમાં સુગમતા કરી આપનાર પરમ ઉપકારી માતા પિતાને નમસ્કાર કરવો. તેમની આજ્ઞા માનવી, પોતાથી બને તેટલી યોગ્ય સુગમતા કે સગવડતા તેમના કાર્યમાં કે જરૂરીયાતમાં કરી આપવી. ઇત્યાદિ પ્રકારે તેમને નમન કરવું. નમનનો અર્થ પગે લાગવું અને તેમનું કોઈ પણ કાર્ય ન કરવું, કે તેમની આજ્ઞા ન માનવી એવો અર્થ ન કરવો. પણ તેમની દરેક પ્રકારે સેવા બજાવવી.

ત્યારબાદ પોતાના બન્ને લોકના પરમ ઉપકારી સત્ય માર્ગ બતાવનાર જ્ઞાનનેત્ર દાતા ગુરુને નમસ્કાર કરવો. નમસ્કાર કર્યાબાદ કોઈ પણ સત્પાત્ર, મહાત્મા, ત્યાગી ગુરુને યોગ્ય દાન આપવું. ગૃહસ્થોએ બને ત્યાં સુધી સત્પાત્રને દાન આપ્યા પછી જમવું. અહીં સત્પાત્ર કહેવાથી અનુકંપા બુદ્ધિથી ગરીબ, અનાથ, નિરાધારને દાન આપવાનું તો દરેક પ્રસંગે ચાલુ હોય છે જ તેથી ભોજન કર્યા પહેલાં સુપાત્રને પણ દાન આપવું એમ જણાવ્યું છે. ત્યાગ આશ્રમ ગૃહસ્થાશ્રમને આધારે રહેલો છે. તેથી ગૃહસ્થોએ તેનું સારી રીતે પોષણ કરવું, તેમ કરવાથી ઉત્તમ ગુરુઓ પોતાનું જ્ઞાન ધ્યાન નિર્વિઘ્નપણે આગળ વધારી શકે છે. અને તેઓ તરફથી ગૃહસ્થોને ઉત્તમ પ્રકારનો બોધ સહેલાઈથી મળી શકે છે. ત્યાર પછી ભોજન કરવું.

આ કહેવાથી એમ કહેવાયું કે, ગૃહસ્થોએ સ્નાન કરી દેવ પૂજન કરવું. માતા-પિતા, ગુરુ આદિને વંદન કરવું, અને સુપાત્રમાં દાન કરવું. ત્યાર પછી ઉત્તમ સ્થાને અને સ્થિર આસને બેસી, શાંતપણે આનંદપૂર્વક ભોજન કરવું. આ ઉત્તમ ભોજન છે.

આથી પુન્ય પ્રકૃતિ વધે છે. પાપ પ્રકૃતિ હઠે છે. શરીર નિરોગી રહે છે. મન આનંદિત રહે છે. આવી જ રીતે કોઈ પણ વ્યવહારીક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની હોય તે પ્રસંગે આત્મ જાગૃતિ બની રહે અને મનની વિશુદ્ધિ થાય તેવી પ્રવૃત્તિ રાખતા જવી.

ભોજન જમતી વખતે પાળવા યોગ્ય સૂચના.

ભોજન કરતી વખતે ઘણી બોલવાની ટેવ ન રાખવી. ભોજનમાં કાંઇ ફેરફાર થયો હોય કે પોતાની રુચિથી વિરુદ્ધ આસ્વાદવાળું ભોજન બન્યું હોય તો તે વખતે શાંતપણે ભોજન કરવું. ત્યારબાદ ધીમાશથી મીઠા શબ્દે રાંધનારને કે ભોજન લાવનારને યોગ્ય સૂચના આપવી, અને ફરી તેવી ભૂલ ન થાય તે માટે સાવચેતી રાખવા સૂચવવું, પણ જમતી વખતે ન કહેવું તેમ કરવાથી ક્રોધ, કષાય. ક્લેશ વિગેરે કદાચ ઉત્પન્ન થાય તો ભોજન—જમેલું ભોજન વિષમય થાય છે. વળી મીઠા શબ્દોથી જે કાર્ય ઘણી વખત સહેલાઈથી સિદ્ધ થાય છે તેવું તપી જવાથી કે ક્લેશ કરવાથી થતું નથી.

સંધ્યા વેળાએ, ગ્રહણ વખતે, અને સગાંસંબંધીનું મૃત કલેવર જ્યાં સુધી ઘરમાં પડેલું હોય ત્યાં સુધી ભોજન ન કરવું. મતલબ કે તે વખત વીત્યા પછી અને મૃતક બહાર લઇ જવા બાદ ભોજન કરવું.

પોતાના ઘરમાં ધન સંપત્તિ સારી હોય તો ખાવામાં કૃપણતા ન કરવી. મતલબ કે અનાજ, ઘી, ફળાદિ હલકાં સડી ગયેલાં, ગંધાઇ કે બગડી ગયેલાં હોય તે ખાવાના ઉપયોગમાં ન લેવાં. તેમજ પોતાના ધનની આવકના પ્રમાણમાં ભોજન ખરચ રાખવું. ઉત્તમ ખોરાકથી શરીર બળવૃદ્ધિ પામે છે. શરીરની કાંતિ દેદીપ્યમાન થાય છે. દુધ વીર્યને વૃદ્ધિ પમાડનાર છે. ઘીથી શરીર મજબૂત થવા સાથે કાંતિ વધે છે. મીઠાશથી લોહી વધે છે અનાજથી શરીર બળવાન થાય છે.

અજાણ્યું ભોજન કે અજાણ્યાં ફળો ખાવાં નહિ. ધર્મથી ભ્રષ્ટ થયેલા બાળ, સ્ત્રી, પશુ, આદિની ઘાત કરનારા અને ઉત્તમ આચારને લોપનારાઓને ઘેર કે સાથે બેસી ભોજન ન કરવું. તેમ કરવાથી લોકમાં નિંદા પાત્ર થવાય છે અને તેના મલિન વિચાર કે અણુઓની અસરથી નિષ્ઠુરતા કે નિર્દયતા પોતામાં આવવાનો સંભવ રહે છે.

મદિરા, માંસ આદિનું ભોજન કે પાન કદી પણ ન કરવું. તે તામસી ખોરાક છે તેથી મનુષ્યમાં ભયંકર ક્રૂરતાનો વધારો થાય છે.

તેમજ વધારે વખત છાશ બહાર રહેલું માખણ, તથા મહુડાં, મધ, તદ્દન કુણા ફળ કે પાંદડાં, સડી ગયેલ પાંદડાં કે ફળ, કુથિત અન્ન વાસી રાંધેલું અનાજ, કાચા દહીં દૂધ કે છાશ સાથે કઠોળ, બે દિવસ પછીનું દહીં, જીવોની ઉત્પત્તિવાળું બોળ અથાણું. ભૂમી કદ વિગેરે. તથા ઘણા તીખા તમતમતા સ્વાદો વિગેરેનો બને ત્યાં સુધી ખાવામાં ઉપયોગ ન કરવો. આ રાજસિક ખોરાક છે તેમજ અનેક જંતુઓથી મિશ્રિત છે. તેથી શરીરમાં વિવિધ પ્રકારના વિકારો કે રોગો થવાનો સંભવ છે.

ઘઉં, ચોખા, ઘી, સાકર. દૂધ વિગેરે સાત્વિક ખોરાક છે તે લોહીને નિયમિત ગતિમાં રાખે છે. મલિન વિકારોને હઠાવનાર છે. સાત્વિક વૃત્તિને ઉત્તેજીત કરનાર છે.

ભોજનની શરૂઆત કરતી વખતે પ્રથમ પાણી ન પીવું તેમજ જમ્યા પછી વધારે પાણી ન પીવું. ભોજનની વચમાં

પાણી મધ્યમસર પીવું. ભોજનની શરૂઆતમાં પાણી વિષ સમાન ગણાય છે. અંતમાં પથ્થર સમાન ગણાય છે. અને વચમાં પીધેલું પાણી અમૃત સમાન લેખાય છે રોગી શરીરવાળાએ આ વાત પર વિશેષ ધ્યાન આપવું. અજીર્ણ થતાં ભોજનનો એકાદ વખત કે દિવસ માટે ત્યાગ કરી દેવો, તેથી અજીર્ણ મટી જાય છે પણ પાણી પુરતી જરૂરીયાતના પ્રમાણમાં પીવું, તેથી વધારાનું ભોજન પાચન થઇ જાય છે. તેમજ પ્રકૃતિને અનુકૂળ ભોજન બનતાં સુધી નિત્યના વખતસર જમી લેવું.

પુત્રાદિકને શિખામણ.

ભોજન કર્યા બાદ બે ઘડી લગભગ શાંતિ લેવી આ શાંતિનો વખત પોતાના પુત્રાદિ કુટુંબ વર્ગને સારી શિખામણો આપી સદ્ગુણી બનાવવાના પ્રયત્નમાં વ્યતિત કરવો.

ઘર કે કુટુંબમાં આગેવાન ગણાતા પુરુષો કે સ્ત્રીઓની ફરજ છે કે પોતે સદ્ગુણી-સદાચારી થવું અને તેની છાપ કુટુંબના માણસો ઉપર પાડવી. જો ઘરનો આગેવાન માણસ સદ્ગુણી નથી હોતો તો તે વિરુદ્ધ માર્ગે વર્તન કરનાર કુટુંબને સુધારી શકતો નથી. એટલું જ નહિ પણ તેના આચરણો જોઇને ઘરના માણસો તેનું અનુકરણ કરે છે અને તેમ થતાં પોતે તથા પોતાના આશ્રયતળે વસનાર કુટુંબના તે દુર્ગતિના માર્ગમાં હડસેલે છે. માટે ઘર કે કુટુંબને આગેવાન માણસોએ પોતે સદાચારી થવું અને કુટુંબના માણસોને તેવા બનાવવા માટે પ્રયત્ન કરવો.

ભાઇઓ! ધનવાન થવું તે દૈવ (પૂર્વકર્મ)ને આધિન છે પ્રયત્નની પૂર્ણ જરૂર છે છતાં જ્યારે બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નિવડે છે, અથવા વિપરિત થાય છે, વસ્તુ મળવા છતાં રૂપાંતરે નાશ પામે છે, અને એમ સર્વ રીતે નિષ્ફળ નિવડે છે. ત્યારે સમજાય છે કે ધનાદિ સંપત્તિની પ્રાપ્તિમાં પૂર્વ કર્મનો હાથ છે. આવા પ્રસંગે પણ સદ્‌ગુણ મેળવવા–સદ્‌ગુણી થવું તે તો પોતાને આધિન છે. એ વાત ચોક્કસ ધ્યાનમાં રાખવી. જેમ જેમ સત્ય તત્ત્વ સમજવામાં પ્રયત્ન કરાય છે. તેમ તેમ સદ્‌ગુણો આત્મા તરફ આકર્ષાય છે. સદ્‌ગુણ મેળવવા માટે પૂર્ણ પ્રયત્નની જરૂર છે અને આ પ્રયત્નમાં પ્રયત્નના પ્રમાણમાં મનુષ્યો વિજયી નિવડે છે. કારણ આત્મા સ્વભાવથી જ પૂર્ણ છે સત્ય એજ તેનું સ્વરૂપ છે ત્રાંબાના વાસણ પર ચઢેલા કાટને જો પ્રયત્નથી દૂર કરી તેનું ખરું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી શકાય છે તો પછી આત્મા પર ચઢેલા ઉપાધિરૂપ મળને કેમ પ્રયત્નથી દૂર કરી ન શકાય? ગુણોથી જ મનુષ્યો ઉત્તમતાને પામે છે, શાસ્ત્રમાં અને પ્રત્યક્ષ એવા અનેક દાખલાઓ છે કે નીચ કુલ કે વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યો પોતાના ગુણોવડે ઉત્તમતાને અથવા જગતમાં પૂજ્યતાને પ્રાપ્ત થયેલા છે. કમળ કાદવવાળા પાણીમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે છતાં તેમાં સુંદરતા અને સુગંધતા અથવા કોમળતા હોવાથી દેવોના પણ મસ્તક પર તે ચઢે છે, ત્યારે તેજ કમળને ઉત્પન્ન કરનાર કાદવ પગથી કચરાય છે. લોકો પણ મહાવીર, રામ, કૃષ્ણ આદિના પ્રાતઃકાળમાં નામોનું

સ્મરણ કરે છે પણ સિદ્ધાર્થ, દશરથ કે વાસુદેવ ઇત્યાદિને કોઈ સંભારતું નથી, આનું કારણ દુનિયામાં સદ્ગુણીઓની જ કિંમત છે. આવા ઉત્તમ પુરુષોને ઉત્પન્ન થવાની કોઈ ખાણ નથી અથવા એવું કોઈ કુળ નથી કે તેમાં જ સર્વ ઉત્તમ પુરુષો પાકે છે કે ઉત્પન્ન થાય છે. પણ સ્વાભાવિક રીતે પોતાના સદ્ગુણો વડે જ મનુષ્યો જગતને નમન કરવા કે માન્ય કરવા યોગ્ય થાય છે.

મહાત્મા હરિકેશી નામના એક પવિત્ર સાધુ પુરુષ પહેલાં થઈ ગયા હતા. આ મહાત્મા ચંડાળના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા હતા. તેઓ પોતાની બાલ્યાવસ્થામાં ઘણા જ તોફાની હતા. એક દિવસ ચંડાળોની ઉજાણી હતી, તેમાં વિશેષ તોફાન કરનાર હરિકેશીને તે સમુદાયમાંથી બાતલ કરવામાં આવ્યો એ પ્રસંગે એક સર્પ ત્યાંથી નીકળ્યો, આ ઝેરી જાનવર બીજાના પ્રાણ લેનાર છે એમ કહી ચંડાળોએ તે સાપને મારી નાંખ્યો. થોડીવાર પછી એક મોટું અળસીયું નીકળ્યું તેને દેખી તે લોકોએ કહ્યું કે આ ઝેરી જાનવર નથી, માટે તેને જવા દ્યો, તેને જીવતું મૂકી દીધું. આ બન્ને પ્રસંગો ભોજનના વાડાની બહાર ઉભેલા હરિકેશીએ દીઠા અને સાથે પોતાના મિત્રો ઉજાણીનું ભોજન આનંદથી કરી રહ્યા હતા તે પણ જોયુ આ સર્વ જોઈ તેને વિચાર આવ્યો કે સાપ ઝેરી હતો, બીજાને નુકશાન કરનાર હતો તેથી તે પોતાના દોષથી મરાયો અળશીયું નિર્દોષ હતું તે છુટી ગયું જીવતું રહ્યુ. તેમ હુ પણ કલેશ કરનાર, બીજાને મારનાર, અપરાધી હોવાથી જ જ્ઞાતિની પંક્તિમાંથી બહાર થયો છુ.

મારા મિત્રો ગુણવાન છે, ક્લેશી નથી, તેથી આનંદમાં પ્રીતિ ભોજન કરે છે ત્યારે શું દુનિયામાં સર્વ જીવો પોતાના જ ગુણ અવગુણથી માનાપમાનને કે સુખદુઃખને પામે છે? હા! પ્રત્યક્ષ એમજ જણાય છે એ નિશ્ચય તેને એટલો બધો દૃઢ થયો કે તરત જ તેણે તે પ્રમાણે વર્તન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, વિચારની વિશુદ્ધિ અને મનની એકાગ્રતાને લીધે તેને પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન સ્મરણમાં આવ્યું, તેજ દિવસથી તે એક ત્યાગી જૈન મહાત્મા થયા. આગળ જતાં તે પોતાના પ્રબળ પ્રયત્ને અનેક દેવોને પણ પૂજનીક થયા. તેઓની આત્મશ્રદ્ધા, હૃદયની વિશુદ્ધિ; મનની એકાગ્રતા, ઉપયોગની તીવ્રતા, સ્વરૂપ સ્થિરતા, અને પરોપકાર પરાયણતા એટલી બધી ઉત્તમ હતી કે પોતે જે વનમાં રહી ધ્યાન કરતા હતા તે વનનો અધિષ્ઠાતા યક્ષ તેઓનો પૂર્ણ ભક્ત થયો. એટલું જ નહિ પણ પોતાના મોજ શોખના સાધનોને એક બાજુ રહેવા દઇ નિરંતર તેઓની સેવામાં જ તે હાજર રહેતો હતો. તેણે વિવિધ રૂપે મુનિના ઉપદેશથી અનેક જીવોને તારવામાં મદદ કરી મુનિના ગુણોથી અનેક જીવોને માહિતગાર કરી ગુણાનુરાગતા પ્રગટ કરી, ગુણની અધિકતા છે પણ જાતિ, કે કુળની નથી એ વાત તે મહાત્માની સેવા કરી તેણે દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ કરી.

આવા અનેક દૃષ્ટાંતોથી આ વાત સિદ્ધ થાય છે કે કુળની કે જાતિની મોટાઈ કરતાં ગુણની મોટાઈ જ દુનિયામાં અધિક છે. અત્યારે પણ જાતિ કે કુળમાં હલકા છતાં ગુણમાં

અધિક મોટા હોવાથી અનેક હોદ્દા અને પદવીઓ ઉપર અમલ ચલાવતા માણુસો નજરે પડે છે.

કુટુંબના આગેવાનોએ પોતાના આશ્રિતોને અધિકતા પ્રગટ કરવા ઉત્સાહિત કરવા.

વિવિધ સદ્દગુણો.

ઘરના વડિલ પુરુષે પોતાના આશ્રિત મનુષ્યવર્ગને પોતાની પાસે બોલાવી લાગણીપૂર્વક શીખામણ આપવી કે ભાઇઓ! સત્ત્વાદિ સંપૂર્ણ ગુણવાન મનુષ્ય જેમ રાજ્યને ચોગ્ય થાય છે તેમ વિવિધ પ્રકારના ગુણવાળા મનુષ્ય આત્મધર્મને લાયક થાય છે. ધર્મ એ આત્માનો સ્વભાવ છે. મનની મલિનતા એ આવરણુ સરખી છે. સૂર્યની આડેથી વાદળો દૂર થતાં સૂર્યનો પ્રકાશ પૃથ્વીતળપર પડે છે તેમ કર્મ આવરણો દૂર થતાં, અથવા મનની મલિનતા દૂર થતાં આત્માનો પ્રકાશ બહાર આવે છે. મનની મલિનતા દૂર કરવા કહો કે આત્મપ્રકાશ બહાર લાવવા કહો પણ ઉત્તમ સદ્દગુણો ખીલવવાની જરૂર છે. મનને સદ્દગુણોથી વાસિત કરતાં મલિનતા દૂર થાય છે. શરૂઆતમાં અશુભ દૂર કરવાની ઘણી જરૂર છે શુભમાં-શુભ સદ્દગુણોની અધિકતામાં એવો સ્વભાવ રહેલો છે કે તે અશુભને હઠાવી દે છે અને પછી નિર્મળ આત્મસ્વભાવના જ્ઞાનની મદદથી તે શુભ પણ ખસી જઈ સ્ફટિકની માફક બાકી શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રકાશી રહે છે.

ગંભીરતા

છોકરાઓ! ગંભીરતા એટલે મન મોટું રાખવું, ઉછાંછળી બુદ્ધિ ન રાખવી. પૃથ્વી વિશાળ છે. અનંતજંતુઓથી ભરપૂર છે. જીવો કર્માધિન છે. કર્મોદયને લઈ જીવો ન કરવાના કર્તવ્યો અનિચ્છાએ પણ કરે છે જીવોની આવી વિષમ અથવા વિપરીત પ્રવૃત્તિને દેખીને કાંઇપણ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. તેવી પ્રવૃત્તિવાળા મનુષ્યને જોઇ પોતાની ગંભીરતાનો ત્યાગ ન કરવો તેઓની ગુપ્ત વાતો, યા આચરણો ઉઘાડા ન પાડવાં. પોતાથી બની શકે તો તેઓને સન્માર્ગે દોરવવા બીજા પાસે સુધરાવવા પ્રયત્ન કરવો પણ તુચ્છબુદ્ધિ રાખી પોતાની વિરુદ્ધ થતાં તેના ખાનગી કર્તવ્યો ઉઘાડાં ન પાડવાં. એકની વાતો સાંભળી બીજા આગળ કહેવી અને બીજાની વાતો સાંભળી પહેલા આગળ કહી આપસમાં બન્નેને લડાવી ન મારવા. પણ જે કાંઈ એકબીજાની વિરુદ્ધનું સાંભળો તે સર્વ ગંભીરતાથી હૃદયમાં રાખી મૂકો. અથવા તે ઉપર લક્ષ ન આપો. તે વાતોથી કોઇને પણ નુકશાન પહોંચે તેવું હોય તો મૌન ધારી રહો.

દુનિયા પ્રપંચથી ભરેલી છે. વ્યવહાર અને રાજ્ય ખટપટો હદપારના ગુંચવાડાથી ભરપૂર હોય છે. આ પ્રપંચ જાળમાં એક બીજાએ એકબીજાના છિદ્રો શોધતા જ હોય છે. તેવા પ્રસંગે ગંભીરતા ન જાળવનાર માણસ મોટું નુકશાન કરી બેસે છે. તેમ થતાં ગંભીરતાના સ્થળે ગંભીરતા ઉપયોગી છે. જે કર્તવ્યથી હજારો મનુષ્યોને નુકશાન થતું

હોય કે સંહાર થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો હોય તેવા પ્રસંગમાં મૌન ધારણ કરવું કે ગંભીરતા રાખવી, તે મહાન જોખમ ભરેલું કામ છે. માટે લાભાલાભનો વિચાર કરી તમે બધાએ ગંભીરતાનો સદ્ગુણ વધારજો. તમે ગંભીરતાવાળા થજો.

શાંત પ્રકૃતિ.

વ્હાલા સ્વજનો! સ્વભાવથી જ શાંત પ્રકૃતિવાળો મનુષ્ય વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય હોય છે. તેની આગળ ગમે તેવી ગુપ્ત વાત કરવામાં આવી હશે તો પણ તેની પાસેથી તે વાત જ્યાં તેનો દુરુપયોગ થાય ત્યાં જશે જ નહિ કારણ કે સ્વભાવ શાંતિમય ત્યારે જ થઇ શકે છે કે જ્યારે ક્રોધાદિ કષાયોની મંદતા, મનની સ્થિરતા, અને આત્માની ઉજ્જવળતા થયેલી હોય છે, સંસારની વિષમતાવાળી વિવિધતા અનુભવવામાં આવી હોય છે, દુનિયામાંથી આશ્ચર્ય લાગવા જેવું જેને કાંઇ હોતું નથી, જેનું જીવન પરોપકારી થયેલું હોય છે, આવા મનુષ્યોના હૃદયમાં જ શાંતિ હોવાથી તેની પ્રભા બહાર મુખ ઉપર આવી રહેલી હોય છે. જે વૃક્ષના મૂળમાં અગ્નિ લાગેલો હોય છે તેનો બહારનો દેખાવ પત્ર પુષ્પ ફલાદિ વિનાના બળી ગયેલા કે સુકાઇ ગયેલા વૃક્ષના જેવો જ હોય છે પણ જે વૃક્ષના મૂળમાં વિશેષ ખાતર અને પાણી હોય છે તે વૃક્ષ, પત્ર, ફળાદિથી નવપલ્લવિત અને સુંદર ઘટાવાળું સુશોભિત હોય છે, તેમ જેના હૃદયમાં શાંતિ નથી તેનો ઉપરનો શાંતિવાળો દેખાવ નકામો છે. ઢોંગ છે, દંભ

ભરેલો છે, પણ જેના અંતરમાં શાંતિ છે તેજ ખરી શાંતિ છે તેના બાહ્ય અંતર બન્ને દેખાવો, ગમે તેવા પ્રસંગે પણ શાંતિમય સૌમ્યતાવાળા જ હોય છે. અનેક મનુષ્યો આવા મનુષ્યોનો આશ્રય કરીને રહે છે. તેનો શાંતિમય દેખાવ જ બીજાને પોતા તરફ આકર્ષે છે તેની પાસેથી જ્ઞાન, ધ્યાન, સદુપદેશ કે ઉત્તમ શિક્ષણ ગમે તે માણસ ઘણી સહેલાઇથી લઈ શકે છે. તેવા મનુષ્યને ઘણે ભાગે કોઈ સાથે વિરોધ હોતો નથી. અને તેનું જીવન પરોપકારમય હોય છે. આવા મનુષ્યો ઘણી સહેલાઇથી ધર્મનું આરાધન કરી શકે છે. પિત્ત પ્રકૃત્તિવાળા મનુષ્યની પ્રકૃત્તિ કદી શાંત થઈ શકતી નથી. સહેજ નિમિત્ત મળતાં તેનામાં ક્રોધ કે અશાંતિ પ્રગટ થઈ આવે છે. આવી પ્રકૃતિવાળાએ પિત્તને ઉત્તેજન મળે તેવો ખોરાક ન ખાવો પણ સાત્વિક ખોરાક લેવો અને ઉત્તમ શાંત સ્વભાવવાળાના સહવાસમાં રહેવું.

અક્રૂરતા.

ભાઇઓ! ક્રૂરતા એટલે કિલષ્ટ પરિણામ. મત્સર આદિથી દુષિત પરિણામ, આ ક્રૂરતા જેમાં ન હોય તે અક્રૂર કહેવાય છે. સુખી મનુષ્યને જોતાં તેના સુખની ઇર્ષ્યા કરવાના પરિણામો અથવા બીજાને દુઃખમાં પાડવાના પરિણામો તે કિલષ્ટ પરિણામ કહેવાય છે. મારફાડના વિચારો, અન્યના સુખનો નાશ કરવાના વિચારો, કોઇની ચડતી નહિ જોઈ શકવાના વિચારો, આ સર્વ કિલષ્ટ પરિણામનો અગ્નિ હૃદયમાં બળતો હોય ત્યાં ધર્મ–શુદ્ધ સ્વભાવ–સમપરિણામની સ્થિતિ કયાંથી

હોય? તાપ અને ટાઢ ગરમી અને શિતળતાને જેટલું આંતરું છે તેટલું જ આંતરું ક્લિષ્ટ પરિણામ અને સમભાવ રૂપ ધર્મ વચ્ચે છે.

આ ક્લિષ્ટ પરિણામ હોય ત્યાં સુધી નિર્દોષ ધર્મ આરાધવા કે સાધવાને મનુષ્ય સમર્થ થતો નથી, માટે ધર્મ પામવાને ઇચ્છતા મનુષ્યોએ અન્યનું બુરૂ કરવાના વિચારોનો ત્યાગ કરી પોતાના મનના પરિણામોને ઉત્તમ બનાવવા.

લોકપ્રિય થવું.

ભાઇઓ! આ લોક તથા પરલોકથી વિરુદ્ધ કામ નહિ કરનાર, તથા આ લોકમાં ઉત્તમ કાર્યો, તથા પરમાર્થના કાર્યો, સ્વાર્થ વિના કરનાર માણસ લોકપ્રિય થાય છે.

અન્યની નિંદા કરવી, વિશેષ પ્રકારે ગુણવાનની નિંદા કરવી, ભોળાભાવે ધર્મ કરનારની હાંસી કરવી, લોકમાન્ય પુરુષોનું અપમાન કરવું, ઘણા મનુષ્યો જેનાથી વિરુદ્ધ હોય તેવાની સોબત કરવી, દેશાચાર, કુળાચાર, જાતિના આચાર જેઓ હિતકારી હોય તેનું ઉલ્લંઘન કરવું, ઉદ્ભટ વેશ પહેરવો. હોંશાતોંશથી–દેખાદેખીથી–ચડશા–ચડશીથી પરમાર્થની બુદ્ધિ વિના દાન કરવું, સારા માણસને કષ્ટ પડતા રાજી થવું, છતી શક્તિએ ઉત્તમ માણસને પડતા નિવારણ ન કરવું, ઈત્યાદિ કાર્યો લોક વિરુદ્ધ જાણવાં. જે કામ કરવામાં વિના પ્રયોજને નિર્દયતા વાપરવી પડે, તે સર્વ પરલોક વિરુદ્ધ કાર્યો જાણવા.

આ લોક તથા પરલોક ઉભય વિરુદ્ધ કાર્ય સાત વ્યસનો છે. ૧ જુગાર રમવો, ૨ માંસ ભક્ષણુ કરવું. ૩ દારુ, માદક પદાર્થો ખાવા-માદક પીણાં પીવા. ૩ વેશ્યાગમન કરવું. ૫ શિકાર કરી નિર્દોષ પશુ-પંખીઓનો સંહાર કરવો. ૬ ચોરી કરવી. ૭ પરસ્ત્રીગમન કરવું.

આ કર્મો આપણાં તરફ પ્રીતિ ધરાવનારા લોકોને આપણાથી વિમુખ રાખનાર છે. અપ્રીતિ ઉત્પન્ન કરાવનાર છે તેનો ત્યાગ કરનાર મનુષ્ય જ ધર્મનો અધિકારી થાય છે.

તેમજ દાન દેવું, યોગ્ય સ્થળે સખાવતો કરવી, યોગ્ય ગુણવાન મનુષ્યોનો વિનય-સત્કાર કરવો, સદાચારી થવું ઇત્યાદિ સારાં કામોથી લોકોને પ્રિય થવાય છે આવો લોકપ્રિય માણસ પોતે ધર્મ 'માર્ગે' ચાલે છે અને બીજાઓને પણ ધર્મ અંગીકાર કરવામાં આંતર પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરે છે.

ભીરુ.

છોકરાઓ! પોતાના દુષ્ટ કર્મોથી આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં ઉત્પન્ન થતા દુઃખોનો વિચાર કરી પાપમાં પ્રવૃત્તિ નહિ કરનાર મનુષ્ય પાપ ભીરુ કહેવાય છે. અથવા જન્મ, મરણુ, રોગ, શોક, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિથી ઉત્પન્ન થતા ભવનાં-સંસારનાં દુઃખોનો વિચાર કરી, તે દુઃખો ઉત્પન્ન ન થાય તેવી ઉત્તમ પ્રવૃત્તિ કરનાર મનુષ્ય ભીરુ કહેવાય છે. આવા મનુષ્યો જ ધર્મને યોગ્ય ગણાય છે.

ભીરુનો અર્થ ગમે તે માણુસ કે જાનવરથી ભય પામી નાશી જાય તેવો અહીં નથી. શૂરાતનની તો દરેક પ્રાણી-

ઓમાં જરૂરીયાત છે. શૂરાતન વિનાનો માણુસ ડગલે ને પગલે દુનિયામાં પરાભવ પામે છે. ગમે તેવા મનુષ્યો તેના ઉપર દાબ ચલાવે છે. હુકમત ચલાવે છે અને પગ તળે છુંદી નાખે છે. પુરુષાર્થ એ પણ શૂરાતનની જ જાત છે વ્યવહાર અને પરમાર્થ બન્નેમાં શૂરાતન–પુરુષાર્થની જરૂરીયાત છે. નિર્માલ્ય, બાયલા જેવાઓ મોહનો–કર્મનો નાશ કેમ કરી શકશે? એટલે જ અહીં ભીરુનો અર્થ પોતાના કુળને કલંક લાગે તેવા ઘોર કર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવા માટે ભીરુ, આ લોકના કષ્ટો જે કોઈપણ જાતના સ્વાર્થ કે પરમાર્થ માટે વહોરી લેવાથી ભીરુ પોતાના ધર્મથી ભ્રષ્ટ થવાનો ભીરુ પર લોકમાં અધોગતિ પ્રાપ્ત થાય તે માટે ભીરુ અપયશનો ભીરુ. ઇત્યાદિ કાર્યોમાં ભીરુપણું કરનાર મનુષ્ય ધર્મને યોગ્ય ગણાય છે.

અશઠતા.

વ્હાલાં બાળકો! શઠ એટલે માયાવી; કપટી કહેવાય છે. તેનાથી તમારે વિપરીત વર્તન કરવું. અર્થાત્ નિષ્કપટી થવું આ ગુણથી મનુષ્ય અન્યને વિશ્વાસપાત્ર થાય છે. તે કોઇને ઠગતો નથી. જેવું ચિત્તમાં તેવું જ વાણીમાં અને તેવું જ કર્તવ્યમાં હોય છે. માયાવી માણુસ કોઇને ઠગતો ન હોય તથાપિ તેનો કોઇ વિશ્વાસ કરતું નથી. ધર્મને બહાને કપટી લોકો અન્યને ઠગે છે પણ ખરી રીતે તેજ ઠગાય છે. પવિત્ર ધર્મ અને ઉત્તમ મનુષ્ય–જીવનનો તે દુરુપયોગ કરે છે. તેના બનાવટી આડંબરથી લોકો ખુશી

થાય છે અર્થાત્ લોકોને તે રાજી કરી શકે છે પણ તે પોતાના આત્માને કદી પણ સંતોષ આપી શકતો નથી. તેનું મલિન હૃદય તેને જ ડંખ્યા કરે છે અને કર્મનો કે કુદરતનો અનિવાર્ય બદલો તેને ભોગવવો જ પડે છે સરલ સ્વભાવિ મનુષ્યો જ ધર્મને યોગ્ય હોય છે.

દાક્ષિણ્યતા—પ્રાર્થના ભંગ નહિ કરનાર.

વ્હાલા સંબંધીઓ! તમારી આગળ કોઈએ આવીને પ્રાર્થના કે માંગણી કરી કે આ કામ તમે કરી આપો તો તે અવસરે તમારામાં તે કાર્ય કરવાની શક્તિ હોય તો છતી શક્તિએ તેને નિરાશ ન કરવો. એ દાક્ષીણ્યતા ગુણ કહેવાય છે. આજ પ્રમાણે કોઈ માણુસ તમારી પાસેની કોઈ વસ્તુની માંગણી કરે અને તેનાથી સામાને વિશેષ ફાયદો થતો હોય તેમ જણાતું હોય તેમ જ તે તે આપવાથી પોતાને કે પોતાના કુટુંબને એવું નુકશાનકારક કાંઈ પણ ન થતું હોય તો તે વસ્તુ આપીને સામાને સંતોષ આપવો યા પરોપકારના આભાર તળે લાવીને તેને પરોપકારી થવાનો પાઠ શીખવવો. છતાં અહીં એક વિચાર મુખ્ય કરવાનો એ છે કે તે દાક્ષિણ્યતા ધર્મનો કે પોતાના કર્તવ્યનો નાશ કરનારી ન હોય, ઉન્માર્ગે દોરવનારી ન હોય અથવા એકના ભોગે એનેકનો સંહાર કરનારી ન હોય, જેમ ઉપાધ્યાયની સ્ત્રીએ વસુ રાજા ઉપર લાગવગ ચલાવીને નારદ સંબંધી જુઠી સાક્ષી ભરાવી સત્યનો નાશ કર્યો તેવી દાક્ષિણ્યતા ન હોય એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું.

દાક્ષિણ્યતાવાળા માણુસ પોતાનું કામ અધૂરું મૂકીને પણ પરોપકાર કરે છે. તેના વચન પર લોકોને વિશ્વાસ પડે છે અને તેના કહ્યા મુજબ લોકો વર્તન કરે છે. કારણ કે પરોપકાર કરનારનું હૃદય પવિત્ર હોય છે. અને તે પવિત્રતાને લીધે પોતે ધર્મ તરફ વળે છે અને બીજાઓને પણ ધર્મના પવિત્ર માર્ગ તરફ તે ખેંચે છે. તમે પણ દાક્ષિણ્યતાવાળા થજો.

લજ્જાવાન–અકાર્યનો ત્યાગ કરનાર.

છોકરાઓ ! લજ્જાવાન માણુસ અકાર્યનો ત્યાગ કરે છે. નાનામાં નાના ખરાબ વર્તન કરવામાં પણ શરમ આવે છે.

લજ્જાવાન માણુસ અંગિકાર કરેલી પ્રતિજ્ઞા–વ્રત, નિયમ, ટેક વિગેરેનો નિર્વાહ કરે છે. તેનો પાર પામે છે. સ્નેહ કે કોઈના બળાત્કારથી પણ પોતાની તે કરેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરતો નથી. આરંભેલા કાર્યનો ત્યાગ કરવો તે તેને મન મરવા જેવું લાગે છે. છતાં આ લજ્જાળુ ગુણુમાં એટલી સાવધાનતા રાખવાની છે કે કોઈ ખોટી પ્રતિજ્ઞા, બીજાને નુકશાનકારક પ્રતિજ્ઞા, અજ્ઞાન કે ક્રોધાદિ પરિણુતિવાળી સ્થિતિમાં બીજાને નુકશાનકારક કરાયેલી પ્રતિજ્ઞાને વળગી રહેવાનોકદાગ્રહ આ લજ્જાળુ ગુણુને અંગે ન હોવો જોઇએ.

જ્યાં લજ્જાની જરૂરીયાત હોય ત્યાં લજ્જાવાન થવું અને જ્યાં સત્ય કહેવાની જરૂરીયાત હોય ત્યાં સામાને છાતીમાં વાગે તેવું હોય પણ પરિણામે સુખકારી હોય તો

હિમ્મતથી તે સત્યનો આશ્રય કરી સાચેસાચું જણાવી દેવું. ખોટી લજ્જા સ્વપર બન્નેને નુકશાનકારક છે.

લજ્જાળુ માણસ સદાચારી હોય છે. અકાર્યનો ત્યાગ કરનાર હોય છે. સદાચાર માટે જરા પણ તેને શરમ હોતી નથી. અને તેથી જ હૃદયની પવિત્રતા વધતાં નિર્મળ ધર્મનો પણ તે અધિકારી થાય છે. માટે તમે પણ લજ્જાવાન થજો.

દયાળુ

પ્રાણીઓની અનુકંપાવાળા થવું.

વ્હાલા બાળકો! દયા એટલે પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવું. દુઃખીઓને મદદ કરવી. તેના દુઃખો ઓછાં કરવાં. નિરાશ થયેલાઓને સારી આશા આપવી. દુઃખમાં ડુબેલાઓને સારી સલાહ આપવી. સંકટમાં સપડાયેલાને તેમાંથી બહાર નીકળવાનો રસ્તો બતાવવો.

ગમે તેવા ભગીરથ પ્રયત્ને પણ દીન, અનાથ, નિરાધાર, રોગી, વૃદ્ધ, વિપત્તિમાં સપડાયેલાઓને શક્તિ અનુસાર તન, મન, ધનાદિથી મદદ કરવી.

ધર્મથી વિમુખ થયેલાઓને તેમનો ધર્મ બતાવવો, સમજાવવો, સત્યને માર્ગે ચડાવવો આ સર્વ દયા છે.

આ દયા કરનારે એટલું ધ્યાન રાખવાનું છે કે દયાનો જ્યાં દુરુપયોગ થાય ત્યાં દયાનો ઝરો વહેવરાવવો બંધ કરવો. ભાવી પરિણામોનો પણ દયા કરતી વખતે વિચાર કરવો. જેમાંથી મહાન અનર્થ થવાનો સંભવ હોય તેવી

દયાને બાદ કરવી જોઈએ. અર્થાત દયા કરતી વખતે ભાવિ પરિણામ પણ વિચારવાનું છે. દેખીતી દયા ન થતી હોય તો પણ તેથી પરિણામ ઉત્તમ જણાતું હોય તો તે પણ દયાજ છે. કારણ પરિણામો અન્યનું ભલું કરવાનાજ છે.

દયા ધર્મનું મૂળ છે. દયાનું રક્ષણ કરવા માટે જ વ્રતાદિ છે. અહિંસા જ મોક્ષ આપનારી છે. જ્યાં દયા નથી ત્યાં દાન, તપ, જ્ઞાન કે ધ્યાન પણ નથી. દયાળુ મનુષ્ય જ ધર્મને લાયક છે. બાળકો ! તમે પણ દયાળુ થજો.

મધ્યસ્થ.

વ્હાલા બાળકો ! તમારે મધ્યસ્થ એટલે પક્ષપાત વિનાની દૃષ્ટિ રાખવાની બહુ જરૂર છે. રાગદ્વેષવાળી યા પક્ષપાતવાળી દૃષ્ટિથી જ્યાં દોષ હોય ત્યાં પણ રાગને લીધે દોષ જણાતા નથી ઉલટા દોષને ગુણરૂપે સમજવામાં આવે છે. અને દ્વેષને લીધે જ્યાં ગુણ હોય ત્યાં દ્વેષને લીધે દોષ દેખાય છે આ પક્ષપાતની લાગણીથી સત્યનો નિશ્ચય કરી શકાતો નથી. બીજાના સત્ય વિચારો સાંભળવા જેટલી પણ ઉદારતા, કે સભ્યતા સાચવી શકાતી નથી. મધ્યસ્થ-દૃષ્ટિથી જ્ઞાની પુરુષોના સમાગમમાં આપણે આવી શકીએ છીએ તેમના પવિત્ર વચનોનું પાન કરી શકીએ છીએ. અને તેમના અનુગ્રહને લાયક થઈ શકીએ છીએ. તેમના વચનો ઉપર વિચાર કરવાનો પ્રસંગ મળે છે. આપણને મધ્યસ્થ જાણીને તેઓ પણ ઉત્તમ લાગણીથી સત્ય સમજાવે છે. કદાગ્રહીને કોઇ પણ માણસ લાગણીથી સારી શીખામણ પણ

આપતો નથી. વ્યવહારમાં પણ મધ્યસ્થ મનુષ્યનું મોટું માન હોય છે. કોઈ ન્યાય કરાવવાનો હોય તો પણ તેઓ તેને જ મધ્યસ્થ નીમી કામ લે છે. તેના વચનો ઉપર સર્વને શ્રદ્ધા હોય છે. અને ધર્મ સમજવા કે ગ્રહણ કરવાને પણ તેજ લાયક થાય છે. તમે પણ મધ્યસ્થ થજો.

ગુણાનુરાગ

ગુણનો પક્ષપાત

સદ્ગુણી બાળકો ! તમારે ગુણવાન મનુષ્યોના ઉપર પ્રીતિ રાખવી, તેમના ગુણો બોલવા, તેમના કોઇ અછતા અવગુણ બોલતો હોય તો તેને સત્ય સમજાવવું આ અટકાવવો.

જેમ એક પાણીની ટાંકીમાંથી નળવડે પાણી બહાર બીજા વાસણમાં લેવામાં આવે છે તેમ ગુણનો પક્ષપાત કરનાર પોતાના ગુણાનુરાગી નળવડે ગુણવાન મનુષ્યરૂપ ટાંકીમાંથી ગુણો પોતામાં ખેંચે છે. અર્થાત્ ગુણાનુરાગી માણસ પોતે તે તે ગુણવાન બને છે. ખૂબી એ છે કે નળવાટે પાણી લેતા મૂળ ટાંકીમાંથી તે ખાલી યા ઓછું થાય છે. ગુણાનુરાગ કરનાર તો સામામાં ગુણ ભરેલા રહેવા દે છે અને પોતે પણ ગુણવાન બની જાય છે.

મનુષ્યને જે જે જાતની પ્રીતિ થાય છે. તે તે વસ્તુ તરફ તેનાં મન, વચન, શરીરાદિ આકર્ષાય છે. અહોનિશ તેનું

જ ચિંતન, મનન કરે છે અને છેવટે તે વસ્તુ મેળવે છે. તેમ જે જે ગુણ કે દોષ તરફ પ્રીતિ કે અપ્રીતિ હોય છે. તે તે વસ્તુનું ગ્રહણ કે ત્યાગ તે પોતાની પ્રબળ નિર્બળ ભાવના પ્રમાણમાં થોડે કે ઝાઝે ભાગે કરે છે.

ગુણાનુરાગી મનુષ્ય ગુણીજનોનું બહુમાન કરે છે. નિર્ગુણીની ઉપેક્ષા કરે છે. છતા કે અછતા અન્યના દોષો બોલવા કે સાંભળવામાં કોઇ ગુણ તો થતો નથી પણ તે બતાવતાં વૈરની વૃદ્ધિ થાય છે અને દુર્બુદ્ધિ યા દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે.

અનાદિકાળથી જીવો દોષોથી ભરપૂર છે તે દોષો જોવા તેમાં કાંઇ અધિકતા નથી પણ ગુણ પેદા કરવા કે અન્યમાંથી ગુણ જોવા તેજ ઉત્તમ કર્તવ્ય છે. ગુણાનુરાગી મનુષ્ય ધર્મને લાયક થાય છે. ભાઇઓ! તમે પણ ગુણાનુરાગી થજો.

શુદ્ધકથા.

વિનયવાન બાળકો! તમારે વ્યવહારના પ્રસંગોમાંથી મળેલી ફુરસદનો વખત તત્ત્વજ્ઞાનનો, આત્મકર્તવ્યનો અને પ્રાપ્તવ્યનો વિચાર કરી સફળ કરવાનો છે. મનુષ્ય જન્મની એક ક્ષણપણ ઘણી જ કિંમતી છે. છેલ્લી મરણ પથારીએ પડેલા મનુષ્યને જ તેની અમૂલ્યતાની ખરી ખબર પડે છે. એવું દુર્લભ અને પવિત્ર જીવન અસત કથાઓ, નિંદા અને કુથલીઓ કરી વ્યતિત કરવામાં આવે તો તેના જેવું બીજું શોચનીય શું ગણાય?

સ્ત્રીની કથા, દેશની કથા, રાજ્યની કથા અને ભોજન સંબંધી સારા નઠારા ગુણ અવગુણવાળી કથાને વિકથા કહે છે, આત્મભાન ખોઇને, રાગદ્વેષની કે અજ્ઞાનતાની પરિણતિમાં પરિણમીને જે આવી કથામાં પ્રવૃત્ત થાય છે તે યુક્ત અયુક્તનો વિવેક કરી શકતો નથી. તે અછતા અપવાદ બોલી વેર વિરોધને વધારે છે. અને પરિણામમાં લાભ કાંઈ થતો નથી. આ અશુભ કથાઓથી કલુષિત (મલિન) થયેલા મનવાળો મનુષ્ય પોતાના વિવેક રત્નનો નાશ કરે છે.

એકાંત વખત મળતાં શાંત ચિત્તે બેસી મનુષ્યોએ તીર્થંકર, ગણધરદેવ અને મહર્ષિઓના જીવનચરિત્રો યાદ કરવાં. તે રસ્તે ચાલવાનો નિશ્ચય કરવો. પોતાના પૂર્વજો જે ઉત્તમ રસ્તે ચાલેલા હોય તેનું અનુકરણ કરવા તત્પર રહેવું, અથવા તત્વજ્ઞાનનો નિશ્ચય કરવો, સત્ય સમજવું, અન્યને સમજાવવું, પરોપકારી જીવન ગુજારવાનો નિશ્ચય કરવો, અન્યને સારા રસ્તાપર દોરવવા, આ અને તેવા જ બીજા ઉત્તમ રસ્તે અનુકૂળ વખતનો તેનો સદુપયોગ કરવો.

આવી સત્કથા, ધર્મકથા કરનાર, અને તેમાં પ્રીતિ રાખનાર મનુષ્ય સત્ય સમજે છે અને તેને મેળવવાને માટે પૂર્ણ લાયક થાય છે. માટે વિચારવાનોને યોગ્ય છે કે તેમણે નિરંતર શુભ કથાઓમાં જીવન વ્યતીત કરવું. બાળકો ! તમે પણ આ રસ્તે ચાલજો.

ઉત્તમ પરિવાર.

મારા વ્હાલા કુટુંબીઓ! તમારે તમારા કુટુંબ, પુત્ર, સ્ત્રી, પૌત્ર, ભાઇ પ્રમુખ પરિવારને અનુકૂળ અને સદાચારી બનાવવા.

જે ઘરનો માલિક પોતાના આશ્રિત પરિવારને આત્મજ્ઞાન, ઉત્તમ વિચાર, વ્યવહારિક કેળવણી અને સમય ઉચિતવર્તન કરવામાં પ્રવીણ બનાવતો નથી તેનું પોતાનું જીવન સુખરૂપ નિવડતું નથી, અને આશ્રિતોનું હિત બગડે છે.

પરિવાર અનુકૂળ ન હોય તો તે ધર્મ કાર્યમાં વિઘ્નરૂપ આડે આવે છે. અનુકૂળ પરિવાર ધર્માદિ કાર્યમાં ઉત્સાહ વધારનાર અને ખરે પ્રસંગે મદદગાર થાય છે.

ધર્મશીલ પરિવાર ધર્મ કાર્યમાં રોકાતા પોતાના વખતને અનુમોદન આપનાર થાય છે અને તે સિવાયનો પરિવાર ધર્મની નિંદા કરે છે, વિઘ્ન કરે છે, ઉત્સાહ તોડી નાખે છે, પોતે પતિત થઈ બીજાને પતિત કરે છે.

સદાચરણવાળો પરિવાર સન્માર્ગે ચાલી લોક વિરુદ્ધ, રાજ્યવિરુદ્ધ ઇત્યાદિ અકાર્યનો ત્યાગ કરતો હોવાથી ધર્મ, વ્યવહાર લાજ, આબરુ, ઈત્યાદિમાં વધારો કરે છે.

કેળવણી પામેલો પરિવાર વ્યવહાર કુશળ થઇ પોતાની આજીવિકા અને કુટુંબની આજીવિકા ચલાવવાને સમર્થ થાય છે. તેથી ઘરનો માલિક નિશ્ચિત થઈ સ્વ-પર-ઉપકાર અને આત્મસાધન શાંતિથી કરી શકે છે ઉત્તમ વિચારવાન

પરિવાર ઘરમાં થતા કજીયા, કલેશ, કંકાસને દૂર કરી, સહન શીલતા વધારી કુટુંબની લાજ—આબરુમાં વધારો કરી વડીલનું ગૌરવ વધારે છે.

સમય ઉચિત વર્તન કરનાર પરિવાર કોઈપણ પ્રસંગે અણધારી વિપત્તિમાં સપડાતો નથી. અને આવી પડેલા વિષમ પ્રસંગોને સહેલાઇથી તરી પાર પામે છે. ઇત્યાદિ અનેક સદ્દગુણો પોતાના પરિવારને ઉત્તમ બનાવવાથી પ્રગટ થાય છે અને ધર્મનુ આરાધન પણ તે સહેલાઇની કરી શકે છે. માટે પોતાના પરિવારને વિચારશીલ, વ્યવહાર કુશળ, સમય ઉચિત વર્તન કરનાર, અનુકૂળ, ધર્મશીલ અને સદાચારી બનાવવા પ્રયત્ન કરજો.

વૃદ્ધ પુરુષોની સેવા કરવી.

છોકરાઓ ! વૃદ્ધ પરિપકવ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યોની તમારે સેવા કરવી, તેમનો વિનય કરવો, તેમના હિત ભરેલા અનુભવી વચનો સાંભળવા. તેઓ તમારા કરતાં આ દુનિયામાં વહેલા આવેલા હોવાથી તેમણે અનેક અનુભવી પુરુષોની સેવા કરી કિંમતી અનુભવો લીધેલા હોવાથી તથા પોતાની જાતને વિવિધ પ્રસંગોમાંથી પસાર કરેલી હોવાથી તેમની પાસે બુદ્ધિનો ખજાનો એકઠો થયેલો હોય છે તે તમને મળે છે. તેવા વૃદ્ધોની સેવા—આજ્ઞા માન્ય કરવાથી વિપત્તિના ખરાબે ચડેલું આપણું જીવન—વહાણ મૂળ સુખના માર્ગ ઉપર પાછું સહીસલામત આવી પહોંચે છે.

એટલું ધ્યાન રાખવું કે તે વૃદ્ધ પુરુષ ઉમરમાં વૃદ્ધ ધોળા વાળ અને ખડખડી ગયેલ શરીરવાળો જ હોય એમ

માનવાનું નથી. પણ પાકી બુદ્ધિવાળો, સુંદર પરિણામવાળી મતિવાળો, વિવેકાદિ ગુણયુક્ત, શ્રુત જ્ઞાનનો અનુભવી, મહાન ધીરજવાળો, સંયમ-ઇંદ્રિય મનાદિના નિગ્રહવાળો, વિવિધ પ્રકારના અનુભવોની કસોટીમાંથી પાર ઉતરેલો ત્યાગ, ગ્રહણના જ્ઞાનમાં પરિપકવ અનુભવવાળો ઇત્યાદિ ગુણવાન વૃદ્ધ કહેવાય છે,

ઉમરમાં યુવાન છતાં જેની બુદ્ધિ પ્રબળ તિક્ષ્ણ અને વિપત્તિનો પાર પામે તેવી હોય છે તે વૃદ્ધ છે, પણ ઉમરમાં વૃદ્ધ હોવા છતાં બુદ્ધિમાં મંદ હોય તો તે ખરી રીતે વૃદ્ધ નથી. જેની બુદ્ધિ ઠરી ગઈ છે-સ્થિર થયેલી છે ઉછાંછળાપણું કરતી નથી તે વૃદ્ધ છે. આવા વૃદ્ધ મનુષ્યો પાપાચારમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. કરનારને ભાવી વિપત્તિનુ ભાન કરાવી તેવા કર્તવ્યોથી પાછા વાળે છે. એમની સેવાથી મનુષ્ય જન્મ સાર્થક થાય છે ધર્મને માટે અધિકારી થવાય છે વ્યવહાર સુખરૂપ વિપત્તિના કંટક વિનાનો થાય છે.

આ પ્રમાણે ઘરનો આગેવાન ગૃહસ્થ પોતાના મિત્ર બંધુવર્ગ, અને વાત્સલ્યતાવાળા કુટુંબ વર્ગની સાથે બેસી આપસમાં ધર્મકથા કરે, ઉત્તમ શિખામણ આપી પરિવારના મનુષ્યોને સન્માર્ગે ચડાવે અને પોતે પણ યોગ્ય સુંદર આચરણ રાખે.

આ પ્રમાણે કરવાથી પોતાનો પરિવાર દેવી જીવન ગુજારનારો થાય છે અને તેથી પરસ્પર સર્વનાં જીવનો આત્મ માર્ગમા ગગન વિહારી થાય છે.

વ્યવહારિક શિક્ષા.

નિત્ય ન બની શકે તો પર્વના અને વિશ્રાંતિના દિવસે પુત્ર, પુત્રાદિ કુટુંબ વર્ગને પોતાની પાસે બેસારી વ્યવહાર સબંધી પણ ઉત્તમ શિક્ષા કુટુંબના આગેવાને આપવી જેમકે :-

૧ છોકરાઓ! જે મનુષ્યની સોબતથી તમારામાં પાપની બુદ્ધિ પ્રગટ થાય તેવાઓની સોબત તમારે ન કરવી.

૨ મન, વચન અને કાયા વડે કોઇપણ દિવસ ન્યાયનો માર્ગ મૂકી અન્યાયને માર્ગે ચાલવું નહિ.

૩ કોઇનો પણ અવર્ણવાદ-અપવાદ-તમારે ન બોલવો, તેમાં વિશેષ પ્રકારે માતા, પિતા, ગુરુ, સ્વામી, અને રાજા પ્રમુખની તો જરા પણ નિંદા ન કરવી.

૪ મૂર્ખ દુષ્ટ દુરાચારી, મલિન, ધર્મનિંદક, દુઃશીલ, લોભી, અને ચોરની સોબતનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો.

૫ કીર્તિ મેળવવા માટે અજાણ્યા માણુસના સાક્ષી ન થવું.

૬ અજાણ્યા માણુસને પોતાના ઘરમાં રહેવા સ્થાન ન આપવું. દયા-કે પરોપકારની લાગણીથી સ્થાન આપવું હોય તો ઘર સિવાય અન્ય સ્થળે આશ્રય આપવો.

૭ અજાણ્યા કુળની સાથે વિવાહનો સંબંધ ન કરવો.

૮ અજાણ્યા માણુસને જ્યાં સુધી તેની ખાત્રી ન થાય ત્યાં સુધી નોકર ન રાખવો.

૯ પોતાથી અધિક શક્તિવાળા સાથે કોપ ન કરવો.

૧૦ પોતાથી મહાન બળવાન શત્રુ સાથે યુદ્ધ ન કરવું કેમકે તેથી સમૂળ પોતાનો નાશ થાય છે.

૧૧ પોતાથી અધિક ગુણવાન સાથે ગર્વ ન કરવો. ગુણ વિનાના ગર્વથી પોતાનું જ અપમાન થાય છે.

૧૨ પોતાથી અધિક શક્તિવાળા અર્થાત્ પોતા ઉપર જેનો પ્રભાવ પડે તેવા નોકરોનો સંગ્રહ ન કરવો કેમકે જતે દિવસે ગૃહનો માલિક તે જ થઈ પડે છે. અથવા તેના કહ્યા મુજબ–નચાવ્યા પ્રમાણે નાચવુ પડે છે.

૧૩ દેવામાંથી મુક્ત થવા માટે ઉધારે લાવવું નહિ કેમકે તેનું પરિણામ પહેલાથી પણ વિશેષ વિપરીત આવે છે.

૧૪ નોકરોના દંડીના દંડનો ઉપભોગ પોતે ન કરવો પણ કોઈ સારા પ્રસંગે ઇનામ તરીકે તેને પાછો આપવો.

૧૫ દરિદ્ર અવસ્થામાં પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલી પ્રશંસા કે કીર્તિ ગાવી, વારંવાર સંભારવી, અથવા પોતાના પૂર્વજોએ આવા મહાન કાર્ય કર્યાં છે એ સંભારી બેસી રહેવું તે મૂર્ખાઈ ભરેલું છે. પોતાનો ઉત્સાહ જાગૃત કરવામાં તે ઉપયોગી છે, પણ તેથી પેટ ભરાતું નથી

૧૬ પોતે પોતાના ગુણનું વર્ણન ન કરવું, કેમકે પોતાને માટે તે હિતકારી નથી તેનાથી ઉલટું અભિમાન વધે છે અને ગુણથી પાછુ પડાય છે. બીજા મનુષ્યો તે ગુણોનુ પોતાને આગળ વધવા માટે ગ્રહણ કરે તો તે યોગ્ય જ છે.

૧૭ દેવું કરી ધર્માદાના માર્ગમા પૈસો ખરચવો નહિ. તેમ જ કીર્તિ ફેલાવવા માટે પણ ઋણ કરવું નહિ, પૈસાથી

જ ધર્મ થાય છે તેમ કાંઈ નથી, તેવી શક્તિ ન હોય તો શરીર, મન, વચન દ્વારા પણ અનેક ધર્મોદાના કાર્યો કરી શકાય છે.

૧૮ ધર્મના કાર્યોમા પૈસો ખરચવા માટે પાપમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી, મતલબ કે પાપથી પૈસો પેદા કરી ધર્મના કાર્યોમાં ખરચવાની ઈચ્છા ન કરવી. લૂગડું લોહીમાં ખરડી ધોવા બેસવું તેના કરતાં લોહીમાં ન બગાડવું તે જ ઉત્તમ છે.

૧૯ સ્વજનોની સાથે વિરોધ ન કરવો. કારણકે ખરી જરૂરીયાતનાં પ્રસંગે તેઓ જ મદદગાર થાય છે. અને વિરોધ કરવાથી પોતાનું બળ તુટી જાય છે. તેને નિર્બળ-મદદ વિનાનો-ધારીને નિર્બળ પણ તેનો પરાભવ કરે છે.

૨૦ સગાં, સંબંધીને મૂકીને પરની સાથે સ્નેહ ન કરવો. મતલબ કે પ્રથમ સ્વજન સંબંધી અને પછી બીજા, પણ પ્રથમ પર અને પછી સંબંધી એમ ન કરવું. એક લોહીવાળાને જેટલું તેનું દાઝશે તેટલું બીજાને ઓછું જ લાગશે.

૨૧ પોતે બોલીને પોતે હસવું નહિ એ મૂર્ખાઇમાં ગણાય છે. અને તે બોલનારની કિંમત ઓછી થાય છે.

૨૨ ગમે તે ખાવું કે ગમે તે બોલવું નહિ પણ અભક્ષ્યનો ત્યાગ કરવો અને સભ્યતાપૂર્વક જરૂરીયાત જેટલું જ પ્રસંગે બોલવું.

૨૩ આ લોક તથા પરલોક વિરુદ્ધ કાર્ય કરવું નહિ. તેથી આ લોકનો વ્યવહાર બગડે છે અને પરલોકમાં દુઃખ-

મય સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સર્વ હિત શિક્ષાઓથી વિરુદ્ધ વર્તન કરવું તે સર્વ મૂર્ખ માણસના લક્ષણો છે.

૨૪ ઘણો લાભ છતાં પણ ચોરીનો માલ ગ્રહણ કરવો નહિ. કેમકે તેથી કેટલીક વખત મૂળ ધનનો પણ નાશ થાય છે.

૨૫ સોનુ અને રત્નાદિકની પરીક્ષા કર્યા સિવાય લેવા નહિ કેમકે તેવા બનાવટી માલથી ઠગાવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

૨૬ વ્યાપાર કરતાં અસત્ય ન બોલવું, પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ ન કરવો. વસ્તુ જોયા તપાસ્યા વિના સાટું કરવું નહિ. રાજાને પરાધીન ન થવાય તેમ રાજાનો આશ્રય લેવો.

૨૭ તપસ્વી, કવિ, વૈદ્ય, મર્મને જાણનાર, રસોઇયો, મંત્ર-વાદી અને પોતાના પૂજ્ય વર્ગને કદી વિદ્વાનોએ કોપિત કરવા નહિ.

૨૮ તપસ્વીનું હૃદય દુખાવવાથી તેના નિશ્વાસો ઉંડા શ્રાપ તુલ્ય ફળે છે.

૨૯ કવિનું મન દુઃખાવવાથી તે આખા દેશમાં ફજેત કરે છે. અને તેને લઇ ચાલુ વ્યવહારને મોટો ધક્કો પહોંચે છે.

૩૦ વૈદ્યને કોપ ઉત્પન્ન થાય તેવું તેના તરફ વર્તન કરવાથી ખરી વખતે ઉપયોગી દવા ન આપે અથવા વિપરીત દવા આપે તો તેથી મરણ સુધીનો ભય ઉત્પન્ન થાય છે.

૩૧ મર્મને જાણનાર માણસ આપણા પર ગુસ્સે થયેલ હોવાથી આપણી વિરુદ્ધતાવાળા માણસો આગળ આપણા

મર્મછિદ્રો-ગુપ્ત રહસ્યો, અને સંકેતો પ્રગટ કરી આપે તો તેથી દેહાંત દંડ સુધીનો ભય ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા આબરુને ધક્કો પહોંચે છે.

૩૨ રસોઇયાને કોપ ઉત્પન્ન થાય તેવું તેના તરફ વર્તન કરવાથી તે કોઇ વિરોધી સાથે મળી જાય, અથવા કોઈ વિરોધી તેને ઉશ્કેરે તો તેની શિખવણીથી ભોજનમાં ઝેર આદિ આપે, અથવા રસોઇયાની વિરુદ્ધતાનો લાભ લઈ તે રસોઈયા દ્વારા ભોજનમાં કોઈપણ જાતના ઝેરી પદાર્થનો ભેગ કરાવવાનો તેના શત્રુઓ લાભ લે અને તેથી મરણાંત કષ્ટ થવાનો સંભવ છે.

૩૩ મંત્રવાદીને પણ કોપ ઉત્પન્ન થાય તેવી રીતે તેના તરફ વર્તન કરવાથી તે પણ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ સામાનું બુરું કરવા માટે કરે અને ભાવિ પરિણામ દુઃખરૂપ આવે.

૩૪ પોતાના પૂજ્ય વર્ગના એટલે માતા, પિતા, ગુરુ અને વૃદ્ધ આશ્રય આપનાર આ સર્વના-કોપને ઉત્તેજન મળે તેવું તેમના તરફ વર્તન કરવાથી પવિત્ર પ્રેમ, હિતકારી શિક્ષા, ધાર્મિક મર્મતાનું જ્ઞાન અને વિવિધ અનુભવોથી બેનસીબ રહેવાય છે. એટલું જ નહિ પણ તેઓની કકળતી આંતરડીની કદુવા નિરંતર આપણને સુખથી વિમુખ રાખે છે.

૩૫ ધન ઉપાર્જન કરવા નિમિત્તે કોઈ સાથે અતિશય ક્લેશ કરવો નહિ, ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરવું નહિ, નીચ માણસની સેવા કરવી નહિ અને વિશ્વાસઘાત કરવો નહિ.

૩૬ લેવડ દેવડ કરવામાં બોલેલા વચનનો લોપ ન કરવો. જે માણસ પોતાના બોલેલા વચનમાં સ્થિર-નિશ્ચય હોય છે તેની પ્રતિષ્ઠા લોકોમાં ઘણી સારી જામે છે.

૩૭ સંધ્યાકાળે ભોજન, નિદ્રા; મૈથુન અને સ્વાધ્યાય આ ચાર કરવાં નહિ. ભોજન કરવાથી વ્યાધિ થાય છે. મૈથુન સેવવાથી ગર્ભ દુષ્ટ થાય છે. નિદ્રા કરવાથી ભૂતથી પીડા થવાનો સંભવ છે અને સ્વાધ્યાય (ભણેલું યાદ કરવું તે) કરવાથી બુદ્ધિની હીનતો-હાની થાય છે,

ગૃહસ્થે ધન કમાવવાનો પ્રયત્ન કરવો.

ગૃહસ્થોએ ધન ઉપાર્જન કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો, પણ દૈવના ઉપર આધાર રાખીને બેસી ન રહેવું. કેમકે પ્રયત્ન કર્યા સિવાય ભાગ્ય પણ કોઈ દિવસ ફળતું નથી. ભાગ્યનો નિશ્ચય પણ પ્રયત્ન દ્વારા જ થઈ શકે છે.

ધન ઉપાર્જન કરવાનો વ્યવહાર ન્યાયપૂર્વક થવો જોઇએ. કૃષિકર્મ-ખેતીવાડીમાં જીવહિંસા થવાનો પ્રસંગ છે તથાપિ જે દેશનો મોટો આધાર ખેતીવાડી ઉપર હોય છે તે દેશમાં તે કર્મ નિંદનીય ગણાતું નથી. થોડી બુદ્ધિવાળો પણ મહેનતુ વર્ગ આ કૃષિ કર્મથી સુખે નિર્વાહ ચલાવી શકે છે. ખેતીવાડીમાં પાપ માની જો બધાઓ તેનો ત્યાગ કરે તો કાતો મરવાનો પ્રસંગ આવે અને કાંતો તેથી વધારે પાપ વાળી માંસાહારાદિ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી પડે.

વ્યવહારમાં વિવિધ પ્રકારના છળ, પ્રપંચો, ઓછું દેવું વધારે લેવું, વસ્તુઓનાં ભેળસંભેળ, જુઠું બોલવું, અન્ય

બતાવી અન્ય આપવું, ખોટા લેખ, કુડાં તોલ માપ વિગેરે પ્રપંચો વ્યાપારમાં કરવાં પડે તેનાં કરતાં તો, અંગત જાત મહેનતથી ખરા પરસેવાવાળી મહેનતથી કરાતી ખેતીવાડી હજાર દરજ્જે સારી છે.

વળી વિવિધ પ્રકારના યંત્રો, મીલો, પીલવાના કે લોઢવાના સંચાઓ વિગેરેમાં જે પાપ કર્મ થાય છે તેના કરતાં ખેતીવાડીમાં વધારે પાપ હોવાનો સંભવ નથી.

જેમ ખેતીવાડી આરંભ છે તેમ સેંકડો પંખીઆદિ, નાનાં પ્રાણીઓ, ગરીબ, યાચકો ઈત્યાદિને મદદ પણ ખેતીમાંથી આવતા અનાજ આદિ દ્વારા મળે છે. મતલબ કે જે દેશનો આધાર સેંકડે નેવું ટકા જેટલો ખેતીવાડીના ઉપર છે તે દેશમાં તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળા સુધરેલ અને દયાની લાગણીવાળા મનુષ્યો ખેતીના ધંધામાં જોડાય તો થોડી મહેનતે પણ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવડે તેઓ ઘણી સારી પેદાશ કરી શકે, તે સાથે સંતોષવૃત્તિથી જીવન ગુજારતા ધર્મ કાર્યો પણ નિવૃત્તિના વખતમાં સારી રીતે કરી શકે.

વ્યાપાર પ્રસંગમાં બેઠેલ મૂલ્યથી વધારે લાભ મલ્યો હોય તો સંતોષવૃત્તિ રાખી તે માલ વેચી નાંખવો. પણ અધિક અધિક લાભની ઈચ્છા રાખી, ન વેચતાં કોઇ પ્રસંગે મૂળ ધનનો પણ નાશ થવા સંભવ છે.

લાભ વધારે મળતો હોય તો પણ ચિંતા અને ઉપાધીવિનાનું શાંતિવાળું જીવન ઇચ્છનાર મનુષ્યોએ ઉધારે માલ ન આપવો. તેમજ ઘરેણાં કે જમીન પ્રમુખ રાખ્યા સિવાય

વ્યાજે પૈસા પણ ન આપવા. તેમ કરવાથી ઉલટી હાથે કરી ઉપાધિ વહોરી લેવા જેવું થાય છે. કાકા ટળી ભત્રીજા થવા જેવું થાય છે અને ચિંતા તથા આર્તધ્યાનને આમંત્રણ કરવા જેવુ બને છે.

બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ રાજ્યવહીવટ આદિ કાર્યમાં પણ બનતા પ્રયત્ને ભાગ લેવા ચૂકવું નહિ. રાજ્યસેવાની અને તેમાં પણ ઉંચા પ્રકારના હોદ્દા ભોગવવા કે મેળવવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. કારણ કે તેથી અનેક મનુષ્યોને ઉપકાર કરી શકવા સાથે આજીવિકા મેળવાવી આપવામાં મદદગાર થવાય છે. મોટી વિપત્તિઓ રાજ્યની મદદ વિના ભાંગી શકાતી નથી પરોપકારી કાર્યો હકુમત વિના જોઇએ તેવાં ચોક્કસ થઈ શકતાં નથી ધર્મનો ઉદ્ધાર પણ રાજ્યધર્મ વિના થઇ શકતો નથી. રાજ્યની મદદ વિના એકલા ઉપદેશથી લોકોને સન્માર્ગે ચડાવી શકાતા નથી. લોકોની દરિદ્રતાનો અંત રાજ્યની મદદ વિના થઈ શકતો નથી. અજ્ઞાનતાનો નાશ કરવામાં રાજ્યની હકુમત ઘણી ઉપયોગી થઇ પડે છે. અનેક પ્રકારના સુધારા કરવા તે હકુમતના અંગે કરવા સહેલા થઇ પડે છે. ભાંગી પડેલા હુન્નર ઉદ્યોગો નવી નવી શોધખોળો, અને દેશની આબાદી એ સર્વ રાજ્યના અંગે જ દઢ થઇ શકે છે.

પોતાની બુદ્ધિના પ્રમાણમાં યોગ્યતાનુસાર રાજ પ્રકરણીય કામમાં ભાગ લેવા ચુકવું નહિ, તેના ખરા ફાયદાઓ તો તેવા અણીના પ્રસગે જ ઉપયોગી થઈ પડે છે, અથવા જણાય છે.

પૈસાપાત્ર, બુદ્ધિમાન, હિંમતવાન, અને સાહસીક મનુષ્યોએ દેશના મોટા મોટા ગણાતા વ્યાપારમાં જોડાવું જોઈએ. બુદ્ધિ, પૈસો અને સાહસ એ લક્ષ્મીને આવવાનાં દ્વારો છે.

જે મનુષ્યમાં જે જાતની શક્તિઓ ખીલેલી હોય છે તે મનુષ્યને તે તે જાતના વ્યાપાર, હુન્નર, ઉદ્યોગ, નોકરી વિગેરે કરવાની ઇચ્છા થાય છે અને તેની ઇચ્છાને વિશેષ પોષણ મળે તેવી મદદ આપી તે તે કામમાં તે માણુસને યોજવામાં આવે તો અવશ્ય તે મનુષ્ય તે તે કામમાં વિજય મેળવ્યા સિવાય રહે જ નહિ, તે સિવાય ઇચ્છા વિરૂદ્ધ કોઇ કામમાં તેને યોજવામાં આવે તો જરૂર તેમાં તે નિરાશ થવાનો જ.

થોડી મિલ્કત ધરાવનારા પણ અનેક મનુષ્યો સાથે જોડાઇને કંપની–ભાગીદાર તરીકે તેઓ પોતાના ભાગ્યની અજમાયશ કરે તો તેઓ મોટા મોટા સાહસ કરવાને પણ સમર્થ થઈ શકે, પૈસાદારોની હરીફાઈમાં પણ ઉતરી શકે અને પોતાના દેશનો ભાંગી ગયેલ વ્યાપાર પણ ખીલવી દેશનો ઉદય કરવા સાથે પોતાનો તથા પોતાના આશ્રિતોનો ઉદ્ધાર કરી શકે.

સંધ્યા વખતની ગૃહસ્થની ક્રિયા.

દિવસનો આઠમો ભાગ બાકી રહે તે વખતે ગૃહસ્થોએ ભોજન કરી લેવું, રાત્રિએ બુદ્ધિમાનોએ ભોજન ન કરવું રાત્રે ભોજન કરતાં ચોમાસાના વખતમા ઘણાં એવા ઝીણાં જંતુઓ થાય છે તે ઉડી ઉડીને ભાણામાં પડે છે. તે જીવોનો નાશ તો થાય છે, સાથે તેમાં કોઇ ઝેરી જંતુ ભોજનમાં

આવી જાય તો શરીરને પણુ મોટું નુકશાન થાય છે. કીડી ભોજનમાં આવી જાય તો બુદ્ધિનો નાશ થાય છે. જુથી જળોદર થાય છે. કરોળીયાની લાળથી કોઢ થાય છે. ખડમાકડી જેવું પ્રાણી શરીર પર મુતરી જતાં દાઝયાની માફક મોટા ફોલ્લા ઉત્પન્ન કરી મનુષ્યોને ત્રાસ પોકારાવે છે તો પછી ભોજનમાં રાત્રે તે ઉડતાં પ્રાણીના મૂત્રનો ભાગ આવી જાય તો ભયંકર દાહ કે પેટમાં રોગ થાય તેમાં આશ્ચર્ય શું છે? આ બન્નેથી બચવા માટે રાત્રિએ ન જમવું પણ દિવસે જમવું તે વધારે ડહાપણ ભરેલું છે.

વળી વહેલું ભોજન કર્યું હોય તો રાત્રિએ પ્રભુની પ્રાર્થના કે ધર્મધ્યાનાદિમાં બેસતા વધારે આળસ કે પ્રમાદ થતો નથી. ઉંઘ ઓછી આવે છે. કારણુકે ખાધેલો ખોરાક બે ત્રણુ કલાક જવા પછી પાચન થઇ જાય છે. સાંજે જમવાની જરૂર પડે તો ઘણો સાદો જલદી પાચન થાય તેવો અને થોડો આહાર જમવો તે વધારે યોગ્ય છે. ઘણો આહાર જમવાથી નિદ્રા તથા આળસ વધે છે. અજીર્ણાદિ થતાં રોગોની વૃદ્ધિ થાય છે.

થોડા પાણીથી હાથ પગ અને મોઢું ધોઇને સાંજે ધૂપ અને દીપવડે વીતરાગ દેવની પૂજા ગૃહસ્થોએ કરવી. અને તે પૂજા વખતે પૂર્વે કહી આવ્યા તેવી ભાવના પ્રબળ લાગણી સાથે ભાવવી.

ત્યારપછી પ્રતિક્રમણુ કરવું. કેમકે ક્રિયા સહિત જ્ઞાન મોક્ષનું સાધક છે. એકલું જ્ઞાન કે એકલી ક્રિયા ફળ આપતી

નથી પણ બન્નેની સાથે જરૂર છે. જ્ઞાનથી પોતે જે જાણ્યું છે ક્રિયા દ્વારા તે પ્રમાણે વર્તન કરવાનું છે. તે વર્તનમાં જ્યાં જ્યાં ભૂલો થઈ હોય, વિસ્મરણ થયું હોય અથવા તેવા વિષમ પ્રસંગો આવી પડતા ધીરજ ન રહી હોય, તેને લઈ લીધેલ નિયમમાં કરેલ પ્રતિજ્ઞામાં જ્યાં જ્યાં દૂષણ લાગ્યું હોય તે તે યાદ કરી, તેને માટે પશ્ચાત્તાપ કરી, માફી માંગી, પ્રાયશ્ચિત લઇ કરેલી ભૂલને સુધારી લેવી, છિદ્ર પડયું હોય ત્યાં થીગડું-ડગળી, આપી છિદ્ર બંધ કરી વ્રતને મજબૂત બનાવવાં, કરેલી પ્રતિજ્ઞાને દૃઢ કરવી અને ઉત્તમ વર્તન પાછું ચાલુ રાખવું. આ હેતુ પ્રતિક્રમણનો છે અને તે પૂર્વે બતાવી આવ્યા છીએ તે પ્રમાણે પ્રતિક્રમણ કરવું.

ધર્મથી જ સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. એમ જાણી નિરંતર ધર્મને જ હૃદયમાં રાખનાર મનુષ્યોએ વ્યવહારિક પ્રપંચોમાં ગુંથાઇને ધર્મની વેળાનું ઉલ્લંઘન ન કરવું. અર્થાત્ જે ક્રિયા જે જે કાળે કરવાની કહી છે તે તે કાળે તે તે ક્રિયા આદરપૂર્વક કરવી. વ્યવહારના પ્રપંચમાં, આળસ અને વાતોના તડાકામાં ચાલુ ક્રિયાનો વખત ઓલંઘી જવો તે, તે તે ક્રિયા પ્રત્યે અનાદર સૂચવે છે અને વ્યવહારના પ્રસંગો કરતાં તેની કિંમત ઘણી હલકી-ઓછી ટાંકવામાં આવે છે, એમ સૂચના કરાય છે. છતાં વિષમ પ્રસંગો માટે અપવાદ હોય છે પણ તે અપવાદનો ઉપયોગ પોતાની આળસ અને બેદરકારી માટે કરવાનો નથી. પણ કોઇ તેનાથી વધારે અગત્યના કે અગવડતાવાળાં કારણે તે અપવાદ મુખ્ય કરી વર્તવામાં આવે તો હરકત નથી.

પ્રતિક્રમણ કર્યા બાદ ગુરુ, ગ્લાન, તપસ્વી આદિની ભક્તિ કરીને વખત હોય તો (મંદિર બંધ ન થયેલ હોય અથવા મહોત્સવાદિનો પ્રસંગ હોય તો) પરમાત્માનાં દર્શન કરી પછી ઘેર જવું.

વ્યવહારિક પ્રસંગોની તથા જરૂરીયાતના કાર્યોની તપાસ કરી, નોકર ચાકરની હાજરી લઇ, હિસાબ વિગેરે તપાસી, કરવા યોગ્ય કાર્યોની આશ્રિતોને ભલામણ કરી, પછી રાત્રિએ પોતાના કુટુંબવર્ગને બોલાવી ધર્મ તથા વ્યવહારના કાર્ય સબંધી તપાસ કરવી. આજે કોણે પોતાને સોંપેલા કાર્યમાં પ્રમાદ કર્યો છે? ઘરમાં કોઈ કલેશ થયો છે? કોઇનાં મન એકબીજા પર નારાજ થયાં છે? થયાં છે તો શા કારણથી? ઇત્યાદિ તપાસ કરી તેનો અપક્ષપાતપણે તરત નીકાલ કરી નાખવો, નહિતર કલેશના તણખાઓ કાળાંતરે ભયંકર આગનુ સ્વરૂપ પકડે છે. જેને પરિણામે કુટુંબનો પ્રેમ, એકબીજાની વાત્સલ્યતાઃ એકબીજાને મદદ કરવાની રૂઢી, એકબીજાની મર્યાદા સાચવવાની રીત ઈત્યાદિ સર્વ નાશ પામે છે, બધાં જુદાં થઈ છિન્નભિન્ન થઈ જાય છે. આબરુને ધક્કો લાગે છે અને નિર્બળ તથા મદદ વિનાના નિર્માલ્ય, લાચાર, થયેલાને સર્વ કોઇ પરાભવ કરે છે. આ વિષમ વિપત્તિમાંથી બચવા માટે ઘરના આગેવાને બહુ કાળજી રાખવી.

વળી અધર્મને રસ્તે ચાલનાર તથા ધર્મ તરફ પ્રવૃત્તિ નહિ કરનારને પણ સત્ય સમજાવી, ભાવી દુઃખમય પરિણામ અન્યના દષ્ટાંતોમાં બતાવી, ધર્મ તરફ પ્રવૃત્તિ કરાવવી. કુટુંબીનું પોષણ, રક્ષણ અને સન્માર્ગ ગમન, ઈત્યાદિ માટે

ઘરના આગેવાનોને માથે મોટી જવાબદારી રહેલી છે તેનું સ્મરણ રાખી કુટુંબને સન્માર્ગે ચલાવવામાં જરાપણ બેદરકારી ન રાખવી. એકાદ વખત ખરાબ રસ્તે ગમન કરનાર માણસને ફરીથી ઠેકાણે લાવતા ઘણી મહેનત પડે છે. માટે શરૂઆતથી જ કાળજી રાખી કુટુંબને સારા ધર્મિષ્ઠ (ધર્મઘેલાં નહિ) માણસોના સહવાસમાં રાખવાં, ખરાબ સોબતથી અટકાવવા, ધર્મ શ્રવણ કરવા મોકલવા અને પોતે ધાર્મિક પુસ્તકો વાંચી સંભળાવવાં ધાર્મિક કથાઓ કહી બતાવી અને અનુભવની વાત કરી શિખામણો આપી, તેઓ સર્વ પવિત્ર જિંદગી ગુજારે તેવો પ્રયત્ન કરવો.

રાત્રિએ સૂતાં પહેલાં હાથ પગ ધોઇ પંચ પરમેષ્ટિ મંત્રનું સ્મરણ કરવું. અરિહંતનું, સિદ્ધપરમાત્માનું, પવિત્ર સાધુઓનું, અને ધર્મનું શરણ અંગીકાર કરવું તે તે શરણ કરતી વખતે તે તે મહાન વ્યક્તિ અને શક્તિનો ઉચ્ચતમ આદર્શ પોતાનાં આંતરચક્ષુ સામે ખડો કરી, તેમના શરણે, તેઓની પવિત્ર છાયા નીચે પોતાના જીવનને મૂકવું.

એઓ મારા હૃદયમાં પવિત્રતાને પ્રેરો, દુર્ગુણોને બહાર કાઢો, સત્ય સમજાવો, સત્યના માર્ગમાં ચલાવો, અને વિષમ પ્રસંગે મારો સર્વ વાતે બચાવ કરો, આ ઉદ્દેશ તે મહાન પવિત્રાત્માઓનું શરણ ગ્રહણ કરવાનું છે.

ત્યારપછી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પણ પવિત્ર શીયળ પાળનાર સુદર્શન આદિ પવિત્ર જીવાત્માઓની અનુમોદના કરવી, શ્રીમાન સ્થુલિભદ્રાદિ મહાત્માઓ જેઓ પવિત્ર જીવન ગુજાર-

નારા છે, વિષમ પ્રસંગમાં પણ દૃઢ બ્રહ્મચર્ય પાળનારા છે, તેમના જીવનના નિર્મળ આદર્શો પોતાના નેત્ર આગળ ખડા કરી, અપૂર્વ લાગણી સાથે નમન કરવું અને પોતામાં તેવી દૃઢતા કેમ આવે તેનો વિચાર કરવો.

બ્રહ્મચર્ય પાળવાની પોતાની અદૃઢતાને જોઇ પોતાથી અધિક દૃઢતાવાળાની અનુમોદના કરવી ખરેખર પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ પ્રગટ કરવામાં વિઘ્નરૂપ વિષયોની વાસના જ છે, તે જો શાંત થાય તો મોક્ષ જરાપણ દૂર નથી.

આ પ્રમાણે વિચારો કરી નિદ્રાવશ થવું. ધર્મના પર્વ દિવસોમાં કોઇપણ વખત મૈથુન સેવવું નહિ તથા બને તેટલો વિષયવાસના ઉપર મનનો કાબુ રાખવો.

ઘણા વખત સુધી ઉંઘવું નહિ વધારેમાં વધારે છ કલાક નિદ્રા મનુષ્યો માટે પુરતી છે. વધારે નિદ્રા ધર્મ, અર્થ અને સુખનો નાશ કરે છે. જેને અલ્પ આહાર, અલ્પ નિદ્રા, અલ્પ આરંભ, અલ્પ પરિગ્રહ અને અલ્પ કષાય હોય તો તે ઘણો જ ભાગ્યવાન અલ્પ ભવભ્રમણ કરનાર જાણવો.

નિદ્રા, આહાર; ભય, સ્નેહ, કામ, કલેશ, ક્રોધ એ જેટલા વધારીએ તેટલા વધે છે અને ઘટાડીએ તેટલા ઘટે છે.

સૂતી વખતે બાળ બ્રહ્મચારી નેમનાથ પ્રભુનું સ્મરણ કરનાર ખરાબ સ્વપ્નોથી પરાભવ-પીડા-પામતો નથી.

પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું સ્મરણ કરી નિદ્રા કરનારને ખરાબ સ્વપ્ન આવતું નથી. અને શ્રીમાન ચંદ્ર પ્રભુનું સ્મરણ કરી

નિદ્રા કરનારને સુખે નિદ્રા આવે છે. શાંતિ કરનાર શ્રીમાન શાતિનાથ પ્રભુનુ સ્મરણુ કરનારને ચૌરાદિથી ભય લાગતો નથી.

આ પ્રમાણે શ્રાવકધર્મમાં ગૃહસ્થોનું દિવસનું કર્તવ્ય કહેવાયું. હવે ગૃહસ્થાશ્રમમાં કાયમ માટે ઉપયોગી કેટલીક બાબતોની સૂચનાઓ કરવામાં આવે છે.

ગર્ભવાળી સ્રીનું વર્તન.

ગર્ભ રહે ત્યારથી જ બાળકને ઉછેરવાની ફરજ માતા, પિતા ઉપર આવી રહેલી છે ગર્ભ રહ્યા પછી ગર્ભ ધારણ કરનાર સ્રીએ વિષયવાસના ઉપર કાબુ રાખવો, કલેશ કંકાશ ન કરવો, ઘણાં ઠંડા, ઘણાં ઉનાં, ઘણાં વાયુ કરનાર, પિત્ત કરનાર, કફની વૃદ્ધિ કરનાર પદાર્થો ખાવા નહિ, ધીમે ચાલવું., ધીમે બોલવું, મંદ હસવું, દોડવું નહિ, ઉંચા નીચાં થનારાં, ખડખડાટ કરનારાં અને જેને લઈ શરીર હચમચાવી નાખે તેવાં વાહનો ગાડી, ઘોડા, આદિ પર તે બાઇએ બેસવું નહિ, પછાડી ખાવી નહિ, કુદવું કે ઠેકવું નહિ. ઉપવાસ કરવા નહિ, ઘણો ભાર ઉપાડવો નહિ, ઘણા ઉંચે ચડવું નહિ, ઘણા નીચાણમાં ઉતરવું નહિ, ઘણી ચિંતા ન કરવી ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારની સાવચેતી ગર્ભવાળી સ્રીઓએ ગર્ભના હિત માટે રાખવાની છે.

ગર્ભવાળી સ્રીઓનું કર્તવ્ય.

ગર્ભના મહીનાઓની અંદર ગર્ભવતીએ સારા સારા વિચારો કરવા, ઉત્તમ બળ, શૌર્ય હિમ્મત આવે તેવા પુસ્તકો વાંચવા, પરોપકાર, આત્મપરાયણતા, સત્યનો નિર્ણય અને

સાત્ત્વિક પ્રકૃતિનો વિકાસ થાય તેવા ધાર્મિક વ્યાખ્યાનો સાંભળવાં. વિવિધ પ્રકારના કુદરતી દેખાવો નિહાળવા, જ્ઞાતિનો, ધર્મનો, દેશનો ઉદ્ધાર કરવા સંબંધી વિચારો કરવા સારા બુદ્ધિમાન, વિવેકી, ધર્મશીલ અને આત્મપરાયણ મનુષ્યોના સમાગમમાં આવવું અને તેમની કહેલી અગર આપસમાં થતી વાતચીત ઉપર ધ્યાન આપવું. આ પ્રમાણે વર્તન કરવાથી તે તે વિચાર, શ્રવણ સોબત અને વાંચન આદિથી હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતા ભાવોની ભાવી અસર તે ગર્ભના જીવ ઉપર અમુક અંશે પણ થયા સિવાય રહેશે નહિ. મતલબ કે તેથી ગર્ભમાં રહેલો જીવ તેવા ગુણવાળો થાય છે. અને તેવો પ્રતાપી ગર્ભ–પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની માતાની ઈચ્છા હોવી જ જોઈએ. જેને પ્રતાપે 'રત્નકુક્ષી' વીરજનેતા! એવા વિવિધ સુંદર ઉપનામોથી આ દુનિયામાં અમર નામો લાંબાકાળ પર્યંત જેના ગવાઈ રહે છે તે માતાઓએ પોતામાં પરાક્રમી બાળકો ઉત્પન્ન કરવા માટે ગર્ભ અવસ્થામાં જ આવા ઉત્તમ વિચારના દૃઢ સંસ્કારો પાડવા પ્રયત્ન કરવો.

ગર્ભવાળી સ્ત્રી માટે સાવચેતીના ઉપાયો.

પતિએ પણ ગર્ભનાં હિત માટે દરેક જાતની સગવડ પોતાની સ્ત્રીને કરી આપવી જોઈએ. ગર્ભ રહ્યા બાદ લગભગ ત્રણ મહીને વિવિધ પ્રકારની ઈચ્છાઓ જેને દોહલા કહે છે તે ઉત્પન્ન થાય છે. ગર્ભ જેવી પ્રકૃતિવાળો હોય જેવા શુભાશુભ કર્મવાળો હોય, તેવા જ દોહલા તેની માતાને ઉત્પન્ન થાય છે. આ ઇચ્છાઓ તે સ્ત્રીની જ્યાં સુધી પૂર્ણ

થતી નથી ત્યાં સુધી તેને ચેન પડતું નથી અને તેથી ગર્ભને શાંતિ મળતી નથી, માટે બુદ્ધિમાન પતિએ સ્ત્રીની સર્વ ઈચ્છાઓ જેને ગર્ભના દોહલા તરીકે ગણવામાં આવે છે તે સર્વ પૂર્ણ કરવી જોઇએ.

જન્મ થયા બાદ સૂતિકાબાઈની શરીરસંપત્તિ લથડી ન જાય તે માટે તરત ચાંપતા ઉપાયો લેવા. જો તે બાઇને તરત જોઇતી મદદ મળતી નથી. તો તેનું મરણ થવા સુધીના પ્રસંગો ઉત્પન્ન થાય છે અથવા લાંબા વખત સુધી મોટી બીમારી ભોગવવી પડે છે અને સુવારોગ જેવા ભયંકર રોગથી શરીરનું લોહી ચાલ્યા જવા સાથે જિંદગીભર માટે નિર્બળ શરીર થઇ જવાનો પણ ભય રહે છે.

બાળકો ઉછેરવાની કાળજી.

જેટલી કાળજી સુવાવડી સ્ત્રી માટે રાખવાની છે તેટલી જ કાળજી તે બાઇએ જન્મેલા બાળક માટે રાખવાની છે. માતાની વિવિધ પ્રકારની યોગ્ય અયોગ્ય ખોરાક ખાવાની ઈચ્છાઓથી, નાના બાળકોને તેજ ખોરાક રૂપાંતરે માતાના દૂધ દ્વારા મદદ કરતા, હરકત કરતા અને રોગ ઉત્પન્ન કરનાર થઈ પડે છે. કેટલીક હર્ષઘેલી માતાઓ આખો દિવસ બાળકને ધવરાવ ધવરાવ કરે છે જેને પરિણામે દૂધ પણ અજીર્ણનું રૂપ લઈ બાલ્યાવસ્થામાં જ બાળકને પ્રાણ છોડવાની ફરજ પાડે છે

ઘણી ખરી માતાઓ પોતાના બાળકને ઉછેરવા માટેની અજ્ઞાનતાવાળી હોય છે અને તેના પ્રતાપે કુમળી વયના બાળકોનું મરણ પ્રમાણ ઘણું જ ભયંકર આવે છે.

કેટલીક વખત માતા, પિતાના રોગો પુત્રાદિ સંતતિમાં વારસા તરીકે ઉતરે છે, આવા માતા પિતાઓએ બાળકોના હિત ખાતર, પ્રજાની મજબૂતાઈ ખાતર પ્રજા ઉત્પત્તિ બંધ કરવી એ વધારે યોગ્ય છે અને પોતાની વાસના કાબુમાં ન રહે તો રજસ્વલા થયા પછી સોળ દિવસ પછી ગર્ભ રહેતો નથી તે વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખી વર્તન કરવું.

બાલ્યાવસ્થામાં બાળકો પર નાના રોગોના જીવલેણ હુમલાઓ ચાલુ રહે છે તે સર્વ બાબતમાં વૃદ્ધ અનુભવી સ્ત્રીઓ અને તેવા જ બાળકના અનુભવી વૈદ્યોની સલાહ લઈ તરત જ ચાંપતા ઉપાયો યોજવા વધારે હિતકારી છે.

માતાએ પણ બાળકને ગરમી, શરદી; અને ઠંડીથી બચાવવા પૂરતી કાળજી રાખવી તેમ જ ભીનાં—ઝાડા અને પેશાબવાળાં—વસ્ત્રમાં કે આસનમાં બાળક વધારે વખત પડી રહી તેની તંદુરસ્તી ન બગડે તે માટે પણ સાવચેતી રાખવી

માતાની બીજી ફરજ એ છે કે કોઈપણ વખતે તે બાળક ન રડે તે માટે પણ પૂરતી કાળજી રાખવી. બાલ્યાવસ્થામાં જ રોતલ માવડી જેવાં બાળકો આગળ પર બહાદુરીનાં કાર્યો કેમ કરી શકશે?

કેટલીક વખત બાળક કોઈ કારણસર રડે છે તો અજ્ઞાન માતા તરત જ પોતાનો સ્તન તેના મોઢામાં છાનો રાખવા આપે છે, પણ તેણીએ ધ્યાન રાખવું કે દરેક વખત બાળક કાંઇ ધાવવા માટે જ રડતો હોતો નથી. તેની પથારીમાં કાંઈક ખૂંચતું હોય, ટાઢ લાગતી હોય, કે સૂઈ સૂઇને વાંસો

બળતો હોય તો પણ રડે છે. આવે પ્રસંગે તેને તેડી ખુલ્લી હવામાં રમાડવો, હસાવવો અને આનંદિત કરવો.

કેટલીક વખત રોતા બાળકને છાનો રાખવા માટે અજ્ઞાન માતાઓ બાવો આવ્યો! એ હાઉ આવ્યો! અરે બાવા આને પકડી જા! અજ્ઞાન બાળક છતાં માતા પરના વિશ્વાસને લઈ માતાના શબ્દોની જાદુઇ અસરથી કેટલીક વાર છાનો રહી જાય છે ખરો પણ છતાં મહા ખેદની વાત છે કે તે ભયના દુર્બળ વિચારો બાળકના મગજમાં સંસ્કાર-રૂપે પડે છે, અને મોટો થતાં પણ તે બીકણુ જ રહે છે. સહેજસાજનાં ખડખડાટથી કે અંધારામાં જવાના કારણથી, યા એકલો ઘરમાં રહેતાં પણ ડરે છે, આવી રીતે માતાના મલિન હલકાં ભયના વિચારોથી તેનું જીવન નિર્માલ્ય બને છે. ડગલે ને પગલે અન્યથી પરાભવ પામે છે. વીરતા, ધૈર્ય અને સાહસના ગુણો નાશ પામે છે. આવી નાલાયક પ્રજા દેશને બોજારૂપ થાય છે. દેશનો નાશ કરવામાં મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. માટે માતાની ઉત્તમમાં ઉત્તમ ફરજ એ છે કે તેણીએ બાળકોમાં હિમ્મત, બહાદુરી અને શૂરવીરતા જેમ પ્રગટ થાય તેમ વર્તન કરવું જોઇએ.

મારા બેટા! તું બહાદૂર છે! શૂરવીર છે! તારે અનેક મહાન કાર્યો કરવાના છે. જોજે હો! કોઇથી જરાપણ ડરતો! તારામાં અનંત બળ છે, અનંત શક્તિ છે. તું કોઈથી પરા-ભવ પામે તેવો નથી. આપણા કુળમાં તારા વડિલોએ મહાન બહાદૂરીના કાર્યો કર્યો છે, તેનો પુત્ર થઈ તું જરાપણ પાછો હઠતો નહિ.

તારા પૂર્વજોએ કેટલાં પરમાર્થના કાર્યો કર્યા છે! કેવા દેશાંતરો ખેડંચા છે! કેટલી અઢળક દોલત મેળવી હતી! તારે તેનાથી પણ આગળ વધારે વધવાનું છે. તેઓ કેવા બુદ્ધિમાન હતા! દેશ ઉપર આવતાં વિપત્તિના વાદળો તેમણે બુદ્ધિબળથી વિખેરી નાખ્યાં હતા. રાજ્યતંત્રો તેમને આધિન હતા. રાજ્યના તેઓ વડિલ પ્રધાન હતા રાજ્યતંત્રો તેઓ જ ચલાવતા! દેશમાં શાંતિ તેઓએ જ પાથરી હતી! તેઓ કેવા ઉદ્યોગી હતા! તેમણે કેવા હુન્નરો શોધી કાઢચા હતા! તેઓ કેવા સાહસિક હતા! તેમના નામથી દેશ કંપતો! મારા વ્હાલા પુત્ર! તારે પણ તેઓથી અધિક થવાનું છે!!

ઇત્યાદિ જે જે સદ્‌ગુણોની ખામી બાળકમાં જણાતી હોય, અથવા જે જે સદ્‌ગુણ ખીલવવાની જરૂરીયાત જણાય તે તે સંબંધી ઉત્સાહ વધે, લાગણી સતેજ થાય, તેના સસ્કારો બીજરૂપે દૃઢ રોપાય, તેવા તેવા વિચારોથી બાળકનું હૃદય ઉશ્કેરવું અને બાલક તેવી ચેષ્ટા કરે, તેવું બોલે કે મોટો થતાં આવો થઈશ ને તેવો થઈશ આમ કરીશ ને તેમ કરીશ, ત્યાં સુધી તે તે વાતના દૃઢ સસ્કારો માતાએ તેના મગજ પર ઠસાવવા.

જોઈ લ્યો પછી તે બાળકની સ્થિતિ અને તેના કર્તવ્યો. મોટો થતાં જ તે બાળપણાના દૃઢ થયેલા સંસ્કારો પ્રમાણે જ વર્તન કરશે. અને કુટુંબ, નાત, ધર્મ તથા દેશનો ઉદ્ધારક તે બનશે. માતાએ બાળકોને નવરાવી ધોવરાવીને સાફસુફ રાખવાં. ભલે ભારે કપડાં પહેરાવવા ન હોય પણ

મેલાં, ગંદા, તેની તંદુરસ્તી બગડે તેવાં કપડાં તો પહેરાવવા જ નહિ, પણ સાદા, ધોયેલા અને હલકા કપડાં પહેરાવવાં.

કેટલીક અજ્ઞાન માતાઓ અથવા હર્ષઘેલી માતાઓ નાના બાળકોના કોટમાં અને શરીર ઉપર વિવિધ પ્રકારના ઘરેણાંનો બોજો લાદે છે, આનું પરિણામ કેટલીક વખતે એવું ખરાબ આવે છે કે ઘરેણાંની લાલચે લુચ્ચા લોકો તેનું ખૂન પણ કરે છે. આવા ઘણા દાખલાઓ બનેલા છે. અને અત્યારે બને છે. માટે અજ્ઞાન બાળકોપર તેના જીવને જોખમમાં નાખનાર ઘરેણા પહેરાવવા નહિ, જરૂર જેટલા પહેરાવવા હોય તો ચોક્કસ દેખરેખ રાખવી અને રમવા કે એકલો ફરવા જાય ત્યારે તો અવશ્ય તે કાઢી લેવા.

ઘણી ઓછી સમજણવાળી સ્ત્રીઓ નાના બાળકોને નવરાવતાં જોરથી તેનું માથું-વાળ-મસળે છે. બાળકની આંખમાં સાબુ કે ખારનું પાણી જાય છે, બાળક ચીસો નાખે છે તો પણ તેને પકડીને, બે સાથળ વચ્ચે બાળકને ઘાલીને જાણે મહાન પરોપકાર કે કલ્યાણનું કાર્ય કરતી હોય તેમ મારી પીટીને પણ નવરાવે છે. આ અજ્ઞાનતા છે. હસમુખા ચહેરે અને બાળકની મરજી પ્રમાણે ધીમે ધીમે ફોસલાવીને નવરાવવાની જરૂર છે. શિયાળામાં ગરમ અને ઉનાળામાં ઠંડા પાણીથી બાળક ખુશી થાય તેમ નવરાવવો, માતા ના પાડે તો પણ પરાણે બાળક નાહવાનું માંગી લે. આ એક જાતની કળા છે અને માતા થવાને લાયક સ્ત્રીઓમાં તે અવશ્ય જરૂરની છે.

ગમે તેવો પુત્ર કે પુત્રી વ્હાલો કે વ્હાલી હોય, એક જ હોય તોપણ તેને ભણાવવા માટે જરાપણ તેની દયા ખાવી નહિ. મતલબ કે કેળવણીના ફાયદાની તેને હાલ ખબર નથી તેથી તે ભણવા જવા માટે કદાચ હા-ના કરે તોપણ હસાવીને, રમાડીને, ફોસલાવીને પણ તેને ભણવા તો મોકલવો જ.

શરૂઆતમાં બાળકને ખાવાની, રમવાની કે બીજી તેવી લાલચો આપીને તેના સરખી ઉમરવાળા સાથે નિશાળે મોકલવા, અને વધારે હોંશીયાર થાય, આગળ ભણે, ભણવામાં ઉત્સાહ વધે તે માટે તેને જોઇતી વસ્તુઓ આપવી, યા ઇનામની લાલચો બતાવવી અને તે પ્રમાણે આપવું પણ ખરું.

માબાપે છોકરા છોકરીઓને મોઢે ચડાવવા નહિ. તેમને સારું ખાવાનું આપવું પણ કોઈ વાંક ગુન્હામાં આવ્યાં હોય તો શિખામણ આપવા અને શિક્ષા કરવામાં પાછી પાની ન કરવી. બાલ્યાવસ્થામાંથી છૂટા કરી દેવામાં, મરજી આવે તેમ બોલવા દેવામાં અને ઇચ્છાનુસાર વર્તન કરવા દેવામાં, ભાવિ પરિણામ તે માબાપોને જ પ્રથમ શોસવાં પડે છે. છતાં છોકરાઓ પોતાને બંધનરૂપ માની, પોતાની વિચારશક્તિને દાબી પણ ન દે તેટલા માટે અમુક દરજ્જે છૂટ પણ તેમને મળવી જોઇએ-આપવી જોઇએ.

છોકરાંઓને ખુલ્લી હવામાં ફેરવવાં અને કસરત કરાવવી. તેઓના શરીર મજબૂત બનાવવાની ઘણી જરૂર છે કસરતથી

મજબૂત બંધાયેલો બાંધો ભવિષ્યમાં શરીર સંપત્તિને સારી રીતે ટકાવી રાખે છે. નિરોગી શરીરવાળો ભણવા આદિમાં આગળ વધે છે. અને દરેક જાતમહેનતવાળા કાર્યમાં પાછળ પડતો નથી.

માબાપોએ છોકરાઓને બોલાવવા માટેનો વિવેક લાગણી પૂર્વક શીખવાડવો જોઇએ. તુંકારે હુંકારે ન બોલાવે તે માટે પ્રસંગે ટોકતા રહેવું. મોટા ન્હાનાનો વિવેક શીખડાવવો. મોટાના સામું ન બોલવું તેમના શબ્દો પર વિચાર કરવો, તેમની કહેલી શિખામણો લાગણીપૂર્વક સાંભળીને આચરણમાં મૂકવી. આ વાતની સાથે તે છોકરાંઓ માખણીયા-હાજીહા કરનારા પણ ન થાય તે માટે કાળજી રાખવી, સામામાં ભૂલ જણાય તો હિમ્મતથી પણ વિવેકપૂર્વક કહી આપે એવી લાગણીઓને ઉત્તેજીત કરવી, આ ઉત્તેજન આપવું. કેટલાક મોટી ઉંમરના માણસોમા પણ બાલ્યાવસ્થાથી બૂરી આદત પડી ગયેલી હોય છે કે પોતાને જે વાત અયોગ્ય લાગતી હોય, અયોગ્ય હોય, હૃદય જરાપણ તે તરફ લાગણી ધરાવતું ન હોય તથાપિ 'સામાને ખોટું લાગશે' તેથી અથવા પોતાની લાગણીઓમાં હિમ્મત દબાઈ ગયેલી હોવાથી અસત્ય વાતને પણ ટેકો આપે છે-પોષણ આપે છે અથવા તેનો નિષેધ કરી શકતા નથી.

બોલવામાં વિવેક વધારવા માટે માબાપોએ પણ છોકરાં-ઓને બહુ આદરથી બોલાવવાં, બહુવચનથી-આવો જાઓ. કેમ છો? વિગેરે શબ્દોથી બોલાવવા. આ ટેવથી છોકરાંઓ

બીજા પ્રત્યે અનુકરણ કરતાં શીખશે. પણ માબાપો કે કુટુંબમાં જ તોછડાઇથી બોલાવવાની ટેવ પડી હશે, બીજાનો તિરસ્કાર કરવાની કે કોઈની નિંદા, કુથલી કરવાની ટેવ પડી હશે, જુઠું બોલવાની, ગાળો ભાંડવાની ટેવ હશે તો તેનાં છોકરાંઓ તેમનાથી સુધરે એ વાત સ્વપ્ને પણ સાચી માનવા જેવી નથી.

કેટલાક સુરત જેવા શહેરમાં બાપ પણ છોકરાને કે ભાઈ ભાઇને આપસમાં સાળો કહીને સેજસાજની વાતમાં ભાંડે છે. માતાઓ છોકરીઓને રાંડ, વાંઝણી, મૂઈ છોકરાઓને નખોદીઆ, વાંઝીયા, સાળા ઈત્યાદિ ખરાબ અને જેના અર્થનો વિચાર કરતાં પોતાના વ્હાલા બાળક બાળકીઓના હકમાં જ નુકશાન કરતા શબ્દો વાપરતા અચકાતા નથી, તેઓ આ પોતાની નઠારી ટેવ સુધાર્યા–વિના બાળકોને કેમ સુધારી શકે ? એ વાત વિચારવા જેવી છે.

માની સોડમાંથી બહાર નીકળ્યા બાદ છોકરાને સુધારવાને તેના પિતાએ જેટલી કાળજી રાખવી ઘટે છે તેટલી કાળજી છોકરીને સુધારવા માટે માતાએ પણ રાખવાની જરૂર છે.

સારી રીતે વાંચતાં, લખતાં, ગણિત, હિસાબ, નામા, લેખાં, સંસ્કૃત, પ્રાકૃતાદિનું જ્ઞાન છોકરાની માફક છોકરીઓને પણ આપવાનું છે. અને ત્યાર પછી ગૃહવ્યવહારને યોગ્ય રાંધવા, દળવા, ખાંડવા, ગૂંથવા ભરવા, ઈત્યાદિ સ્ત્રીવર્ગને તરતની જરૂરીયાતની તમામ તાલીમ માતા તરફથી છોકરીને મળવી જોઇએ.

છોકરાંઓને માટે વ્યવહાર કુશળ કરી પોતાની મેળે જાતમહેનતથી કમાઈ કરી શકે, પોતાના કુટુંબનું પોષણ ઘણી સહેલાઇથી કરી શકે ત્યાં સુધીની, જમાનાને અનુસરતી. તેની ઈચ્છાને લાયકની અને તેના બુદ્ધિબળ તથા શરીરબળને. યોગ્ય કેળવણી પિતાએ આપવા; અપાવવા પ્રયત્ન કરવો,

આ પ્રસંગે પોતાના દેશાભિમાનનું, જાત્યભિમાનનું, ગૌરવ તેના હૃદય પ્રદેશમાં સ્ફુરે તેવા વિચારશક્તિના તણખાઓ તેની બુદ્ધિના પ્રદેશમાં ફેંકવા. જે તણખાઓ આગળ ચાલતા. શક્તિ ખીલતાં સ્વદેશ પ્રેમ, સ્વજાતિ પ્રેમ, સ્વધર્મ પ્રેમ વિગેરેની જ્વાલાઓના રૂપમાં પ્રગટી, પરોપકાર લાયક માનવોના હૃદયમાં રહેલી નિર્બળતાની ઠંડી દૂર કરી સર્વને આશ્વાસન આપે અર્થાત્ શાંતિ પ્રગટ કરાવે. પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવા માટે તત્પર બનાવે.

આટલી સ્થિતિએ પુત્રને લાવી મૂકતાં માતા પિતાઓનું કર્તવ્ય ઘણે ભાગે પૂર્ણ થાય છે. તેમ જ પુત્રીને ભણાવી, ગણાવી વ્યવહારકુશલ, સુશીલ સદાચારી અને વર લાયક બનાવતાં તે તરફનું કર્તવ્ય પણ ઘણે ભાગે સમાપ્ત થાય છે.

કેટલીક હર્ષઘેલી, માનઘેલી, ગર્વઘેલી, અજ્ઞાનઘેલી, માતાઓ પોતાના નાની ઉમરના બાળકો કે જેઓ હજી વ્યવહાર શું છે? દુનિયા શું છે? લગ્ન શું છે? કર્તવ્ય શું છે? ઇત્યાદિનું જેને ભાન નથી તેવા બાળક બાળકીઓને પરણાવવાનો લ્હાવો લેવા નિમિત્તે લાકડે માકડું વળગાડી આપવાની માફક બાલ્યાવસ્થામાં અરે કહો કે કેવલ નિર્દોષ

અજ્ઞાનાવસ્થામાં પુત્ર, પુત્રીઓને પરણાવી દે છે! કેટલાકના તો ઘોડીયામાં સૂતા હોય ત્યાં વેવિશાળ કે લગ્ન કરવામાં આવે છે! આવા અજ્ઞાન બાળકોને જ્યારે પોતાની ફરજનું ભાન થાય છે ત્યારે કાંતો વર મૂર્ખ કે રોગી યા તો વિવિધ પ્રકારનાં દૂષણોવાળો હોય છે. અને કાંતો સ્ત્રી અજ્ઞાન, ભાવથી લૂખી, શુષ્ક, પ્રેમ વિનાની, ખોડ ખાંપણવાળી, મૂર્ખ કે દુર્ગુણી હોય છે તેથી આપસમાં સ્નેહ બંધાતો નથી, તેમ ન્યાત જાતના બંધનો પ્રમાણે એક બીજાઓને છોડીને કોઈ બીજા સાથે લગ્નના સંબંધથી જોડાવાતું નથી. પરિણામે જીવન ક્લેશમય નિવડે છે, અનિચ્છાએ વ્યવહાર ચલાવવો પડે છે પણ તે ઉપરનો જ. વળી કદાચ રોગાદિ કારણે પતિના દેહનો વિયોગ થયો તો લગ્ન શું છે તે સમજવા પહેલા વિધવાશ્રમ સ્વીકારવો પડે છે. આવા સેંકડો કજો-ડાંઓ અત્યારે આ દેશમાં વિદ્યમાન છે કે જેઓ પોતાના આ લગ્ન સંબંધ જોડનાર માતાપિતાઓના કામને ધિક્કારે છે, અને કળકળતા હૃદયે જન્મપર્યંત શ્રાપ આપે છે, આવા અજ્ઞાનતા ભરેલા વ્યવહારનો જો તે માતાપિતાઓ યા જ્ઞાતિ જાતિના આગેવાનો ત્યાગ નહિ કરે યા તો તેમાં સુધારો વધારો નહિ કરે તો થોડા જ વર્ષમાં એવો પ્રસંગ અનુ-ભવવાની તેમને ફરજ પડશે કે, માતાપિતાઓએ કેળવણી આપી બાળકોને તયાર કરવા અને ત્યારપછી તેઓના લગ્નને માટે તેમને માથે જ ફરજ રહેવા દઇ પોતે તે કામ ઉપરથી પોતાના હાથ ઉઠાવી લેવા અર્થાત્ મોટી ઉંમરના પુત્ર પુત્રીઓ પોતાને માટે પતિ પત્નીઓને પસંદ કરીને પરણશે અને

ચાલુ લગ્ન કરવાનો કોંટ્રાકટ જે માતાપિતાએ માથે લીધો છે તેમાંથી તેમણે પોતાનું રાજીનામું આપવું પડશે.

આ સાથે એક કરતા અધિક સ્ત્રીઓ કરવાનો અને તેના સબબે કેટલાકોને જીવન પર્યંત કુંવારી જિંદગી ગાળવાના પ્રસંગો અત્યારે અનેક જ્ઞાતિઓમાં દેખાય છે તેને માટે પણ તે કુંવારા યુવાનીઆઓ વિચાર કર્યા વિના રહેશે નહિ.

સાસુઓની વહુ પ્રત્યે ફરજ.

સાસુઓએ પોતાની પુત્રવધૂને પોતાની પુત્રી સમાન સમજીને તેની સાથે વર્તન કરવું. શરૂઆતમાં નવીન ઘરમાં અણમાહીતગાર વહુએ અનેક ભૂલો કરવાનો સંભવ છે તે સર્વ દરગુજર કરતા શીખવું અને પ્રસંગે મીઠા શબ્દોમાં શિખામણ આપીને ધીમે ધીમે તેની ભૂલો સુધારવા પ્રયત્ન કરવો. મોટા નાનાની મર્યાદા રાખતાં શીખવવું. ઘેર આવેલાઓની માવજત કરવાનું સમજાવવું સાધુ સંતોનું સન્માન કરવાનું બતાવવું, સુવા બેસવાની, નાહાવા ધોવાની પેસાબ પાણી કરવાનાં સ્થાનોની શરુઆતમાં ગોઠવણ કરી આપવી યા બતાવવા, નહિતર શરમમાં રહેતાં શરીરમાં રોગ થવાનો અથવા મર્યાદા મૂકવાનો પ્રસંગ આવે છે. વસ્ત્ર ઘરેણાં વિગેરેથી યોગ્ય રીતે વહુનો સત્કાર કરવો. પ્રેમભરી તથા અનુકૂળ લાગણીઓવડે સાસુએ વહુનું મન પોતાને સ્વાધીન કરવું જેથી કુટુંબમાં ભેદ પાડવાનો, જુદા થવાનો કે કલેશ કરવાનો પ્રસંગ ન આવે. સર્વ પુત્રોની સ્ત્રીઓ પ્રત્યે સરખો ભાવ રાખવો અને પોતાની પુત્રી કરતાં પણ વહુને અધિક

ગણુવી. આ વર્તનથી વહુ સાસુને માતા સમાન લેખે તેમાં શી નવાઈ? અને ઘરમાં સંપ બન્યો રહે તેમાં આશ્ચર્ય શું?

વહુઓનો સાસુ તથા કુટુંબો પ્રત્યે ધર્મ.

નવીન વધુએ સાસુને પોતાની માતા સમાન ગણુવી, તેમની આજ્ઞામાં રહેવુ, તેમની રજા સિવાય કે પૂછ્યા સિવાય કોઇને ઘેર જવું નહિ ઘરનાં બનતા બનાવોની બહાર વાતો ન કરવી. બધા સૂતા પછી સૂવું, સર્વથી વહેલા ઉઠવું, ઘરના કાર્યો ઘણા ઉમંગથી કરવા, નણંદ, જેઠાણી આદિને પ્રેમથી ચાહવા, તેમના અવર્ણવાદ ન બોલવા, સર્વને જમાડીને જમવું, અથવા સાથે બેસીને જમવું, સસરાના ઘરની વાતો પીયર જઇને ન કરવી. નહિતર અન્યોન્ય વિરોધનાં બીજ વવાય છે. કલેશ ન કરવો. સંતોષ રાખવો, વિધવા, દુઃખી નણંદ આદિ હોય તો તેમને મદદ કરવી. કોઇ જાતની સ્પર્ધા કે ઈર્ષા ન કરવી, પોતાનો પતિ કમાતો હોય તોપણ ગર્વ ન કરવો, કોણ જાણે કોના પુન્યનું સર્વે ખાય છે? વસ્ત્ર અને ઘરેણાં માટે કલેશ ન કરવો. જુદા થવાની કદીપણ પતિને સલાહ ન આપવી, નરમ, ગરમ થતાં સમુદાયમાં એક બીજાએ મદદગાર થાય છે. કોણ જાણે છે કે જુદાં થયા પછી સુખી જ રહેશો કે નિરોગી જ હશો? દિયર, જેઠ કે દેરાણી, જેઠાણી સાથે પણ કદી વાદવિવાદ કે કલેશ ન કરવો, દરગુજર કરતા શીખવું, સહનશીલતા વધારવી, પરોપકાર કરીને કે બીજાને મદદ કરીને ખુશી થવું, મેણાં, ટોણાં મારવાં નહિ, નજીવી વાતને મોટું રૂપ આપી ભાઇ ભાઇ-

ઓનાં દીલ ઉશ્કેરી એક બીજાઓની પ્રીતિ તોડવાનો કદી પણ પ્રયત્ન ન કરવો.

ભાઈઓએ પણ ઉદાર દીલ રાખી થોડું કમાવનારની અવગણના ન કરતાં તેઓને પણ આગળ વધારવા પ્રયત્ન કરવો. અને ખોરાક, વસ્ત્રાદિમાં સર્વ ભાઈઓએ એક સરખું જ ખરચ રાખવું. કદાચ નાની ઉંમરના બંધુઓ ઓછું કમાતા કે વધારે ખરચ કરતા હોય કે વસ્ત્રાદિ કિંમતી પહેરતા હોય તો પણ તેમાં પોતાની જ આબરૂમાં વધારો થાય છે એમ માની ઉદારતા વાપરી દરગુજર કરતા રહેવું.

સ્ત્રીઓનો પતિપ્રત્યે ધર્મ.

સ્ત્રીઓએ નિરંતર પવિત્ર રહેવું, પતિ સિવાય કોઇ તરફ પતિ તરફના સ્નેહની દૃષ્ટિથી જોવું નહિ, પવિત્ર પ્રેમ માટે તો આ સર્વ જગતપર ભલમનસાઈ વાપરવાની છૂટ છે. પતિની સેવામાં હાજર રહેવું. ભોજન, પાનાદિ સર્વ સામગ્રીઓ વખતસર હાજર કરવી. નોકરી ઉપરથી કામ ઉપરથી, દુકાન વ્યવહાર ઉપરથી કે રાજ્યતંત્રના વ્યવહારથી પતિ ઘેર આવતાં અરસપરસના, સાસુવહુના, નણંદ ભોજાઈના, દેરાણી જેઠાણીના કે તેવા જ બીજા કલેશ અને કંટાળા ભરેલા વિચારો જણાવી તેના મજગને ઉશ્કેરવું નહિ. કે અશાંતિ ઉત્પન્ન ન કરવી. વળી પોતાને કાંઇ પણ જરૂરીયાતની વાતો કહેવાની હોય તો તે ભોજન કર્યા બાદ શાંતિથી કહેવી, પણ ભોજન કરતી વખતે કલેશ કરવો નહિ કે તેવી વાતો કહીને ભોજનને

વિષરૂપ બનાવવું નહિ. ભોજન કરતાં જો મગજ ઉશ્કેરાઇ જાય છે તો તે ભોજન વિષપણે પરિણમી શરીરમાં વિવિધ પ્રકારના રોગો ઉત્પન્ન કરે છે.

પતિના જમ્યા પછી જમવું કે તેની મરજી હોય તો સાથે જમવું. પતિનું મન કેમ આનંદમાં રહે તેમ વર્તન કરવું. તેનાથી કોઈ વાત છુપાવવી નહિ. સ્ત્રીએ પતિની આવક ઉપર વિચાર કરીને જ ઘરનું ખરચ વધારવું કે ઘટાડવું.

બનતા પ્રયત્ને સ્ત્રીએ જાતે જ પતિને સ્નાન કરાવવું, વસ્ત્રો આપવાં, ભોજન તૈયાર કરવું અને જમાડવું. શય્યા પાથરી આપવી, અને સેવા કરવી. પૈસાપાત્રને ઘેર કે રાજા રજવાડામાં દાસ, દાસીઓની કાંઈ ખોટ હોતી નથી છતાં પણ સ્ત્રીઓએ પતિની સેવા પ્રમુખ પોતાને કરવાના કામ બીજાને સોંપવા નહીં જે સ્ત્રી પતિ સેવાના કામ બીજાને સોંપે છે તે સ્ત્રી પોતા ઉપર પોતાના પતિનો પૂર્ણ પ્રેમ મેળવી શકતી નથી. નોકરનું કામ નોકર કરે છે. ભલે તેઓ ઘરની માલીક સ્ત્રીથી વધારે કામ કરે પણ પ્રેમ અને નોકરી સરખી હોતી જ નથી. જેવી પોતાની પતિ પ્રત્યેની લાગણી હોય છે તેટલો જ પ્રેમ તે સ્ત્રી પોતાના પતિ તરફથી મેળવી શકે છે.

દુઃખ કે વિપત્તિના પ્રસંગમાં સ્ત્રીએ પતિનો કદી પણ ત્યાગ ન કરવો. ખરી કસોટીનો તેજ વખત છે આવા પ્રસંગે સ્વાર્થી બની સ્ત્રી પોતાના સુખ માટે પતિને મૂકી પીયર

કે બીજે સ્થળે જુદી રહે છે. તો તે સ્ત્રી પોતાના પતિનો પ્રેમ મેળવી શકતી જ નથી.

રોગના પ્રસંગે સ્ત્રીએ જાતે જ પતિની સેવા કરવી. કોઇ બીજી સ્ત્રીને તેની સેવાના સમાગમમાં, રોગી પતિની માવજત કરવા દેવામાં પોતાની છતી શક્તિએ દાખલ થવા ન દેવી. નહિતર તે સ્ત્રીના સૌભાગ્યમાં વિભાગ પાડયા વિના ભાગ્યે જ રહે છે. ખરી રીતે વિપત્તિ કે દુઃખના પ્રસંગે મદદ કરનાર તરફ દીલ ખેંચાયા સિવાય રહેતું નથી, અને ખરા અણિના પ્રસંગે મદદ ન કરનાર તરફ દીલ તૂટ્યા સિવાય પણ રહેતું નથી.

દિલગીરીના વખતમાં પોતાના ડહાપણનો ઉપયોગ કરી પતિને દિલાસો આપવો. ખોટા ખર્ચામાં પતિને ઉતારવો નહિ, ઘરની, નોકર-ચાકરની, પશુઓની, સ્ત્રીએ જાતે દેખરેખ અને સાર સંભાળ કરવી.

પતિના સૂવા પછી સુવું અને ઉઠવા પહેલાં ઉઠવું. પતિના મિત્રોની હૈયાતિમાં સારી સારસંભાળ કરવી, પતિ બહાર જવા પછી તેની સાથે ઠઠ્ઠા મશ્કરી કદી પણ ન કરવાં, તેમ કરતાં તેનું પરિણામ પોતાના ગેરલાભમાં શોકદાયક આવે છે.

વાસનાને કાબુમાં રાખવી. શરીર સાચવતા શીખવું. શરીરની મજબૂતાઇ વધે માટે બહુ નિયમિત રહેવું, પતિની સામા કદી પણ ન થવું. પોતાનો પતિ કદાચ અકારણ ગુસ્સો કરે તો વખત જોઈ મૌન રહેવું અને તે ખુશીમજામાં

હોય તે વેળાએ ખરી હકીકત કે ખરો આશય બતાવી તેની ભૂલ સમજાવીને સુધરાવવી, પણ તેજ વખતે સામા બોલી કલેશ ન કરવો. કોઈની કહેલી વાત પર લક્ષ ન આપતા જાતે તપાસ કરી પછી જ તે વિષે પતિનો ખુલાસો માંગવો. કોઇ પ્રસંગે ઈસારાથી ભૂલ બતાવવી પણ તેનો અંત ન લેવો પતિના સુખી દિવસોમાં આનંદ કરવો. દુઃખી દિવસોમાં મદદગાર થવું. આમ જીવન ગુજારનાર પતિ પત્નીના ગૃહ-વ્યવહાર સુખમય નિવડે છે.

પતિની પત્ની પ્રત્યેની ફરજ.

ઘણી વખત બુદ્ધિમાન સ્ત્રીઓ વ્યવહાર પ્રસંગમાં પતિને મહાન મદદગાર થાય છે. ન્યાય માર્ગને મૂકીને અન્યાયમાં પ્રવૃત્તિ કરનારને સન્માર્ગમાં જોડે છે અને ધર્મથી પતિત થતા પતિને પ્રેમની અનહદ લાગણીથી મયણા સુંદરીની માફક ધર્મમાં પણ યોજે છે.

પણ આ સર્વ ડહાપણ, બુદ્ધિ, ચાતુર્ય જો તે સ્ત્રીઓને સારી રીતે કેળવવામાં આવે છે તો જ તેનામાં સ્ફુરી આવે છે કેળવવાનો અર્થ એવો નથી થતો કે મોટી મોટી પરીક્ષા-ઓમાં પાસ કરાવવી. બી. એ. અને એમ. એ.ના ચાંદો અપાવવા

નીતિમય જીવન સાથે સાત્ત્વિક અને રસમય આર્દ્રતા-વાળુ મનોબળ કેળવવામાં નથી આવતું ત્યાં સુધી ઉપર કહેલી સૂકી કે લુખી બાહ્યાડંબરવાળી કેળવણી વિકારી, એ-

પરવાઇવાળી અને ધિક્કાર યોગ્ય આચરણવાળી નિવડે તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી.

પતિની ખરી ફરજ એ છે કે પ્રથમ સ્રીને યોગ્ય રીતે લખી, વાંચી જાણે તેવી કેળવણી અપાવવી. નીતિમય જીવનને પોષણ મળે માટે તેવા ઉત્તમ સદાચરણવાળી અને પ્રૌઢ વિચારવાળી સુશીલ સ્રીઓની સોબત મેળવી અપાવવી, અથવા તેવી સોબતમાં લાંબો વખત રહી શકે તેવી સગવડ કરી આપવી. નીતિના તથા ગૃહવ્યવહારને ઉપયોગી પુસ્તકો વંચાવવા. પ્રસંગે પ્રસંગે સ્રીના ધર્મો પોતે સમજાવવા અને તેના ઉપર છાપ પડે એવા પૂજ્ય વર્ગ પાસે હિત શિખામણો અપાવવી.

વ્યવહારનાં સાધનો બધાં પૂરાં પાડવા. જરૂરી પ્રસંગે અને પોતે ગામ બહાર ગયા હોય તેવા પ્રસંગે ઘેર કોઇ મહેમાન, પરોણાઓ આવે. અગર કોઈ અતિથિ, સાધુ–સંત આવે તે વખતે તેમની સગવડ કરી આપવા ખાતર અમુક પૈસા આપી રાખવા અથવા તેવી સગવડતાનું સાધન બતાવી આપવું,

ઘેર કોઇ આવ્યા ગયાની ખબર રાખવાનું, જમાડવાનું પરોણાગત કરવાનું કામ બાઇઓનું છે અને તે યોગ્ય સામગ્રી વિના થઇ શકતું નથી.

ઘરના માણસો, નોકરો ચાકર વિગેરેની જરૂરીયાતની સગવડો પણ તેણે જ કરવાની છે.

ઘરમાં રહેલાં પશુઓ તેના ખોરાક, પાણી, રહેવાના સ્થાને તેની આવક અને તેના ઉપયોગ એ સર્વ સ્રીઓને કરવાના છે.

તેમાં જરૂરીયાત પ્રમાણે બીજાની મદદ લેવી કે પતિની સલાહ લેવી તે જરૂરની છે. તથાપિ તેનું ઉપરીપણું તો સ્ત્રીઓનું જ છે.

પતિએ નિરંતર એક પત્નીવ્રત પાળવું. અને પોતાની સ્ત્રી સિવાય અન્ય સ્ત્રી તરફ જરાપણુ વિકારી દૃષ્ટિ ન કરવી.

દેશના રીવાજ પ્રમાણે પુત્રાદિ સંતતિ માટે બીજી સ્ત્રી કરવી પડે તો પહેલી સ્ત્રીની રજાથી જ કરવી. ઘરમાં કલેશ ન થાય માટે તેની પ્રથમ સંમતિ મેળવવી બનતા સુધી તે પહેલી સ્ત્રીને જ આગેવાન કરી લગ્ન કરવું, લગ્ન થયા પછી પણ પ્રથમની સ્ત્રીને જ મોટી ગણીને ઘરના કામકાજમાં પ્રથમ તેને ભાગ આપવો, તેની સલાહ લેવી, અને આગેવાનીપણાના સર્વ હકો પ્રથમ સ્ત્રીને જ મળવા–આપવા જોઇએ.

પ્રથમ સ્ત્રીએ પણ બીજી સ્ત્રીને પોતાની બહેન તુલ્ય ગણવી અને તેને મદદગાર થવું. પોતાની મોટાઇના પ્રમાણમાં સારું વસ્ત્ર, ઘરેણું અને ચીજ પોતાને હાથે જ તેને બહુ લાગણીથી આપવી. અને કોઈપણ દિવસ કલેશ ન થાય તેમ વર્તન કરવું.

પતિને પણ સંતોષી રાખવાની જરૂર છે કે તેણે બનતાં સુધી બીજી સ્ત્રી પરણવાનો વિચાર ન જ કરવો પડે. પુત્રાદિ સંતતિ માટે સર્વત્ર ભાગ્યની મુખ્યતા છે એટલે આ બ્હાને સ્ત્રીને છેહ ન આપવો, એકલી ન રાખવી, તદ્દન સ્વતંત્ર ન કરવી તેમ બંધિખાના જેવી સ્થિતિમાં પણ ન મૂકવી તેના ઉપર અવિશ્વાસ ન કરવો તેમ વિશ્વાસ પણ તેની યોગ્યતા

જેટલો રાખવો. પોતે કમાવા શીખે અને પોતા સિવાય બીજાઓનું પોષણ કરવાનું બળ આવે ત્યાર પછી જ પુરુષે લગ્ન કરવું, તે સિવાય તેના બાપની કમાઈ પર તાગડધિન્ના કરનારા સાથે પોતાની બહેન કે પુત્રીનું કદી લગ્ન કરવું નહિ કારણ લક્ષ્મી તો આજ છે ને કાલે ચાલી જશે પણ તે પોતાની મેળે કમાણી કરી શકે તેવો બુદ્ધિમાન પુરુષ હશે તો પોતાને આશ્રયે રહેલાનો ગમે તે પ્રકારે પણ નિર્વાહ કરશે. નહિતર ભૂખ્યે મરવાનો પ્રસંગ આવવાનો.

જેમ પતિએ પોતાની સ્ત્રીને વ્યવહાર ઉપયોગી બનાવવાની તેમ પરમાર્થમાં ઉપયોગી થાય તેવી પણ કેળવણી આપવાની છે.

ધર્મના કાર્યમાં પણ કલાક બે કલાક સગવડતા અને અનુકૂળતાના પ્રમાણમાં તેના વખતનો ઉપયોગ થાય તો તે વધારે હિતકારી છે.

સુશીલ, સદાચારી, સાત્ત્વિક પ્રકૃતિવાળી અને ધર્માત્મા સ્ત્રી એ ઘરની એક દેવી સમાન છે. તે સ્ત્રી પોતાના તેજસ્વી પ્રકાશનાં બીજો પોતાના પરિવારમાં નાખ્યા સિવાય રહેશે નહિ. અને તેને લઈને વંશ પરંપરાનો પરિવાર ઘણો જ સદાચારી થાય છે. આ કોઈ જેવો તેવો ફાયદો નથી.

સ્ત્રીઓએ પોતાના બાળકોને ગુરુના દર્શને તથા દેવનાં દર્શને જતી વખતે સાથે તેડી જવા. કારણ તેથી કાળાંતરે તેઓ ધર્મને ભૂલતા નથી. ધર્મના સંસ્કારો કાળાંતરે તેનામાં પ્રગટ થાય છે સંતતિને સન્માર્ગે ચડાવવાનો માબાપને માટે આ ઘણો સહેલો માર્ગ છે.

જરૂરીયાતનાં કામો માટેની હાજતો પૂરી પાડવામાં પતિએ પત્નીને પૂરતી મદદ આપવી. લગ્ન પછીથી તે મરણ પર્યંત પતિએ પત્નીની જરૂરીયાતો પુરી પાડવા તૈયાર રહેવું, ટુંકામાં વ્યવહાર ઉપયોગી અને પરમાર્થપરાયણ કરી આપી, શાંતિમાં તેનું જીવન વ્યતીત થાય અને છેવટનો પ્રેમી હૃદયે શાંતિભર્યો આશીર્વાદ આપી પત્ની પરલોકમાં જાય, આટલી ફરજ પતિની પત્ની પ્રત્યેની છે.

છોકરાંઓની માબાપ પ્રત્યેની ફરજ.

જેમણે નવ માસ ગર્ભમાં રાખી, પાળી પોષી, ભીનામાંથી સૂકામાં સુવાડી, ટાઢ તાપ સહન કરી વિવિધ પ્રકારની કેળવણી આપી, વ્યવહારિક જીવન સુખમય કરી શકાય તે માટે પૂરતી કાળજી રાખી, સર્વ વ્યવહારમાં કુશળ બનાવી લગ્નની ગાંઠથી જોડાવી આપી, મનુષ્યપણાને યોગ્ય બનાવ્યા તૈયાર કર્યા તે માબાપોના ઉપકારનો બદલો એવો કોણ કૃતઘ્ન નિષ્ઠુર હૃદયનો છે કે ભૂલી જાય!

છોકરાઓએ માબાપનું વચન કદી ઉલ્લંઘન ન કરવું તેમના પર સાચો પ્રેમ રાખવો. તેઓ કેમ સુખી થાય તેને માટે નિરંતર કાળજી રાખવી. ખાવા પીવા, પહેરવા ઓઢવા, સુવા બેસવા, હરવા ફરવા ઈત્યાદિની બધી સગવડો કરી આપવી.

મોટી ઉમ્મરનાં માતાપિતાઓને છોકરાઓએ વિશ્રાંતિ આપવી. તેમના હૃદયો જરાપણ ન દુઃખાય તે માટે પુરતી કાળજી રાખવી. સેવામાં, નોકર, ચાકરો આપવાં તથા પોતે

જાતે તેમની સેવા ચાકરી. સ્ત્રી આદિ પરિવારને તેમની સેવામાં રોકવા, વૃદ્ધ, ગ્લાન અને અશક્ત માતાપિતાની વારંવાર સંભાળ રાખવી.

સવારમાં ઉઠી તેમને નમસ્કાર કરવો કોઇ કાર્યનો આરંભ કરવા પહેલાં તેમની સલાહ લેવી અને યોગ્ય રીતે તેનો સ્વીકાર કરવો-અમલ કરવો.

તીર્થાટન કરવાની ઈચ્છા હોય તો તીર્થાટન કરાવવું મહાન પુરુષોના સમાગમો મેળવી આપવા અને છેવટનું જીવન ધર્મપરાયણ કરી દે તેવી અનુકૂળતાઓ કરી આપવી.

માતા પિતાની ભક્તિ માટે ભગવાન મહાવીરદેવનો દાખલો ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે. ગર્ભમાં આવ્યા પછી 'મારા ચાલવાથી માતાને પીડા ન થાય તોઠીક' આ આશયથી ગર્ભમાં જ રહ્યા હતા અને જાણ્યું કે મારા ન ચાલવાથી માતાને અનિષ્ટ શંકા થઈ કે તરત જ હલન ચલન શરૂ રાખ્યું. કારણુ માતાને તે ઈષ્ટ હતું.

ગર્ભમાં જ પ્રતિજ્ઞા કરી કે મારા જન્મ થયા પહેલાં માતાનો આટલો સ્નેહ મારા પરે છે તો જન્મ્યા પછી કેટલો થશે? વળી જો તેમની હૈયાતિમાં હું ચારિત્ર લઈશ તો તેમને દુઃખનો પાર નહિ રહે એમ ધારી તેમની હૈયાતિમાં દિક્ષા પણ ન સ્વીકારવાનો નિયમ લીધો. આ કેટલી બધી ભક્તિ? ભક્તિની અવધિ!

ઠાણુંગમાં "પણ તે પ્રભુએ કહ્યું છે કે માતા પિતાના ઉપકારનો બદલો ખંભે બેસારી અડસઠ તીર્થોમાં ફેરવો તો

પણ ન વળી શકે. નિરંતર સારું ભોજન આપો અને જીવન પર્યંત પાળો તો પણ તેના ઉપકારનો બદલો ન વળી શકે, પણ તેને વીતરાગ પ્રભુના કથન કરેલ ધર્મમાં જોડી આપો તો જ બદલો વળી શકે.”

અત્યારના મનુષ્યોમાંથી કેટલાક માતાપિતાની ભક્તિથી પરાઙ્મુખ થયેલાઓ, સ્ત્રી પરણી લાવ્યા બાદ જુદા થનારાઓ, પરાધિન થયેલા માતાપિતાના ભોજન માટે ભાઇઓમાં પરસ્પર વારા કરી ભોજન કરાવનારાઓએ મહાવીર દેવના અનુભવમાંથી કાંઇક અનુકરણ કરવા ધ્યાન આપવું જોઇએ.

જે સ્ત્રી કોને ઘેર ઉત્પન્ન થયેલી, અને જ્યાં પૈસા લેવાય ત્યાં કહો કે ખરીદ કરીને વેચાતી લાવેલી સ્ત્રી તેઓના કલેશને લઈ ઘરમાં વૈભવ માણે અને વ્હાલી જન્મદાતા માતાના વારા! ભોજન કરવા માટે વારા! ધિક્કાર છે આવા નરપશુઓને! હજાર વાર ધિક્કાર છે! હૃદયની લાગણીથી ઉછેરનારી, સ્તનપાન કરાવનારી જેનાં દુધથી પોષણ પામેલા, અરે જેના રક્તબીજમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાઓ, તે માતા અત્યારે વૃદ્ધ થવાથી, પતિહીન થવાથી, નિરાધાર થયેલી માતાઓનું અપમાન! તેના ભોજન માટે વારા કરનારાઓ શરમ છે, તમને શરમ છે! આવા નરપશુઓને જન્મ ન જ આપ્યો હોત તો ઠીક હતું. આવી રીતે પરોપકાર કરનાર માતા પિતા તરફ, પુત્ર તરફથી ચલાવાતી આ ગેરવર્તણુંકનો બદલો શું તેના પોતાના છોકરાઓ તરફથી તેને નહિ મળે? અવશ્ય મળશે જ.

વહુ અને છોકરાઓ આનુ અનુકરણ કરશે જ અને એક વખત આવા કૃતઘ્નોને પણ તેવો વખત આવશે જ.

આવા નરાધમો પ્રત્યે તે માતાના આશીર્વાદને બદલે કળકળતા શ્રાપ જ ઉતારવાના.

ઉત્તમ પુરુષો માતાપિતાને તીર્થરૂપ સમજી તેની સેવા કરે છે, પશુઓ સ્તનપાન કરવા સુધી મર્યાદા સાચવે છે. મધ્યમ પુરુષો ઘરના કામકાજ કરે ત્યાં સુધી માતાપિતાની દરકાર કરે છે અને અધમ પુરુષો સ્ત્રીનો લાભ થતાં જ તેનાથી જુદા પડે છે. આવા અધમ આચરણનો ત્યાગ કરી ઉત્તમ પુરુષોનું અનુકરણ કરવું.

સાત ક્ષેત્ર

દ્રવ્યનો સદુપયોગ

ગૃહસ્થોએ પોતાની ન્યાયથી પેદા કરેલ મીલકતમાંથી શક્તિ અનુસારે સારે માર્ગે ખરચ કરવો. જે વાર્ષિક કમાણી આવતી હોય તેમાંથી સેંકડે પાંચ કે દશ ટકા જેટલો ભાગ ધર્માદા ખાતે બહાર કાઢવો. અને જ્યાં જેટલી જરૂરીયાત હોય ત્યાં તેનો ઉપયોગ કરવો.

છળ, પ્રપંચ, વિશ્વાસઘાત કે ચોરી, ઠગાઈ કરીને ધન મેળવી ખરચ કરવાની ઇચ્છા ન કરવી વિવિધ પ્રકારના આરંભો કરી ધર્મધ્યાનને એક બાજુ મૂકી, લોકોને રંજાડીને, ગરીબોને રીબાવીને, ઓછું વધતું આપી કે લઇ પૈસો પેદા કરી ધર્મ માર્ગે પૈસો ખરચવો તેના કરતાં શક્તિ ન

હોય તો કાંઈપણ અન્યાય ન કરવો તે વધારે ઉત્તમ છે. અન્યાય અને આરંભથી પૈસો મેળવી ધર્માદો કરવો તે તો માથું ફોડી શીરો ખાવા જેવું અથવા લુગડાં કાદવમાં બોળી ધોવા જેવું છે.

સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા, દેરાસર, પ્રતિમા અને જ્ઞાન આ સાત ક્ષેત્ર છે; તેમાં પોતાના પૈસાનો ઉપયોગ કરવો તે ઉત્તમ પાત્રમાં—સારા ક્ષેત્રમાં અનાજ વાવવાની માફક ફળદાયક છે.

સાધુ–સાધ્વીજી.

તેમને ભણાવવામાં, તેમની શારીરિક પ્રકૃતિ અનુકૂળ ન હોય તો ઔષધ ઉપચાર કરાવવામાં મદદ કરવી, તેમના સંયમનો નિર્વાહ થાય તેવી રીતે ખપે તેવી જરૂરીયાતો પૂરી પાડવામાં પૈસાનો ઉપયોગ કરવો. આ ક્ષેત્રો પરમ ઉપગારી છે તેમના જ્ઞાન ધ્યાનનો લાભ તેઓ પોતાના આશ્રિતોને આપે છે. એટલે તેમની ચડતીમાં તમારી પોતાની ચડતીનો આધાર રહેલો છે. કૂવામાં હશે તો અવાડામાં આવશે આ દૃષ્ટાંતે તે વર્ગ જ્ઞાન ધ્યાનમાં આગળ ચડેલો હશે તો ગૃહસ્થોને તે ધર્મોપદેશ દ્વારા વધારે આગળ ખેંચી શકશે. સમાજ અને કોમમાં સુધારો કરશે અને શ્રાવક વર્ગમાં નવું જીવન તે રેડશે. આ સ્થિતિએ તેઓ પહોંચે તેટલે દરજ્જે તેમને કેળવવામાં પહેલાં મદદગાર થવાની જરૂર છે. વૃક્ષ વાવીને સાર સંભાળથી ઉછેર્યા પછીથી જ તેના મીઠાં ફળ ખાવાની આશા રાખવી.

કદાચ તત્કાળ ફળ તે આપે તેવા ન પણ હોય અને તમને તેનાથી ફળ મેળવવાનો પ્રસંગ ન પણ આવે તો પણ તે સાધુ સાધ્વીરૂપ વૃક્ષને ઘણી સંભાળપૂર્વક ઉપયોગી રીતે પાણી સિંચતા જ રહેવું કે જેથી કળાંતરે તમને નહિ તો તમારા વારસદારોને પણ તેના મીઠાં ફળો ખાવાનો પ્રસંગ મળશે. પણ સ્વાર્થી થઇને તે ઝાડને પાણી પાવું બંધ કરી ઉખેડી કે સુકવી નાંખશો તો તમે અને તમારો પરિવાર કાયમને માટે તેના ફળોથી બેનસીબ રહેશે.

જરૂરીયાતના પ્રમાણમાં આ ક્ષેત્રમાં પૈસો ખરચવો. જો આ ક્ષેત્રમાં જરૂરીયાત ન જણાય તો તે પૈસો આના કરતાં વધારે નબળી સ્થિતિમાં આવી પડેલાં બીજા ક્ષેત્રોમાં ખરચવો, પણ એવો આગ્રહ ન કરવો કે આમાં જ ખરચવો અને બીજામાં નહિ.

શ્રાવક-શ્રાવિકા.

આ બન્ને ક્ષેત્રો પર ધર્મનો મુખ્ય આધાર છે. કારણ સાધુ-સાધ્વી પણ આ ક્ષેત્રમાંથી ઉત્પન્ન કરાય છે. પ્રતિમાજી, દેરાસર અને જ્ઞાન એ પણ આ સંઘની હૈયાતિ હોય તો જ ઉપયોગી છે અને તે પાંચે ક્ષેત્રોને પોષણ આપનાર આ બન્ને ક્ષેત્રો છે. આ હોય તો જ બીજા હોય અને આનો નાશ થાય તો સર્વનો નાશ જ થાય.

આ ઉપરથી નિશ્ચય કરાય છે કે જેટલો આ ક્ષેત્રનો વિસ્તાર જેટલું આ ક્ષેત્ર સુખી, જેટલું આ ક્ષેત્ર કેળવાયેલું, શ્રીમંત, અને ઉંચા અધિકારવાળું હોય છે. તેના પ્રમાણમાં

જ બીજા ક્ષેત્રોની હૈયાતિ. વૃદ્ધિ અને ઉચ્ચતા હોય છે આ કારણથી આ ક્ષેત્રને મોટા વિસ્તારમાં કેળવવાની જરૂર છે, શરીરની તંદુરસ્તી, મજબૂતાઈ અને મનની વિવેકવાળી કર્તવ્યના ભાનવાળી લાગણીઓ જેમ વધારે ઉત્તેજીત થાય તેમ કરવાની જરૂર છે. સાંકડા ક્ષુલ્લક વિચારો દૂર કરી વિશાળ વિચારોવાળા બનાવવાની જરૂરીયાત છે. શરીર વધારે મજબૂત થાય તેમ કસવાની આયશ્યકતા છે. આ સાથે ઉંચી કેળવણી પામી રાજ્ય દરબારમાં ઉંચા હોદ્દાઓ પામે તેવી ગોઠવણ કરવાની જરૂર છે. કારણ કે વિવિધ પ્રકારની વિપત્તિ ટાળવાનું અને સંપત્તિ મેળવવાનું સાધન રાજ્યની મદદ વિના બીજું ચોક્કસ ઉપયોગી કોઈ નથી. ધર્મની વૃદ્ધિ પણ આવા રાજ્યમાં આગેવાન કર્તા હર્તા વિના થઈ શકતી નથી, કોમની કે દેશની દરિદ્રતાનો નાશ પણ રાજ્યની મદદ વિના થઇ શકતો નથી. બુદ્ધિમાનો આવા ઉંચા કેળવાયેલા હોદ્દા પર પહોચી શકે તે માટે તેમને કેળવવા પ્રયત્ન કરવો.

વ્યવહાર કુશળતા મેળવવા માટે પણ તેવા તેવા બુદ્ધિમાનો, વૃદ્ધ અનુભવીઓ અને નીતિશાસ્ત્રમાં કુશળતાવાળાઓના સહવાસમાં રાખી નિપુણ બનાવવા જોઇએ. દેશના વિવિધ વ્યાપારોમાં નિપુણતા મેળવવા માટે જે સગવડની જરૂરીયાત હોય તે સગવડતા પુરી પાડવી જોઇએ.

વિવિધ પ્રકારની કળાઓમાં કુશળ થવાપણું અને હુન્નર, ઉદ્યોગાદિના સાધનો જ્યાંથી મેળવી શકાય તેમ હોય ત્યાં તેમને મોકલાવી તેમાં પ્રવીણ બનાવવા.

ધાર્મિક શિક્ષણ અધુરું નહિ, પણ ટુંકામાં આપવું છતાં પણ મુદ્દાનું આપવું જોઇએ. આત્માની હૈયાતિ, પુર્નજન્મ, પુન્ય–પાપ, બંધ, મોક્ષ, આદિની ટુંકી પણ ચોક્કસ માહિતી આપવી.

શ્રાવિકાઓ એક પણ કેળવાયેલ વિનાની હોવી ન જોઇએ. વ્યવહારના સર્વ કામમાં કુશળ થાય તેવી કેળવણી આપવી, તે સાથે જરૂરીયાતના પ્રસગે પોતે પોતાના હાથે હુન્નર ઉદ્યોગથી પોતાની આજીવિકા ચલાવી શકે તેવા કામમાં પ્રવીણ કરવી જોઇએ. સંપીને કુટુંબ સાથે રહી શકે, એકબીજાઓને પ્રસંગે મદદ આપતી રહે, બાળકોને ઉત્તમ સંસ્કારી બનાવી શકે, અને વિધવા કે નિરાધાર સ્થિતિમાં બીજા પર આધાર ન રાખતા પોતાનો નિર્વાહ પોતે જ ચલાવી શકે, આવી રીતે સ્વાશ્રયવાળી બનાવવી જોઇએ.

આત્મા, પુર્નજન્મ; પુન્ય પાપનાં શુભાશુભ ફળ, બંધ મોક્ષના માર્ગો ઈત્યાદિ. આત્મધર્મ સંબધી પણ કેળવણી આપવી. આ બન્ને સમુદાય ઉપયોગી રીતે ઉત્તમ કોટિનું જીવન પસાર કરી શકે તેવી રીતે શ્રાવક શ્રાવિકાને કેળવણી આપવામાં દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવો તે ત્રીજું ચોથું ક્ષેત્ર છે.

પ્રતિમાજી અને દેરાસર

વખતનો સદુપયોગ કરવામાં આત્મજ્ઞાન જાગૃત કરવામાં પરમ ઉપકારીનું ચીરકાળ પર્યંત સ્મરણ રાખવામાં ભક્તિ ભાવની વૃદ્ધિ કરવામાં, અને પુન્યનો પવિત્ર પ્રવાહ વધારવામાં પરમાત્માની મૂર્તિ ઉપયોગી સાધન છે. તથા તેમને

સ્થાપન કરવા માટે મંદિર–દેરાસરની જરૂરીયાત છે. આ બન્ને સ્થળે પૈસાનો શ્રાવકોએ સદુપયોગ કરવો તે બે ક્ષેત્રો છે.

આ ક્ષેત્રમાં દ્રવ્ય ખરચતાં, અર્થાત્ દેરાસરો નવીન બનાવતાં અને પ્રતિમાજી નવા ભરાવતાં પહેલા આ સર્વની કયાં કેટલી ઉપયોગીતા છે તે ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું. એક ગામમાં વધારે દેરાસરો હોય ત્યાં નવા દેરાસરો બંધાવવાથી તે ગામના સંઘને માથે તેના રક્ષણ અને પાલન માટે કાયમનો બોજો આવી પડે છે. ત્યાંના સંઘની તેવી ઉત્તમ સ્થિતિ ન હોય તો પછી કાયમને માટે મુશ્કેલી આવી પડે છે. તીર્થોમાં ગોખલા અને જાળીઓ જ્યાં ખાલી જગ્યા દીઠી ત્યાં પ્રતિમાજી પધરાવવાની રીતિ પસંદ કરવા યોગ્ય નથી. કારણ કે, ઘણો વિસ્તાર વધારવાથી કેટલાક સ્થળોએ લોકો દર્શન કરવામાં પણ બેદરકાર રહે છે. પુજારીઓ યોગ્ય રીતે પૂજન કરતા નથી, આટલા મોટા પ્રમાણમાં પ્રતિમાજી હોય છે ત્યાં લોકોનો 'अति परिचयादवज्ञा' અતિ પરિચયથી અવજ્ઞા થાય છે, આ ન્યાયે આદરભાવ ઓછો થાય છે.

તેમજ નાના ગામો જેમાં વસ્તી ઓછી હોય તેવા સ્થળોમાં મોટા દેરાસરો કરવામાં પણ વિચાર કરવો જોઇએ. તેવા સ્થળોમાં ઘર દેરાસરો સામાન્ય રીતે બનાવવાં જોઇએ. તેમ જ જ્યાં દેરાસરો જીર્ણ થયાં હોય ત્યાં નવાં બંધાવવાની ઈચ્છા ન કરતાં તે જીર્ણનો જ ઉદ્ધાર કરવો જોઇએ.

થોડાં દેરાસરો જ્યાં હોય છે ત્યાં સાચવણી અને ગામમાં ઐક્યતા બની રહે છે. આજકાલ કળીકાળનો મહિમા કહો

કે કુસંપનું જોર કહો, જે ગામમાં જેટલા દેરાસર હોય છે તેના વહિવટ અને સાચવણી માટે તે ગામમાં તેટલા વિભાગો પડી જાય છે. એક દેરાસરજીમાં ધનનો વધારો હોય તો ટ્રસ્ટીઓ બીજા દેરાસરજીના રક્ષણ કે મરામત યા ખરચ માટે તેનો ઉપયોગ કરતાં અચકાય છે એ કેટલી બધી શોચનીય સ્થિતિ ગણાય? ઉપાશ્રય માટે પણ આવી જ સ્થિતિ છે જે ગામમાં જેટલા ઉપાશ્રય તેટલા તે ગામના સંઘના કટકા થયેલા જોવામાં આવે છે. તેનું રક્ષણ અને તેમાં ધર્મક્રિયા કરવાના બહાના નીચે સંઘનો જથ્થો તેટલા ભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. ઉપજ અને ખરચ માટે વારંવાર કલેશો કરે છે. અને પરિણામે આખા ગામમાં કુસંપના બીજ રોપાય છે. આ પ્રમાણે કેટલાએક ગામમાં અત્યારે આ પ્રમાણે બનતું નજરે દેખાય છે. માટે શ્રાવકોએ ખાસ સાવચેતી રાખી જરૂરીયાતથી અધિક દેરાસરજી કે ઉપાશ્રય વધારવા માટે જરાપણ પ્રયત્ન ન કરવો, પણ તેના રક્ષણને માટે તથા તેની ઉપયોગીતા ઉપર ધ્યાન આપી ભક્તિ કરવા માટે જ સાવધાન રહેવું.

દેરાસરજીની ઉપજ વધારવા કરતાં બને ત્યાં સુધી સાધારણની ઉપજ વધારવા પ્રયત્ન રાખવો. કેમકે તે સાધારણમાંથી ગમે તે જરૂરીયાતવાળા ક્ષેત્રમાં તેનો ઉપયોગ કરી શકાય છે.

જ્ઞાન.

જ્ઞાન-જ્ઞાની વિના રહેતું નથી. આધેય આધાર વિના ન હોય. જ્ઞાન આત્માનો ગુણ છે તે ગુણી આત્મા વિના રહી ન શકે. આ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય તે માટે દરેક મનુષ્યોએ પ્રયત્ન કરવો તે જ્ઞાન પ્રગટ કરવામાં મદદ તરીકે, ઉપયોગી સાધનો પુરાં પાડવા માટે જ્ઞાન દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવો. પાઠશાળાઓ ખોલવી અને તેમાં ચતુર્વિધ સંઘને જ્ઞાન ભણાવવાની સગવડતા કરાવી આપવી, તે સાથે જ્ઞાન આપનારને ઉપયોગી મદદ આપવી, જ્ઞાનના સાધન પુસ્તકાદિ તે મેળવી આપવા, તેમાં ઉપયોગી મુકામ આદિની સગવડ કરાવી આપવી.

જીનેશ્વર ભગવાનના જ્ઞાનનો દેશમાં બહોળો ફેલાવો થાય તે માટે તેવા ઉપદેશકો તૈયાર કરવા, અને તેમને જમાનાને અનુસરતી કેળવણી આપવી. તેમને જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતોનાં રહસ્યો સમજાવવા અને દેશકાળ પ્રમાણે કેવે સ્થળે કેવી રીતે બોલવું તે સમજાવવું. તેની પરીક્ષાઓ લેવી અને તાત્કાલિક પ્રબળ અસર સામા શ્રોતાના મન પર કરી શકે, તેમને ઉત્તમ પ્રકારનો બદલો આપી ઉપદેશક તરીકે નીમવા. જો સાધુ-સાધ્વી વર્ગ આ કામમાં ઉપયોગીપણે જમાના અનુસાર વક્તા તરીકે બહાર આવવા ઈચ્છા કરે તો તેમનો ઉત્સાહ વૃદ્ધિ પામે તેવા માનપાનથી અને પદથી સત્કારિત કરવા.

આ સાથે જમાનાને અનુસરતી જેની વધારે ઉપયોગીતા

સિદ્ધ થાય તેવા અનેક ગ્રંથો નવીન લખાવવા. બનાવટી કલ્પિત નહિ પણ પૂર્વના પુસ્તકો ઉપરથી વિવિધ ભાષાઓમાં તે પ્રગટ કરાવવા નવો શણગાર પહેરાવી, જમાનાનુસાર પણ મૂળ આશય બદલાઈ ન જાય તેમ સુધારો વધારો ફેરફાર કરી તે પુસ્તકો છપાવવાં. જેમાં કોઇ મત-પક્ષની ખેંચાતાણ ન હોય પણ પોતાના ધર્મની ખુબીવાળી ગૌરવતા સાથે, સરલ શબ્દોમાં, યુક્તિપૂર્વક, પૂર્વાપર વિરોધ રહિત ભાવ જેમાં આવી શકે તેવા પુસ્તકો બહાર પાડવા. તથા અનેક ભાષાઓમાં છપાવીને તેનો ફેલાવો કરવો.

ટુંકામાં કહીએ તો જીનેશ્વર ભગવાનનું તાત્વિક જ્ઞાન જેમ બહોળા વિસ્તારમાં દુનિયામાં ફેલાવો પામે તેવી રીતે જ્ઞાન દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવો. તે જ્ઞાનદ્રવ્યનો સદુપયોગ છે.

વળી પાઠશાળા તથા કન્યાશાળાઓમાં ધર્મનું શિક્ષણ આપવા માટે જેમાં ટુંકામાં નવતત્ત્વ, આત્માની અમરતા, પુનર્જન્મ, કર્મનો બંધ, આવતા કર્મ કેમ અટકાવવા, પૂર્વનાં કર્મો કેવી રીતે કયા ઉપાયે કાઢી નાખવા, પુન્ય અને પાપના પરિણામો, દિવસ અને રાત્રિનું કર્તવ્ય, નીતિ-મય જીવન, વ્રત અને પચ્ચક્ખાણ તે શા માટે, અને કેટલા પ્રમાણમાં તેની જરૂર છે, તે તથા ધર્માભિમાન, કુળાભિમાન, જાતિઅભિમાન, દેશાભિમાન, તે શા માટે અને કેટલા પ્રમાણમાં ખીલવવું યોગ્ય છે ઈત્યાદિ વિવિધ વિષયોથી ભર-પુર નવા જમાનાને ઉપયોગી થઇ પડે તથા ધર્મ અને વ્યવહાર બન્નેમાં પ્રવીણ થઇ શકાય તેવાં પુસ્તકો વિદ્વાન

વર્ગ પાસે લખાવીને દરેક પાઠશાળાઓમાં તે ચલાવવા. તે બનાવવામાં, છપાવવામાં તન, મન, ધનનો ઉપયોગ કરવો. આ સર્વ જ્ઞાનદ્રવ્યનો ઉપયોગ છે.

સાધારણ દ્રવ્ય.

આ દ્રવ્ય ઘણું ઉપયોગી છે. આ ક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ છે. ઉપરના સાત ક્ષેત્રો અને તે સિવાયનાં બીજાં નાના મોટાં તમામ ખાતામાં આ દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવામાં હરકત નથી. નાનામાં નાના જંતુઓ, પશુ અને પક્ષીઓ તથા કોઈ પણ પ્રકારના નાત, જાત કે ધર્મના તફાવત વિના દરેક મનુષ્ય જાતને આ ખાતાના દ્રવ્યમાંથી મદદ આપવામાં હરકત નથી. આ માટે કોઇપણ વખતે હર્ષ કે શોકના પ્રસંગે જે દ્રવ્ય ધર્મ કે પરોપકાર માટે ખરચવાનું નક્કી કરવામાં આવે તે સાથે આ દ્રવ્યનો અમુક નાનો કે મોટો હિસ્સો બહાર કાઢવો. અને જરૂરીયાતના પ્રમાણમાં ગમે તે ખાતાને આ દ્રવ્યમાંથી મદદ આપવી.

અમુક નિયમિત મંદિર કે તીર્થ યા સાત ક્ષેત્રમાં કે પાંજરાપોળ યા જીવદયા ઇત્યાદિ ખાતાનું નામ પાડવા કરતાં સાધારણ ખાતે દ્રવ્ય ખરચવાનું નક્કી કરવામાં આવે તો તે ખાતામાંથી જે ખાતાને ચોક્કસ મદદ કરવાની જરૂરીયાત હોય તેમાં મદદ કરી શકાય, આ પ્રમાણે જ્યાં નથી કરવામાં આવતું ત્યાં કોઈ એક ખાતું ઘણા પૈસાવાળું થાય છે કે જેની અત્યારે જરૂરીયાત ઓછી હોય છે તેમાં દ્રવ્ય ભરપુર હોય છે, અને ખરી જરૂરીયાતવાળાં ખાતાંઓ દેવાદાર

હોય છે. આથી જે દ્રવ્યની મદદથી સમાજ આગળ વધવાનો હોય છે તે પાછળ પડી જાય છે અને વગર પ્રયોજને બીજા ખાતામાં દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે કે જેની ઉપયોગીતા અત્યારે ભાગ્યે જ સ્વીકારી શકાય, આ સ્થિતિ ઘણી સુધારવાની જરૂરીયાત છે.

સ્વામીવચ્છલ.

સ્વધર્મી-એક ધર્મ પાળનાર-મનુષ્યોનું હિત કરવું ભલું કરવું, તે સ્વામીવચ્છલ છે. ધનવાન મનુષ્યોએ પોતાના કુટુંબમાં, નાતમાં સંઘમાં અને એક ધર્મ પાળનાર મનુષ્યોના સમુદાયમાં, કોઇપણ મનુષ્ય દુઃખી ન રહે તે માટે ઘણી જ સાવચેતી રાખવી, રોગીઓના રોગો મટાડવા, દવા પ્રમુખની મદદ આપવી, નિરાધારોને આધાર આપવો, નિરાશ્રિતને આશ્રય આપવો દુઃખીઓને દિલાસો આપવો. ગરીબોને મદદ આપવી, ના હિમ્મતને હિમ્મત આપવી, મહેનતુને રસ્તે ચડાવવા, બુદ્ધિમાનોને વ્યાપારાદિ કાર્યમાં યોજવા, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે મદદ આપી સ્વધર્મીની ભક્તિ કરવારૂપ સ્વામીવચ્છલ કરવો.

હાલ સ્વામીવચ્છલનો અર્થ અમુક ગામના સંઘે એકઠા મળી જમવું એવો સાંકડો એક પક્ષવાળો જે કરવામાં આવે છે એ ખરેખર શોચનીય છે!

કદાચ એક સાથે બેસી જમવાથી એકબીજાની પ્રીતિમાં વધારો થાય એ કારણ કોઇ એક અપેક્ષાએ યોગ્ય હશે.

અથવા સુખી જમાનામાં પૈસા ખરચવાનો કે સાથે એકઠા મળી જમવાનો પ્રસંગ ઓછો હશે તે વેળાએ આ જમવાનું નામ સ્વામીવચ્છલ આપવા માટે યોગ્ય ધાર્યું હશે. પણ અત્યારે પોતાની કોમના સ્વધર્મ પાળનાર મનુષ્યો જ્યાં અન્ન વિના, કે વેપાર રોજગાર વિના ગરીબાઇમાં સડતા હોય, કાલે ખાવાનું ઠેકાણું જ્યાં ન હોય આવી સ્થિતિમાં આવી પડયા હોય ત્યાં પણ તેવા વખતમાં પણ જમવું એજ સ્વામીવચ્છલ મનાય તો એના જેવું બીજું ખેદકારક શું હોઈ શકે?

એવા પૈસાથી ગરીબોને ધંધે ચડાવાય, બુદ્ધિમાનોને વિદ્યા અભ્યાસ કરાવાય, નિરાધારોને આધાર અપાય અને ભૂખ્યાને ભોજન કરાવાય આનું નામ આ જમાનામાં સ્વામીવચ્છલ રાખવામાં નહિ આવે તો કોમ પાયમાલ થઈ જશે કોમની આબાદ સ્થિતિ વખતે જમવા રમવામાં આનંદ માનો તો તમને કોઈ કહેનાર પણ કદાચ ન મળે, પણ વિચારવાન જમાનામાં કોમની નિર્ધન સ્થિતિ વખતે પેટને માટે ધર્મને વેચવાનો પ્રસંગ આવતો હોય તે વખતે તેવા જમાનામાં પણ જમવામાં આનંદ મનાય તો પછી એ કોમ બુદ્ધિમાન છે એમ કોણ કહેશે? માટે સ્વધર્મનું હિત કરવું એજ સ્વામીવચ્છલનો ખરો અર્થ છે એ ધ્યાનમાં રાખી અવસર ઉચિત વર્તન રાખવું.

તીર્થયાત્રા.

ગૃહસ્થોએ વર્ષમાં એકાદવાર તીર્થયાત્રા કરવી; તીર્થ એટલે જેનાથી તરાય તે તીર્થ. જ્યાં જવાથી મનના

પરિણામ નિર્મળ થાય, વિષય કષાય ઓછા થાય, વિવિધ પ્રકારની પૌદ્ગલિક ઇચ્છાઓ નાશ પામે, આત્મા ઉજ્જવળ થાય, સત્ય પ્રાપ્ત થાય તે તીર્થ કહેવાય છે.

સ્થાવર અને જંગમ એમ બે પ્રકારના તીર્થો છે. જે સ્થળે તીર્થંકર દેવના જન્મ, દિક્ષા, કેવળ અને નિર્વાણ કલ્યાણકો થયાં હોય, જ્યાં તે જીવન્ત પ્રભુનું વિચરવું વિશેષ થયું હોય, જ્યાં કોઇ મહાત્માઓને-જ્ઞાનીઓને કેવળ-જ્ઞાન થયેલ હોય, જ્યાં તે મહાન પુરુષોએ વિશેષ સ્થિરતા કરી જ્ઞાન ધ્યાન કર્યાં હોય તેવી ભૂમિકાઓ તે સ્થાવર તીર્થ ગણાય છે.

તે તીર્થભૂમિને સ્પર્શવાથી, ત્યાં તેમની યાદગીરીના ચિહ્નો, દેવાલયો, પાદુકાઓ, સ્તુભો વિગેરેના દર્શન કરવાથી તે મૂળ મહાન પુરુષોનું સ્મરણ થાય છે, તેમના અદ્‌ભુત-અલૌકિક-કર્તવ્યો યાદ આવે છે, તેમના અપૂર્વ અને પ્રચંડ પુરુષાર્થનું સ્મરણ થાય છે, તેથી હૃદયમાં અપૂર્વ આહ્‌લાદ ઉત્પન્ન થાય છે, મન વિકાસ પામે છે, ભાવના વૃદ્ધિ પામે છે, આનંદ ઉલ્લસે છે, પરિણામોની ધારા વિકાસ પામે છે, પરિણામની ઉત્કટતાથી અપૂર્વ વીર્ય-ઉત્સાહ બહાર આવે છે, આવી અપૂર્વ જાગૃતિવાળા શુભ પરિણામે શુદ્ધ ઉપયોગે મહાન ક્લિષ્ટ કર્મનો નાશ થાય છે; અપૂર્વ પુન્યાનુબંધી પુન્ય બંધાય છે. ગુણાનુરાગ વધે છે, સત્ય સમજાય છે, કર્તવ્ય કરવા પ્રેરણા થાય છે. અને થોડા વખતની પણ તીવ્ર ભાવનાના પરિણામે અપૂર્વ વિચારોની શ્રેણી લંબાય છે.

આવી પ્રબળ ભાવનામાં આત્માની વિશુદ્ધિ વૃદ્ધિ પામે છે, અપૂર્વ શાંતિ પ્રગટ થાય છે, આત્માનો દિવ્ય આનંદ પ્રગટ થાય છે.

આત્મા નિમિત્તવાસી છે. જેવું નિમિત્ત તેવી લાગણીઓ હૃદયમાં ઉદ્દ્ભવે છે. અહીં નિમિત્ત ઉત્તમ હોવાથી ભાવનાઓ ઉત્તમ થાય છે. તેનું ફળ પણ ઉત્તમ જ છે.

ગૃહની સર્વ જંજાળોનો થોડા દિવસને માટે ત્યાગ કરેલો હોવાથી યાત્રાના સ્થળોમાં મન તે સંબંધી ઉપાધિથી મુક્ત રહે છે વિષય વિકારોનો ત્યાગ કરાય છે. કષાયોને દૂર કરવામાં આવે છે. વિકથાઓ વેગળે મૂકાય છે સત્સંગ, સત્કથા અને સત્યનું જ શોધન એ વાતોની મુખ્યતા અહીં હોય છે. ઘર મૂકી, અનેક દ્રવ્યનો ખર્ચ કરી કુટુંબથી છુટો પડી, વ્યવહારને અળગો કરી હું અહીં શા માટે આવ્યો છું ? આ તીર્થ ભૂમિમાં મારું કર્તવ્ય શું છે ? એ વાત યાત્રા કરનારની લક્ષ બહાર હોતી નથી.

આ તીર્થ ભૂમિમાં યા તીર્થ ભૂમિએ જતાં રસ્તામાં છ "રી" પાળવાની હોય છે. **એકલ આહારી.** એક વખત દેહને પોષણ મળે તો ધર્મકાર્યમાં શરીર શિથીલ અને નિરુત્સાહી ન થાય તે માટે એક વખત સાદું ભોજન કરે છે,

સચિત્તપરિહારી—ખાવા પીવા મોજશોખ માટે અનેક દિવસો છે. આ તીર્થ ભૂમિમાં તો આત્મસાધન કરવા માટે આવેલ છું, માટે વિકાર ઉત્પન્ન કરે તેવો માદક આહાર

ન લેતાં, સાદો જલ્દી પાચન થાય તેવો; પ્રમાદ ન થાય પણ જાગૃતિ બની રહે તેવો, અચિત્ત નિર્દોષ આહાર કરું. આ ભાવના હોય છે, બની શકે તો તપશ્ચર્યા કરે છે.

પગચારી—તીર્થ ભૂમિ પગે ચાલી સ્પર્શે છે. ગાડાં, અને વિવિધ વાહનોનો આશ્રય તે લેતો નથી, ચાલવાની શક્તિ હોય તો નરવાહન-ડોળીનો પણ આશ્રય ન લેતાં પગથી તે ભૂમિ સ્પર્શી વિવિધ ભાવના ઉત્તેજીત કરે છે.

ગુરુસાથવિહારી—તીર્થ ભૂમિમાં ગુરુમહારાજની સાથે ચાલે છે તેથી પોતાનું કર્તવ્ય વિશેષ સ્મરણમાં રહે છે. ધર્મ કથા અને સત્યની વિચારણાથી પોતાનું સાધ્ય લક્ષ-બિંદુ વારંવાર સ્મરણમાં રહે છે અને તેથી બીજા કોઇપણ કાર્યમાં તે પ્રવૃત્તિ કરતો નથી.

બ્રહ્મચારી—આ તીર્થ ભૂમિમાં ઘેરથી નીકળ્યો ત્યારથી તે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે, પોતાની મન, વચન, શરીરની શક્તિનો વ્યય પરમાર્થ સાધવા માટે કરવાનો હોવાથી તેવા કોઇ પણ કાર્યમાં તેનો દુરુપયોગ તે કરતો નથી.

ભોંયસંથારી—બને ત્યાં સુધી તે જમીન ઉપર એકાદ સામાન્ય વસ્ત્ર પાથરી સૂવે છે, મુનિઓની નિરંતર આવી પ્રવૃત્તિની ભાવના યાદ કરી, અલ્પનિદ્રા કરી, બહુ જાગૃત રહી જ્ઞાન ધ્યાનમાં રાત્રિનો વિશેષ વખત તે ગાળે છે.

તીર્થ ભૂમિમાં એકાંત, પવિત્ર ભાવની વૃદ્ધિ થાય તેવા સ્થળે બેસી મહાન પુરુષોના ગુણોનું સ્મરણ, અનુમોદન કરવું.

તેમના વર્તન પ્રમાણે અનુકરણ થાય તેટલું કરવા માટે પ્રવૃત્તિ કરવી. પરમેષ્ઠિ મંત્રનો જાપ કરવો ધ્યાન કરવું.

તપ જપ ધ્યાનથી પાપ ખપાવે.

આ મહાવાક્ય ધ્યાનમાં રાખવું તપ જપ અને ધ્યાનથી પાપ ખપે છે, પણ વાતો કરવાથી કે આંટા ફેરા મારવાથી કાંઈ વળતું નથી. એ વાત બહુજ યાદ રાખી બને તેટલો આ તીર્થ ભૂમિમાં તપ કરવો, જાપ કરવો, ધ્યાન કરવું, અને એ રીતે કર્મ ખપાવવા.

વળી અહીં કોઈ ઉત્તમ જીવન ગાળનારા સાધુ, મહાત્મા પુરુષો હોય તો તેમની પાસે જવું. કારણ કે તીર્થ ભૂમિ પણ આપણી ભાવના-લાગણીના પ્રમાણમાં ફાયદાજનક થાય છે અને આવી લાગણીઓ કે ભાવનાઓની વૃદ્ધિ આ મહાત્માઓના ઉપદેશથી જ થાય છે માટે સ્થાવર તીર્થ કરતાં આ જંગમ તીર્થ ભૂત સમદર્શી-આત્મજ્ઞાની-સાધુઓ અધિક ફાયદો કરનારા છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખી તીર્થ ભૂમિમાં જતાં જ આવા મહાન પુરુષો કોઈ અહીં છે કે નહિ, તેની પ્રથમ તપાસ કરવી, તેમની પાસે જવું, વંદન કરવું, ભોજન આદિ તેમને આપવાં, તેમનો સંગ કરવો, સત્ય પૂછવું, સત્ય સંભળાવવા વિનંતિ કરવી, પોતાનું કર્તવ્ય બતાવવા કહેવું અને તેઓ આપણી યોગ્યતાનુસાર જે કાંઈ કર્તવ્ય બતાવે તે પ્રમાણે એકાંત સ્થળે બેસી પ્રયત્ન કરવો. પ્રમાણે વર્તન કરવું.

જેટલા દિવસો તીર્થભૂમિમાં રહેવાય તેટલા દિવસ આવા

જ્ઞાની પુરુષોની હિતશિક્ષાથી વંચિત ન રહેવું, પણ વખત મળતાં તેમની પાસે અમૂલ્ય આત્મહિતકારી કર્તવ્યો સાંભળવાં. સાંભળીને તરત દૂર ખસી જઇ કર્તવ્ય પરાયણ થવું પણ નકામો તેમના અમૂલ્ય વખતનો ભોગ ન લેવો. કારણ આપણા કરતા તેમનું જીવન દુનિયાને વધારે ઉપયોગી છે તેમાં વિઘ્નભૂત ન થવું પણ કર્તવ્ય પુછવામાં પાછા ન હઠવું. તેઓ મહાન દયાળુ હોય છે તેથી વખતનો ભોગ આપીને પણ આપણને રસ્તે ચડાવે છે.

તીર્થભૂમિમાં આવીને દાન આપવું, શીયળ પાળવું, તપશ્ચર્યા કરવી અને ભાવનાને સુધારવી તથા વધારવી, ગરીબ, અનાથ, રોગી, દુઃખી આદિનો ઉદ્ધાર થાય તેમાં દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવો, યોગ્ય મદદ આપવી. આવી રીતે જેટલા દિવસની અનુકૂળતા હોય તેટલા દિવસ ધર્મધ્યાનમાં પસાર કરી પાછા પોતાના વતન તરફ વળવું.

તીર્થભૂમિમાં વિશેષ રહેવું નહિ કેમકે તેથી તીર્થનો આદર ઘટી જાય છે. પરિણામ નિર્ધ્વંસ થાય છે. ખાવા, પીવા, બોલવા, નિંદા કુથલી, ઇર્ષા, આદિમાં સ્વતંત્રતા થઈ આવે છે તેથી પતિત થવાય છે માટે તીર્થભૂમિમાં થોડું રહેવું, પણ ઘણું કામ સિદ્ધ કરીને પાછા આવવું. વિષય, કષાય પાતળા પાડી નાખવા, ગુણાનુરાગ વધારવો, દેહ અને ધનાદિ ઉપરથી મમત્વ ઓછો કરવો તીર્થમાં ઘણું રહેનારાના પરિણામો ઘણા જ હલકા હોય છે, તીર્થમુંડિયામાં તેને ગણવામાં આવે છે. ગરીબ, ભોળાંઓને છેતરવામાં, વિશ્વાસઘાત કરવામાં કે નીચ વર્તન ચલાવવામાં તેમને મન

શંકા રહેતી નથી. આવી સ્થિતિ થતાં તીર્થભૂમિ એ આનંદ ભૂમિને બદલે ખેદની ભૂમિકા થઈ પડે છે.

અંતિમ કર્તવ્ય.

ગૃહસ્થોએ પોતાની મરણ અવસ્થા નજીક આવતાં પરલોક ગમનને માટે આનંદપૂર્વક બધી તૈયારીઓ કરી રાખવી. આત્મા અમર છે, દેહ બદલાય છે, જુનું ઘર મૂકી નવા ઘરમાં રહેવા જવું, જુનો ડગલો ઉતારી નવો ડગલો પહેરવો આમાં ખેદ નહિ પણ જેમ આનંદ માનીએ છીએ તેમ જુનું જીર્ણ દેહ મૂકી નવા દેહમાં જવું તે આનંદદાયક છે. પણ ખેદરૂપ નથી. ગમે તે પ્રસગે દેહનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો તો છે જ.

તીર્થંકર દેવ, ઇન્દ્રાદિ સમર્થ દેવો. ચક્રવર્તી જેવા રાજાઓ. મહાન બળવાન યોદ્ધાઓ એ સર્વેને પણ આ માર્ગે પ્રયાણ કરવું પડયું છે તો પછી બીજાઓની તાકાત છે કે એ નિયમનો અનાદર કરી શકે ? નહિ જ.

વિશેષ એ છે કે જેણે આ જિંદગી સાર્થક કરેલ છે. વ્રત, તપ, જપ, પરોપકાર, દયા, દાન ઇત્યાદિ સત્કર્તવ્યોમાં મન વચન શરીરની શક્તિનો વ્યય કરેલ છે, જેઓએ સત્યને શોધ્યું છે. સત્ય સમજ્યા છે તેમને દેહનું મરણ તે આનંદનો દિવસ છે. તે સિવાયનાઓને માટે મરણ તે દુઃખનો દિવસ છે. શોકનો દિવસ છે. દિલગીરીનો દહાડો છે. કારણ કે તેણે આગળ જઈ શાંત લેવાય તે માટેની તૈયારી કરી નથી, સુખ પછી દુઃખ મળવાનું છે, અનેક જીવોને ત્રાસ

આપ્યો છે, સંતાપ્યા છે, અનેક કાળા, ધોળાં કર્યાં છે, વિષય કષાય, અને અજ્ઞાનમાં જીવન ગુજારેલું છે તેનો ત્યાં બદલો મેળવવાનો છે. બદલો ભોગવવાનો છે તેથી મરણ દુઃખરૂપ છે. પણ જેણે જિંદગીનો ખરો લાભ લીધો છે, અનેક વ્રત, તપ, જપ, પરોપકારાદિ નિષ્કામ બુદ્ધિથી કરેલ છે, વિષય કષાયોને પાછા હઠાવ્યા છે, ઇંદ્રિયોને વશ રાખી છે, મનને વશ કરેલ છે, સત્ય આત્માને સમજ્યા છે, સત્યને પામ્યા છે, અનુભવ કરેલ છે તેને મરણ એ આનંદનો દિવસ છે, કારણ તેમને માટે સઘળી તૈયારીઓ આગળથી થઈ ગઈ છે. જેમ કોઇ પુન્યવાન રાજા પાંચ, પચાસ ગાઉ દૂર જવાનો હોય ત્યાં આગળથી તેના માણસોએ જઇને મુકામ અને ભોજન આદિ સામગ્રી તૈયાર રાખી હોય તો તેને કોઇ જાતની ખાવાપીવા કે મકાનની ચિંતા રહેતી નથી. તેને તો ગાડીમાં બેસી જવાનું અને તૈયાર રસોઇ પર બેસવાનુ છે. તેમ આ ભાગ્યવાન જીવને માટે પણ આગળ બધી તૈયારીઓ થયેલી હોવાથી મરણ આનદરૂપ છે, નિર્ભાગ્ય–નિર્ધન માણસને જેમ પાંચ પચાસ ગાઉ જવું હોય અને ત્યાં જરાપણ સગવડ નહિ તેથી જે ખેદ થાય છે તે આને હોતો નથી.

વળી આત્મા અમર છે. દેહમાં જ ફેરફાર થાય છે. આ વાતનો ચોક્કસ અનુભવ થયેલો હોવાથી તથા આ માયિક પ્રપંચ સાથે તેને તેવી સ્નેહવાળી લાગણીઓ ન હોવાથી જેમ નઠારા પાડોશીઓનો સહવાસ મૂકી સારા પાડોશીની પાસે રહેવા જવામાં ખેદ નહિ પણ આનંદ થાય છે, તેમ આ મરણ તે જ્ઞાનીઓને મન ઓચ્છવનો દિવસ છે.

આ મરણ પ્રસંગના પહેલાં જો ત્યાગમાર્ગ ગ્રહણ કરાય તો ઉત્તમ વાત છે પણ જેઓ વ્યવહારિક પ્રતિબંધ અને શારીરિક નિર્બળતા અથવા તેવાં જ કોઇ કારણસર ત્યાગ માર્ગ ગ્રહણ ન કરી શકે તેમ હોય તે ગૃહસ્થોએ પોતાના મરણ પહેલા આ દુનિયાના તમામ સંબંધોથી મનને પાછું ખેંચી લેવું, જ્ઞાનદષ્ટિવડે પોતાને તે સંબંધોથી અલગ કરી દેવો.

જે મિલ્કતનો સન્માર્ગે વ્યય કરવો હોય તે પોતાની હૈયાતિમાં જાગૃત અવસ્થામાં કરી લેવો. ઘણી વખત માણસોના મનોરથો મનમાં રહી જાય છે અને ઓચિંતા દેહનો ત્યાગ કરવો પડે છે અથવા પાછળથી સ્વાર્થી કે લોભી મનુષ્યો તેનો સદુપયોગ કરતા નથી. કરે છે તો યોગ્ય જરૂરીયાતને માર્ગે નથી થતો. કેટલાક તો મરવા પડયા પછી ને બેભાન થાય ત્યારે કહે છે કે બાપા ! હજાર રૂપિયા તમને પુન્યના આપું છું. તમારી પાછળ ખરચીશ પણ અફસોસ ! બેભાન સ્થિતિવાળો માણુસ સાંભળે તો અનુમોદન કરે ને ! આવી સ્થિતિ ન થાય તે માટે પોતાને હાથે જરૂરીયાતવાળા સ્થળે તેનો ઉપયોગ કરી દેવો. અને પછી ઘર દ્રવ્યાદિ ઉપરથી પોતાનો મમત્વભાવ ઉઠાવી લેવો.

પોતાનું આયુષ્ય કેટલું છે તેનો નિશ્ચય કરવો. આ નિશ્ચય દૈવિક પ્રયોગથી, કે કાળજ્ઞાનથી કરવો.

આયુષ્ય કેટલું બાકી છે તેનો નિર્ણય થતાં જાગૃતિ કોઈ જુદા જ પ્રકારની રહે છે. ક્ષણે ક્ષણે તે દેહના મરણની નજીક

જતો હોવાથી ઉપયોગની જાગૃતિ સૂક્ષ્મ યાને તીવ્ર રહે છે. કેમકે તેણે દુનિયાની તમામ આશા, ઈચ્છા અને જાનમાલથી હાથ ઉઠાવી લીધેલા હોય છે એટલે મનનું ખેંચાણ કરે તેવું કોઈ સ્થાન રહેલું ન હોવાથી પોતાના સ્વરૂપ તરફ જ તેની લાગણીઓ વળેલી હોય છે.

આવે પ્રસંગે કોઈ આત્મજ્ઞાની ગુરુનો સમાગમ થાય. આજુબાજુ હોય અને ત્યાં ચડી આવે તો તો પછી ખરેખર તેનો ભાગ્યોદય થયો જ સમજવો. કારણ કે તે ગુરુ પણ આત્મભાનમાં પૂર્ણ જાગૃત હોવાથી તેના તરફથી મળતી સાવચેતી અલૌકિક હોય છે, ભૂલાયેલું ભાન જાગૃત કરાવે છે, અને કોઇ નજીકનો જ્ઞાન કે યોગનો માર્ગ બતાવી તેની મનોવૃત્તિઓને આત્મપ્રવાહ વાહી–વહન કરનારી કરી દે છે. આવા ગુરુનો યોગ મહાન ભાગ્યોદય હોય તો જ મળી આવે છે, તેના અભાવે સારા વિચારવાળા માણસોને પાસે રાખવા તે પણ સારું છે.

કાળજ્ઞાન.

મરણ નજીક આવેલું છે તેની ખાત્રી માટે શાસ્ત્રમાં અનેક પ્રકારનાં કારણો બતાવેલ છે. આ કારણોની તપાસ રાખતા રહેવાથી મરણના વખતનો નિર્ણય પોતાના માટે કરી શકાય છે.

રોહિણી નક્ષત્ર, ચંદ્રનું લાંછન, છાયા પુરુષ, અરૂન્ધતિનો તારો અને ભ્રકુટી, આમાંથી કોઇપણ ન દેખાય તો એક વર્ષે મરણ થાય.

આંખની કીકી તદ્દન કાળી અંજન સરખી દેખાય, રોગ, વિના અકસ્માત્ તાળુ, હોઠ સુકાય, મોઢું ઉઘાડવાથી ઉપરના અને નીચલા દાંત વચ્ચેના ઉભા આંતરામાં પોતાના હાથની ત્રણ આંગળી ન સમાય; ગીધ, કાગડો, પારેવો અને બીજો કોઇ માંસભક્ષી પંખી માથા ઉપર બેસે તો છ મહીને મરણ થાય.

ચદ્રને ઉગ્ર, સૂર્યને ઠંડો. જમીનમાં અને સૂર્યમંડળમાં છિદ્ર દેખાય, જીભને કાળી, મોંઢાને તદ્દન લાલ જુવે, તાળવું કંપે, મનમાં શોક થાય, શરીરના અનેક જાતના વર્ણો થઇ બદલાયા કરે, નાભિથી અકસ્માત હેડકી ઉપડે તો બે મહિને મરણ થાય.

હ અક્ષર બોલતાં જો શ્વાસ ઠંડો બહાર નીકળે અને ફુત્કાર કરવાથી શ્વાસ ગરમ બહાર આવે, યાદશક્તિ ન રહે, શરીરનાં હાથ, પગ, અને માથું એ પાંચે અંગો ઠંડા થઈ જાય તો જાણવું કે દશ દિવસથી અધિક જીવન હવે બાકી નથી.

શરીર અર્ધું ઉનું અને અર્ધું ઠંડું થઇ જાય. કારણ સિવાય અકસ્માત શરીરમાં જવાળા બળ્યા કરે તો સાત દિવસે મરણ થાય.

સ્નાન કર્યા પછી તરત જ જો પગ અને હ્રદય સુકાઈ જાય, અને બીજા ભાગો ન સુકાય તો છઠ્ઠે દિવસે મરણ સમજવું મડદાની માફક મહાન ખરાબ દુર્ગંધ શરીરમાંથી નીકળે અને શરીરનો વર્ણ બદલાય તો તે ત્રીજે દિવસે મરણ પામે.

પોતાની નાસીકા, જીહ્વા, ગ્રહો, નિર્મલ દિશા અને સપ્ત-ઋષિના સાત તારાઓ તે જોવામાં ન આવે તો બે દિવસે મરણ થાય.

ભ્રકુટી ન દેખાય તો નવ દિવસે મરણ થાય, કાનમાં આંગળીઓ નાખી બંધ કરવાથી અંદર જે શબ્દ થતા સંભળાય છે તે ન સંભળાય તો પાંચ દિવસે મરણ થાય. નાકની ડાંડીનો અગ્ર ભાગ ન દેખાય તો સાત દિવસે મરણ થાય.

આંખની કીકી ન દેખાય તો ત્રણ દિવસે મરણ થાય અને જીભ ન દેખાય તો એક દિવસે મરણ થાય.

ઇત્યાદિ જાણવા માટે અનેક ઉપાયો કાળજ્ઞાન, રિષ્ટ સમુચ્ચય, યોગ શાસ્ત્રાદિ ગ્રંથોમાં બતાવેલ છે તે ઉપરથી મરણનો નિશ્ચય કરવો.

અથવા મરણ વહેલું આવે કે મોડું આવે પણ બધી તૈયારીઓ આગળથી કરી રાખવી. મનમાં પશ્ચાતાપ ન થાય કે અમુક ઉત્તમ કાર્ય કરવાનું હું ભૂલી ગયો, બાકી રહી ગયું કે કરી ન શકયો.

છેલ્લા પ્રસંગે વિશેષ પ્રકારે સર્વ જીવોને ખમાવવા, કોઈ સાથે વેર વિરોધ ન રાખવો, કરેલા પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરવો, વ્રતો ફરી ગ્રહણ કરવાં, અથવા મહાવ્રત ઉચ્ચરી લેવાં. ધર્મના કાર્યો પોતાને હાથે થયેલ હોય તેની અનુમોદના કરવી દેહાદિ ઉપરથી મમત્ત્વનો ત્યાગ કરવો, અણુસણ કરવું, પરમેષ્ઠિ મંત્રનું સ્મરણ રાખવું, અરિહંત, સિદ્ધ,

સાધુ અને ધર્મનું શરણુ લેવું, અઢાર પાપસ્થાનકોનો ત્યાગ કરવો, અને આત્માની અમરતામાં મનને લીન કરી દેવું. ભ્રકુટીમાં મનને સ્થાપન કરી ધીમે ધીમે શ્વાસને મંદ કરી નિરંજન, નિરાકાર સ્વરૂપની ધારણા કરી મનને બ્રહ્મરંધ્રમાં સ્થિર કરી દેહનો ત્યાગ કરવો.

કુંટુંબીના મરણ પછી રડવા કુટવાનું બંધ કરી આત્માને શાંતિ મળે માટે પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું. ધર્મધ્યાનમાં ઉજમાળ થવું. દેહની અસારતાને યાદ કરી મોહ મમત્વ ઓછું કરી ધર્મપરાયણ થવું તથા જે દેહીનો વિયોગ થયો છે તેના ઉત્તમ ગુણોનું વારવાર સ્મરણ કરીને તેવા ગુણોનું અનુકરણ કરવા તત્પર થવું.

આ પ્રમાણે આ ગૃહુસ્થ ધર્મ અહીં સમાપ્ત થાય છે તેમાંથી જે કાંઈ ગ્રહણ કરી, તે પ્રમાણે વર્ત્તન કરવાને પોતાની શક્તિ હોય તે પ્રમાણે ગ્રહણ કરી આત્માને પવિત્ર કરવો.

इति श्री तपागच्छीय श्रीमान्मुक्तिविजजीयगणि शिष्य पंन्यास कमलविजयजीगणिस्तच्छिष्य–पंन्यास–केशरविजयजी-गणि विरचित–श्रावक–गृहस्थ–धर्म–नामक–ग्रंथः विक्रमीय-संवत्सरस्य एकोनविंशतिशतत्र्युत्तर सप्तति वर्षे पोष शुक्ल प्रति-पदे समाप्तः

॥ શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ ॥

શ્રી મુક્તિ-કમલ-કેશર-ચંદ્ર સદ્‌ગુરુભ્યો નમઃ
મુક્તિ-કમલ-કેશર-ગ્રંથમાળા ચન્દ્રપુષ્પ-૨

નીતિમય જીવન

: લેખક :
પંન્યાસજી કેશરવિજયજી મહારાજ ગણિ.

: પ્રેરક :
શાંતમૂર્તિ પ. પૂ આ. વિજયપ્રભવચંદ્રસૂરીશ્વરજી
મ. સા ના શિષ્યરત્ન મુ. શ્રી હેમપ્રભવિજયજી મ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર
વિજયચંદ્રસૂરીશ્વરજી જૈન જ્ઞાનમંદિર
નવરંગ કોલોની હાઈકોર્ટની પાછળ
નવરંગપુરા અમદાવાદ-૯

યોગ દીવાકર પ. પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય-કેશરસૂરીશ્વરજી મ. સા.થી રચિત તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપુર પુસ્તકોની યાદી.

(૧) મહાવીર તત્ત્વ પ્રકાશ.
(૨) આત્મ વિશુદ્ધિ
(૩) નીતિ વિચાર રત્નમાળા
(૪) આત્માનો વિકાસક્રમ અને મહામોહનો પરાજય
(૫) પ્રભુને પંથે જ્ઞાનનો પ્રકાશ
(૬) આત્મજ્ઞાન પ્રવેશિકા
(૭) ધર્મોપદેશ તત્ત્વજ્ઞાન
(૮) નીતિમય જીવન
(૯) ગૃહસ્થ ધર્મ
(૧૦) આનંદ અને પ્રભુ મહાવીર
(૧૧) સમ્યગ્દર્શન
(૧૨) યોગશાસ્ત્ર ભાષાંતર
(૧૩) મહાબલ મલયાસુંદરી ચરિત્ર ભાષાંતર
(૧૪) સુદર્શના ચરિત્ર યાને સમળીવિહાર ભાષાંતર
(૧૫) પ્રબોધ ચિંતામણી
(૧૬) શાન્તિનો માર્ગ
(૧૭) ધ્યાન દીપીકા
(૧૮) દશવૈકાલીક સૂત્ર ભાષાંતર

— નિર્દેશ —

"ગૃહસ્થ ધર્મ અને નીતિમય જીવન" આ પુસ્તકની ત્રીજી આવૃત્તિ પ. પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયપ્રભવચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબની પ્રેરણાથી પ્રકાશિત થાય છે. પુસ્તક કદમાં. નાનું છે પરંતુ વિચારોમાં વિશાળ છે, વિવિધ વિષયો ઉપર પ. પૂ ગુરુદેવનું પ્રેરણાત્મક ચિન્તન છે, આ લખાણુ ઉપરથી જ આત્માર્થી જીવોને જે વિભૂતિએ અંતરમાં વહેતા અનુભવના શ્રોતને શબ્દબદ્ધ કર્યો તેમના જીવનનો આછો ખ્યાલ તો જરૂર આવશે. ભાવ કરુણા અને વિશ્વ પ્રેમ એ સંતોનો સહજ સ્વભાવ છે. એ સ્વભાવને આધારે અજ્ઞાનના અંધારામાં અટવાતા જીવોને પ્રભુના પ્રકાશમય માર્ગે દોરવા માટે દીવાદાંડી સમાન આ ગ્રંથની રચના કરી આત્મામાં જ્યારે કષાય અને વિષયોની ખેંચાખેંચ ચાલતી હોય, આશા અને તૃષ્ણામાં આત્મા પોતાના મૂળસ્વરૂપને તદ્દન ભૂલી ગયો હોય, શાંતિ અને આનંદ માટે દોટ મૂકવા છતાં ક્ષણમાત્ર પણ શાંતિનો અનુભવ ન થતો હોય ત્યારે પોતાની વિસ્મૃત થયેલી શક્તિ અને સંપતિને સ્મૃતિમાં લાવી, તેનો આવિર્ભાવ કરવા માટે આ ગ્રંથના પ્રત્યેક શબ્દો ખરેખર એક આદર્શ ગુરુ અને શિક્ષકની ગરજ સારે છે અને સ્થગિત થયેલી જીવન માંગલ્ય સરિતાને પ્રવાહિત કરે છે. જીવનમાં નવું જોમ આપી શાન્તિ અને સમાધિનો અનુભવ કરાવે છે, જીવનમાં આવતી અવ્યવસ્થાઓ અને મૂંઝવણમાંથી પાર પામવાના માટે આ ગ્રંથ એક રાહદાર ભોમિયો છે.

પ્રત્યેક પ્રકરણોમાં જે ચિન્તન રત્નો સંકલિત કર્યા છે

તેને જો આત્મા વિવેક ગંભીર દૃષ્ટિએ વાંચે અને જીવનમાં અવતરણ કરે તો અજ્ઞાન જન્ય વાસનામય અંધકારમાંથી નીકળી માર્ગાનુસારી બની ક્રમિક વિકાસના સોપાનથી સિદ્ધિ ગતિમાં સાદિ અનંતકાળ સુધી વાસ કરી શકે છે.

સહુ કોઈ આનું વાંચન, મનન, નિદિધ્યાસન કરી જીવન પદ્મને વિકસાવે એજ મંગલ કામના.

લિ. અધ્યાત્મ જ્ઞાનદાતા

પ. પૂ. ગુરુદેવના ચરણોપાસિકા

સા. જ્ઞાનશ્રીજી.

નીતિમય જીવનની પ્રસ્તાવના.

નીતિ અનેક પ્રકારની હોય છે છતાં સર્વનું સાધ્ય તો એકજ હોય છે કે ગમે તે પ્રકારે પણ વ્યવહાર વ્યવસ્થાસર, નિયમપૂર્વક અને અડચણ કે વિઘ્ન વિના ચલાવવો. સર્વ કોઈ પોતપોતાના કામમાં ખલેલ ન પહોંચાડે તે માટે અમુક માર્ગો યોજી રાખવા, કે ધોરણો નક્કી કરી આપવાં, જન-સમુદાય તે તે પ્રમાણે કોઇને અડચણ પહોંચાડયા સિવાય પ્રવૃત્તિ કરે આ સર્વ નીતિના બંધનનો હેતુ હોય એમ સમજાય છે.

જૈનાચાર્યોએ રાજનીતિ. ધર્મનીતિ, વ્યવહારનીતિ વિગેરેના ગ્રંથો લખેલા છે. આ નીતિમય જીવન નામનો ગ્રંથ વ્યવહાર તથા આત્મશાંતિના માર્ગમાં મદદગાર થાય તેવા પ્રકારનો છે. શાસ્ત્રમાં તેનું બીજું નામ માર્ગાનુસારી છે. એટલે ધર્મના માર્ગને અનુસરવાને–ચાલવાને લાયક થવામા ઉપયોગી એવો તેનો અર્થ થાય છે.

શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિ, શ્રીમાન હેમચંદ્રાચાર્ય અને તે સિવાયના બીજા આચાર્યોએ પોતાના ગ્રંથમાં આ નીતિમય જીવન માટે ઉલ્લેખ કરેલા છે.

સર્વ દેશ, કાળમાં નીતિ એક સરખી હોતી નથી, કારણ કે વ્યવહારનું ગાડું વ્યવસ્થાસર ચલાવવામાં જ્યાં જ્યારે, જેવી જેની જરૂરીયાત જણાય ત્યાં ત્યારે તેવી તેની પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે. આ નીતિનાં વાકયો કે જેનો સંગ્રહ પાંત્રીશ જેટલો નાનો છે છતાં તેનો મોટો ભાગ સર્વ દેશ કાળમાં ઉપયોગી થાય તેવો અને વિશેષ પ્રકારે ફેરફાર ન કરવો

પડે તેવો છે. આમાં પણ તેનો અપવાદ તો રહેલો છે જ.

નીતિ એ વ્યવહારની અથડામણીઓરૂપ જમીનના ખાડા અને ટેકરાને સરખા કરનાર સાધન છે, સમ્યગ્દર્શન એ જમીનને સાફ કરી ખેડનાર છે અને ધર્મ એ બીજ સમાન છે અને તેનું ફળ તે પરમ શાંતિ છે.

આ ગ્રંથના અધિકારી પહેલી ભૂમિકાવાળા સર્વે છે, શરૂઆત જ અહીંથી કરવાની છે. એટલે એકડા કે કક્કો શીખવાડનાર કહો તો આ ગ્રંથ તેવો જ છે. આમાં કહ્યા પ્રમાણે વર્તન કરવાથી આંક અને કક્કો આવડશે, પણ તે એકડા કે કક્કો શીખ્યા સિવાય ચોપડીઓ વાંચી ન શકાય એ ધ્યાન બહાર રાખવા જેવું નથી. અર્થાત્ મોટાં મોટાં વ્રત, પચ્ચક્ખાણ અને ધર્મ ધોરી આદિની પદવીઓ તે આ એકડા કે આંક વિના નિરૂપયોગી છે, એ વાત લક્ષમાં રાખીને પ્રથમથી જ આ ગ્રંથમાં કહ્યા પ્રમાણે વર્તન ચાલુ રાખવામાં આવશે તો આગળના વ્રતો કે અધિકારો રૂપ મીંડાં ઉપયોગી થઇ પડશે. એકડા ઉપર એક મીંડું ચડાવતાં દશ દશ ગણી કિંમત તેની થાય છે તેમ તે અધિકારીમાં સદ્ગુણોનો વધારો થશે.

આ ગ્રંથમાં ન્યાયથી દ્રવ્ય પેદા કરવું. સરખા કુળ, શીલવાળા અન્ય ગોત્રીઓની સાથે લગ્ન કરવું, દેશાચાર પ્રમાણે ચાલવું, કોઈના અવર્ણવાદ ન બોલવા, સારા પાડોશીઓની જોડે નિવાસ કરવો, ઘર તદ્દન ગુપ્ત કે ખુલ્લું અને અનેક દ્વારોવાળું ન રાખવું, ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ

કરવો, આવક અનુસારે ખરચ રાખવો, ધન અનુસારે વેશ પહેરવો, અજીર્ણ થતાં ભોજનનો ત્યાગ કરવો, પ્રકૃતિને અનુકૂળ અવસરે ભોજન કરવું, અયોગ્ય દેશ કાળમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી, બળ નિર્બળતાની તુલના કરવી, પોષ્ય વર્ગનું પોષણ કરવું, કર્યા ગુણને ભૂલી ન જવું, લોક વલ્લભ થવાય તેવાં કાર્યો કરવાં. આ સર્વ શરીર અને વ્યવહારને સુવ્યવસ્થાસર રાખનાર અને બનાવનાર સાધનો આ ગુણો છે. વળી પાપથી ભય રાખવો, ઉત્તમ આચરણવાળાની સોબત કરવી, માતાપિતા ગુર્વાદિનું પૂજન કરવું, નિંદનીય કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી, બુદ્ધિના ગુણો ધારણ કરવા, નિરંતર ધર્મનું શ્રવણ કરવું, ત્રણ વર્ગને અન્યોન્ય બાધ ન પહોંચે તેમ પ્રવૃત્તિ રાખવી, અતિથિ, સાધુ, દીન આદિની સેવાભક્તિ કરવી, આગ્રહી ન થવું, ગુણનો પક્ષપાત કરવો, જ્ઞાની વૃદ્ધોની સેવા કરવી, દીર્ઘદૃષ્ટિ રાખી વિચાર કે પ્રવૃત્તિ કરવી, યોગ્ય અયોગ્યનો ભેદ સમજવો, લજ્જાળુ, દયાળુ, શાંત, પરોપકારી થવું, કામક્રોધાદિ અંતરંગ ષડ્ રિપુનો વિજય કરવો અને ઇંદ્રિયોને સ્વાધિન કરવી ઇત્યાદિ સદ્ગુણો પવિત્ર જીવન બનાવવાને પુરતા ઉપયોગી છે, એટલે એકંદર રીતે વિચાર કરીએ તો આ ગ્રંથ શરીરના ધર્મો, વ્યવહારના ધર્મો અને પારમાર્થિક કે આત્મિક સદ્ગુણો એ સર્વને કેળવવાના કે ખીલવવાના એક સાધન સમાન મહાન ઉપયોગી છે.

આ દરેક ગુણો ઉપર વર્તમાન બનાવવાળી તે તે વાતને પોષણ આપનારી કથાઓ આપવાની જરૂર હતી છતાં તેવા

અનુકૂળ પ્રસંગને અભાવે તેમ નથી બની શક્યું. વળી કોઈ પ્રસંગે તેમ બની આવે તો આ ગ્રંથની ગૌરવતામાં અને ઉપયોગીતામાં વધારો થાય તેમ બનવા યોગ્ય છે

આ ગ્રંથ વાંચીને તે પ્રમાણે વર્તન કરી, વાંચનારાઓ આ પછીની ભૂમિકાને સૂચવનારા ગ્રંથો ગૃહસ્થધર્મ, સમ્યગ્દર્શન અને ધ્યાનદીપિકાને લાયક થાય તેવી પરમ પુરુષ પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

આ ગ્રંથ ૧૯૭૦નું ચોમાસું હું રાજકોટ હતો ત્યારે લખવામાં આવેલ છે. આ ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં પ્રેરણા કરનાર રા. રા. ભાઈ મોહનલાલ સાકળચંદ છે, જેઓ હાલ જેતલપુર રાજ્યમાં પોલીસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ છે. તે પ્રસંગે તેઓ રાજકોટ કેમ્પમાં અમલદાર હતા. નીતિમય જીવન ગુજારવાની તેઓ પ્રબળ ઇચ્છાવાળા છે. દુનિયાના સર્વ જીવો આત્માનો અખંડ આનંદ પામો એવી પ્રબળ ઇચ્છા કરી અહીં જ વિરામ પામું છું.

સંવત ૧૯૭૩ના પોષ સુદ ૧, સોમવાર.

લિ. પં. કેશરવિજયજી ગણિ.

શુદ્ધિ પત્રક

પાનું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૨	જિણાણં	જિવાણ
૨	૧૧	દ્રાહ	દ્રોહ
૬	૧૪	જુઓકે	જોકે
૧૨	૨	સ્વચ્છઃદી	સ્વચ્છંદી
૧૨	૧૧	શીળ	શીલ
૧૬	૧૪	પરિણામે	પરિણામો
૧૬	૨૦	ફળદ્રપ	ફળદ્રુપ
૧૮	૫	લેવા	લેવો
૧૯	૯	ને	નો
૨૦	૧૭	નિવડ	નિવિડ
૨૧	૧૩	સહસ્મત	સમ્મત
૨૧	૧૯	ડયાં	ડયા
૨૪	૧૬	કર્મોઉદય	કર્મોદય
૨૬	૧૫	સલ્ય	શલ્ય
૨૮	૬	શકત	સક્ત
૩૨	૧૭	મથં	મર્થ
૪૧	૧૧	ઉદ્યૌ	ઉદ્યો
૪૩	૧૩	દીવા	દેવા
૪૪	૨૨	વાળા	વાળ
૪૮	૨	શ્રમણ	શ્રવણ
૪૮	૯	શ્રમણ	શ્રવણ

પાનું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૫૨	૧૬	હાજન	હાજત
૫૪	૫	ખોરકથી	ખોરાકથી
૫૪	૧૦	લાકડાંએ	લાકડાં એ
૫૫	૯	ઉંદરનો	ઉદરનો
૫૫	૧૦	ન્યુન	ન્યૂન
૫૬	૧૦	પ્રમાણોપાત	પ્રમાણોપેત
૫૬	૧૩	અનુકુળ	અનુકૂળ
૫૬	૧૪	,,	,,
૫૬	૧૮	અઠમ	અઠ્ઠમ
૫૬	૨૨	અનુકુળ	અનુકૂળ
૫૭	૧	,,	,,
૫૭	૫	પાછો	પાછા
૫૭	૭	વિવિધ પ્રકારનાં	વિવિધપ્રકારના
૫૭	૯	અનુકુળ	અનુકૂળ
૫૭	૯	આહાર, પાણી	આહારપાણી
૫૭	૧૩	અનુકુળ	અનુકૂળ
૫૭	૧૪	,,	,,
૫૮	૨	આશક્ત	આસક્ત
૫૮	૪	આશક્તિ	આસક્તિ
૫૮	૫	ધનવાન્	ધનવાન
૫૮	૯	વિષયાશક્ત	વિષયાસક્ત
૫૮	૧૦	ધર્મનાં	ધર્મના
૫૮	૧૪	આંહી	અહીં

પાનું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૬૦	૧૬	કાંઇ પણે	કાંઈપણુ
૬૦	૧૬	થતાં	થતા
૬૩	૧૭	આવીને	આપીને
૬૪	૧૯	આવેલાં	આવેલા
૬૭	૯	છતાં	છતા
૬૭	૧૩	દાક્ષિણ્તા	દાક્ષિણ્યતા
૬૮	૮	ગુણેના	ગુણોનો
૭૧	૧૭	ઘરનાં	ઘરના
૭૨	૨૦	અનુકુળ	અનુકૂળ
૭૩	૨	”	”
૭૩	૧૨	સતાનીક	શતાનીક
૭૩	૧૩	સતાણીક	શતાનીક
૭૩	૨૪	ક ર	કરવો
૭૪	૧	શાલ્મલીનો	શાલ્મલીનું
૭૪	૨	વિસ્તારવાળો હતો	વિસ્તારવાળું હતું
૭૪	૨૦	શંસય	સંશય
૭૪	૨૨	તમારો	તમારું
૭૪	૨૪	રહેલો	રહેલું
૭૬	૭	તુ	તું
૭૭	૩	સુલવાટા	સૂસવાટા
૭૭	૧૭	મોટાં	મોટા
૭૮	૩	ઉદ્યાગકળા	ઉદ્યોગકળા
૭૮	૯	અનુકુળ	અનુકૂળ

પાનું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૭૮	૧૬	અનુકુળ	અનુકૂળ
૮૦	૧૫	તપશ્ચયદિ	તપશ્ચર્યાદિ
૮૨	૮–૨૩	ઉમર	ઉમ્મર
૮૨	૧૩	પત્નિ	પત્ની
૮૭	૧૫	જળવાશી	જળવાસી
૯૫	૧૦–૧૨	સંકટાળ	શકડાલ
૯૬	૨૦	હે તો તે બહાર	હોય તો તે
૯૯	૧૩	રીદ્ધિની	ઋદ્ધિની
૧૦૨	૪–૧૪	કટુક	કટુ
૧૦૬	૨૨	પૂર્વનો પાપ	પૂર્વના પાપનો
૧૦૮	૧૪	સ્થિત	સ્થિતિ
૧૦૯	૨૨	વાહાલુ	વ્હાલું
૧૧૧	૩	આનંદિ	આનંદી
૧૧૯	૬	કરામાં	કરવામાં
૧૨૦	૧૬	ભાવ દ્રવ્ય	ભાવ
૧૨૨	૧૮	જીવના	જીવન
૧૨૨	૨૦	ભંગદરાદિ	ભગંદરાદિ
૧૨૪	૨	ષ્લાઘા	શ્લાઘા
૧૨૫	૨૨	સાદા	સદા
૧૨૭	૨	ાવપત્તિમાં	વિપત્તિમાં
૧૨૮	૧	પ્રવૃત્તિવાન થવા દેવી	પ્રવર્તવા ન દેવી

નીતિમય જીવનની અનુક્રમણિકા.

શ્રીમદ્ આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયકેસરસૂરીશ્વરજી વિરચિત અપૂર્વ ગ્રંથો.

પુસ્તકનું નામ	લેખક.
શ્રી યોગશાસ્ત્ર (ભાષાંતર)	શ્રી આ. વિજયકેસરસૂરીશ્વરજી
શ્રી મલય સુંદરી ચરિત્ર	,,
શ્રી શાંતિનો માર્ગ	,,
શ્રી આત્મજ્ઞાન પ્રવેશીકા	,,
શ્રી ધર્મોપદેશ તત્વજ્ઞાન	,,
શ્રી મહાવીર તત્વપ્રકાશ	,,
શ્રી આનંદ અને પ્રભુમહાવીર	,,
શ્રી સમ્યગ્દર્શન	,,
શ્રી આત્માનો વિકાસ ક્રમ	,,
અને મહા મોહનો પરાજય	,,
શ્રી પ્રભુના પંથે જ્ઞાનનો પ્રકાશ	,,
શ્રી નિતિવિચાર રત્નમાળા	,,
શ્રી રાજકુમારી સુદર્શના ચરિત્ર	,,
શ્રી આત્મ વિશુદ્ધી	,,

*

ॐ अर्हं नमः ।

નીતિમય જીવન

सिवहेउअोकमेणं सावयधम्मोय कप्पतरु तुल्लो ।
तम्हा जुग्ग जिणाणं दायव्वो धम्मरसियाणं ॥ १ ॥

કલ્પવૃક્ષ સમાન શ્રાવક (ગૃહસ્થ) ધર્મ અનુક્રમે મોક્ષનો હેતુ છે, માટે ધર્મ રસિક યોગ્ય જીવોને તે આપવો. ૧

મધુર કંઠની યોગ્યતા ધરાવનાર કોયલ, આંબાના કુંપળીયાં અને મોહોર ખાવાથી ઘણા લાંબા સ્વરે મધુર અને મનહર ગાયન કરી શકે છે. તેજ કુંપળીયાં કે મોહોરનું ભક્ષણ કરનાર કાગડો, પોતાની તેવી યોગ્યતા વિના તે માંહીલું કાંઈ પણ ગાયન કરી લોકોને રંજન કરી શકતો નથી; પણ ઉલટું વિરસ ગાન કરી લોકોને કંટાળો આપે છે. આ દૃષ્ટાંતે ધર્મ અંગિકાર કરતા પહેલાં યોગ્યતા મેળવવાની ખાસ જરૂર છે.

ગાયને વિષે ખોળનું દુધ થાય છે ત્યારે સર્પને પાયેલું દુધ પણ ઝેરરૂપ થાય છે. આનું કારણ તે વિષેની યોગ્યતા અને અયોગ્યતા છે. માટે ધર્મનું દાન પણ પાત્રમાંજ થવું જોઇએ. મહાપુરૂષોના કહેલા ધર્મના માર્ગમાં ચાલવા માટે પ્રથમ લાયક થવાની પૂર્ણ જરૂર છે. અહિં વીર પુરૂષોના

માર્ગમાં ચાલવા માટે પ્રથમ પાંત્રિસ ગુણ બતાવવામાં આવશે. તેમાં પ્રવીણતા મેળવ્યા પછી આગળનો રસ્તો લેવાથી મનુષ્ય ઘણી સહેલાઈથી આગળ વધી શકશે. તે સિવાય યોગ્યતા વિના ઉપાડેલો બોજો પાછો પડતો મૂકવો પડશે. એટલું જ નહિ પણ કરેલી મહેનત વ્યર્થ જવા સાથે નુકશાન ખમવું પડશે.

ન્યાયથી ધન મેળવવું તે પ્રથમ ગુણ ૧.

અન્યનું રક્ષણ કરી, વેપાર કરી, ખેતી કરી, નોકરી કરી, કે કોઇ પણ જાતનાં કામકાજ કરી ન્યાયપૂર્વક દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવું.

સ્વામીનો દ્રોહ કરી, મિત્રોને ઠગી, વિશ્વાસઘાત કરી, ચોરી કરી, લાંચ–રૂશ્વત લઈ, છળ–પ્રપંચ–દગો કરી દ્રવ્ય મેળવવું તે અન્યાયથી મેળવેલું દ્રવ્ય કહેવાય છે.

પ્રજા પાસે કર–કે વેરો લઇ પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર રાજાઓ, જો પ્રજાનું રક્ષણ બરાબર કરતા નથી તો તે અન્યાયી દ્રવ્યનો ઉપભોગ કરે છે.

રાજા કે શેઠની નોકરી કરનારા મનુષ્યો, પોતાને સોંપેલું કાર્ય બરાબર કરતા ન હોય, સોંપેલા કામમાંથી ગેરવ્યાજબી રીતે પૈસા ઉચાપત કરતા હોય, માલીકનું કામ બગડે તેવી રીતે કોઈની સીપારસથી કામ કરતા હોય તો તે અન્યાય છે.

માલીકને પૂછ્યા સિવાય નોકરી કરતાં માલીકના પૈસાથી

પોતાનો ખાનગી વ્યાપાર ચલાવવો તે અન્યાય છે. નોકરી કરનારના તાબામાં માણસો સોંપાયેલાં હોય તેની પાસેથી માલીકના કામની દરકાર ન રાખતાં તેઓને પોતાના ખાનગી કામમાં રોકવાં તે અન્યાય છે.

ભાગીદારોએ એક બીજાથી છુપા વ્યાપારો કરી લાભ જુદો રાખવો, અથવા મજમાઉ ભાગમાંથી રકમ કે માલ ઉચાપત કરવો તે અન્યાય છે.

ભલા વિશ્વાસુ મિત્રોને ઠગી, તેની ગુપ્ત વાતો જાહેર કરી, તેને નુકશાન કરી, દગો-પ્રપંચ રમી તેની પાસેથી કાંઈ લઈ લેવું તે અન્યાયી દ્રવ્ય છે.

કોઈ મનુષ્ય વિશ્વાસ રાખી કાંઈ વસ્તુ વેચાતી લેવા આવ્યો હોય, તેની પાસેથી વધારે પૈસા લેવા તે અન્યાયી દ્રવ્ય છે. દલાલી કરનારાઓએ, પોતાની દલાલી કરતાં વધારે પૈસા ઉપરથી ઉપાડી લેવા, તે અન્યાયી દ્રવ્ય છે. કોઈ ગૃહસ્થ જાણી, ઉત્તમ ધર્મીષ્ટ મનુષ્ય જાણી કોઈની પણ સાક્ષી રાખ્યા વિના કાંઈ રકમ મુકી ગયો હોય તે લેવા આવે ત્યારે નામક્કર જવું, અને તેને પાછી ન આપવી તે વિશ્વાસઘાત છે. તે માણુસ મરી ગયો હોય અને ધન પાછું લેવા ન આવ્યો હોય, અને તેના વારસદારોને ખબર ન હોય છતાં તે દ્રવ્ય પોતાના ઉપયોગમાં લેવું તે અન્યાય દ્રવ્ય છે. કોઈની ચોરી કરી, ધાડ પાડી, વાટ લુંટી, ગાંઠ કાપી દ્રવ્ય મેળવવું તે અન્યાય દ્રવ્ય છે. દાણુચોરી કરવી તે અન્યાય છે.

ધર્માત્મા જાણી નાતના કે સંઘના માણસોએ કોઈપણ

કામ તેમને સોંપ્યા હોય તે બરાબર રીતે બજાવી ન શકાય અને બીજાને સોંપે પણ નહિ, પોતાની મોટાઈ કે શેઠાઇના લોભને અંગે તે કામ બગડવા દે તો તે વિશ્વાસઘાત છે. તેમજ ધર્માદા ખાતાના માણસો પાસે પોતાનાં ઘરનાં કામ-કાજ કરાવવાં તે પણ અન્યાય અને વિશ્વાસઘાત છે.

પોતાને પુરતો પગાર કે બદલો કહ્યા માફક મળતો હોય છતાં, લાંચ–રૂશ્વત લઇ અન્યને અન્યાય કરવો, તે પણ વિશ્વાસઘાત સાથે અન્યાયોપાર્જીત દ્રવ્ય છે.

આ પ્રમાણે અન્યાયોપાર્જીત દ્રવ્યનો ત્યાગ કરનાર અને ન્યાયથી દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરી જીવન નિર્વાહ કરનાર મનુષ્ય ધર્મના માર્ગમાં ચાલનાર છે. અથવા ચાલવાને લાયક થાય છે. શરીરાદિના નિર્વાહમાં ઉપયોગી અને પ્રયત્નથી સાધ્ય થઈ શકે તેવા દ્રવ્ય માટે પણ જે મનુષ્ય છળ, પ્રપંચ, વિશ્વાસઘાતાદિ કરે છે, આવા અન્યાયી મનુષ્ય નિર્દોષ અને પવિત્રતાથી ભરપુર ધર્મવીર પુરુષોના માર્ગમાં ચાલવાને લાયક કેવી રીતે થઈ શકશે ?

ઉપર મુજબ ન્યાયોપાર્જીત દ્રવ્યથી વ્યવહાર સુખરૂપ થાય છે. ત્યારે અન્યાય કરવાથી પાપની પ્રાપ્તિ થવા સાથે વ્યવહાર દુઃખરૂપ થાય છે. પ્રિય વાચકો ! તમને ઐહિક સુખને અર્થે અને તમારા સગાં વહાલાં, કુટુંબ કબીલા; વિગેરેને સુખી કરવાની એટલી બધી લાલસા છે કે તેઓ બધાના સાંસારિક અને અનિત્ય ક્ષણિક સુખને ખાતર તમે એકલા જ પાપના દરીયામાં ડુબકી ખાવા જાઓ છો કે

જ્યાંથી તમને પુન્યરૂપી મણી કે જેની તમે ઇચ્છા રાખો છો તે મળવાને બદલે પાપરૂપી ઝેરની પ્રાપ્તિ થશે તે તમારૂં ઉપાર્જીત પાપ હોવાને લઇને પરિણામ તમારે એકને જ સહન કરવું પડશે. માટે ઐહિક સુખની વાસના નહિ કરતાં સ્વર્ગીય પારલૌકિક સુખની જ લાલસા રાખો અને તે મેળવવાના સાધનોમાંનું એક જ ન્યાયથી દ્રવ્ય ઉપાર્જીત કરવું તે છે તેને ગ્રહણ કરો અને ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલા દ્રવ્યથી જ પોતાનો અને કુટુંબનો નિર્વાહ કરો.

**

શિષ્ટાચાર પ્રશંસા—૨.

સાધુ પુરુષોની શ્લાઘા કરનાર, પણ પોતે કરેલાં કાર્ય માટે પોતાની શ્લાઘા થતી જોવાને નહિ ઇચ્છનાર, કોઇની નિંદા ન કરનાર અને પોતાની થતી નિંદા માટે ક્ષોભ નહિ પામનાર, આપત્તિના પ્રસંગમાં દીનપણું ન કરનાર, સંપત્તિના વખતમાં નમ્રતા રાખનાર, પ્રસંગે યોગ્ય સલાહ આપનાર, કોઈ સાથે વિરોધ ન કરનાર, અંગિકાર કરેલ કાર્યનો નિર્વાહ કરનાર, કુળાચાર પાળનાર, સન્માર્ગથી દ્રવ્ય મેળવનાર, સન્માર્ગે દ્રવ્ય ખરચનાર, ઉત્તમ કાર્ય કરવામાં આગ્રહ રાખનાર, દુષ્કાર્ય તરફ પ્રવૃત્તિ નહિ રાખનાર, પ્રમાદનો ત્યાગ કરનાર, ધર્મને બાધા ન લાગે તેમ લૌકિક વ્યવહારને અનુસરનાર, સર્વ સ્થળે ઉચિતતા સાચવનાર, હલકા કામમાં પ્રવૃત્તિ ન કરનાર, નિઃસ્વાર્થપણે ગરીબોને મદદ કરનાર, ઉપકારનો બદલો ન ભુલનાર, પ્રત્યુપકાર કરનારની યોગ્ય

દાક્ષિણ્યતા રાખનાર અને નિત્ય પરોપકાર કરવામાં આદર-વાળા એ શ્રેષ્ઠ પુરુષો કહેવાય છે.

સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી સર્વનું ભલું ઈચ્છનારા, આવા ઉત્તમ મનુષ્યોના સત્કર્ત્તવ્યોની અનુમોદના કરવી કુટુંબનું ન્યાતનું, દેશનું; ધર્મનું અને સર્વનું ભલું ઈચ્છનારા અને પોતાના ભલાને માટે વ્યવહારના કોઈપણ જાતના સ્વાર્થ વિના અહોનિશ અન્યના ભલાને માટે સતત્ પ્રયત્ન કરનારા ઉત્તમ મનુષ્યો દુનિયામાં વિરલા હોય છે. તેમને મન તો वसुधैव कुटुंवकं આ દુનિયા એ જ કુટુંબ છે. તેઓનું મન ઘણુ જ વિકાસ પામ્યું હોય છે. ઉદાર થયેલું હોય છે. તેને લઈને જ નાત, જાત, કુટુંબ કે ધર્મના ભેદ વિના સર્વને સરખા માની બનતો પરોપકાર કરી શકે છે. આવા પુરુષોના આચરણની ઉત્તમ કર્ત્તવ્યોની પ્રશંસા કરવી. તેમની પ્રશંસા કરવાથી બે લાભ થાય છે. જુઓ કે તેવા પુરુષો આપણી પ્રશંસાની ઈચ્છા રાખતા જ નથી અને જો ઈચ્છા રાખે તો તેઓ નિસ્વાર્થી કહેવાય નહિં, તેમજ તેઓથી ઘણાં સારાં અને મોટાં કર્તવ્યો પણ બની શકે નહિં. છતાં તેઓની પ્રશંસા કરવાથી તેઓને વધારે ઉત્તમ કાર્ય કરવાનો જુસ્સો આવે છે અથવા તેમની આવી પ્રશંસા થતી જોઈને બીજા મનુષ્યો કે જેઓ આવા પરોપકારી કાર્યો કરવામાં બીલકુલ ભાગ લેતા ન હોય તેવાઓને પણ ઉત્સાહ વધે છે. વળી આપણા પર ઉપકાર કરવાનો બદલો આપણે બીજી રીતે વાળી ન શકીએ છતાં કૃતજ્ઞતા બતાવવાથી આપણું મન પણ પ્રફુલ્લિત રહે છે.

બીજો ફાયદો એ છે કે ગુણવાન પર પ્રીતિ રાખનાર, ગુણોનુ અનુમોદન કરનાર અને સર્વ સ્થળે ગુણ જોનાર મનુષ્ય અવશ્ય ગુણવાન બને છે. આ તો લૌકીક નિયમ જ છે કે વ્યાપારની દૃષ્ટિવાળો વ્યાપારી થાય છે. કવિત્વની દૃષ્ટિવાળો કવિ બને છે, ભોગની ભાવનાવાળો ભોગી બને છે, તેવીજ રીતે સર્વ સ્થળે ગુણની ભાવનાવાળો માણસ ગુણી થાય છે. ઉત્તમ આચરણવાળા પુરુષોના આચરણની પ્રશંસા કરનાર પોતાની ભાવના-લાગણીના પ્રમાણમાં ઉત્તમ બને છે. મનુષ્ય જ્યારે કોઈપણ ગુણી પુરુષના ગુણો તરફ લાગણી ધરાવે છે ત્યારે તે માણસ જાણતાં કે અજાણતાં તે ગુણોનુ બીજ પોતાના હૃદયમાં રોપી દે છે. પછી તેને જો તે લાંબા વખત સુધી ધીમે ધીમે પોતાના કર્ત્તવ્યમાં મુકવા રૂપ પોષણ આપ્યા કરે અને વારંવાર તેવા પુરુષોના સમાગમમાં આવ્યા કરે તથા તેવા થવા માટે લાગણી ધરાવ્યા કરવી, તે રૂપ અનુકુળ હવા પાણી મેળવ્યા કરે તો તે બીજ કેટલાક વખત પછી એક વૃક્ષનું રૂપ ધારણ કરે છે. અર્થાત પોતે જેની પ્રશંસા કરતો હતો તેના જેવી શક્તિ પોતે પણ ધરાવી શકે છે. આજ સદ્ગુણ છેવટે વીતરાગના માર્ગમાં પ્રવેશ કરાવી વીતરાગ પણ બનાવે છે. માટે ઉત્તમ પુરુષોના આચાર વિચારની પ્રશંસા કરવાની ટેવ રાખવી.

ઉત્તમ પુરુષ કોને કહેવા? શરૂઆતમાં આ પ્રશ્નનો છેવટનો ખુલાસો કરવો તે ફાયદાકારક થઈ નહિ પડે. માટે શરૂઆત એટલાથી કરવી કે પોતાથી અધિક ગુણવાન્ હોય

તેને ઉત્તમ પુરુષ માની તેના ગુણો પોતામાં દાખલ કરવા જેમ જેમ ગુણવાન્ થતા જવાશે તેમ તેમ અધિક અધિક ગુણી ઓળખાતા જશે અને છેવટે સર્વ ગુણ સંપન્ન મહાપુરુષના આશ્રયથી સર્વ ગુણો પોતામાં ખીલી નિકળશે. શરૂઆતમાં મોટી બાથ ભિડવાથી, તે હાથમાં આવતું નથી અને નાનું તો ગમતું નથી એટલે ઉભય ભ્રષ્ટ ન થવાય તે સારૂ શરૂઆત નાના પાયાથી કરવી તે યોગ્ય છે.

પરંતુ નાના પાયાથી શરૂ કર્યા બાદ અધવચમાં મૂકી દેવું યોગ્ય નથી. જેમ જેમ આગળ વધતા જઈએ તેમ તેમ આપણાથી વિશેષ ગુણવાન્ ગુરુ શોધી કાઢી, તેવા ગુણો ગ્રહણ કરતા શીખવું. પરંતુ તેની અમુક હદ છે એમ જ સમજી અમુક જ્ઞાન મેળવી–અમુક ગુણો સાધી પછી તેથી વિશેષ દુનિયામાં હસ્તી ધરાવતું નથી એવું ધારવું તદ્દન ખોટું છે. કહેવત છે કે 'अधिकस्य अधिकंफलं' તે મુજબ અધિકતાને પ્રાપ્ત કરી અધિક ફળો મેળવી સુખી થવાની ઇચ્છા રાખવી.

સરખા કુળાચાર સાથે વિવાહ–૩.

વિવાહ સંબંધ એ ગૃહસ્થાશ્રમનો મૂળ પાયો છે. સંસાર વ્યવહારની સગવડતા, પ્રજાની ઉત્પત્તિ ક્લેશરહિત જીવન અને નીતિવાળું વર્તન એ સર્વ તેના મૂળ હેતુઓ હોય છે. કુળ અને આચાર જેના એક સરખા હોય તેઓએ આપસમાં વિવાહ કરવો જોઈએ. ઉત્તમ કુળવાળા સાથે નીચ–હલકા કુળવાળાનો વિવાહ કોઈપણ રીતે યોગ્ય નિર્વાહ-

કારક થતો નથી. જન્મથી પડેલા ઉચ કે નીચ કુળના ઉંચા કે હલકા સ્વભાવને બદલવામાં ઘણી મુશીબતો નડે છે. બંને સ્ત્રી–પુરુષના સ્વભાવો તથા સંસ્કારો જુદા હોવાથી વ્યવહાર માર્ગ મુશ્કેલીવાળો થઈ પડે છે. આચાર પણ જુદા જુદા હોવાથી ભિન્ન ભિન્ન રૂચીને લઈ ક્લેશને પ્રવેશ થવાનો ઘણો સંભવ છે. એક પક્ષ માંસ, મદિરા–કંદાદિ ભક્ષણ કરવાની રૂચિ કે ટેવવાળો હોય છે ત્યારે બીજો પક્ષ તેથી વિરૂદ્ધ ભોજનવાળો એટલે વનસ્પતિ ખોરાકાદિ સાત્વિક વૃત્તિના ખોરાક પર જીવન ગુજારનારો હોય છે તે કારણે સહજમાં વિરૂદ્ધતા ઉત્પન્ન થતાં ગૃહ વ્યવહાર મુશ્કેલીવાળો થઈ પડે છે.

તેમજ દરેકના ભિન્ન ભિન્ન દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ક્રિયા હોવાથી મતભેદ સહજવારમાં પ્રગટ થતાં ગૃહ વ્યવહાર ક્લેશમય નિવડે છે. અન્ય દેશોની માફક ધર્મની બાબતમાં આ દેશ તેટલો સહનશીલતાવાળો નથી કે સ્ત્રી જુદો ધર્મ પાળતી હોય અને પુરુષ પણ પોતાની ઇચ્છાનુસાર જુદો ધર્મ પાળતો હોય; છતાં ગૃહવ્યવહાર સંપથી જોડાયેલો બન્યો રહે. આ દેશમાં પુરુષ જે ધર્મ પાળતો હોય તેથી વિરૂદ્ધ ધર્મ સ્ત્રીઓથી ન જ પાળી શકાય એવો ઘણે ભાગે રીવાજ છે, અને તેમ ન કરવામાં આવે તો તરત જ વિરોધ ઉભો થાય છે અને બળાત્કારે પણ પતિનો ધર્મ પાળવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે. આવી સ્થિતિમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મ, દેવ કે ગુરુને માનનારા સ્ત્રી પુરુષોનો વિવાહ કરવો તે અત્યારના અર્ધ જાગૃત્તિવાળા વખતને લઈ આ દેશ માટે

કોઇ પણ રીતે ગૃહ વ્યવહારની શાંતિ માટે નથી, છતાં જો તેટલે દરજજે ધર્મની બાબતમાં આ દેશના લોકો સહનશીલતા ધારણ કરે, તો પછી તે પ્રતિબંધની જરૂર રહેતી નથી. કુળ તથા ધર્મની બાબત સાથે ગરીબ અને ધનાઢ્યતા સંબંધી પણ વિચાર કરવાની જરૂર રહે છે. ગરીબના ઘરની કન્યા જો ધનાઢ્યના ઘરમાં આવે તો પૈસાના મદથી અને ગરીબ ઘરની કન્યા હોવાથી પતિ તેનું અપમાન કરવા ચૂકતો નથી. છતાં પુરુષ ઉંચા વિચારોવાળો કે સ્નેહની લાગણીવાળો હોય તો તેમાં ઓછો વાંધો આવે છે. છતાં પતિના મા-બાપો તરફથી કે બહેનો આદિ તરફથી તે સ્ત્રીનું જોઈએ તેવું માન સાચવવું મુશ્કેલીવાળું થઈ પડે છે. અજ્ઞાનતાને લઇ કોઇ પ્રસંગે મેણાં ટોણાં માર્યા સિવાય તેવાં અજ્ઞાની મનુષ્યો રહેતાં નથી. તેમજ સ્ત્રી જો ધનાઢ્યના ઘરની હોય અને પતિ ગરીબ સ્થિતિનો હોય તો સ્ત્રી પતિને કોઇપણ રીતે ગાંઠતી નથી. પિતાના ઘરના ધનના મદથી પતિનું અપમાન કરે છે યા તો પોતાની મરજી પ્રમાણે ચાલવાની ફરજ પાડે છે. તેમજ સ્ત્રીના પિતાદિ તરફથી પતિના કુટુંબવાળાને પણ દબાતા રહેવાથી સહન કરવું પડે છે. માટે જ ધનાઢ્યે ધનાઢ્ય સાથે અને ગરીબોએ ગરીબ સાથે વિવાહ કરવાની જરૂર પડે છે.

વિવાહ જોડવા પહેલાં વર, કન્યાના કુળ વંશાદિની વિશુદ્ધતા કે ગુણાદિની પરિક્ષા સંબંધી તપાસ કરવાની જરૂરીયાત પણ રહે છે. નહિતર વિરોધી ગુણવાળા પતિ-પત્નિનો સંસાર વ્યવહાર દુઃખમય થઇ પડે છે.

પતિ સનાથ કે નિરાધાર છે. તે તપાસ કરવાની પણ જરૂર રહે છે. આગળ પાછળ કોઇપણ કુટુંબી વર્ગ ન હોય તો કોઈ તેવા વિષમ પ્રસંગે કે પતિવિયોગના પ્રસંગે સ્રીને નિરધાર સ્થિતિમાં ઘણું સહેવું પડે છે.

વળી પતિ કે સ્રી વિદ્યાવાન છે કે મુર્ખ છે તે સબંધી પણ તપાસ કરવાની. પતિ વિદ્યાવાન હોય અને સ્રી મૂર્ખ હોય, અથવા સ્રી વિદ્યાવાન-બુદ્ધિમાન હોય અને પતિ મૂર્ખ હોય, તો આ કજોડાંઓ આપસમાં દુઃખી જીંદગી ગુજારે છે. પુરૂષ અન્ય સ્રી સાથે લગ્ન કરે છે અને સ્રી રખડી પડે છે ચાલુ નાતના પ્રતિબંધોને લઈ સ્રીનુ ફરી લગ્ન થતું નથી. એટલે સ્રીને દિવસો દુઃખમાં ગુજારવા પડે છે. અથવા પતિ મૂર્ખ હોય તો સ્રી તેને ગાંઠતી નથી પણ સ્વચ્છંદી થઈ યથેચ્છપણે વર્તન કરે છે. એટલે પતિએ દુઃખી હૃદયે જીંદગી ગુજારવી પડે છે. આવાં કજોડાંઓ ઘણા મોટા ઘરમાં હાલ દુઃખી જીંદગી ગુજારતાં નજરે પડે છે આ કરતાં કાંતો બન્ને વિદ્વાન્ હોય અને કાંતો બન્ને મૂર્ખ હોય તો એ જોડું વ્યવહારમાં સુખી જીંદગી ભોગવી શકે છે.

તે સાથે શરીર અને વય-ઉંમરની પણ તપાસ કરવાની છે. શરીર બન્નેનાં નિરોગી હોવાં જોઇએ. નહિતર પ્રજા-સંતતિ રોગવાળી ઉત્પન્ન થાય છે અને વારસામાં તેવા રોગો ઉતરે છે. સ્રી રોગી હોય તો પતિ બીજી પત્નિ કરે છે અને સ્રીની જીંદગી દુઃખમય થઇ પડે છે.

ઉંમરમાં પણ પુરુષ વૃદ્ધ હોય અને સ્રી યુવાન હોય

તો સ્ત્રી નિરંકુશ થઈ સ્વચ્છંદી બને છે. અથવા ટુંક મુદતમાં વિધવા બને છે, અને પછી પણ સ્વતંત્ર જ થાય છે. વૃદ્ધ પતિની હયાતિમાં ઈચ્છાઓની અપૂર્ણતાને લઈ કલેશ વૃદ્ધિ પામે છે, અથવા આબરુના કાંકરા થાય છે. સ્ત્રી નાની હોય છે તો તેના શરીરની ખુવારી થાય છે. શરીરનુ બંધન નબળું પડે છે અને રોગનો ભોગ થઈ પડે છે. પુરુષ નાનો હોય તો નાનપણથીજ વીર્યનો નાશ થાય છે નિર્બળ પ્રજા થાય છે, રોગોમાં સપડાઈ ટુંક મુદતમાં મરણને શરણ થાય છે. અથવા આબરૂના કાંકરા થાય તેવા ફજેતાઓ થાય છે. આ માટે ખાસ કન્યા કે વરના વાલીઓએ સંભાળ રાખી વર કન્યાના કુલ, શીળ, સનાથતા વિદ્યા, ધન શરીર અને વયની સમાનતા, લાયકતા તપાસી પછી લગ્ન કરવાં, કે જેથી તેમનો વ્યવહાર સુખમય થવા સાથે તેઓ ધર્મ કાર્યમાં ઉપયોગી જીંદગી ગુજારી શકે.

મૂર્ખ, નિર્ધન, દૂર દેશાવર રહેનારો, જુદી ભાષા બોલનારો, અનેક સાથે વેર વિરોધ રાખનાર, મોક્ષનો અભિલાષી, શૂરવીર (હાલતાં ઉઠીની લડાઇ વહોરનાર) અને કન્યા કરતાં ત્રણગણીથી અધિક ઉંમરવાળાને કન્યા આપવી નહિ. આમ શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે બાર વર્ષ સુધી કુમારી કન્યાનો કાળ છે. ત્યાર પછી તેનો વિવાહ કરવો તે કન્યા યોગ્ય કાળ કહ્યો છે.

બાર વર્ષની કન્યા અને સોળ વર્ષની ઉંમરનો પુરુષ વિવાહ યોગ્ય છે. તેથી નાની વરકન્યાનો વિવાહ અયોગ્ય ગણાય છે.

જ્ઞાતિમાં કે ધર્મ પંથમાં વિવાહનો જે વિધિ બતાવ્યો હોય તે વિધિ પૂર્વક લગ્ન કરવું જોઇએ. શુદ્ધ સ્ત્રીનો લાભ થવો તે વિવાહનું ફળ છે. તેથી પુત્રાદિ સંતતિ સારી થાય છે. કુળવાન સ્ત્રી મળવાથી ઘરની ચિંતા ઓછી થાય છે, જાતિવાન સ્ત્રી દુઃખ કે સંકટના પ્રસંગે મદદગાર થાય છે, ઘર સંબંધી કામકાજ તથા ઉચિત વ્યવહારનો બધો આધાર ઉત્તમ સ્ત્રી ઉપર હોય છે, અતિથિ સગાં સંબંધી વિગેરેનો સત્કાર કરવા સ્ત્રી યોગ્ય હોય છે.

ઘરનાં કામકાજનો બોજો સ્ત્રીને માથેજ રાખવો જોઇએ, તેથી તેનું મન ઘરનાં કામકાજમાં ગુંથાયેલું રહે છે. વળી તે મારૂં પોતાનું આ સર્વ છે એમ માની મન દઇને કામ કરે છે, ઘર વ્યવહારના જરૂરી કામમાં ઉપયોગી થાય તેટલા થોડા પૈસા પણ તેને સોંપવા જોઇએ, બાકીની જરૂરિયાતી ચીજો તો પુરુષોએ લાવી આપવી, પણ પુરુષની ગેરહાજરીમાં ઘેર આવેલા પરોણા અતિથિ આદિનો સત્કાર તે પૈસાથી સ્ત્રીઓ છુટથી કરી શકે છે તેમ કરતાં ઘરની લાજ આબરુમાં તે સારો વધારો કરે છે, સ્ત્રીને કોઈ વિદ્વાન્ વૃદ્ધ સ્ત્રી આદિની સોબત પણ મેળવી આપવી જોઇએ. તેના તરફથી ઉત્તમ અને હિતકારી શિખામણો મળતી રહેવાથી તેનું જીવન ઉત્તમ બને છે.

આ પ્રમાણે ઘરના કામકાજનો બોજો સ્ત્રીને માથે જ હોવાથી તે બીજી સ્ત્રીઓની સાથે બેસી કુથલી કરી શકતી નથી. કદાચ પોતે દુઃખી છે તેમ માનતી હોય તો તે દુઃખ

બીજા પાસે રડી ઘરની આબરૂ ગુમાવી શકતી નથી અને તે દુઃખનું હરવખત મનન કરી પોતાના શરીરને કૃશ તથા રોગી બનાવવાને બદલે પોતાના કામકાજમાં ચિત્ત પરોવાયેલું હોવાથી આળસુ થતી નથી.

સમાન કુળ, જાતિ, વય, શરીર બુદ્ધિ વગેરેવાળાં દંપતીનો વ્યવહાર સુખમય થાય છે. પ્રજા નિરોગી બળવાન્ અને બુદ્ધિમાન થાય છે. ધર્મ વ્યવહારને લાયક પણ તેઓના વિચારો બન્યા રહે છે. વ્યવહારમાં શાંતિ નહિ અનુભવનારાં સ્ત્રી પુરુષો સંસારની દુઃખરૂપી જાળમાંથી છુટવા સમર્થ નહિં હોવાથી, તે દુઃખનો વિચાર-મનન અહર્નિશ કરતાં હોવાથી બહુજ થોડો વખત ધર્મને માટે ગાળી શકે છે. અરે! કોઈ વખત એટલા બધાં દુઃખી થઈ ગયાં હોય છે કે ધર્મને બીલકુલ સ્થાન આપી શકતાં નથી, માટે વ્યવહારમાં શાંતિવાળી જીંદગી ગુજારનારાઓ ધર્મને લાયક હોય છે.

પાપ ભીરુ-૪.

પાપથી ભય રાખવો. ચોરી કરવી, પરસ્ત્રી ગમન કરવું, જુગાર રમવો, ઈત્યાદિ પાપો તત્કાળ આ ભવમાં જ ફળ આપનારા છે. અને દારૂ પીવો, માંસ ખાવું, જીવ હિંસા કરવી, ઈત્યાદિ પાપ, પરભવમાં ફળ આપનારાં છે. અને આ ભવમાં પણ થોડો ઘણો અનુભવ આપનારા છે. વ્યવહારના એવા ઘણા પ્રસંગો છે કે જેમાં જાણતાં કે અજાણતાં મનુષ્યોથી પાપ કરાઈ જાય છે. તમારી વર્તણુંક પાપમય ન થાય તે માટે સાવચેતી રાખો. આત્મજાગૃતિવાળો મનુષ્ય

વિશેષ પાપ કરતો નથી. તે જાણે છે કે ગમે તે કાર્યનો બદલો મળ્યા સિવાય રહેતો નથી. પાપનાં ફળો અવશ્ય ભોગવવાજ પડશે. જેવું વાવશો તેવું લણશો. ગાળ દેશો તો સામેથી પણ ગાળ આવશે. નમસ્કાર કરશો તો સામેથી નમસ્કાર મળશે.

સુખી થવાની ઈચ્છા હોય તો બીજાને સુખી કરો. પાપનો ભય રાખવાથી સુખી થવાની તમારી ઈચ્છા પાર પડશે. વ્યવહારના વિલક્ષણ પ્રસંગને લઈ તમે સર્વ પ્રકારે બચી ન શકો તો પણ જે પાપનાં ભાવી પરિણામો ભયંકર નરકના દ્વાર તુલ્ય છે તેવાં સાત વ્યસનોનો તો અવશ્ય ત્યાગ કરો.

જુગાર રમવો ૧, માંસ ભક્ષણ કરવું ૨, દારૂ પીવો ૩, વેશ્યાગમન કરવું ૪, શિકાર કરવો ૫, ચોરી કરવી ૬, પરસ્ત્રી ગમન કરવું ૭, આ સાત મોટાં પાપો છે તેનો તો અત્યારે જ ત્યાગ કરી દ્યો.

જુગારી માણસમાં અનેક દુર્ગુણો ધીમે ધીમે પ્રવેશ કરે છે. જુગારી જુઠું બોલતાં શીખે છે. પૈસાની જરૂરીયાત માટે ચોરી કરતાં શીખે છે. હલકા-નીચ સ્વભાવના મનુષ્યોની સોબતથી પરસ્ત્રી, વેશ્યાગમન કરતાં શીખે છે. દારૂનું પાન કરવાનું પણ તેવી સોબતને અંગે વ્યસન લાગુ પડે છે. જુગારથી પાંડવો રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થયા. રાણી દ્રૌપદીને હારી ગયા અનેક વર્ષ પર્યંત દેશપાર-દેશવટો ભોગવવો પડ્યો, જેના પ્રતાપે અનેક સંકટોની જાળમાં તેઓ સપડાયા.

ભાઈઓ સાથે વેરવિરોધ વધ્યો અને છેવટે મોટી લડાઈમાં ઉતરવું પડ્યું. કુટુંબનો સંહાર થયો. આ સર્વમાં જુગાર એ નિમિત્ત કારણ થયેલ છે.

નળરાજાના પોતાના નાનાભાઈ કુબેરની સાથે જુગાર રમતાં રાજ્ય હારી ગયો. જુગારમાં રાણી દમયંતિને પણ હારી ગયો અને છેવટે કેટલાંક વર્ષ સુધી રાજ્યમાં નોકર-રસોયા-તરીકે જીંદગી ગુજારવી પડી.

આ જુગારથી અત્યારે પણ અનેક શ્રીમંત કુટુંબો પાયમાલ થઈ ગયેલાં નજરે પડે છે.

માંસ ભક્ષણ એ પશુ આદિનો વધ કર્યા સિવાય ઉત્પન્ન થતું નથી. પશુઓમાં પણ મનુષ્યના જેવું જ જીવન છે. તેને પોતાના પેટ ભરવા માટે જેટલો ત્રાસ આપવામાં આવે છે તેથી વિશેષ ત્રાસ-દુઃખ તેના બદલામાં ભોગવવું પડે છે. ઘાત પ્રત્યાઘાતના નિયમ પ્રમાણે જેવું કરીએ-જેવા પરિણામે કરીએ તેવું, તેવા રૂપે પાછું આપણા તરફ જ તે પાછું ફર્યા સિવાય રહેતું નથી જાનવરો આપણને દુધમાં, ખેતિમાં ગરમ કાપડ આપવામાં, પગમાં પહેરવાના જોડા આપવામાં, ટાઢ તાપથી બચાવનાર ચામડું આપવામાં, ખાતર માટે ઉપયોગી સાધન પુરૂં પાડવામાં એમ અનેક રીતે ઉપયોગી છે તેનો નાશ કરવાથી આપણા ખેતીવાડી વડે ફલદ્રપ દેશને મોટી હાની પહોંચવા સંભવ છે. ધર્મશાસ્ત્ર તરફ નાફરમાની થવાનો સવાલ તો તેનાથી અલગ છે માટે માંસ ભક્ષણ કરવાનું બંધ કરવું જોઇએ.

દારૂ પીવાનો ત્યાગ કરવો :—કેફ-નશામાં મોટો અવગુણ તો એ છે કે તે પીવાવાળાની શારીરિક શક્તિને મોટો ધક્કો પહોંચાડે છે, માનસીક શક્તિની ઉપર પણ તે મોટી અસર કરે છે. તેનો ચાલુ વ્યવહાર અવ્યવસ્થિત થઇ જાય છે. દારૂના નશામાં કેટલાંકનાં મરણ નીપજે છે, અને પોતે પણ કેટલાકનાં ખુન કરે છે. ગુપ્ત વાતો ખુલ્લી કરી દે છે. પરાધિન સ્થિતિમાં પણ કેટલીક વખત પોતાને તે મોટું નુકશાન કરે છે. વળી તેવા વિના પ્રયોજનના વ્યસનથી પૈસાનું પાણી થાય છે. દેશ નિર્ધન બને છે. અને પરિણામ અંતે ભીંડાના રૂપમાં જ આવે છે. માટે દારૂનો ત્યાગ કરવો.

વેશ્યા ગમન ન કરવું.—ગૃહસ્થોએ પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ રાખવો. વેશ્યાને ગમે તેટલું ધન આપો, પણ તે તૃપ્ત થવાની જ નહિં. તેની દૃષ્ટિ નિરંતર પૈસા સામી જ હોય છે, પૈસા વધારે આપનાર કોઈ મળશે એટલે થોડા પૈસા આપનારનો તે ત્યાગ કરવાની જ. કેમકે તેને અંતરંગ પ્રેમ હોતો નથી. ઘરની સ્ત્રી કરતાં તેનામાં હાવભાવ-બાહ્યાડંબર વધારે હશે પણ જે ઘરની સ્ત્રીમાં પ્રેમ-લાગણી, આંતર પ્રીતિ હોય છે. દુઃખી સ્થિતિમાં મદદ કરવાની, સંકટમાં સહાય કરવાની, પૈસાનો નાશ થતાં સંતોષી જીવન ગુજારવાની અને દરેક પ્રસંગે હૃદયથી ઇચ્છાને આધિન થવાનો ગુણ હોય છે તે વેશ્યામાં હોતો નથી. વળી તે અનેક પુરુષોના સહવાસમાં આવતી હોવાથી તેના પ્રસંગથી વિવિધ પ્રકારના રોગો

ઉત્પન્ન થવાનો પણ ભય છે. તે સાથે અનેક દુર્ગુણો પોતામાં આવવાનો પણ સંભવ છે. માટે પોતાનું હિતચિંતવનારા જીવોએ વેશ્યાગમન ન કરવું.

શિકાર ન કરવો :–નિર્દોષ પ્રાણીઓ–અવાચક પશુઓનો જાન લેવા, અને તે પણ પોતાના મોજશોખને માટે જ, તે કાર્ય મહાન્ અયોગ્ય છે. તમને તમારો પોતાનો જાન વહાલો છે તો તે પ્રાણિઓને તેનો પ્રાણ કેમ વહાલો નહિં હોય? "બીજાને તે પ્રાણીઓ નુકશાન કરે છે તેનો અમે નાશ કરીએ છીએ." આ દલીલ ટકી શકે તેવી નથી, કારણ કે તમે પોતે પણ બીજાને નુકશાન પહોંચાડયા વિના જીવન ગુજારો છો, તેની શું ખાત્રી છે? અપરાધીને બદલો આપો ત્યાં સુધી તમારું વર્તન વ્યવહારમાં ચલાવી શકાય તેવું છે પણ જેણે તમારો કાંઈ પણ અપરાધ નથી કર્યો તેવાઓને મારવામાં કે હેરાન કરવમાં તો ખરેખર તમે કુદરતના ગુન્હેગાર છો અને તેને લઈ જેમ તમે જબરા થઈ નબળાનો નાશ કરો છો તેમ તમારા ઉપર પણ કોઈ જબરો થઇ તમારી નબળાઇનો નાશ કરશે જ. કારણ દરેક ક્રિયા ફળવાળી છે. જે કાંઇ કરશો તેનો બદલો–ફળ અવશ્ય મળશે જ.

ચોરી ન કરવી :–જ્યાં પોતાપણાની માન્યતા છે. જ્યાં જ્યાં મમત્વ–મારાપણાનો નિશ્ચય થયેલ છે ત્યાં ત્યાં તે તે વસ્તુનો નાશ થવાથી કે કોઈ લઇ જવાથી તે તરફથી આઘાત થયા સિવાય રહેતો નથી. તમે તમારી પોતાની વસ્તુનું રક્ષણ કરો છો, કોઇ લઈ ન જાય તે માટે પ્રયત્ન કરો છો

તો પછી અન્યની વસ્તુ–માલીકીવાળી વસ્તુ લેવાનો તમને શું અધિકાર છે? કેમકે તે પણ તમારી માફક તે વસ્તુનું રક્ષણ કરવા ઇચ્છે છે. તમારી વસ્તુ કોઇ લઇ જવાથી તમને જેમ દુઃખ થાય છે તેમ સામા મનુષ્યની વસ્તુ તમે લઈ લેવાથી તેને પણ દુ.ખ થતું હશે. આ વિચાર તમને કેમ નથી આવતો? ચોરી કરવાથી વ્યવહારમાં આબરૂ જાય છે, કોઇ વિશ્વાસ કરતું નથી. ચોરી કરતાં પકડાય તો અધિકારી તરફથી તે દંડાય છે. કેદ પ્રમુખની સજા ભોગવે છે અને પરિણામે દુઃખી થાય છે. માટે ચોરીને ત્યાગ કરવો.

પરસ્ત્રી ગમન ન કરવું:–પરસ્ત્રી ગમન કરનારાઓ પોતાના પ્રાણ તથા આબરૂને જોખમમાં નાખે છે. પરસ્ત્રી ગમનની ઇચ્છા કરનારાઓ રાવણ આદિ રાજાઓ રાજ્યાદિથી સદાને માટે ભ્રષ્ટ થયા છે. એટલું જ નહિં પણ તેમની અપકીર્તિ સદાને માટે આ દુનિયા ઉપર ચાલુ ગવાતી રહે છે, અરે! પોતાની સ્ત્રીનું અન્ય તરફથી રક્ષણ કરનારાઓને અન્યની સ્ત્રી તરફ ખરાબ દૃષ્ટિ કરવાનો શો અધિકાર છે? પરસ્ત્રી લંપટની આબરૂ કાંઈ હોતી નથી. ઘરમાં આવતાં પણ લોકો તેના તરફ અવિશ્વાસની દૃષ્ટિથી જોવે છે. તેનું જીવન પણ નિરંતર જોખમમાં જ રહે છે. બધી ઇર્ષાઓ કરતાં પોતાની સ્ત્રી તરફ કોઈ ખરાબ દૃષ્ટિ કરે તે ઈર્ષા મનુષ્યોને માટે તો શું! પણ પશુઓને માટે પણ અસહ્ય છે અને તેને લઇ અનેક મનુષ્યોના ખુન થયેલાં અને મોટી મોટી લડાઇઓ થયેલી આપણે સાંભળીએ છીએ. માટે પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો અને શાંતિવાળું જીવન ગુજારવું.

આ સિવાય અઢાર પાપ સ્થાનકો—હિંસા, અસત્ય, ચોરી, વિષયનો ઉપભોગ, મમત્વ, ક્રોધ, માન, માયા, કપટ, લોભ, રાગ, દ્વેષ, કલેશ, જુઠું આળ, ચાડી, હર્ષ–શોક, નિંદા, કપટ સાથે જુઠાઈનું મિશ્રણ અને વિપરીત જ્ઞાન–મિથ્યાત્વ–જેમાં ઉપર બતાવેલાં કેટલાંક પાપોનો સમાવેશ થાય છે તે સર્વેનો ત્યાગ કરવો. આ પાપોનો ભય રાખવો, કારણ કે જો તીવ્ર લાગણીથી આ પાપો સેવવામાં આવે છે તો આ લોક અને પરલોકમાં આ જીવને ઘણા દુઃખો અનુભવવાં પડે છે, પોતાનો બચાવ કરવા માટે પોતાને સુખી થવા માટે આ પાપોનો ત્યાગ કરવો તે ઘણું જ ઉત્તમ કામ છે.

જે મનુષ્ય પાપ ન બાંધવા માટે દરેક ક્ષણે સાવચેતી રાખે છે તે મનુષ્ય ગમે તેવો પાપી હોય તો પણ તેમાંથી મુક્ત થઈ શકે છે. કોઈ એવું પાપ નથી કે તેને દુર કરવાનું બળ આ જીવમાં ન હોય. જેના પરિણામો ઘણા જ કોમળ હોય છે તે ગમે તેવાં કરેલાં પાપોથી પણ મુક્ત થઈ શકે છે, અને જેનાં પરિણામ ઘણાં જ કિલષ્ટ હોય છે, તે રૌદ્ર પરિણામે ઘોર નિવડ પાપ બંધ કરે છે. પાપથી ભય રાખનાર મનુષ્ય ધર્મવીર પુરુષોના માર્ગમાં ચાલવાનો અધિકારી બને છે.

પ્રસિદ્ધ દેશાચાર પ્રમાણે ચાલવું–૫.

રૂઢી પ્રમાણે ચાલ્યા આવ્યા હોય. તથાપિ ઉત્તમ પુરુષોએ જેને સંમત્તિ આપી હોય તેવા ભોજન, વસ્ત્ર, ગૃહકાર્ય, અને દેશમાં ચાલતા વ્યવહારીક રીવાજોને માન આપીને

ચાલવું તે પ્રસિદ્ધ દેશાચાર પ્રમાણે ચાલવાનું કહેવાય છે.

લોકોના સહવાસમાં રહીને ગૃહસ્થો વ્યવહારનું પાલન અને ધર્માચરણ કરે છે, માટે લોક વિરુદ્ધ કે ધર્મ-વિરુદ્ધ કાર્યનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઇએ, અનિચ્છાએ પણ લોકાચાર પ્રમાણે વર્તન કરવાથી પ્રાયે પોતાના યશ અને શોભામાં વધારો થાય છે. લોકો અનુકુળ હોવાથી, અથવા પોતે લોકોને અનુકુળ રહેવાથી નિર્ણય કરેલાં ધર્મ કાર્યો ઘણી સહેલાઈથી સિદ્ધ થાય છે.

જેમ અકબર બાદશાહ સર્વ ધર્મના લોકાચારને માન આપતો હતો તેથી હિંદુસ્તાનની શહેનશાહી ઘણી સારી રીતે મેળવી અને ટકાવી શક્યો હતો. શ્રીમાન્ હીરવિજયસૂરિ તથા વિજયસેનસૂરિ પણ અકબર બાદશાહને તથા તેમના કેટલાક લોકાચારને સહમ્મત રહેવાથી અનેક તીર્થના રક્ષણો માટેની સનંદો મેળવી શક્યા હતા, તથા નિયમિત અમારી પડહ વિગેરે દયાનાં ઉત્તમ કાર્યો કરી શક્યા હતા. એવી જ રીતે ઉત્તમ શ્રાવક વસ્તુપાળ અને તેજપાળ તેઓ પણ લોકોને સમ્મત રહી, લોક વ્યવહારને અનુકુળ લોકોપયોગી અનેક કાર્યો કરી, પોતાના ધર્મના અનેક ઉત્તમ કાર્યો કરવાને વિજયી નિવડ્યાં હતા.

દેશાચારને સમ્મત રહેવાથી-દેશાચારાનુસાર વર્તન કરવાથી-લોકલાગણી પોતા તરફ ખેંચી શકાય છે. લોકોની દીલસોજીને લઈ મનુષ્યોનો વ્યવહાર સુખરૂપ નિવડે છે. તે સાથે તેનાં હાથે અનેક ઉત્તમ ધાર્મિક કાર્યો પણ થઈ શકે

આગલા વખતમાં ઇંદ્રમહોત્સવાદિ લોકાચાર–કે દેશાચારના મહોત્સવોમાં જૈનાચાર્યો પણ ભાગ લઈ લોકોને અનુકુળ રહેતા હતા, અને તેને લઈ લોકો તેમને મદદ કરવાને અવસરે અચકાતા પણ ન હતા. શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા પ્રભાવિક આચાર્યો પણ રાજસભામાં કે રાજપ્રકરણીય કામોમાં ભાગ લેતા હતા અને તેને લઈ કુમારપાળ જેવા રાજાને પરમાર્હત જેવી ઉત્તમ પંક્તિએ પહોંચાડવા સાથે ધર્મનો બહોળો ફેલાવો કરી શક્યા હતા, દેશાચારને માન નહિં આપનાર ગમે તેવો મનુષ્ય હોય કે ધર્મ હોય તેનો નાશ થતાં વાર લાગતી નથી કોઈ વખતે નાશ ન થાય તો તેમાં સુધારો વધારો તો થતો અટકી પડે છે જ. લોકાચારમાં ભાગ ન લેવાથી લોકોથી જુદા પડી જવાય છે, અને લોકાચારનું ઉલ્લંઘન કરવાથી તો તે દેશવાસી લોકો સાથે વિરોધ થવાનો પણ સંભવ રહે છે. અનેક નુકશાનો વેઠવા પડે છે. શાંતિના અભાવે ધર્મપ્રાપ્તિ થવી પણ મુશ્કેલ–કે દુર્લભ થઇ પડે છે. હાલના વખતમાં પણ દેશાચાર કે લોકાચાર પ્રમાણે ઉપકાર માનવાના વફાદારી બતાવવાના વિગેરે અનેક રિવાજો કરવા પડે છે. માટે શિષ્ટ સમ્મત યથાયોગ્ય દેશાચારનું પાલન કરવું જોઇએ અને તેથી જ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલાં તથા તે સિવાયના ત્યાગ માર્ગવાળાઓં પણ યથાયોગ્ય પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરી શકે છે.

કોઇના અવર્ણવાદ ન બોલવા–૬.

કોઈના પણ અપવાદ ન બોલવા–નિંદા ન કરવી. પરના

અવર્ણવાદ બોલવાનું કે નિંદા કરવાનું ત્યારે જ બને છે કે જ્યારે પોતામાં ગુણ જોવાનું અને અન્યમાં દોષ જોવાનું લક્ષ્ય રાખવામાં આવે છે. જ્ઞાની પુરુષો આપણને તેથી જુદી રીતે પ્રવૃત્તિ કરવાની ભલામણ કરે છે. તેઓ કહે છે કે તમારે દોષ જોવા હોય તો તમારા જ જોવા કે જેથી તેને દૂર કરવાની તમને તક મળી આવે, અને ગુણ જોવા હોય તો અન્યમાં જોવા કે જેથી તેને મેળવવાનું તમારાથી બની શકે. તમે જેવી લાગણીઓને ખીલવશો તેવી લાગણીઓ તમારામાં વિકાસ પામશે. ગુણને ઇચ્છશો તો ગુણી બનશો, દોષો શોધશો તો દોષો તમારામાં દાખલ થશે. કારણ કે તમે જેને યાદ કરો છો તે જ વખતે તેને નિમંત્રણ આપો છો, એટલે તેઓ જ તમારા આમંત્રણને માન આપી તમારી પાસે હાજર રહે છે.

કોઇના અપવાદ ન બોલો. કારણકે તમે તેથી અપવાદ બોલવાનું દ્વાર ખુલ્લું કરો છો. પોતાનો ઉત્કર્ષ વધારવાથી એટલે અભિમાનવૃત્તિને વધારવાથી અને અન્યનો પરાભવ કરવાથી નીચ ગોત્ર કર્મ બંધાય છે તેથી નીચા કુળમાં ઉત્પન્ન થવું પડે છે અને તે જાતની ઉત્તમ જાતિ–કુળાદિકની પ્રાપ્તિ થતી અટકે છે અથવા હલકી સ્થિતિ મળે છે.

પોતાની પ્રશંસા કરવાથી, પરની નિંદા કરવાથી, મહાન્ પુરુષોના ગુણો ઉપર ઇર્ષા કરવાથી અને સંબંધ વિના પ્રલાપ કરવાથી મનુષ્ય પોતે જ પોતાને હાથે નીચો પડે છે. છતા કે અછતા પરના દોષો બોલવાથી કે સાંભળવાથી આપણને

કાંઈ ફાયદો થતો નથી, પણ ઉલટું તેની સાથે વિરોધમાં વધારો થાય છે અને સાંભળવાવાળાને કુબુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે. સામાન્ય મનુષ્યના પણ અપવાદ ન બોલવા તે યોગ્ય નથી, તો પછી અનેક જન સમ્મત માનનીય, રાજા, પ્રધાન, ગુરુ, સંઘ અને દેવાદિના અવર્ણવાદ બોલવા તે તો ક્યાંથી જ યોગ્ય ગણાય? રાજા પ્રમુખના અવર્ણવાદ બોલવાથી ધનનો તથા પ્રાણનો નાશ થાય છે. દેવ, ગુરુ અને સંઘ (મહાન્ સમુદાય)ના અપવાદ બોલવાથી મહાન્ કર્મબંધ થવા સાથે નીચ ગોત્રમાં જન્મવુ પડે છે. શાસ્ત્રકારોતો પરના છતા દોષો પણ બોલવાની મના કરે છે, તો પછી જેનામાં બીલકુલ દોષ ન હોય તેવા અન્યના અછતા દોષો બોલવાની તો વાત જ શી કરવી? પરના અવર્ણવાદ બોલનાર મનુષ્ય ધર્મને લાયક થયો જ નથી કારણ કે હજી તેનું લક્ષ પોતાને સુધારવા તરફ વળ્યું નથી એમ ચોક્કસ સમજવું જોઇએ. કર્મની વિચિત્ર ગતિ છે. અને ગમે તે મનુષ્યને કે જીવને કર્મોદયને આધિન થવું જ પડે છે. કર્મોઉદય આગળ તીર્થંકર જેવી સ્થિતિને લાયક થયેલા જીવોને પણ નમવું પડ્યું છે. આ વાતની એ નિંદા કરનાર જીવને ખબર જ નથી. નહિતર તે પોતાનું સુખ કેમ સ્વાધિન ન રાખી શકે? એક તો અવર્ણવાદ બોલનાર જીવ લાયક નથી અને આવી રીતે પરના અપવાદ બોલવાથી તે લાયક થઇ શકતો નથી. અર્થાત્ પોતાની લાયકાત આડો તે મજબુત કિલ્લો ઉભો કરે છે. ધર્મના માર્ગમાં ચાલવાને લાયક થવા માટે પરનિંદાનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો જ જોઇએ.

ગૃહસ્થોએ કેવે સ્થળે નિવાસ કરવો ?—૭.

ઘણા ખુલ્લા નહિં, ઘણા ગુપ્ત નહિં, નીકળવા જવાના અનેક દ્વાર વિનાના સારા પાડોશીવાળા, યોગ્ય સ્થળે બનાવેલા ઘરમાં ગૃહસ્થોએ નિવાસ કરવો. ઘણા ખુલ્લા એટલે સરીયામ રસ્તા ઉપર, બજારમાં, મેદાનમાં કે આજુબાજુ વસ્તીનો ભાગ ન હોય તેવા ઘરમાં ગૃહસ્થોએ રહેવું નહિં. આવા તદ્દન ખુલ્લા એટલે આડી વંડી, દીવાલ કે કોટ વિગેરેના પ્રતિબંધ વિનાના ઘરમાં રહેવાથી ચોરાદિથી પરાભવ થવાનો સંભવ રહે છે અને રસ્તે જતા આવતા લોકોની દૃષ્ટિ ઘરની અંદર પડે છે. ઘરમાં રહેનારા સ્ત્રી પુત્રી કે પુત્રવધુ ઇત્યાદિ ઉપર અન્યની દૃષ્ટિ પડે છે. અથવા આ સ્ત્રી વર્ગની દૃષ્ટિ બહાર જતા આવતા લોકો તરફ ખેંચાય છે, અને પરિણામે તેમના ઉત્તમ જીવન ઉપર નઠારી છાપ પડે છે વારંવાર બેસવા, ઉઠવા, હરવા, ફરવા, નાવા, ધોવા વિગેરે કારણોથી ધીમે ધીમે તેમની લજ્જામા ઘટાડો થાય છે અને તેમના આચાર વિચારોમાં શિથીલતા ઉત્પન્ન થાય છે. આ નિવાસ સ્થળના નિર્ણય ઉપર સુધરેલા દેશના સ્વતંત્ર વિચારોવાળા ટીકા કરશે એ વાત ધ્યાન બહાર નથી, પણ જે વર્ગ નાનપણથી જ છુટથી પુરુષો સાથે ભેળવાયેલ છે, જેઓએ છુટથી દરેક જાતની કેળવણી લીધેલી હોય છે, દરેક ઠેકાણે હરવા ફરવાની જેને છુટ છે, જેઓ હથિયારોનો પ્રસંગ આવ્યે છુટથી ઉપયોગ કરી શકે છે, ગમે તે પુરુષોની સાથે જેને હરવા ફરવાની સ્વતંત્રતા છે, અને જેના

નાત, જાત કે ધર્મ તરફથી પવિત્ર શીયળ કે બ્રહ્મચર્યની સત્તાનો અમલ બંધ રાખવાથી અંધારું પડે છે કે હવા આવતી અટકે છે. ખુલ્લા હોય તો ઘરના માણસો આઘાં પાછાં હોય ત્યારે તેને સાચવવાની ચિંતા રાખવી પડે છે. તેમાં કોઈ દ્વાર બંધ કરવું રહી જાય તો જોખમમાં ઉતરવું પડે છે. માટે જવા આવવાનાં વધારે બારણાં ઘરને રાખવા નહિં.

વળી આવા ગુપ્ત ઘરની અંદર જ્યારે બીજા માણસોની મદદની જરૂર પડે છે ત્યારે ઘણી માગણી કર્યા છતાં, પણ તેવી મદદ મળી શકતી નથી. આનું કારણ તે ઘરની ગુપ્ત સ્થિતિ છે તે જ છે.

ગૃહસ્થોએ ઘર યોગ્ય સ્થાનકે કરવું જોઇએ. ઘર બનાવતાં પહેલાં તે જમીન શુદ્ધ કરેલી હોય તો તે યોગ્ય સ્થાનકે કરેલું કહેવાય છે. ઘર બનાવતાં પહેલાં ભૂમિની અંદર રહેલ વાળ, ભસ્મ, હાડકા પ્રમુખ સલ્ય કાઢી નાખવાં. આ ઠેકાણે જમીન ઉત્તમ, મધ્યમ, કે અધમ છે તેની પરીક્ષા કરી ઘર બનાવવું તેની પરીક્ષા અનેક રીતે થઈ શકે છે જેમકે, એક હાથ જમીન ખોદીને તે જ માટીથી પાછો ખાડો પુરી દેવો જો તે ખાડો પુરાતા માટી વધે તો જમીન ઉત્તમ છે ઓછો રહે તો જમીન ખરાબ અથવા અધમ સમજવી. સરખો ભરાઈ રહે તો મધ્યમ સમજવી. તે જમીન અથવા માટીમાં જુવાર વાવ્યાથી જો ત્રણ, પાંચ કે સાત દિવસમાં ઉગી નીકળે તો અનુક્રમે તે જમીન ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ટ છે

એમ સમજવું. અથવા તે જમીનના ગુણદોષનો શુકન, ઉપશ્રુતિ આદિ નિમિત્ત બળથી નિર્ણય કરવો. તે ઘર બનાવવાના સ્થાનની નજીક મંદિર કે વૃક્ષ હોય તો તે મંદિરની ધ્વજાની છાયા કે વૃક્ષની છાયા બીજા કે ત્રીજા પહોરની જો ઘર ઉપર પડતી હોય તો તે ઘર સદા દુઃખદાઈ છે એમ સમજવું. પહેલાં કે ચોથા પહોરની છાયા ઘર ઉપર આવતી હોય તો હરકતકર્તા નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે અરિહંતના મંદિરની પુંઠ વર્જવી. ચંડીકા અને સૂર્યના મંદિરની દૃષ્ટિ વર્જવી. શ્રીકૃષ્ણના મંદિરનું ડાબું પડખું વર્જવું અને બ્રહ્માના મંદિરનું જમણું પડખું વર્જવું. આ પુંઠાદિ વર્જવાનું કારણ તેની ધ્વજાની છાયા બીજા કે ત્રીજા પહોરની ઘર ઉપર ન પડે તેટલા માટે સમજાય છે. જો તેમ ન હોય તો મંદિરની પુંઠ અરધા ગામ તરફ આવે છે તેટલી તો વર્જી શકાય નહિં. તેમ કરવું અસંભવિત છે.

ગૃહસ્થોએ પોતાનું રહેવાનું ઘર સારા પાડોશીઓની પાસે કરવું કે રાખવું જોઇએ. ધર્મિષ્ટ પાડોશીઓની સોબતથી ધર્મ કર્મમાં જાગૃતિ આવે છે. શાલીભદ્રને પાછલા સંગમકના ભવમાં સુપાત્રદાનની બુદ્ધિ થઈ હતી તે સારા પડોશના સહવાસનું ફળ છે. કુશીળાદિ આચરણવાળા પડોશીના સહવાસથી તેમના આચરણ કે આલાપ સંલાપ દેખી સાંભળીને દુર્ગુણી થવાનો પ્રસંગ બને છે. ખરાબ આચરણ તરફ ઢળી પડવાનો આ જીવને ઘણા લાંબા વખતનો પરિચય હોવાથી તેવા પાડોશીઓથી દૂર રહેવાની પૂર્ણ

જરૂર છે. 'સોબત તેવી અસર' ઘણાં વખતના પરિચયથી પડોશીના સારા નઠારા આચાર વિચારોની અસર થયા વિના રહેતી નથી માટે ધન, જીવિત, ધર્મ અને યશના અર્થી જીવોએ, મૂર્ખ, અધર્મી, ચોર, ક્રોધી, અભિમાની, ધૂર્ત્ત, પ્રધાન, અંત્યંજ, મહા વેરવાળા, સ્વામીવંચક, લુબ્ધ પરસ્ત્રી આશક્ત, વેશ્યા, બાળસ્ત્રી, ઋષિમુનિના ઘાત કરનાર એવા પાડોશીઓના સહવાસમાં ન રહેવું.

યોગ્ય સ્થળે ઘર હોય તેમાં રહેવાથી ધનનું રક્ષણ, જીવિતવ્યનું રક્ષણ, રોગથી બચાવ. મનની શાંત સ્થિતિ, ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ અને અનાચારનો ત્યાગ, વિગેરે અનેક ફાયદાઓ થવાનો સંભવ છે આ સર્વ ફાયદાઓ ધર્મપ્રાપ્તિની યોગ્યતા મેળવી આપવામાં થોડે ઘણે અંશે મદદગાર થાય તેવા છે.

સદાચારીની સોબત–૮.

આ લોકમાં તેમ જ પરલોકમાં હિત થાય–સુખી થવાય તેવી પ્રવૃત્તિવાળા જીવો સદાચારી કહેવાય છે. તેવા મનુષ્યોની સોબતથી તેમના સદાચરણો દેખીને આપણા દુરાચરણો દૂર કરવાનું અને સદાચરણોનું અનુકરણ કરવાનું બની આવે છે. મનુષ્યોને સારું ગમે છે. આ સારું છે કે નઠારું છે તેનો નિર્ણય તેઓ પોતાના ઘણા લાંબા વખતના સંસ્કાર પ્રમાણે કરે છે. અથવા બાલપણુથી જેનો વધારે પરિચય હોય તેના વિચાર કે આચરણ પ્રમાણે કરે છે. આ વાત મધ્યમ બુદ્ધિવાળા જીવો માટે છે.

જેમ જેમ સારા વિચારોવાળા મનુષ્યોનો પરિચય થાય છે, જેમ જેમ ઉત્તમ આચરણ અને વિચારવાળા મનુષ્યોના વિચારથી લખાયેલ કે બોલાયેલ વિચારો વાંચવામાં કે સાંભળવામાં આવે છે, તેમ તેમ તેની માન્યતામાં મનાયેલું સારું કે નઠારું તેમાં પણ ફેરફાર કરાતો જાય છે ઉત્તમ વિચારોની પ્રબળ અસરને લઈ પહેલાં જ્યાં થોડા સારાને વિશેષ સારું મનાયું હતું, ત્યાં પણ યોગ્ય ને યોગ્ય રીતે માનવાનું કારણ બને છે. તેમ થવાનું કારણ તેનાથી ઉત્તરોત્તર સારું અને પરિણામે સુખદાઇ જે સમજવામાં આવ્યું છે તે છે. શરૂઆતથી સારાં કે નઠારાપણાની માન્યતામાં ઉત્તરોત્તર ફેરફાર થયા કરતાં છેવટે મનુષ્ય પૂર્ણ સત્ય અને શ્રેષ્ઠતાને શોધી કાઢે છે, મેળવી શકે છે. આમ થવાનો મુખ્ય હેતુ સદાચારવાળા મનુષ્યની સોબત કરવી તે જ છે.

પ્રત્યક્ષ સમાગમદ્વારા અને પુસ્તકદ્વારા એમ બે પ્રકારે સદાચારીની સોબત બની શકે છે. છતાં આંહી પ્રત્યક્ષ સમાગમવાળી સોબતને મુખ્ય ગણવામાં આવી છે અને તેનું કારણ સામાન્યબુદ્ધિવાળા કે શરૂઆતવાળા જીવો પ્રત્યક્ષ સદાચારીની સોબતનો લાભ ઘણી સહેલાઈથી લઈ શકે છે તે જ છે. દુર્ગુણો હઠાવવા કે સુધારવા માટે સદાચારીનો પ્રત્યક્ષ સમાગમ બહુ ઉપકારક છે. તેઓ હિત શિક્ષા દ્વારા આપણા દુર્ગુણો સુધારવા પ્રેરણા કરે છે. તેમ જ તેમના સદાચરણો દેખીને પણ આપણને સુધરવાની લાગણીઓ ઉત્પન્ન થાય છે. તે સદાચારીની થતી પ્રશંસા સાંભળીને,

તેમનું બહુમાન થતું દેખીને પણ ગુણ અવગુણની તુલના મનુષ્યો કરી શકે છે, અને તેમના જેવી સ્થિતિ મેળવવા માટે સદાચરણી થવાની લાગણી પણ સ્ફુરી આવે છે. ઇત્યાદિ અનેક ફાયદાઓ સદાચારીના સહવાસથી થાય છે તેથી વિપરિત પ્રવૃત્તિવાળા દુરાચારી, કપટી, ધુર્ત વિટ, ભાંડ, ક્રોધી, હિંસક, જૂઠા બોલા, ચોર, જાર, જુગારી, અહંકારી, કૃપણ, દ્રોહી, વિશ્વાસઘાતી, કલેશી-ઇત્યાદિની સોબતથી મહાન દુર્ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે, લોકીક કહેવત છે કે, "કાળાની જોડે ધોળો બેસે તો વાન ન આવે પણ સાન તો આવે જ." સાન એટલે તેના આચરણનું અનુકરણ કરવાનું તો મનુષ્યો શીખે છે જ. મનુષ્યોને તો સોબતની અસર થાય છે, પણ પશુ પક્ષીઓને પણ સોબત તેવી અસર થયા વિના રહેતી નથી, એક જ માતા-પિતાથી ઉત્પન્ન થયેલાં પોપટનાં બે બચ્ચાઓ, તાપસ અને ભિલ્લની સોબતથી સદ્‌ગુણી તથા દુર્ગુણી થયાના દાખલાઓ વ્યવહારમાં પ્રસિદ્ધ છે. પશુ પંખીઓથી પણ આગળ વધી વનસ્પતિમાં પણ તપાસ કરીએ તો ત્યાં પણ સોબત તેવી અસર થયેલી જણાયા સિવાય રહેશે નહિ. ચંદનના વૃક્ષોની જોડે ઉત્પન્ન થયેલા લીમડામાં પણ ચંદનની સુગંધ આવે છે. લીમડો પણ ચંદનને ભાવે વેચાય છે, ત્યારે મીઠું પાણી પણ લીમડાની સોબતથી કડવા રસ રૂપે થયેલું અનુભવાય છે. આ ઉપરથી એવો નિશ્ચય કરવાની જરૂરીયાત છે કે સદ્‌ગુણી થવા માટે મનુષ્યોએ સદાચારવાળાની સોબત અવશ્ય કરવી જ જોઇએ, શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે. "કોઇની સોબત ન કરવી પણ જો તેમ ન કરી શકો

તો સત્પુરુષોની સોબત કરજો. કેમકે સંતપુરુષો દોષનું ઔષધ છે." અર્થાત સત્સંગથી દુર્ગુણો દૂર કરી મનુષ્યો સદ્દગુણી બને છે મહાત્મા પુરુષો કહે છે કે સુસવાટા મારતા ફણીધર પાસે રહેવું કે ભયંકર શત્રુની પાસે જવું તે સારું છે, પણ અધર્મી, ચપલ સ્વભાવી, મુર્ખ, પાપમિત્રોની સાથે એક ક્ષણ પણ રહેવું તે કલ્યાણકારી નથી. ખીજવાચેલો સર્પ અને છિદ્રો શોધનાર શત્રુ આ ભવના જ મરણ માટે થાય છે પણ અસવ અને અજ્ઞાનતા ભરેલી પ્રવૃત્તિવાળા મનુષ્યોની સોબતથી અનેક ભવમાં અનેકવાર મરવું પડે છે. જ્ઞાની પુરુષની સાથે રહેતાં કદાચ મરણ થાય તો પણ કલ્યાણ દાયક છે, પણ મૂર્ખ, અજ્ઞાની, દુરાચારી સાથે રહેતાં રાજ્ય મળે તો પણ તે હિતકારી નથી. કારણ કે તેનું પરિણામ ભયંકર રૂપે અનુભવ આપે છે. સદાચારી મનુષ્યોની સોબતથી ધર્મપ્રાપ્તિ ને યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે.

માતાપિતાનું પૂજન ભક્તિ કરવી–૯.

જન્મદાતા માતા–પિતા પરમ ઉપકારી છે. જન્મ આપવાનું મહાન્ કષ્ટ ઉઠાવ્યા પછી પણ અજ્ઞાન અને અશક્તિથી ભરપુર બાલ્યાવસ્થામાં જે બાળકને ઉછેરવાનું કામ માતા ઉઠાવે છે તે ઘણી જ મુશ્કેલી ભરેલું છે. ઉછેરનારની કાળજી વિના બાલ્યાવસ્થામાં બાળકોનાં મરણ બનતાં આપણે જોઈએ છીએ, આપણી પોતાની અત્યારની સુખમય જિંદગી માટે તે પરમોપકારી માતાને ધન્યવાદ ઘટે છે.

જીવિત પર્યંત તેની આજ્ઞાના તાબેદાર રહી તેમના

ઉપકારના બદલા તરીકે તેમની દરેક ઈચ્છાઓ પૂર્ણ કરવી જોઇએ. બાલ્યાવસ્થા પછી પણ યોગ્ય શિક્ષણ આપી બુદ્ધિને કેળવવાનું કામ પણ માતા-પિતાનું છે. ત્યાર પછી વ્યવહારૂ કેળવણી આપી આજીવિકાના સાધનરૂપ, વિદ્યા, કળા, હુન્નર વેપાર, ઈત્યાદિમાં પ્રવિણ બનાવી વ્યવહારના માર્ગમાં પગભર ઉભા રહેવા જેવી સ્થિતિમાં લાવવાનું કામ પિતાનું છે. શાતિમય વ્યવહાર માર્ગ બનાવવામાં મદદ કરનાર માતા-પિતાનો જેટલો ઉપકાર માનો તેટલો ઓછો છે.

માતા-પિતાની ભક્તિ કરવાનો મહાન્ દાખલો ભગવાન્ મહાવીર દેવે પોતે કરી બતાવી દુનિયા આગળ એમ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે માતા-પિતાની ભક્તિ કરવામાં જરાપણ પાછા ન હઠવું. અને તેના ઉપકારનો બદલો કોઈપણ રીતે તેમને યોગ્ય ધર્મમાર્ગે દોરીને વાળી આપવો, કારણ તે સિવાય બીજી કોઈ પણ જાતની ભક્તિ તે બદલો વાળવાને પુરતી નથી. છતાં બને તેટલી બીજી ભક્તિ તો કરતા જ રહેવું.

દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે કે, પૂર્વ ભવના સમર્થયોગી ભગવાન મહાવીરદેવ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાની ભક્તિ માટે એટલે માતાને મારા હાલવા ચાલવાથી દુઃખ થાય છે માટે મારે બને તેટલું સ્થિર રહેવું, અને તેમ કર્યું. આનું પરિણામ ઉલટું આવ્યું. ગર્ભની અકુશળતાની શંકાને લઈ માતાને ઉદ્વેગ થયો, જ્ઞાની મહાવીરે જ્ઞાનબળથી તે જાણ્યું અને માતાની શાંતિ માટે હલનચલન શરૂ કર્યું પણ પોતાને વિચાર

થયો કે ગર્ભમાં રહ્યા છતાં માતાને મારા પર આટલો સ્નેહ છે તો હું જ્યારે દિક્ષાગ્રહણ કરીશ ત્યારે તેને કેટલુ દુઃખ થશે અને સ્વ–પર ઉપકાર માટે ત્યાગ માર્ગ તો લેવાનો જ છે.

માતાની લાગણી ન દુભાય તેટલા માટે જ પ્રભુએ એવો નિશ્ચય કર્યો કે માતાપિતાની હૈયાતિ સુધી મારે ત્યાગ-માર્ગ ગ્રહણ ન કરવો. એ પ્રતિજ્ઞાનો બરોબર નિર્વાહ કરી તેમણે માતાપિતાની ભક્તિનો માર્ગ લોકોને સમજાવ્યો. વળી તેમના પૂર્વનાં માતાપિતાને પ્રતિબોધ આપવા જાતે બ્રાહ્મણકુંડનગર ગયા. અને રૂષભદત્ત તથા દેવાનંદાને ધર્મ માર્ગે ચડાવ્યાં. તેમ કરી પોતાની પુત્ર તરીકેની ફરજ અદા કરી, આજ વાતને ઉદ્દેશીને ભગવતિ સૂત્રમાં તેઓશ્રીએ કહ્યું છે કે શ્રમણો! માતાપિતા, દુઃખી અવસ્થામાં મદદ કરનાર અને ધર્મમાર્ગે ચડાવનાર ધર્માચાર્ય આ ત્રણેનો બદલો ઘણી મહેનતે વાળી શકાય છે.

શિષ્યોએ પ્રશ્ન કર્યો છે કે પ્રભુ! કોઇ પુત્રો માતાપિતાને સતપાક, સહસ્રપાક કે તેવાજ ઉત્તમ તેલાદિ વડે અભ્યંગન કરી સુગંધી વસ્તુથી ચોળીને સ્નાન કરાવે, સર્વ અલંકારથી વિભૂષિત કરે, સ્વાદિષ્ટ સુંદર ભોજન કરાવે અને યાવત્ જીવનપર્યંત પીઠાદિ ઉપર ઉઠાવીને ફરે તો શું તે ઉપકારનો બદલો વળી શકે? ભગવાન્ કહે છે કે, 'તેટલું કરવા છતાં માતપિતાના ઉપકારનો બદલો ન વળે, પણ તેઓને કેવળી

ભગવાનના કહેલ ધર્મમાં જાગૃત કરે, દઢ કરે, આત્મજાગૃતિ આપી આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવાના માર્ગમાં જોડી આપે તો તેનો બદલો વળી શકે. કારણ કે ધર્મપ્રાપ્તિથી તેઓ નિરંતરને માટે જન્મ મરણથી મુક્ત થઇ જાય છે.' અન્ય સ્થળે પણ કહ્યું છે કે :-

ધર્મથી પતિત થયેલા ગુરુઓનો ત્યાગ કરવો. પણ આચારથી પતિત માતાનો કદાપિ ત્યાગ ન કરવો, કેમકે ગર્ભધારણ અને પોષણ કરવા વડે ગુરુ કરતાં પણ કોઈ અપેક્ષાએ માતા અધિક ઉપકારી છે.

માતાપિતાનું પૂજન કે ભક્તિ, તેમને ત્રણ સંધ્યા નમસ્કાર કરવાથી, પરલોક હિતકારી અનુષ્ઠાનમાં યોજવાથી, સર્વ કાર્યમાં તેઓની આજ્ઞા લેવાથી, સુંદરવર્ણ ગંધવાળા ફળ પુષ્પાદિ આપવાથી, તેમના જમ્યા પછી જમવાથી અને તેમની ઇચ્છાનુસાર યોગ્ય વસ્તુ સમર્પણ કરવા વડે કરી શકાય છે.

તેમની નિંદા ન સાંભળવી, શક્તિ હોય તો નિંદકને બોલતો બંધ કરવો, શક્તિ ન હોય તો ત્યાંથી ઊઠી અન્ય સ્થળે ચાલ્યા જવું પણ પોતાના પૂજ્ય માતા, પિતાદિ ગુરુ વર્ગની નિંદા ન સાંભળવી.

તેમ જ પરલોકના સુખના સાધનરુપ દેવ, ગુરુ, પૂજા, ભક્તિ ઇત્યાદિ ધર્મકાર્યમાં તેમને સ્થિર કરવાં. નમ્રભાવથી તેમને જણાવવું કે, આજથી તમારે ઘરનાં કામકાજની ચિંતા ન કરવી. કોઇપણ જાતના વ્યવહાર પ્રપંચમાં ન પડવું. નિશ્ચિંત થઈ ધર્મધ્યાન કરો. તમોને જોઇતી

સામગ્રીની સગવડ અમે કરી આપીશું. ઇત્યાદિ વચનો કહી એવી સગવડ કરી આપી માતાપિતાદિ ગુરુવર્ગનો ઉત્સાહ વધારવો.

વિનયથી આરાધન કરાયેલાં માતાપિતા પ્રસન્ન થઈ યોગ્ય શિક્ષા આપવા વડે મદદગાર થાય છે. અનુભવી માતાપિતાની આજ્ઞા માનનાર પુત્રધર્મના માર્ગમાં ચાલવાને લાયક થાય છે.

ઉપદ્રવવાળાં સ્થાનનો ત્યાગ કરવો-૧૦.

ધર્મ, અર્થ, કામને બાધા કરનાર સ્થાન ઉપદ્રવવાળાં ગણાય છે. જ્યાં વૈરી હોય-વિરોધી હોય, પ્લેગ મરકી-કોલેરા આદિ વિવિધ પ્રકારના ચેપી રોગોનો ઉપદ્રવ હોય, સ્વરાજ્યનો ભય હોય, બીજા રાજ્યનો ભય હોય, યુદ્ધાદિ વિગેરે થતાં હોય તે ઉપદ્રવવાળાં સ્થાન છે. તેવાં સ્થાનનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો, ભિલ્લાદિની પલ્લીના નજીકના ગામો કે જ્યાં નિરંતર ધાડ પાડવાનો કે ચોરી થવાનો ભય હોય છે, જ્યાં ચોરોનો ઉપદ્રવ વધારે હોય, પરસ્ત્રીલંપટ પુરુષો કુળવાન સ્ત્રીઓની જ્યાં લાજ લૂંટતા હોય, જ્યાંનો રાજા અન્યાયી, અધર્મી અને દુરાચારી હોય તેવાં સ્થાનો મૂકી દઈ નિરુપદ્રવ સ્થાને વસવું. વળી જ્યાં ગુર્વાદિજ્ઞાની પુરુષોનું આગમન થતું ન હોય. જ્યાં સ્વધર્મી બંધુઓની સોબત પણ ન હોય તેવા સ્થાને રહેવાથી નવીન ધર્મ ઉપાર્જન કરવાનું બનતું નથી.

જે દેશમાં નિરાધાર બાળ રાજાનું રાજ્ય હોય, જ્યાં એક રાજ્ય માટે બે રાજાઓ લડતા હોય, જ્યાં અયોગ્ય સ્ત્રીઓનું રાજ્ય હોય અને જ્યાં મૂર્ખ રાજાનું રાજ્ય હોય

ત્યાં રહેવાથી ધર્મ, અર્થ, કામને હાનિ પહોંચવાનો પૂરતો સંભવ છે.

સદ્ગુરુ અને યોગ્ય સ્વધર્મી (એક ધર્મ પાળનાર) બંધુનો જ્યાં સમાગમ ન હોય, તથા જ્યાં રહેવાથી ધન, શરીર, અને ધર્મનો નાશ થવાનો સંભવ હોય તેવાં સ્થાનોનો ત્યાગ કરવો. તેવાં અયોગ્ય સ્થાનોનો જો ત્યાગ કરવામાં નથી આવતો તો પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલા ધર્મ, અર્થ કામનો નાશ થાય છે અને બીજા નવીન ઉપાર્જન થતાં ન હોવાથી ઉભય લોકને ભ્રષ્ટ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપદ્રવ-વાળાં સ્થાનનો ત્યાગ કરી યોગ્ય શાંતિવાળા સ્થળે રહેવાથી ધર્મની યોગ્યતા સુલભ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે.

નિંદિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી—૧૧.

જીવહિંસા કરવી, અસત્ય બોલવું, ચોરી કરવી, પરસ્ત્રી ગંમન કરવું, વિશ્વાસઘાત કરવો, નિંદા કરવી, ઇર્ષા કરવી, ગૃહસ્થોએ ભિક્ષા માંગવી, ઇત્યાદિ સામાન્ય રીતે નિંદિત કાર્યો ગણાય છે. તેમજ દેશ, જાતિ, કુળની અપેક્ષાએ જે જે નિંદિત કાર્યો ગણાય છે. તે તે કાર્યમાં બુદ્ધિમાનોએ પ્રવૃતિ ન કરવી.

દરિયાપારના કેટલાક દેશોમાં ગૃહસ્થોએ કે સામાન્ય રીતે કોઈ પણ મનુષ્યોએ ભિક્ષા માંગી ખાવું તે મોટો ગુનો ગણાય છે હિંદુસ્તાનમાં બ્રાહ્મણોએ ભિક્ષા માંગવી તેમાં જરાપણ શરમનું કામ ગણાતું નથી. મુસલમાન જાતિમાં કુક્કરને મારવું તે પાપ ગણાય છે; હિન્દુ અને પારસી

કોમમાં ગાયને મારવી તે પાપ ગણાય છે જૈનોમાં કોઈપણ જાનવરને મારવું તે પાપ ગણાય છે; છતાં સર્વ દેશોના મોટા ભાગમાં મનુષ્યવધ કરવો તે મહાપાપ કે ગુનો ગણાય છે અપરાધીને ફાંસી આપવી કે શૂળીએ ચડાવવો તેમાં ગુનો નથી ગણાતો.

બ્રાહ્મણો અને જૈનોમાં મદ્યપાન કે માંસભક્ષણ કરવું તે નિંદનીય ગણાય છે. મુસલમાનોમાં મદ્યપાન કરવું તે શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ ગણાય છે. મહારાષ્ટ્ર દેશમાં સધવા સ્ત્રી કપાળ ઉપર કંકુનો ચાંદલો ન કરે તો તેને વિધવા ગણવામાં આવે છે, ત્યારે ગુજરાતાદિ દેશોમાં તેવો કોઇ નિયમ નથી. મહારાષ્ટ્ર દેશમાં સ્ત્રીઓ ખુલ્લે માથે ફરી શકે છે ગુજરાત, મારવાડ, કાઠીયાવાડ, માળવા પ્રમુખ દેશમાં ખુલ્લે માથે સ્ત્રીઓ ફરી શકતી નથી. કેટલાક દેશમાં તો ખુલ્લે મોઢે પણ ફરી શકતી નથી. રજપુતોમાં મામા ફઇના પુત્ર પુત્રીઓનાં લગ્નો થાય છે. મુસલમાનોમાં કાકા–કાકાના પુત્ર પુત્રીનાં લગ્નો થાય છે. ત્યારે બીજી કોમોમાં તે કામ નિંદનીક ગણાય છે. કેટલીક હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી; ક્રિશ્ચિયનાદિ કોમોમાં પુનર્લગ્ન યોગ્ય ગણાય છે. ત્યારે કેટલીક હિન્દુ, બ્રાહ્મણ, જૈન કોમોમાં તે નિંદનીક ગણાય છે.

નિંદિત કાર્ય કોને કહેવું ? તે આ જુદા જુદા દેશ, જાતિ કે કુળના રીત રીવાજોનું અવલોકન કરવાથી જણાઈ આવશે કે કોઈ દેશમાં, કોઇ જાતિમાં, કે કોઈ કુળમાં નિંદિત કાર્યને જુદું જુદું રૂપક આપવામાં આવ્યું છે, એકને મન

નિંદિત છે તેજ બીજાને મન પ્રશંસનીય કે અનુકરણીય જણાય છે. ત્યારે કઇ વાત અંગીકાર કરવી અને કોનો ત્યાગ કરવો? આ સંબંધમાં સામાન્ય ખુલાસો તો એ થઈ શકે તેમ છે કે, પ્રથમ સામાન્ય રીતે શરૂઆત બતાવી આવ્યા તેમ સર્વ દેશ, કુળ, જાતિને માન્ય જે નિંદનીક કાર્ય ગણાય છે તેનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. ત્યાર પછી પોતે જે જાતિ સાથે સંબંધ ધરાવતા હોઇએ તેને માનનીય નિંદનીક કાર્ય હોય તેનો ત્યાગ કરવો. પછી પોતે જે કુળમાં જન્મ્યા હોઇ તેમાં જે જે નિંદનીક કાર્ય ગણાતાં હોય તેનો ત્યાગ કરવો, અને છેવટે પોતે જે ધર્મને માન આપતા હોઇએ તેમાં જેને નિંદનીક ગણવામાં આવ્યું હોય તેનો ત્યાગ કરવો.

આમ દેશ, જાતિ, કુળ કે ધર્મમાં જે નિંદનીક કાર્ય કહેવામાં આવ્યા છે તેનો ત્યાગ કરવામાં નથી આવતો તો આપણાં બીજાં યોગ્ય કાર્યો પણ અન્યની દૃષ્ટિમાં હલકાં પડે છે. એટલું જ નહિ પણ આપણે અન્યની દૃષ્ટિમાં હલકાં પડીએ છીએ, વળી કેટલીક વખત દેશ, જાતિ કે કોમનાં મનુષ્યો સાથે વિરોધ થવાનો પણ પ્રસંગ બની આવે છે. વિરોધ થતાં ધર્મ, ધન અને શાંતિ વિગેરેનો નાશ થાય છે. તેમ છતાં ઉત્સાહ નાશ પામે છે. યોગ્ય પ્રવૃત્તિ થતી નથી. આર્ત્તધ્યાન વધે છે. ધર્મ પ્રવૃત્તિ થતી અટકે છે. છેવટે પરિણામ દુઃખમય આવે છે. માટે દેશ, કાળ ઉચિત્ત કાર્યમા પ્રવૃત્તિ રાખવી. નિંદનીક કાર્યથી નિવૃત્તિ કરવી.

આ નિંદિત કાર્યમાં કેટલાકને ધર્મ સાથે સંબંધ છે.

કેટલાકને નિતિ સાથે સંબંધ છે, ત્યારે કેટલાકને લોકોની માન્યતા–દેશના રિવાજો સાથે સંબંધ છે. ધર્મ નિમિત્તે નિંદિત કાર્યનો ત્યાગ કરવો તે તો અવશ્ય જરૂરનો છે, પણ જે તાત્વિક રીતે નિંદનિય નથી છતાં લોકરૂઢીમાં કે દેશાચાર પ્રમાણે નિંદિત ગણાતું હોય તેનો પણ સમાજ સાથેનો સંબંધ ટકાવી રાખવા માટે પણ ત્યાગ કરવો પડે છે. છતાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે, જેને લોકો નિંદનીક ગણે છે તે ખરી રીતે નિંદનીક હોય છે અને નથી પણ હોતા. કેટલાક રીવાજો તો પુરુષોએ પોતાની હાજતો પૂરી પાડવા નિમિત્તે નિંદનીક ગણીને તેનો પ્રચાર કરેલો હોય છે. જેમકે સ્ત્રીઓએ ફરી લગ્ન ન કરવું અને પુરુષો ફરી લગ્ન કરી શકે. સ્ત્રીઓ એકથી વધારે પતિ એકી સાથે ન કરી શકે પણ પુરુષો એકથી અધિક સ્ત્રીઓ વધારે કરી શકે. અથવા અમુક જાતિ સાથે કન્યા વ્યવહાર રાખવો અને અમુક સાથે ન રાખવો. તેમાં પણ અમુક ગામના કે શહેરના આટલા જ સમુદાય સાથે કન્યા લેવા દેવાનો વ્યવહાર રાખવો અને બીજા સાથે નહિં રાખવો. બીજા પોતાની નાત જાતના હોય તો પણ આ કાયદાથી વિરુદ્ધ વર્તન કરનારને ન્યાતબહાર કે મોહલ્લા બહાર કરવામાં આવે છે. આ બધું પોતાની હાજતો પુરી પાડવા માટે જ યોગ્ય–અનિંદનીક અને અયોગ્ય–નિંદનીક ગણવામાં આવેલું હોય છે, આ સાથે ધર્મને કાંઇ સંબંધ હોતો નથી.

કેટલાક રીવાજોને આજીવિકા ચલાવવા નિમિત્તે પણ નિંદનીક અને અનિંદનીકનું રૂપક આપેલું હોય છે. જેમકે

બ્રાહ્મણો ભિક્ષા માગે તો તે કામ નિંદનીક નથી. બીજાઓ માંગે તો નિંદનીક છે. કેટલાક રીવાજો દેશકાળની હાજતો પ્રમાણે યોગ્ય કે અયોગ્ય ગણવામાં આવે છે. દૃષ્ટાંત તરીકે શાંતિના વખતમાં કોઈનું ખૂન કરવું તે પાપ તથા ગુનો ગણાય છે અને લડાઈમાં લાખો માણસોના ખુન થાય કે જાન જાય તેમાં ગુનો કે પાપ મનાતું નથી, પણ ઉલટું વધારે માણસોના જાન લેનારને શૂરવીર યોદ્ધાઓ કે બહાદુર લડવૈયાઓ માનવામાં આવે છે. આજ રીતીએ અનેક રીતરીવાજો લોકોના નાયકોએ તથા ધર્માચાર્યોએ દેશકાળ, પોતાની હાજતો—જરૂરીયાતોના પ્રમાણમાં નિંદનીક કે અનિંદનીક ઠરાવેલા હોય છે. તેમના સમુદાયમા રહેનારાઓએ તેમને માન આપવું જોઇએ. તેમ કરવામાં નથી આવતું તો વિક્ષેપ પેદા થાય છે. આ સાથે એટલુ પણ સૂચવવાનું રહે છે કે જે રીવાજો જે દેશ, કાળ, અને હાજતોને લઇને પ્રચલીત કરવામાં આવેલા છે તે જ રીવાજો જુદા દેશ, કાળ અને ચાલુ જમાનાની જરૂરીયાતોને લઇને ફેરવવામાં—જુદા રીવાજો પ્રમાણે ગોઠવવામા આવે તો તેમ પણ કરી શકાય છે. તે વાતને અનેક મનુષ્યોએ ટેકો આપ્યો—માન આપ્યું એટલે તે રીવાજને અનિંદકપણાની છાપ લાગુ પડે છે, અને ત્યાર પછી તે પ્રવૃત્તિ લોકમાન્ય ગણાય છે. લોકોની નિંદનીક અનિંદનીક પ્રવૃત્તિ મોટે ભાગે આ પ્રમાણેની હોય છે. દૃષ્ટાત તરીકે હિંદુઓ ઢેઢ, ભગી આદિને અડકતા નથી પણ તે જ લોકો ક્રિશ્ચિયનોમાં વટલાઈ જરા હુશિયાર થઈ બહાર આવે છે એટલે તેની સાથે બેસવા ઉઠવામા બાદ ગણાતો

નથી. આ લોક રીવાજોને લોકો સાથે રહેનારાઓએ માન આપવું તે યોગ્ય છે.

આવક અનુસારે ખરચ કરવો—૧૨.

ભરણ પોષણ કરવા લાયક, સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી, માતા, પિતા ભાઈ, બહેન, અને કુટુંબી વર્ગ ઈત્યાદિ પરિવારના ખરચમાં, પોતાના ઉપભોગનાં સાધનોમાં દેવ અતિથી આદિઓના પૂજનમાં અને દીન, દુઃખી આદિના ઉદ્ધારાદિ સંબંધી દાનમાં જે કાંઈ ખરચ કરવામાં આવે તે સર્વ ખરચ આવકને અનુસારે જ કરવો જોઇએ.

આવકનાં સાધનો ખેતી, જમીન, વ્યાપાર, કર, નોકરી, પશુ—પાલન, વ્યાજ અને હુન્નર ઉદ્યોગ, કળાદિ વિગેરેમાંથી જે આવક આવતી હોય તેના ચાર ભાગ પાડવા. તેમાંથી એક ભાગ નિધાન કે ખજાના તરીકે રાખી મૂકવો. તે ખરા જરૂરિયાતવાળા કે કોઈ આફત કે વિપત્તિવાળા પ્રસંગે ઉપયોગમા આવે.

એક ભાગ વ્યાજાદિ કાર્યમાં રોકવો, જેમાંથી ચાલુ આવક આવ્યા કરે. વ્યાપારાદિ કાર્યમાં નુકશાન ગયુ હોય કે ખેતી પ્રમુખની આવક કોઇ પ્રસંગે ન આવી હોય તો તેમાંથી ખોટ પુરી પાડી શકાય. એક ભાગ ભરણ—પોષણ કરવા લાયક કુટુંબીઓ અને પોતાના ઉપભોગના સાધનમાં વાપરવો, અને એક ભાગ ધર્મ રસ્તે ઉપયોગી કાર્યમાં ખરચવો. આ વિધિ જેઓને ખરચ પૂરતી આવક છે એટલે

ચાર ભાગ થઇ શકે તેના જેટલી મિલકત ધરાવનારા જે હોય તેવાઓને માટે છે. જેને ઓછી આવક હોય તેણે તે પ્રમાણે ખરચ કરવો, અને જેને ઘણી આવક હોય તેવા ધનાઢ્યોએ તો આવકમાંથી અરધો ભાગ પરોપકારના કાર્યોમાં ખરચવો. અને તેથી પણ વધારે દ્રવ્ય પોતાની પાસે હોય તો ઈચ્છાનુસાર વધારે પણ ધર્મમાર્ગે ખરચ કરવો. ધનવાનનો ગુણ ધનાઢ્યતા છે પરસ્પર બન્ને ગુણ વિનાના મનુષ્યોનો ત્યાગ અને ધન એ વિડંબના પાત્ર છે.

થોડી આવક છતાં વધારે ખરચ કરવાથી, જેમ રોગ શરીરને દુર્બળ કરી નાંખે છે. તેમ તે વૈભવમાં ખાલી થયેલો મનુષ્ય દુનિયાના સર્વ વ્યવહારને માટે અસમર્થ બને છે. છેવટે દુઃખી થાય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, 'જે મનુષ્ય પોતાના લાભ, વ્યયનો એટલે આવક તથા ખરચનો વિચાર કર્યા સિવાય વૈશ્રમણ (કુબેર)ની માફક દાન આપે છે. ખરચ કરે છે, તે મનુષ્ય થોડા જ દિવસોમાં અહીં જ વૈ–શ્રમણ–નિશ્ચે ભિક્ષુક જેવી દશાને પામે છે. અર્થાત્ તેને ભીખ માંગવાનો વખત આવે છે તેમ જ વિશેષ પૈસાપાત્ર થઈ જે મનુષ્ય દાનાદિ ધર્મમાં પોતાના દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરતો નથી તે લોકોમાં નિંદાપાત્ર થાય છે. ધનના મોહમાં આર્તધ્યાન કરી તે ઉપર મૂર્ચ્છા રાખી, ધન ઉપરની આશક્તિને લીધે વિશેષ કર્મબંધ કરી દુર્ગતિમાં જાય છે. આ ધન કે પૃથ્વી તેની સાથે જતી નથી તે કેવળ તેના પાપનો ભાગીદાર થાય છે. અને તે ધનનો ઉપભોગ કોઇ ભાગ્યવાન જીવ કરે છે. આવક

વિના હદ ઉપરાંત દાન દેનાર કે ખરચ રાખનાર માણસના પણ બુરા હાલ થાય છે. માટે આવકને અનુસારે ખરચ રાખવો. તેથી મનની સ્થિતિ ઘણી શાંત રહે છે. હાયવોય-વાળું આર્ત્તધ્યાન થતું નથી. શાંતિવાળું જીવન ધર્મપ્રાપ્તિને લાયક બને છે.

ધન અનુસારે વેશ રાખવો-૧૩.

પોતાની પાસે જેટલી આર્થિક સ્થિતિ હોય એટલે પોતે જેટલો ધનવાન હોય તેના પ્રમાણમાં, પોતાની ઉંમરના પ્રમાણમાં, પોતાના હોદ્દા પદવી કે અધિકારના પ્રમાણમાં, અને દેશ, કાળ, જાતિ, ઇત્યાદિની અનુસારે વેશ પહેરવો. ઘણા થોડા જ દ્રવ્યવાળો મનુષ્ય ધનાઢ્યના જેવાં વસ્ત્રો કે અલંકારો ધારણ કરે તો લોકોના મનમાં તેના સંબંધમાં હલકા વિચારો બંધાવાનું કારણ મળે છે. કાંતો લોકો તેને ઉદ્ધત ગણશે. વ્યભિચારી ગણશે. દીવાળીયો ઠરાવશે કે અયોગ્ય-નાલાયક કે મૂર્ખ સમજશે. લોકો તેના સંબધમાં વાતો પણ કરશે કે આના ઘરમાં સારી રીતે ખાવાનું પણ સાધન નથી અને આવાં વસ્ત્ર અલંકારાદિ પહેરે છે તો જરૂર કોઈની ચોરી કરીને લૂંટીને, વિશ્વાસઘાત કરીને, થાપણ ઓળવીને કે બેન દિકરીની મિલકત ઉચાપત કરીને લાવ્યો હશે. એટલું જ નહિ પણ રાજા પ્રમુખ આગળ પણ કોઈ ચાડી ખાઇને તેને દંડાવ્યાનો પ્રસંગ પણ અનુભવાવશે. કોઈના ઘરમાં ચોરી થઇ હોય તો પણ તેના ઉપર શંકા જવાનો પ્રસંગ બનશે.

ધનાઢ્ય મનુષ્ય ગરીબને લાયકનો વેશ પહેરે તો લોકો તેની હાંસી કરશે. તેની કૃપણતા ને લોભવાળી વૃત્તિને ધિક્કારશે. કોઈ તેને નુકશાન જવાની શંકા કરી અત્યારની નિર્ધનતાનો નિશ્ચય કરશે અને તેને લઈ તેના ચાલુ વ્યાપાર-વ્યવહારાદિને નુકશાન પહોંચશે, ગરીબ-કંગાળ જેવા વેશને લઈ તે ધનાઢ્ય કોઇ સ્થળે ગરીબની માફક આદર સત્કાર નહિં પામતાં અપમાન પણ પામશે.

ઉંચા હોદ્દા ઉપર રહેલા મનુષ્ય પણ હલકા વેશથી સામાન્ય મનુષ્ય તરફથી પણ આદરસત્કાર નહિં પામે. અમુક અધિકારી વર્ગ કે પદવી ધારણ કરનાર મનુષ્ય પણ તેને લાયક વેશના અભાવે સામાન્ય માણસની પંક્તિમાં ગણાશે. તેને લઈ તેના વ્યવહારમાં ખલેલ પહોંચવાનો સંભવ છે તેમજ હલકી પંક્તિનો માણસ મોટા અમલદાર અધિકારી કે પદવી ધરની છાપો લઇને-તેની માફક વેશ પહેરીને ફરતો હશે તો ઠગાઈના આરોપસર તેને નુકશાન ખમવું પડશે. અવિદ્વાન છતાં વિદ્વાનનો વેશ કે આડંબર ધારણ કરનાર મનુષ્ય, તેવી વિદ્વતા પ્રગટ કરવાના પ્રસંગે અપમાન પામશે.

વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચેલ પુરુષ કે સ્ત્રી યુવાન અવસ્થાને લાયકનો વેશ પહેરશે તો લોકોમાં હાંસીપાત્ર થવા સાથે હલકી જાતની શંકાના કારણરૂપ બનશે. કાળા વાળને ધોળા ન થવા દેવા માટે પ્રયત્ન કરનારા કે ધોળાવાળાને કાળા કરવા પ્રયત્ન કરનારા, વૃદ્ધાવસ્થા આવ્યા છતાં યુવાન બન-

વાનો પ્રયત્ન કરનારા અને ગરીબ છતાં ધનાઢયતાનો દેખાવ કરનારા મનુષ્યો કસોટીના ખરા પ્રસંગે તેમાં નિષ્ફળ નિવડવાથી નિંદાપાત્ર થવા સાથે આબરૂ, દેહ ધન અને વ્યવહારને મોટું નુકશાન પહોંચાડે છે. લોકોમાં નિંદાપાત્ર બનેલા મનુષ્યો ધર્મ માટે પણ અનઅધિકારી થાય છે. ધર્મના અર્થી જીવોએ તો બીલકુલ ઉદ્ભટ વેશ ન જ પહેરવો. સાદું અને સરલ જીવન જેટલું ઉપયોગી નિવડે છે. તેટલુ આડંબરવાળું જીવન ઉપયોગી નથી નિવડતું.

દેશના અનુસારે વેશ રાખવો. જે દેશમાં વિશેષ ઠંડી પડતી હોય ત્યાં અમુક જ વેશ પહેરવાનો આગ્રહ કરનારાના શરીરને મોટું નુકશાન પહોંચે છે. અથવા ગરમ દેશમાં ઠંડા પ્રદેશનો વેશ પહેરવાથી પણ તેવું જ નુકશાન થવા સંભવ રહે છે. એક જ દેશમાં જુદી જુદી ઋતુઓના પ્રસંગે વેશમા ફેરબદલો કરવો પડે છે, અથવા વિવાહ કે શોકના પ્રસગોને અનુસરીને વેશમાં ફેરફાર કરવો પડે છે. તેમ ન કરનારના વ્યવહારને નુકશાન પહોંચે છે. અથવા પોતે જેવી જાતિમાં ઉત્પન્ન થયો હોય તે જાતિની સાથે દરેક વ્યવહારના પ્રસંગો રહેલા હોવાથી તેના વિરુદ્ધ વેશ ધારણ કરવાથી તે જાતિવાળાઓની અવકૃપા કે પોતા તરફ બેદીલી વહોરી લેવી ન પડે તેવો વેશ રાખવો. મતલબ કે દરેક સ્થળે અવસર જોઇ, લાભાલાભનો વિચાર કરી વેશ ધારણ કરવો. તેમાં આગ્રહ રાખનારને વિના પ્રયોજને હરકતો ઉભી થાય છે.

બુદ્ધિના આઠ ગુણવાળા થવું-૧૪

સાંભળવાની ઇચ્છા, સાંભળવું, ગ્રહણ કરવું, ધારી રાખવું, તર્ક કરવા, વિપરિત ઉલટા સુલટા વિતર્કો કરવા, વસ્તુનું જ્ઞાન કરવું, ચોક્કસ નિશ્ચય કરવો, આ બુદ્ધિના આઠ ગુણ છે. આ સાંભળવાદિના આઠ ગુણ વડે જેણે પોતાની બુદ્ધિને તિક્ષણ-તીવ્ર ધારવાળા હથીયાર માફક બનાવી છે તે બુદ્ધિના પ્રકર્ષવાળો મનુષ્ય નિરંતર વિચારપૂર્વક પૂર્વાપર લાભાલાભનો વિચાર કરીને પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે. તેને લઇને તે કોઈ સ્થળે સ્ખલના નહિં પામતાં પોતાના ગમે તેવા કઠણ કાર્યમાં પણ વિજયી નિવડે છે. બુદ્ધિવાળાં મનુષ્યો જ લાભાલાભનેઃ, કર્તવ્યાકર્તવ્યનો, હિતાહિતનો વિચાર કરી શકે છે, અને તેથી જ કોઈ પણ સ્થળે તે દુઃખનો ભાગી થતો નથી. તે બુદ્ધિમાન મનુષ્ય દેશ, કાળ, શક્તિ વગેરેને સમજી શકે છે જેમકે હું કોણ છું? કાળ કયો છે? મારા સહાયક મિત્રો કોણ છે? દેશ કયો છે? મારી શક્તિ કેટલી છે? આવક અને ખર્ચ મારે શું છે? હું કયા વ્યવહારને કે ધર્મ સ્થાનને લાયક છું? અમુક કાર્ય પાર પાડી શકીશ કે કેમ? વગેરે કાર્યોનો બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરી પછી પ્રવૃત્તિ કરનાર હોવાથી તેનો વ્યવહાર સુખમય થાય છે.

બુદ્ધિ એ ચોધારું ખડગ હોય તેવી છે. તેને કયે રસ્તે વાપરવી? તે તેના નિત્યના કર્તવ્ય, આજુબાજુના સંયોગો અંતરની લાગણીઓ, બાળપણુના સંસ્કારો, અને ધાર્મિક ઝનુનના ઉપર આધાર રાખે છે. ઘઉંની કણીકની માફક

બુદ્ધિને પણ જેમ કેળવો તેમ તે કેળવાય છે. તેના આઠે ભેદો–સાંભળવા આદિ છે તેનો વ્યવહાર માર્ગે અને પરમાર્થે એમ બન્ને સ્થળે ઉપયોગી બની શકે છે વ્યવહારનું સાંભળવું, ગ્રહણ કરવું, ધારી રાખવું, તર્ક કરવા, વસ્તુનું જ્ઞાન કરવું, અને તે સંબંધી નિશ્ચય કરવો. તેમાં જેમ બુદ્ધિનો ઉપયોગ થાય છે. તેમ જ ધર્મ સાંભળવાની ઇચ્છા ધર્મ સાંભળવો ધર્મ સાંળળીને ધારી રાખવો, તે સંબંધી પૂર્વાપર વિરુદ્ધતા આવતી હોય તેમાં તર્કો કરવા, ઉલટા સુલટા વિતર્કો કરવા, અન્વય વ્યતિરેકપણે વિતર્કો કરવા, આત્મ વસ્તુનું જ્ઞાન કરવું અને આ તત્વ કે કર્તવ્ય આમ જ છે તેનો નિશ્ચય કરવો. આ પ્રમાણે વ્યવહાર અને પરમાર્થના બન્ને માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ બુદ્ધિથી થઈ શકે છે, માટે બુદ્ધિને સારી રીતે કેળવવી તિક્ષણ કરવી. જેથી વ્યવહાર માર્ગ અને પરમાર્થનો માર્ગ સુગમ થવા સાથે જિંદગી સુખમય થઇ પરમ શાંતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

ધર્મ નિરંતર સાંભળવો–૧૫

બુદ્ધિના આઠ ગુણમાં સાંભળવાની વાત આવી ગઈ છે, તે સામાન્ય હોવાથી, વિશેષ પ્રકારે ધર્મ સાંભળવાની ખાસ જરૂરિયાત છે તે બતાવવા માટે આ ગુણ જુદો બતાવ્યો છે. નિરંતર ધર્મ સાંભળવો. ધર્મ સાંભળવાથી પરમાર્થના માર્ગમાં જાણવા લાયક શું છે? ત્યાગ કરવા લાયક શું છે? અને અંગિકાર કરવા લાયક શું છે? ઇત્યાદિકનું જ્ઞાન થાય છે. ધર્મ સાંભળવાથી મનની મલીનતા ઓછી થાય

છે. હૃદય કોમળ બને છે આત્મિક ભાવની લાગણીઓ ઉત્તેજીત થાય છે. મન સ્થિરતા પામે છે. નિરંતર ધર્મશ્રમણ કરવાથી ઉત્તરોત્તર ગુણની અધિક પ્રાપ્તિ થાય છે. ઘણા લાંબા વખતથી જડમૂળ ઘાલીને પડેલી મલીન વાસનાઓ અને વિકારી પ્રવૃત્તિઓમાં સુધારો થાય છે. ધર્મ શ્રવણના અભાવથી ઉત્તમ ભૂમિકામાંથી નીચા પડાય છે. અથવા તેમાં શિથીલતા આવે છે નદન મણિયારની માફક ધર્મથી કે કર્તવ્યથી ભ્રષ્ટ પણ થવાય છે. વિવિધ પ્રકારની વ્યવહારિક પ્રપંચ જાળમાં વ્યગ્ર થયેલો જીવ ધર્મ શ્રમણ કરવાથી જ જાગૃત રહે છે. અને મેળવેલ આત્મગુણ ટકાવી રાખે છે.

શિષ્યની પરીક્ષા કરવા માટે એક વખત એક ગુરુએ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલા શિષ્યને પ્રશ્ન કર્યો કે તમે મારી પાસે નિરંતર ધર્મ શ્રવણ કરવા શા માટે આવો છો? ધર્મને માર્ગે ચાલવાનો રસ્તો આ પ્રમાણે છે, એમ તમને એક વખત જણાવી દીધુ છે. હવે તમે તમારી મેળે તમારે રસ્તે ચાલ્યા કરો. શિષ્યે ઉત્તર આપ્યો ગુરુજી! આપનું કહેવું યોગ્ય છે, અને તેમ થવું જોઇએ, પણ વ્યવહાર પ્રપંચની ઉપાધી જાળ એવી ગુંચવણ ભરેલી છે કે તેમાં આ ધર્મ-શ્રવણની અસર કાયમ ટકી રહેતી નથી. અમારો સંસાર વ્યવહારનો સંબંધ સર્પ અને નોળિયા જેવો છે. એક સર્પ અને નોળિયો આપસમાં લડતા હતા. તેમાં સર્પે નોળિયાને અનેક સ્થળે દંશ દીધા. તેના ઝેરથી વ્યાકુળ થયેલ નોળિયો સર્પને પડતો મૂકી પોતાની ગુફામાં આવી અમરવેલ નામની બુટ્ટીને સુંઘવા લાગ્યો. કહે છે કે,

"નોળિયાની ગુફામાં એક એવી બુટ્ટી થાય છે કે, તેને સુઘવાથી સર્પનું ઝેર ઉતરી જાય છે." આ બુટ્ટી સુંઘ્યાથી સર્પનું ઝેર ઉતરી ગયું. પાછો સર્પની સાથે લડવા લાગ્યો. વળી ઝેર ચડી જતું તો ગુફામાં જઈ બુટ્ટી સુંઘી આવતો હતો, આમ આ બુટ્ટીની મદદથી નિર્વિષ થતા નોળિયાએ છેવટે સર્પને મારી નાંખ્યો અને નિર્ભય થયો.

સંસાર વ્યવહારના પ્રપંચો સર્પ જેવા છે. જીવ નોળિયા જેવો છે. સંસાર વ્યવહારના પ્રપંચ રૂપ સર્પ સાથે રહેતાં, આ જીવરૂપ નોળીયાને કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, અજ્ઞાનાદિ રૂપ ઝેર ચડી જાય છે. ગુફા રુપ ધર્મ સ્થાનમાં રહેલી સદ્ગુરુના ઉપદેશ રૂપ અમરવેલ સુંઘવાથી તે વ્યવહાર પ્રપંચમાં લેપાવારૂપ સર્પનું ઝેર ઉતરી જાય છે. ત્યારે ફરી પાછા વ્યવહાર પ્રપંચ સાથે યુદ્ધમાં ઉતરે છે અને તેનું ઝેર ચડતાં જ પાછા ગુરુના ઉપદેશ રુપ અમરવેલ સુંઘવા માટે ધર્મસ્થાનરુપ ગુફામાં આવવું પડે છે. આ અમરવેલ સુંઘવા માટે નોળિયાને ત્યાં સુધી ગુફામાં આવવાની જરૂર પડે છે કે જ્યાં સુધી વ્યવહારસર્પનું કામ, ક્રોધાદિરુપ ઝેર ન ચડી શકે. અથવા તે બુટ્ટીની મદદ સિવાય પોતે ઝેર ઉતારી શકે તેવું સામર્થ્ય પોતામાં જ પ્રગટ થાય. તે પછી બુટ્ટી સુંઘવાની જરૂર રહેતી નથી. સંસાર વ્યવહારની ઉપાધીમાં જ્યાં સુધી ફસાવાનું ચાલુ છે. આત્મ જ્ઞાનનું સામર્થ્ય પોતામાં પ્રગટ નથી થયું ત્યાં સુધી જ ધર્મ શ્રવણ કરવાની મનુષ્યોને જરૂર છે, પૂર્ણ જરૂર છે.

ગુરુએ સાબાશી આપી કહ્યું, શિષ્ય ! તમારું સમજવું બરોબર છે. મનુષ્યને ધર્મ શ્રવણ કરવાની અવશ્ય જરૂર છે, વ્યવહાર પ્રપંચ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી. તેમાંથી બચવા અને પોતાનું લક્ષ બિન્દુ જાગૃત રાખવા ધર્મ શ્રવણની જરૂર છે.

અજીર્ણ થતાં ભોજન ન કરવું-૧૬.

અજીર્ણ થતાં ભોજનનો ત્યાગ કરવો, જમેલું ભોજન બરોબર પાચન ન થયું હોય તેવામાં અનુકુળ સ્વાદિષ્ટ ભોજન મળી આવે ત્યારે જીહ્વા ઇંદ્રિયને સ્વાધિન નહિં રાખનાર મનુષ્ય તે ભોજન કરે છે અને જઠરાગ્નિની મંદતાને લઇ, તે ભોજન પાચન ન થતાં અજીર્ણતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

અજીર્ણની પરીક્ષા ૭ પ્રકારે થાય છે. પુઠના ભાગથી છુટતો પવન દુર્ગંધવાળો જણાય, વિષ્ટામાંથી ખરાબ ગંધ આવતી હોય, વિષ્ટાનો ભેદ થયેલો હોય એટલે બંધાયા વિનાનો થોડો થોડો ભાંગ્યો તુટયો ઝાડો આવતો હોય, શરીર ભારે થયેલું જણાય, ખાવા પીવા ઉપર અરૂચી થતી હોય અને મોંઢામાંથી નીકળતો ઉદ્‌ગાર (ઓડકાર)નો પવન ગંધાતો હોય, આ ૭ અજીર્ણના ચિન્હો છે. ૭ માંથી એકાદ પણ લક્ષણ હોય તો અજીર્ણ થયું છે એમ સમજવું. અજીર્ણ થયું હોય તે વખતે આહાર લેવાથી અજીર્ણમાં વધારો થાય છે, તેથી આમ વાયુ વિગેરેની ઉત્પત્તિ થાય છે. તેમાંથી જુદા જુદા રોગો ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉપવાસ કરવાથી અજીર્ણ દૂર થાય છે. અજીર્ણ થયું હોય ત્યારે આહાર ન કરવો પણ સારી રીતે પીવું, તેથી નહિ પાચન થયેલ ખોરાક આ પાણીથી તથા ભૂખ્યા રહેવાથી પાચન થઇ જશે. મનુષ્યોના ઘણા ખરા રોગો સંબંધી બારીકાઈથી તપાસ કરવામાં આવે તો તેનો મોટો ભાગ અજીર્ણના રોગથી જ થયેલો હોય છે નિયમસર ઉપવાસો કરવાથી ઘણા ઉદર (પેટ)ના રોગો દૂર થઇ શકે છે. જેઓ મહીનામાં બે, અર્થાત્ પન્નર દિવસે એક ઉપવાસ કરી લે છે તેઓના શરીરમાં પ્રાયે ભાગ્યે જ રોગ થવા પામે છે. આ શરીર તંદુરસ્ત રાખવા માટે ઉપવાસ ઘણો અકસીર ઉપાય છે. પણ તે તેની મર્યાદામાં થાય તો જ ઉપયોગી છે. કાલે ઉપવાસ કરવો છે, એમ ધારી સાંજે જો વિશેષ આહાર કે સ્નિગ્ધ-ભારે આહાર ખાવામાં આવે છે તો જે અજીર્ણ મટાડવાનો કે રોગો દૂર કરવાનો આશય ધારવામાં આવે છે તે ફળીભૂત થતો નથી, કેમકે તેથી તો ઉપવાસને દિવસે જઠર આ વધારાના કે સ્નિગ્ધ આહાર પચાવવાનું કામ કરશે. એટલે જે પન્નર દિવસનો કચરો એકઠો થયેલો છે તે તો કાયમ બન્યો જ રહેશે માટે આગલે દિવસે રોજની માફકસાદું અને થોડું ભોજન કરવું અને બીજે દિવસે ઉપવાસ કરવો તેથી શરીરની પ્રકૃતિમાં સારો સુધારો થશે.

શરીરની સુધારણા કરવા માટે અને મનની લાગણીઓને શાંત રાખવા માટે સાત્વિક ખોરાકની મનુષ્યોને જરૂર છે. દુધ, ઘી, ચોખા, ઘઉં, મગ, તુવેર, પાકાફળ, મેવા વગેરે

સાત્વિક ખોરાક છે. તે પણ પાચન થઇ શકે તેટલો થોડો લેવો જોઇએ.

મદિરા, માંસ, મરચાં ઇત્યાદિ તામસી ખોરાક છે તે સિવાય વચલા ભાગનો જુવાર, બાજરી, કઠોળ ઇત્યાદિ રાજસીક ખોરાક છે. સાત્વિક ખોરાકથી બુદ્ધિ સતેજ અને પ્રકૃતિ શાંત રહે છે રાજસીક ખોરાકથી વિષય વાસનાને ઉત્તેજન મળે છે. તામસીક ખોરાકથી ક્રૂરતા, નિર્દયતા, અને ક્રોધાદિકની ઉત્પત્તિ થાય છે.

યોગ્ય અયોગ્ય ખોરાકની અસર માનસિક વિકારોમાં સુધારો કે બગાડો કરવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. સુખ શાંતિના ઇચ્છુક મનુષ્યોએ સારી રીતે પાચન થયા પછી અને તે પણ સાત્વિક આહાર લેવાની ઘણી જરૂર છે. તેનાથી રોગ, આળસ પ્રમાદ થવાનો ઘણો ઓછો સંભવ છે.

પ્રકૃતિને અનુકૂળ અવસરે ભોજન કરવું—૧૭.

વિધિથી નિર્ણય કરેલો ભોજન કરવાનો વખત આ પ્રમાણે છે. ઝાડા કે પેશાબની બાધા હાજત ન હોય, હૃદયમાં ઉત્કટ રાગદ્વેષાદિ ન હોય, વાત, પિત્ત, કફાદિ નિયમિત રીતે પોતપોતાને સ્થાને હોય, ઓડકારનો વાયુ સ્વચ્છ હોય, ભોજનને અનુકૂલ સૂર્યનાડીમાં (જમણા નાસિકાના છિદ્રમા) પવન ચાલતો હોય. જઠરાગ્નિ પ્રદિપ્ત થયેલો હોય, ઇંદ્રિયોમાં પ્રબળ વિકાર ન હોય, શરીર હલકું હોય (પેટમાં ભાર કે બોજો જણાતો ન હોય) આવે વખતે ભોજન કરવું તે ભોજન કરવાને અનુકૂળ વખત ગણાય છે.

કોઇની સાથે લડયા હોય કે ક્રોધ કર્યો હોય તો જ્યાં સુધી તે ક્રોધ શાંત ન થાય ત્યાં સુધી ભોજન ન કરવું અથવા ખાવાના વખતે કે ખાતાં ખાતાં ક્રોધ ન કરવો. તે અવસરે જો ભોજન કરવામાં આવે છે તો તે ભોજન ઝેર જેવું થઇને પરિણમે છે. કાંતો તાવ આવે છે પાચન થતું નથી, કે ઉલટી થાય છે પણ હરકત થયા સિવાય રહેતી નથી.

વળી ઘણા થાકીને આવ્યા હોય ત્યારે તરત પાણી પીવું નહિં કે જમવા બેસવું નહિં. તેમ કરવાથી પણ તાવ કે ઉલટી વિગેરે થવા સાથે અનેક રોગ થવાનો સંભવ છે. માટે વિશ્રાંતિ લીધા પછી પાણી પીવું કે ભોજન કરવું.

ક્ષુધા લાગ્યા સિવાય જમેલું અમૃત પણ વિષરૂપે પરિણમે છે. આથી એ નિશ્ચય જણાવાય છે કે સારી રીતે ભુખ લાગી હોય ત્યારે ભોજન કરવું. કકડીને ક્ષુધા લાગી હોય ત્યારે જમેલું ભોજન ઘણું સહેલાઈથી પચી શકે છે તપાવેલા લોઢાના ગોળા ઉપર પડેલાં પાણીનાં બિન્દુઓ તરત જ શોષાઇ જાય છે. તપેલી જમીન ઉપર પડેલું વરસાદ કે બીજું પણ પાણી થોડા વખતમાં સુકાઇ જાય છે. તેવી જ રીતે જ્યારે જઠરાગ્નિ પ્રદિપ્ત થયેલી હોય તે અવસરે ખાધેલો ખોરાક તરત જ પાચન થઇ જાય છે. પાણીની જરૂરિયાત સર્વ કોઇને પડે છે પણ હદથી વધારે પાણી આવતાં કે વરસતા જમીન તથા બીજ આદિ સર્વને નુકશાન થાય છે. વધારે પાણીથી જમીનમાં વાવેલા બીજ પણ સડી જાય છે, જો કે પાણીથી જ બીજને પોષણ મળે છે. તથાપિ પ્રમાણથી

વધારે પાણી આપતાં બીજનો સર્વથા નાશ થાય છે. તેવી જ રીતે મનુષ્ય આદિ પ્રાણીઓને ભોજનની જરૂરિયાત તો હોય છે જ, પણ પહેલાનો જમેલો ખોરાક પચી ગયા પછી જ તેની જરૂર છે. સારી રીતે ભુખ લાગે ત્યારે જ તે ઉપયોગી છે. તે સિવાય જીવનના પોષણ ભૂત તે ખોરકથી પોષણને બદલે પ્રાણ ખોવાનો પ્રસંગ બને છે. પ્રમાણુથી અધિક પાણીથી બીજનો નાશ થાય છે, તેમ પ્રમાણુથી અધિક ખોરાક ખાવાથી જઠરાગ્નિ બુઝાઈ જાય છે.

જેમ અગ્નિમાં લાકડાં નાંખવાથી અગ્નિ વધારે પ્રદિપ્ત થાય છે, કેમકે લાકડાંએ અગ્નિનો ખોરાક છે અને પછી આપણે અગ્નિ પાસેથી યોગ્ય કામ કરાવી શકીએ છીએ. તો પણ હદથી વધારે એટલે અગ્નિ ઉપર વધારે લાકડાનો ઢગલો કરવામાં આવે તો લાકડાંને બાળવાને બદલે ઉલટો અગ્નિ બુઝાઇ જશે, અને આપણું ધારેલું કામ તેથી સિદ્ધ થઇ નહિં શકે. તેમ જ ભોજન એ જઠરાગ્નિ (જે પેટમાં રહેલી છે તે)નો ખોરાક છે તે પ્રમાણુથી અધિક પેટમાં ભરવાથી (જઠરાગ્નિ ઉપર નાંખવાથી) જઠરાગ્નિ બુઝાઇ જાય છે, તેમ થતાં અનેક પ્રકારના રોગાદિ ઉપદ્રવો શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને શરીર દ્વારા આપણે જે કામ લેવાનું છે તે થઇ શકતું નથી પણ અટકી પડે છે.

ભોજન કરવાવાળાએ કાળની પણ અપેક્ષા રાખવી. જેમકે ગ્રીષ્મ ઋતુ, વર્ષા ઋતુ અને શીયાળાની ઋતુ આ ઋતુઓમાં ઉનાળાના વખતમાં ઘણું પાણી પીવામાં આવે છે તો થોડુ

ખાવું જોઇએ તેથી ભોજન, પાન આદિ સુખે જરે છે પાચન થાય છે. તથા વર્ષા ઋતુમાં સાધારણ રીતે ભોજન તથા પાણી લેવું. જેમ પેટનો છઠ્ઠો ભાગ ઉણો રહે. શીયાળામાં ટાઢના વખતમાં ભોજન તેટલું જ કરવું પણ પાણી ઓછું પીવું.

આવી જ રીતે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ ભોજનમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર છે. રૂક્ષ, સ્નિગ્ધ અને શિશિર એમ ત્રણ પ્રકારના ક્ષેત્રો હોય છે. તેમાં રુક્ષ ક્ષેત્ર સોરઠ દેશ આદિમાં ભોજન વધારે ખાવામાં આવે છે. છતાં ઉંદરનો છઠ્ઠો ભાગ ન્યુન રહે તેટલું ભોજન કરવું. સ્નિગ્ધ ક્ષેત્ર કે જ્યાં આજુ-બાજુ પાણી ઘણું ભરાઈ રહેતું હોય તે, ત્યાં પ્રમાણોપેત આહાર કરવો. જેથી સુખે જરી શકે. તેમ જ શિશિર ક્ષેત્ર કે જ્યાં ઘણી ઠંડી પડે છે તે કાશ્મીર આદિના પ્રદેશો. ત્યાં સુખે અન્ન પાચન થઈ શકે તેટલું જ ખાવું.

ભોજનનું પ્રમાણ પોતાની જઠરાગ્નિનું બળ આ બન્ને પ્રમાણવાળાં હોવા છતાં તેવા દેશોમાં તેટલો આહાર કોઇને પાચન ન થઈ શકે એમ બને છે, માટે તેણે તેટલા ભોજન પાનાદિ કરવું જોઇએ કે જેથી તેનું સુખે પાચન થઈ શકે.

વળી કેટલાએકને અત્યંત સ્નિગ્ધ જ આહાર સુખે પરિણમે છે. કેટલાકને લુખો આહાર પાચન થઈ શકે છે, અને કેટલાકને મધ્યમ આહાર પાચન થઈ શકે છે, તો તેમણે તેથી વિરુદ્ધ ભોજનની પ્રવૃત્તિ ન રાખવી.

વળી કેટલાકને વિરુદ્ધ દ્રવ્ય જેમકે ખટાશ અને મિઠાશ,

આદિનો સંબંધ પણ સુખકારી થાય છે, ત્યારે કેટલાકને તે દુઃખરૂપ થાય છે. એમ સાત્મ્યના અનેક પ્રકાર છે.

વળી દ્રવ્યમાં પણ ભેંસનું દુધ દહિં ભારે છે. ગાયનું દુધ, દહિં હલકું છે. ખાંડ ખાદ્ય, દધિ, ઓદન આદિ પદાર્થો પોતાની પ્રકૃતિ, જઠરનું બળ, દેશ અને કામ ઇત્યાદિને જાણીને તથા વાત પિત્તાદિના પ્રકોપ કરનારા પદાર્થોને ધ્યાનમાં લઇને જે ભોજન કરે છે તેને ઔષધનું કાંઈ પ્રયોજન રહેતું નથી. મતલબ કે તેનું શરીર નિરોગી રહે છે.

શાસ્ત્રમાં કહે છે કે, 'મનુષ્યોએ સાત્વિક આહાર લેવો અને પ્રમાણોપાત આહાર લેવો બને ત્યાં સુધી ઓછો ખોરાક લેવો. તેમ કરનારને વૈદની જરૂર પડતી નથી, કેમકે તે પોતે જ પોતાનો વૈદ બને છે.

આવો આહાર પણ પ્રકૃતિને અનુકુળ હોય તે જ લેવો જોઇએ. પ્રકૃતિને અનુકુળ ખોરાક શરીરને પુષ્ટ બનાવે છે. પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ આહાર ઘણા થોડા વખતમાં જ શરીરમાં વિકૃતિ–વિકાર કે રોગ ઉત્પન્ન કરે છે.

શાસ્ત્રમાં આ દષ્ટાંતો સંભળાય છે કે પુંડરીક રાજા મોટા રાજ્ય વૈભવનો ત્યાગ કરી અઠમ (ત્રણ ઉપવાસને) પારણે પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ ઘેંસ છાસ જેવા પ્રાકૃત આહારનું ભોજન કરવાથી રોગ આતંકથી પીડાવા લાગ્યો, અને સદ્‌ભાવનામા ત્રીજે દિવસે મરણ પામ્યો. આ પુંડરીક રાજાનું શરીર રાજ પ્રકૃતિને અનુકુળ હોવાથી અને ઘેંસ છાશ જેવા તુચ્છ હલકા આહારની તેણે ટેવ પાડેલી ન હોવાથી એટલે તેવા આહા-

રને અનુકુળ શરીરની પ્રકૃતિ બનાવેલી ન હોવાથી આ દેહનો વખત આવ્યા પહેલાં ત્યાગ કરવો પડયો. આજ રીતે ઘણા જ હલકા આહારને પાચન કરવાની પ્રકૃતિવાળા શરીરને ધારણ કરનાર કંડરિક મુનિ સાધુપણું મૂકી રાજ્યમાં પાછો આવ્યા પછી પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ ભારે પાચન ન થઇ શકે તેવો તામસીક આહાર કરવાથી ઘણો જ માંદો પડયો અને વિવિધ પ્રકારનાં રોગોનો અનુભવ કરી ત્રીજે જ દિવસે મરણ પામ્યો. આ માટે જ જ્ઞાની પુરુષો કહે છે કે, 'પ્રકૃતિને અનુકુળ આહાર, પાણી લેનાર મનુષ્ય શરીરે સુખી રહે છે. અને પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ આહારાદિ લેનાર મનુષ્ય સદા રોગી બને છે, રોગી મનુષ્ય ધર્મ અને વ્યવહાર બન્ને સાધવાને અયોગ્ય બને છે. માટે ખરી ભૂખ લાગી હોય તે અવસરે પ્રકૃતિને અનુકુળ આહાર લેવો. ધીમે ધીમે થોડા થોડા અભ્યાસથી પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ આહારને પણ અનુકુળ બનાવી શકાય છે.

પરસ્પર બાધા ન આવે તેમ ત્રણ વર્ગનું સાધન કરવું-૧૮.

ધર્મ અર્થ, કામ, આ ત્રણ વર્ગ છે. જેના વડે આત્માનો અભ્યુદય થવા સાથે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય તે ધર્મ.

જેના વડે વ્યવહારના સર્વ પ્રયોજન સરલ થવા સાથે સિદ્ધ થાય તે અર્થ, જેના વડે સર્વ ઇન્દ્રિયોની તૃપ્તિ થાય, અથવા સર્વ ઇંદ્રિયોને પ્રીતિ થાય તે કામ. આ ધર્મ, અર્થ, કામને અન્યોઅન્ય એક બીજા વર્ગથી બાધા, પીડા ન થાય તેવી રીતે ગૃહસ્થોએ વર્તન કરવું જોઇએ.

ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી ધર્મ, અર્થની ઉપેક્ષા કરી કેવળ ઇંદ્રિયોને તૃપ્ત કરવારૂપ કામમાં જ જે મનુષ્યો આશક્ત થાય છે તેઓ આ ભવમાં અને ભવિષ્યમાં દુઃખી થાય છે. તેઓના ધન, શરીર અને ધર્મનો નાશ થાય છે. વિષયોની આશક્તિને લીધે ધન ઉત્પન્ન કરી શકાતું નથી. કદાચ ધનવાન્ હોય તો પણ બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તિની માફક તેના શરીર અને ધર્મનો નાશ થાય છે. શરીરને કદાચ ઔષધાદિ પ્રયોગોથી જીવન પર્યંત નિરોગીપણે ટકાવી શકાય (જુઓ કે તેમ બનવું સર્વથા સંભવિત નથી) તો પણ વિષયાશક્ત જીવોમાં ધર્મપ્રાપ્તિ તો ન જ હોય. એક ધર્મનો નાશ થતાં ધર્મનાં (પુન્યના) મૂળમાંથી ઉત્પન્ન થતાં ધન તથા કામનો અવશ્ય નાશ થવાનો જ. પૂર્વનું પુન્ય નાશ પામ્યું એટલે તે દુઃખી થવાનો જ, કારણ કે નવીન ધર્મોત્પત્તિનો (પુન્યનો) માર્ગ તેણે આંહી જ બંધ કરી દીધો છે.

ધર્મ અને કામ બન્નેનો ત્યાગ કરી એકલું ધન ઉપાર્જન કરવાથી તે જીવ કેવળ કષ્ટનો ભાગી થાય છે. ધન નાશ પામે છે. આંહી મૂકી જવું પડે છે અથવા તેના ભોક્તા બીજાઓ થાય છે. ધર્મ ઉપાર્જન કરાતો નથી, અને પાપ ભોગવવાનું તો તેના જ માથે આવે છે. આ દુનિયામાં તેવા મનુષ્યો કેવળ મજુરી કરનારા અથવા કષ્ટ કરી ધન ઉપાર્જન કરી તેનું રક્ષણ કરનારા ચોકીદારની જ ગરજ સારે છે. કારણ કે નથી તો તેણે પોતાના ઉપભોગમાં તે ધન લીધું કે નથી તેનાથી કોઇ પરોપકારનાં કે ધર્મનાં કાર્ય થયાં.

ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવું અને કેવળ ધર્મનું સેવન કરવું

એ પણ બીજા પુરુષાર્થ સાથે વિરોધ ઉત્પન્ન કરવાનું કારણ છે. એકલા ધર્મનું સાધન તો ત્યાગીઓ માટે જ છે તેમને પણ ઉદર પોષણ માટે થોડો ઘણો પ્રયત્ન તો કરવો પડે છે, પણ તે મુખ્યતાએ ગૃહસ્થના જેવો નથી. અથવા ગૃહસ્થાશ્રમને આધારે તે આશ્રમનો નિભાવ ચાલતો હોવાથી તેમને મુખ્યતાએ ધર્મ સાધનનો પુરુષાર્થ હોય છે. તેઓ વ્યવહાર પ્રપંચના બંધનોથી અલગ થયેલા હોવાથી તેમને કેવળ ધર્મ સાધન અડચણ કર્તા નથી.

ધર્મને બાધા પહોંચાડી ગૃહસ્થોએ અર્થ અને કામનું સેવન કરવું તે પણ યોગ્ય નથી. બીજને ખાઇ જનાર ખેડુત જેમ બીજ વિના ભવિષ્યને માટે દુઃખી થાય છે તેમ ધર્મ-રૂપ બીજનું ભક્ષણ કરનાર અર્થાત્ મનુષ્યોને ભવિષ્યમાં ધર્મ વિના કાંઇ પણ સુખ મળતું નથી. તેઓ દુઃખી થાય છે. જે મનુષ્યો ભવિષ્યના સુખમાં વિરોધ ન આવે તેવી રીતે આ લોકના વ્યવહાર માર્ગનો અનુભવ કરતા રહે છે. તે જ ખરેખર સુખી ગણાય છે.

અર્થને બાધા પહોંચાડી (એટલે ધન ઉપાર્જન કરવાનું મૂકી દઈ) જે મનુષ્યો ધર્મ અને કામનું સેવન કરે છે. તેઓ દેણાદાર થઇ દુઃખી થાય છે. ધીરનાર કોઈ ધીરતો નથી, અને પાસે કાંઈ ધનનું સાધન હોતું નથી. નવું ઉત્પન્ન કરતો નથી એટલે તેનો વ્યવહાર દુઃખરૂપ થાય છે. ભૂખે મરવાનો પ્રસંગ આવે છે.

કામને બાધા પહોંચાડી જેઓ અર્થ ઉપાર્જન કરે છે

અને ધર્મનું સેવન કરે છે, તેના ગૃહસ્થાશ્રમનો નાશ થાય છે. પુત્રાદિ સંતતિ વિના જતે દિવસે તેના વંશનો અભાવ થાય છે. તેનો વ્યવહાર માર્ગ બંધ થઈ જાય છે.

અર્થ કામને હાનિ પહોંચાડી જે ધર્મની જ ઉપાસના કરે છે તેણે તો ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી યતિ ધર્મ—સાધુપણું અંગીકાર કરવું તે જ યોગ્ય છે. પણ ગૃહસ્થાશ્રમ કરવો તે યોગ્ય નથી. ઘરમાં રહેવું અને ગૃહસ્થાશ્રમનો આદર ન કરવો એથી તો ઘરનાં મનુષ્યો સાથે વિરોધ ઉભો થવાનો સંભવ છે. વૃદ્ધાવસ્થા કે નિવૃત્તિપરાયણ થવાના અનુકૂળ સાધનોને લઈ, તથા ત્યાગ માર્ગ ગ્રહણ થઇ ન શકે તેવા કારણોને લઈ, ઘરનાં મનુષ્યોની અનુકૂળ લાગણીને લઇને ધર્મપરાયણ થઇ ઘરમાં રહેવાનું બને તો કોઇ જાતની અગવડ જેવું નથી.

આવી જ રીતે તાદાત્વિક, મૂળહર અને કદર્યને વિષે પણ ધર્મ, અર્થ કામને બાધા થવાનું સુલભ છે.

પૂર્વાપર કાંઇ પણ વિચાર કર્યા સિવાય ઉત્પન્ન થતાં દ્રવ્યનો ખોટે માર્ગે વ્યય કરનાર મનુષ્ય તાદાત્વિક કહેવાય છે.

પોતાના પૂર્વજો, પિતા, પિતામહ ઈત્યાદિના સંચય કરેલા ધનનું જે મનુષ્ય અન્યાયથી ભક્ષણ કરે છે. તેમાં નવીન વધારો કર્યા સિવાય પૂર્વનું મેળવેલું ખાધા કરે છે તે મૂળહર કહેવાય છે.

જે મનુષ્ય પોતાના નોકર ચાકરાદિ તથા સ્વજન,

કુટુંબીઓ ઇત્યાદિને પીડા ઉત્પન્ન કરી, અનેક કરો નાંખી અન્યાયથી પ્રજાને લૂંટીને, હેરાન કરીને, ખોટી રીતે દંડીને, પોતે દુઃખી થઇને પૈસો એકઠો કરે છે. પણ પોતાના કે પરના ઉપયોગમાં આવે, સ્વ-પરનું ભલું થાય તેવા કામમા તેનો થોડો પણ વ્યય કરતો નથી તે કદર્ય કહેવાય છે.

તાદાત્વિક અને મૂળહરને ધનનો વિનાશ થવાથી ધર્મ તથા કામનો પણ વિનાશ થાય છે, તેથી તેનું કલ્યાણ થતું અટકે છે. કદર્ય ધનનો સંગ્રહ કરે છે પણ તે લોભિષ્ઠ હોવાથી તેનું ધન, અન્ય રાજા, દામાદ, અને તસ્કર આદિના ભંડારરુપ સમજવું. અર્થાત્ તે દ્રવ્ય, રાજા, દામાદ અને ચોરાદિના ઉપયોગમાં આવે છે, પણ ધર્મ અને કામના હેતુભૂત થતું નથી. આ ઉપરથી કહેવાનો આશય એ છે કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનારા મનુષ્યોએ ધર્મ, અર્થ, કામને બાધા ઉત્પન્ન થાય તેમ વર્તન કરવું એ સર્વ પ્રકારે અયોગ્ય યાને અનુચિત છે.

દૈવ વશથી પરસ્પર બાધા થવાનો પ્રસંગ આવે તો ઉત્તરોત્તર બાધા પહોંચાડી પૂર્વ પૂર્વનું રક્ષણ કરવું, જેમકે કામને બાધા પહોંચે તો ધર્મ, અર્થનું રક્ષણ કરવું. કેમકે જો આ બેની હૈયાતિ હશે તો કામનાં સાધનો ઉત્પન્ન કરવાં દુર્લભ નથી.

કામ તથા અર્થ બન્નેને કદાચ બાધા પહોંચે તો ધર્મનુ રક્ષણ કરવું, કેમકે ધર્મ તે બન્નેનુ મૂળ છે. ધર્મ હશે તો તે બન્નેની પ્રાપ્તિ સુલભ છે.

અતિથિઓ ચારિત્રમયય-ઉત્તમ જીવન ગાળનારા છે. તેઓની સેવાભક્તિ પોતાના ભલા માટે કરવી જોઇએ. તેની સેવાથી પુન્યાનુબંધી પુન્ય બંધાય છે. દુનિયાના વ્યવહારીક કે સાંસારિક કોઈ પણ પ્રકારની આશા કે ઇચ્છા સિવાય કેવળ કર્મક્ષય નિમિત્તે-સંસારનો પાર પામવા માટે જ ગૃહસ્થોએ તેમની સેવા કરવી.

બીજા વર્ગમાં આવેલા સાધુ પુરુષો સાદું જીવન ગુજારનારા દરેક ધર્મના ત્યાગીઓ હોય છે, છતાં તેમનામાં આત્મજાગ્રતિ થયેલી ન હોય પણ વ્યવહારીક જીવન સારી રીતે ગુજારનારા હોય છે તેમનો સમાવેશ થાય છે. વળી તેમાં સમગ્ર શિષ્ટ લોકોને સમ્મત તથા વિશેષ પ્રકારે રાજાદિકોને માન્ય હોય તેનો સમાવેશ પણ થાય છે તેઓને પણ યથાયોગ્ય દાનાદિ આપી સેવા કરવી.

શાસ્ત્રમાં પણ કહે છે કે, કોઇપણ ધર્મના ત્યાગીઓ પોતાને ઘેર ભિક્ષા માટે આવ્યા હોય તો તેઓનું ઉચિત કાર્ય કરી આપવું, દાનાદિક આપવું, વળી રાજપૂજનીકનું વિશેષ પ્રકારે સાચવવું. તે સાધુઓના તરફ તમારી લાગણી બરોબર ન હોય, તેમના ગુણ તરફ તમને પક્ષપાત ન હોય તથાપિ પોતાને ઘેર આવેલાં સાધુઓનું ઉચિત તો સાચવવું જોઇએ. તે ગૃહસ્થોનો ધર્મ છે, આચાર છે.

ઘેર આવેલાનું ઉચિત સાચવવું, દુઃખમાં આવી પડેલાઓનો ઉદ્ધાર કરવો, દુંખી જીવોની દયા કરવી, તેમાં નાત, જાત કે ધર્મનો તફાવત ન ગણવો એ સર્વ દર્શન સંમત ધર્મ છે.

સમુદ્ર મર્યાદા મૂકતો નથી, પહાડો ચલાયમાન થતા નથી, તેવી રીતે ઉત્તમ પુરુષો કદી પણ ઉચિત આચરણનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી આજ કારણથી જગતગુરુ શ્રીમાન તીર્થંકર દેવોએ પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાં માતા, પિતાદિનું ઉચિત અભ્યુત્થાનાદિ કરેલું છે, અને સંવચ્છર-વર્ષ પર્યંત-સર્વ જીવોને ભેદભાવ વિના દાન પણ આપ્યું છે.

મોક્ષના ફળરૂપ દાન આપવામાં પાત્રાપાત્રની વિચારણા કરવાની છે એ વાત ખરી છે, પણ દયા કે અનુકંપા બુદ્ધિવાળું દાન તત્ત્વજ્ઞોએ કોઇપણ ઠેકાણે નિષેધ્યું નથી. ઉચિતતાનો વિચાર કોઇપણ સ્થળે ભૂલવા યોગ્ય નથી. એક બાજુ ઉચિતતા રાખવામાં-મૂકવામાં આવે અને બીજી બાજુ કરોડો ગુણો મૂકવામાં આવે, તેમાં ઉચિતતા વિનાના ગુણનો સમુદાય ઝેરની માફક અસર કરે છે. માટે ઉચિતતા સાચવવાની ગૃહસ્થોને ઘણી જરૂર છે.

આજ પ્રમાણે અભ્યાગતો, પોતાને દ્વારે કાંઇક સારી આશાથી આવી ચડેલા પંથીઓ, ભિક્ષુઓ, દુઃખીઓ વિશ્રામના અર્થીઓ, અન્ન, પાણી, વસ્ત્ર, ઔષધાદિના ઇચ્છકો વિગેરેની પણ ગૃહસ્થોએ ઉચિતતા સાચવવી. અન્નાદિ આપી શાંતિ પમાડવી. આ પ્રમાણે પરોપકારી જીવન ગુજારવાથી પોતામાં ધર્મપ્રાપ્તિની યોગ્યતા આવે છે.

અભિનિવેશ રહિત થવું-કદાગ્રહ ન રાખવો-૨૦.

પોતાનું માનવું કે બોલવું અથવા આદરવું એ ખોટું

આ પ્રમાણે અન્યોઅન્ય બાધા સિવાય ત્રણે વર્ગનું સાધન કરવાની ગૃહસ્થોને જરૂર છે. તેમ કરવાથી આત્મ ધર્મની પ્રાપ્તિ સુગમ થાય છે.

અતિથિ સાધુ અને દીનજનોની સેવા કરવી–૧૯.

નિરંતર એક સરખી રીતે પવિત્ર ધર્માનુષ્ઠાન કરવાવાળા અતિથિ કહેવાય છે, તેઓને અમુક પર્વ, તિથિ કે ઉત્તમ દિવસ ઈત્યાદિનો વિભાગ હોતો નથી. જેમકે "આજે અમુક તિથિ છે માટે અમુક આરંભ ન કરવો. તપશ્ચર્યા કરવી. વિશેષ પ્રકારે ધર્મક્રિયા કરવી. આજે પર્વનો દિવસ છે માટે સારાં વસ્ત્રો પહેરવા, સારું ખાવું ઈત્યાદિ.

નિયમોની તેને જરૂરિયાત છે કે જેઓ આરંભ, પરિગ્રહમાં આસક્ત થયેલા છે, અને કોઈ વાર પર્વે ધર્મની ક્રિયા કરે છે.

જે મહાત્માઓ નિરંતર પાપારંભથી દૂર રહે છે. નિર્મળ હૃદયથી નિરંતર ધર્માનુષ્ઠાન કરતા જ રહે છે. ઇંદ્રિયદમન અને મનોનિગ્રહ સાધતા જ રહે છે. યથાયોગ્ય તપશ્ચરણ નિરંતર ચાલુ જ રાખે છે. ઇચ્છાઓનો નિરોધ કરે જ જાય છે. જેને નિરંતર આત્મભાવમાં જ રમણતા હોય છે. ક્ષણે ક્ષણે પરભાવ–વિભાવદશાથી પાછા હઠે છે. કોઈ પણ જંતુને દુઃખ આપતા નથી, અન્યના અંતઃકરણને પોતા તરફથી જરા પણ આઘાત ન થાય તે માટે વિશેષ સાવધાન રહે છે. તેવા મહાત્મા અતિથિઓને સર્વ પર્વ અને તિથિ સરખા છે. આજે ઉપવાસ કરવો જ જોઇએ, આજે તો આમ થવું

જ જોઇએ વિગેરે નિયમો અતિથિઓને માટે નથી. કારણ કે તેઓ સ્વતઃ પોતાની મેળે જ જાગ્રત થયેલા હોય છે. જેને અન્ય તરફથી જાગ્રત કરવાની અપેક્ષા રહે છે તેને માટે નિયમિત નિયમોની જરૂરીયાત છે.

તિથિ, પર્વ મહોત્સાવાદિ જે મહાત્માએ ત્યાગ કરેલા છે તે અતિથિ છે. તે સિવાયનાને અભ્યાગત (ભિક્ષા માંગનાર) સમજવા. ૧.

ઘણા લોકોમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા, સારા આચારવિચાર રાખનારા, લોકોમાં માનનીય, રાજા પ્રમુખને પૂજનીય, શિષ્ટાચારમાં ગણવા યોગ્ય તેઓ સાધુ પુરુષો કહેવાય છે. ૨

ધર્મ, અર્થ, કામ ઇત્યાદિ કરવામાં જેઓ અશક્ત થયેલાં હોય છે, શરીરાદિની શક્તિ જેઓની ક્ષીણ થઈ ગઈ હોય છે. જેઓને આગળ પાછળ કોઈપણ જાતનો આધાર રહેલો જ નથી, જેની બીજી પણ ઇંદ્રિયો નબળી પડી ગઈ છે કે ક્ષીણ થઇ ગઈ છે. તેવા અશક્ત મનુષ્યો દીન કહેવાય છે. તે અતિથિ, સાધુ અને દીનજનોને અન્ન પાણી, વસ્ત્ર, મુકામ, પથારી, ઔષધ અને પાત્ર (વાસણ) પ્રમુખ આવીને ઉપકાર કરવો તે સર્વને પહોંચી વળવાને તમારી આગળ પૂરતા સાધન ન હોય તો પણ થોડામાંથી પણ થોડું આપી યથાયોગ્ય તેમની સેવા કરો.

સેવા કેવી રીતે કરવી ? ઉત્તર એ છે કે યથાયોગ્ય ઉચિતતાનું ઉલ્લંઘન ન થાય તેવી રીતે કરવી જોઇએ. અતિથિ, સાધુ અને દીનજનો એ ત્રણ વર્ગ છે. તેમાં પહેલા વર્ગના

છે, ભુલ ભરેલું છે, એમ અન્ય તરફથી યુક્તિ સહિત કહેવામાં આવે; અને પોતાના સમજવામાં પણ એ વાત બરાબર આવી જાય કે આ બાબતમાં મારી ભૂલ થાય છે, છતાં પણ "મારું બોલવું અન્યથા કેમ થાય? હું જો મારી માન્યતા બદલાવીશ તો લોકો તે સંબંધી શું કહેશે? લોકમાં મારી હલકાઇ થશે. મારી આબરૂ જશે" ઇત્યાદિ કારણોને લઈ જાણવા કે સમજવા છતાં પોતાનો હઠાગ્રહ કે દુરાગ્રહ છોડે નહિ તેને અભિનિવેશ કહેવામા આવે છે. આવા કદાગ્રહથી પોતાને આત્મિક ગુણોનો કાંઇ પણ ફાયદો થતો નથી.

લોકો દુરાગ્રહી કે કદાગ્રહી કહી તેને ધિક્કારે છે, નવીન ગુણ કે શિક્ષાથી તે બેનસીબ રહે છે. આ દુર્ગુણને લઈ સારા માણસો તેને યોગ્ય હિતશિક્ષા આપતા નથી. તેની આવી પ્રકૃતિને લઇ લોકો હિતશિક્ષા આપતાં અચકાય છે. કદાગ્રહી મનુષ્યોની આગળ ઉત્તમ ગુણોનું દ્વાર સદાને માટે બંધ જ રહે છે. તેઓ લાયક થઇ શકતા નથી. તેની યોગ્યતા કે લાયકાતના ઉપર એક મજબુત આવરણનો પડદો આડો આવી પડે છે.

કદાગ્રહી મનુષ્ય બન્ને દુનિયાની ઉત્તમતાથી ભ્રષ્ટ થાય છે. સરલતા સિવાય કર્મ આવરણનો પડદો પાતળો થતો નથી. સરલ સ્વભાવવાળા મનુષ્યોને હિતશિક્ષા આપનારા ઘણા મળી આવે છે. સરલતાવાળા જીવોને હિતશિક્ષા ઘણી સહેલાઈથી પરિણમે છે. માટે કદાગ્રહ મૂકી દઈ સરલતાવાળા થવું. યોગ્ય યુક્તિ પ્રમાણે સરલતાથી વસ્તુ તત્ત્વનો સ્વીકાર

કરવો, પણ પોતાની મતિ જ્યાં દોરાયેલી હોય ત્યાં કદાગ્રહથી ઘસડાઈ જવું નહિ. કહ્યું છે કે, 'આગ્રહી મનુષ્યો જ્યાં પોતાની બુદ્ધિએ પ્રવેશ કરેલો હોય ત્યાં યુક્તિને ખેંચી જાય છે, ત્યારે પક્ષપાત રહિત સરલ મનુષ્યની બુદ્ધિ તો જ્યાં યુક્તિ જતી હોય ત્યાં જ પ્રવેશ કરે છે. અભિનિવેશ વિનાનાં મનુષ્યો જ ધર્મ પ્રાપ્તિને યોગ્ય થાય છે.

ગુણને વિષે પક્ષપાત કરવો–૨૧.

ગુણી પુરુષોનું બહુમાન કરવું, તેમની પ્રશંસા કરવી, તેમના છતાં ગુણો અનેક મનુષ્યની જાણમાં આવે તેમ દુનિયામાં ફેલાવવા, તેમને સહાય કરવી અનુકૂળતા પ્રમાણે યોગ્ય સગવડો કરી આપવી, તેમના દેહાદિકનું રક્ષણ થાય તેમ કરવું, ઈત્યાદિને ગુણનો પક્ષપાત કહે છે. ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા, સંતોષ, સજ્જનતા, ઉદારતા, દાક્ષિણતા, સ્થિરતા પવિત્રતા, ધર્મશીલતા, પરોપકારતા, નિરીહતા, આત્મરમણતા ઈત્યાદિ ગુણો કહેવાય છે. આ ગુણો ગુણી (આત્મા) સિવાય રહી શકતા નથી. એટલે ગુણનો પક્ષપાત કરવો એમ જે ઠેકાણે કહ્યું હોય ત્યાં તેવા ગુણવાન મનુષ્યોને વિષે રાગ કરવો એમ સમજવું

ગુણ તરફ લાગણી ધરાવનારા મનુષ્યો ગુણવાન મનુષ્ય તરફ આકર્ષાય છે. તેથી તેના સહવાસમાં તેઓ આવે છે. અનુક્રમે તે ગુણીના ગુણોનું અનુકરણ કરવા માટે પણ શક્તિમાન થાય છે. આ વાત તો નિર્વિવાદ છે કે ઇચ્છા પ્રમાણે વહેલી કે મોડી મનુષ્યોની પ્રવૃતિ થાય છે સદ્ગુણની ઇચ્છા

હોવાથી મનુષ્ય સદ્‌ગુણી બને છે. અનુરાગ એક નળના જેવો છે.

પાણીની ભરેલી ટાંકીમાં નળ લગાડવાથી નળદ્વારા ટાંકીનું પાણી બહાર આવે છે તેને ઉપયોગમાં લઈ મનુષ્યો સુખી થાય છે. અર્થાત પાણીદ્વારા મળતા સુખનો અનુભવ કરે છે. તેવી જ રીતે ગુણી મનુષ્યરૂપ ટાંકીમાં ગુણાનુરાગ-ગુણના પક્ષપાતરૂપ નળ લગાડવાથી તે ગુણીમાં રહેલું ગુણરૂપ પાણી બહાર આવે છે, અને તે ગુણોના અનુભવ કરી મનુષ્યો સુખી થાય છે.

આ દૃષ્ટાંતમાં વિશેષ તો એ છે કે ટાંકીમાંથી નળ દ્વારા નીકળતા પાણીમાંથી ટાંકી ખાલી થાય છે, પણ આ ગુણના પક્ષપાતરુપ અપૂર્વ નળ છે કે તેમાંથી ગુણ લેવા છતાં પણ ગુણીના ગુણો ઓછા થતા નથી. આ તો દીપકના જેવો જ અનુભવ છે. એક દીવા ઉપરથી સો નવા દીવા પ્રગટાવી-સળગાવી લ્યો-પણ પહેલા દીવામાંથી જરાપણ તેજ ઓછું થયા સિવાય સેંકડો દીવાઓ નવા પ્રગટાવી શકાય છે. તેમજ ગુણાનુરાગથી પોતે ગુણવાન થઈ શકાય છે, અને ગુણીમાંથી જરાપણ ગુણો ઓછા થતા નથી. ગુણનો પક્ષપાત કરવાથી મહાન્ પુન્યરૂપ વૃક્ષના બીજને સિંચન કરાય છે. તે બીજ જ્યારે વૃક્ષનુ રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે તેમાંથી નિર્વાણ સુધીના ફળો પ્રગટ થાય છે. ગુણાનુરાગથી વ્યવહાર માર્ગ પણ સરળ થાય છે. અને ધર્મપ્રાપ્તિની યોગ્યતા આવિર્ભાવ પામે છે, પ્રગટ થાય છે. માટે અવશ્ય ગુણનો પક્ષપાત કરવો.

અયોગ્ય દેશ, કાળમાં ફરવું નહિ–૨૨.

વેશ્યાનાં નિવાસ કરવાનાં સ્થાન, જુગાર રમવાનાં ઠેકાણાં, દારૂનાં પીઠાંઓ, ચંડાળનાં ઘરો, માછીમાર અને કસાઇ ખાનાનાં મુકામો–ઈત્યાદિ સ્થળોએ વિચારવાન મનુષ્યોએ અને તત્ત્વના જાણનાર ધર્માચાર્યોએ અયોગ્ય ગણેલાં છે. તથા મનુષ્યોને આજ્ઞા પણ કરી છે કે, 'પોતાનું ભલું ઇચ્છનારા જીવોએ તેવે ઠેકાણે જવાનો બને ત્યાં સુધી પ્રતિબંધ રાખવો જોઇએ.'

ચંડાળનાં ઘરો, કસાઇખાનાં અને દારૂનાં પીઠાંઓ ઈત્યાદિ સ્થળે નિવાસ કરવાથી કે વારંવાર તે સ્થળે જવા આવવાથી હૃદય નિષ્ઠુર થઈ જાય છે. નિર્દયતાનું બીજ વવાતું જાય છે. જીવોના વધ કરવાના બનાવો વારંવાર નજરે જોવામાં આવવાથી ધીમે ધીમે હૃદયની કોમળતા સાથે દયાળુ લાગણી ઉડી જાય છે. ક્રૂરતાનો નિવાસ હૃદયમાં થવા લાગે છે. તેવા સ્થાનોની પાસે રહેનારા કે નિરંતર તેવા સ્થળે ફરનારા માણસોના હૃદયની લાગણીઓ તમે બારીકાઇથી તપાસશો તો તમને માલુમ પડશે કે પહેલાંના જેવી કોમળતા કે દયાળુ લાગણીઓ અત્યારે તેમનામાં ટકી રહી નથી. તે બાબતની સુગ પણ નજીવી જ થઇ ગયેલી હશે.

જુગારનાં સ્થાનોમાં નિરંતર જવા આવવાનું કરવાથી ધીમે ધીમે પોતાની ઈચ્છા જુગાર રમવા તરફ વધતી જાય છે. જુગાર એક જાતનો હરામ ચસકો છે. વિના મહેનતે એકદમ થોડા જ વખતમાં પૈસાવાળા થવાની ઈચ્છાથી હજારો

કુટુંબો પાયમાલ થઇ ગયેલાં અત્યારે નજરે દેખાય છે. જેમને ખાવાને અનાજ, પહેરવાને કપડાં તથા રહેવાને ઘર પણ રહ્યાં નથી. જુગારીઓને ભીખ માંગવાના કે આપઘાત કરવાના સંખ્યાબંધ દાખલાઓ મોટા મોટા શહેરોમાં તમને મલી આવશે. આવા નિષેધ કરેલાં અયોગ્ય સ્થાનમાં જવું તેઓની પ્રવૃત્તિ ઉપર લક્ષ આપવું અને તેવા હલકા મનુષ્યોના સહવાસમાં આવવું એ, તે તે દુર્ગુણોનું બીજ છે, દોષોની મૂળ ઉત્પત્તિનાં કારણો છે. ગમે તેવા પણ દોષોની શરૂઆત ઘણા નાના પ્રમાણમાં જ હોય છે, પણ તે જ શરૂઆત છેવટે મોટું ભયંકર રૂપ ધારણ કરે છે અને મનુષ્યોને પાયમાલ થવાનો વખત તેનાથી આવે છે.

દારૂના પીઠામાં ફરવાથી, સોબત પણ તેવા હલકા વિચારના માણસોની જ થવા સંભવ છે. સોબતની અસર ધીમે ધીમે થાય છે. અને છેવટે દુર્ગુણોમાં જીવો ફસાય છે, કોઈ મજબુત વિચારનો ધર્મિષ્ઠ જીવ કદાચ એવા વ્યસનમાં સપડાતો નથી તો પણ તે સ્થાન જ એવું છે કે તે સ્થાને જતાં દેખીને લોકોને વહેમ–કે શંકા આવ્યા સિવાય રહેતી નથી. વળી દારૂના પીઠામાં ફરનારા મનુષ્યો ભાગ્યે જ ઉત્તમ આચરણવાળા હોય છે. તેમના સહવાસથી લાંબા વખતે મનુષ્યો પોતાના છતા ગુણો ભૂલી જઈ તેવા હલકા વ્યસનમા ફસાઈ પડે છે.

વેશ્યાના મુકામોમાં વારંવાર જવા આવવાથી તેઓના હાવભાવ, ચેન, ચેષ્ટા, ચાળા વિગેરે જોવાથી મનુષ્યો પોતાના

સદાચારથી ભ્રષ્ટ થયા સિવાય ભાગ્યે જ રહે છે. એક દુર્ગુણ અનેક દુર્ગુણોને મેળવી આપે છે. એક ભૂલ અનેક ભુલો કરાવે છે. વેશ્યાને ત્યાં જનારમાં અસત્ય બોલવાના, ચોરી કરવાના, પરસ્ત્રી ગમન કરવાના, વિશ્વાસઘાત કરવાના, દારૂ પીવાના કે તેથી પણ આગળના મોટા મોટા દોષો ઉત્પન્ન થવાને। અનેક પ્રકારે સંભવ રહે છે. તેથી મનુષ્ય અનેક વ્યસનોમાં જોડાય છે. છેવટે વ્યવહારના નીતિમાર્ગથી અને ધર્મના પવિત્ર માર્ગમાંથી પણ ભ્રષ્ટ થવાને। પ્રસંગ બને છે. લોકોમાં નિંદાપાત્ર થાય તે વાત તો જુદી જ રહી.

વિરુદ્ધ કાળમાં ફરવું તે પણ માણસના ભલા માટે થતું નથી. રાત્રીના વખતમાં બહાર ભટકતા ફરવું, તેમાં પણ મધ્ય રાત્રીના વખતે એકલા ફરવું તે તો બહુ જોખમ ભરેલું છે. એ જ વિરુદ્ધકાળ કહેવાય છે. રાત્રીએ એકલા ફરતાં, ચોર, પરસ્ત્રી લંપટ ઇત્યાદિની લોકોને શંકા થાય છે. તેમ રાજા તરફથી કે શત્રુ આદિથી પણ ઉપદ્રવ થવાને। સંભવ રહે છે. માથે ખોટા અપવાદો પણ આવે છે.

ઘરનાં કોઇ કામકાજ પ્રસંગે, કે ઘણી જરૂરીયાતવાળા પ્રસંગે બહાર રાત્રે જવું પડે તેને માટે આ વાત નથી. તે વખતે તો કોઇ સાથે હોય અગર પાસે દીવો-બત્તી હોય અથવા કોઇને ખબર આપીને ગયા હોઇએ તો ઘણે ભાગે તેવી અડચણો આવવા સંભવ નથી. અથવા કોઈ દેશમાં લડાઇ ચાલતી હોય ત્યાંના રાજાએ હુકમ કર્યો હોય કે અમુક સ્થળે કોઇએ જવું નહિ, અથવા અમુક વખતે કોઇએ

બહાર નીકળવું નહિ, તો તે પ્રમાણે વર્તન ન કરે તો તે વિરુદ્ધ દેશ,-કાળ ગમન કહેવાય છે. તેથી જીવનની તથા ધનમાલની હાનિ થવાનો પ્રસંગ આવે છે. આજ્ઞાભંગ કરવાથી રાજા દંડે છે. અથવા જાસુસ (છુપા સમાચાર મેળવનાર) તરીકે સમજી દેહનો પણ વધ કરે છે ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારે વિરુદ્ધ કે નિષેધ કરેલા અયોગ્ય દેશ કાળમાં જવા આવવાનો ત્યાગ કરવો.

પોતાના બળનો કે નિર્બળતાનો વિચાર કરી કોઇપણ કાર્ય કરવું—૨૩.

કોઈપણ કાર્યની શરૂઆત કરતાં પહેલાં તે કાર્ય કરવામાં પોતાનું સંપૂર્ણ બળ છે કે કેમ? તે કાર્ય પોતે પાર ઉતરી શકશે કે કેમ? તેનો વિચાર કરવો. મારા એકથી જ પાર પડી શકે તેમ છે? બીજાની મદદની જરૂર પડે તો મને મદદ કરવાવાળા કેટલા છે? તેઓ ખરે અવસરે મદદ કરી શકશે કે કેમ? તેઓ કદાચ ખરે અવસરે કોઈ કારણથી મદદ ન કરી શકે તો હું એકલો કેટલું કામ કરી શકું તેમ છું? આ ક્ષેત્ર તે તે કાર્ય પાર ઉતારવાને લાયક છે? આ વખતે આ ઋતુમાં તે કાર્ય કરી શકાય તેમ છે? તે કાર્યને લાયક કયું ક્ષેત્ર યોગ્ય છે? કયો કાળ અનુકુળ છે? તેવું આરોગ્ય હું ધરાવું છું કે કેમ? મારામાં તેટલી હિમ્મત છે કે કેમ? ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારના વિચારો કરી પોતાને યોગ્ય જણાય કે જરૂર આ કાર્યમાં મને ફતેહ મળશે તો તે કાર્યની શરૂઆત કરવી અને તે કાર્ય કરવામાં

પોતાની નિર્બળતા જણાય તો તે કામ બંધ રાખવું અથવા તેમાં કોઇની મદદ મેળવવી, અથવા અનુકુળ સામગ્રી મળી આવે ત્યાં સુધીને માટે તે કાર્ય બંધ રાખવું

પોતાના બળનો વિચાર કર્યા સિવાય બળવાન સાથે વિરોધ કરતાં પ્રાણ ખોવાનો પ્રસંગ આવે છે. જેમ સિંહ વર્ષા ઋતુમાં મેઘની ગર્જનાને સાંભળી, તેને પોતાનો વિરોધી સમજી, તેના સામી ગર્જનાઓ કરે છે. અને આકાશ તરફ ઉંચો ઉછળે છે. પરિણામ એ આવે છે કે આમ પછાડીઓ ખાઇને તથા ગર્જનાઓ કરીને સિંહ પોતાનો પ્રાણ ખોવે છે, આમ થવાનું કારણ પોતાથી અધિક બળવાન સામે વગર વિચારે વિરોધ કરવાનું છે.

સતાનીક રાજા ઉપર ચંડપ્રદ્યોતન રાજા ચડી આવ્યો હતો. તેના ભયથી સતાણીક રાજા મરણ પામ્યો. તેની રાણી મૃગાવતીએ વિચાર કર્યો કે શત્રુ બળવાન છે. પતિ મરણ પામ્યો છે. કુંવર હજી બાળક છે. મારો દેશ નાનો છે. સૈનિક સામગ્રી પુરતી નથી. આ વખતે શત્રુના સામા થવાથી પોતાનો તથા પ્રજાનો નાશ થશે. પોતાની નિર્બળતા સમજી બળવાન શત્રુ સાથે નમ્રતાથી એવી રીતે કામ લીધું કે દેશનો બચાવ થયો. રાજ્ય પુત્રને જ મળ્યું, પ્રજાનું રક્ષણ થયું અને પોતાનું શીયળ–સતીપણું ટકાવી રાખ્યું. અને શત્રુ પરાભવ પામ્યો. આ સર્વ વિચારબળનું પરિણામ છે.

આ સંબંધમાં એક કલ્પીત પણ ઉપયોગી સમજવા લાયક દૃષ્ટાંત છે કે, પોતાથી અધિક બળવાન સાથે વચન માત્રથી પણ વિરોધ ઉત્પન્ન ન કરવો

હિમાલયના પહાડ ઉપર એક શાલ્મલીનો વૃક્ષ મહાન વિસ્તારવાળો હતો. તેની શાખાઓ ચારે દિશા તરફ વિખરાયેલી હતી. છાયા, પત્ર, પુષ્પ અને ફળો વડે અનેક જીવોને વિશ્રાંતિના સ્થાનરૂપ તે વૃક્ષ હતું. હજારો પંખીઓ, અને સેંકડો ગમે તે પશુ તથા મનુષ્યો તેની સુંદર અને શિતળ છાયાનો આશ્રય લઈ શાંતી પામતા હતા. મુસાફરો, તપસ્વીઓ અને વનવાસીઓ પણ તેના ફળોથી ઉદરાગ્નિને શાંતિ આપતા હતા.

એક વખત નારદજી ત્યાં આવ્યા, વૃક્ષની રમણીયતા દેખી તેઓ ખુશી થઇ તે વૃક્ષને કહેવા લાગ્યા શાલ્મલી! આ તારી વિશાળતા, રમણીયતા, મનોહરતા, તે જોઇ મને ઘણો આનંદ થાય છે. અનેક પશુ પક્ષીઓ વટેમાર્ગુઓ, તપસ્વીઓ અને વનવાસીઓ તારો આશ્રય લઈ આનંદ અનુભવે છે. તારા વિશાળ ડાળાં, પાખડાંઓ, વાયુએ ભાંગ્યા હોય તેમ જણાતું નથી. શું તારે પવન સાથે પ્રીતિ છે? અથવા પવન શું તારો મિત્ર છે? આ પ્રચંડ પવન થોડે છેટે રહેલા પર્વત ઉપરનાં વૃક્ષોને તથા પહાડનાં શિખરોને પણ તોડી નાખે છે અને તને કાંઈ નુકશાન ન કરતાં તારું રક્ષણ કરે છે. માટે મારું એમ માનવું છે કે તારી સાથે મિત્રાઇ રાખી પવન તારું રક્ષણ કર છે એમાં કાંઇ શંસય લાગતો નથી.

વળી 'હું તમારો છું.' આ પ્રમાણે તું વાયુ આગળ નમ્રતા ધારણ કરે છે તેથી વાયુ તારું રક્ષણ કરે છે, તેથી જ તું આ પર્વત પર ટકી રહેલો છે.

આવા નારદનાં વચનો સાંભળી શાલ્મલીએ જવાબ આપ્યો, નારદ! વાયુ મારો મિત્ર નથી. મારો બાંધવ નથી. મારો સ્નેહી નથી. તેમ તે મારો માલીક નથી કે જેથી તે મારું રક્ષણ કરે, વાયુ કરતાં મારું તેજ કે બળ વિશેષ સમર્થ છે. મારા બળ આગળ વાયુ કોઈ ગણત્રીમાં નથી. પ્રચંડ વાયુને આવતો દેખી મારા બળથી હું તેને અટકાવું છું. આ પ્રભંજન (સર્વને ભાંગી નાખનાર વાયુ) મારાથી બહુવાર હારીને નાશી ગયેલ છે. વાયુના અત્યંત ક્રોધથી પણ હું ભય પામતો નથી.

નારદે કહ્યું, 'શાલ્મલી! તારુ બોલવું મને ગર્વ ભરેલું અને વિપરીત લાગે છે વાયુ સમાન બળવાન મને કોઈ જણાતું નથી. તું તો વનસ્પતિ જ માત્ર છે. તું તેની બરોબરી ક્યાંથી કરી શકે? વાયુની મદદથી જ સર્વ પ્રાણીઓ પૃથ્વી ઉપર હાલવા, ચાલવા કે જીવવા આદિની ક્રિયાઓ કરે છે. તે અધિક થાય, કે સર્વથા બંધ થાય, તો જીવન ધારણ કરવું મુશ્કેલીવાળું થઈ પડે છે. તું તેનો સત્કાર કરતો નથી એટલી તારામાં દુર્બુદ્ધિ છે. તું નિર્બળ છે. અભિમાનથી ઉચ્છૃંખલ છે. તારામાં સબળ નિર્બળતાનો વિચાર કરવાની બુદ્ધિ નથી. તારાં આ અભિમાની વચનો હું પવનને કહીશ.

આ પ્રમાણે શાલ્મલીને કહી નારદજી પવન પાસે આવ્યા અને શાલ્મલીનાં અહંકારી વચનો કહી સંભળાવ્યાં. વિશેષમા ઉમેર્યું કે તે વૃક્ષ તારું અપમાન કરે છે. તેણે તને ધિક્કાર-

વાળાં વચનો કહ્યાં છે. તું તો સર્વમાં ઉત્તમ છે, મોટો છે, ક્રોધમાં યમ સરખો છે.

નારદનાં વચનો સાંભળી વાયુ તે વૃક્ષ પાસે આવ્યો. વાયુ કહે છે, 'શાલ્મલી ! નારદજીની આગળ તેં મારી નિંદા કરી છે. હું તને ઓળખું છું. હું મારો પ્રભાવ તને બતાવીશ મેં આજ સુધી કૃપાથી તારું રક્ષણ કર્યું છે. તારા પરાક્રમથી તારું રક્ષણ થયું નથી. તુ મારું અપમાન કરે છે. તેથી તને મારું બળ હું દેખાડીશ જેથી તારી માફક મારું કોઇ અપમાન ન કરે, અને તારા દૃષ્ટાંતથી બીજાને શીખામણ લેવાનું પણ મળી આવે.

આ વચન સાંભળી હસતાં હસતાં શાલ્મલીએ કહ્યું, 'પવન ! તું ગમે તેટલો બળવાન હો, પણ તારાથી હું બીહતો નથી. તારા કરતાં હું વધારે બુદ્ધિવાન છું. બુદ્ધિ આગળ બળ નકામું છે. બુદ્ધિમાં બળવાન તે જ બળવાન છે. તું તારું સ્વરૂપ ખુશીથી બતાવ.'

પવને કહ્યું, 'ભલે જો એમ જ છે તો કાલે સવારે હું તને મારું બળ બતાવીશ, એમ કહી વાયુ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

વાયુના જવા પછી શાલ્મલી વિચારવા લાગ્યો કે, વાયુના બળ સાથે મારું બળ કાંઈ નથી. હું જે વચન બોલ્યો તે સર્વ મિથ્યા હતાં, વાયુની સાથે બાથ ભીડવાને હું સમર્થ નથી. હવે તો બુદ્ધિબળથી વાયુના ભયમાંથી મુક્ત થવા સિવાય બીજો કોઇ ઉપાય નથી.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી ક્ષોભ પામેલા શાલ્મલીએ

પોતાની ડાળીઓ, શાખા, પાંદડાં, ડાળાં વગેરે પોતાની મેળે જ પાડી નાંખ્યા એમ ડાળાં, પાંદડાં વિનાના વૃક્ષે સવારમાં ક્રોધ પામેલા સુલવાટા મારતા અનેક વૃક્ષોને ઉખાડી નાખતા પવનને પોતાની આગળ આવીને ઉભો રહેલો દીઠો. પવને શાલ્મલીની આવી સ્થિતિ જોઈ હર્ષથી હાસ્ય કરતાં શાલ્મલીને કહ્યું, 'શાલ્મલી! તેં તારાં ડાળા પાખડાં કાપી નાખવારૂપ કષ્ટ પોતાની મેળે જ અંગિકાર કર્યું છે. હું પણ તને આવું જ કષ્ટ ઉત્પન્ન કરનારો હતો. તારા પોતાના દુષ્ટ વિચારથી તું પોતાની મેળે જ મારા સામર્થ્યના વશમાં આવી પડ્યો છે. તારા અભિમાનનું ફળ તને મળી ચુક્યું છે. મારા સામર્થ્યનો વિચાર ન કરતાં મારી સામે તેં બાથ ભીડી, તેનું પરિણામ તેં પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યું છે. તારા હાથે જ તારો નાશ થયો છે, તારી સઘળી સંપત્તિનો જ તારા અભિમાને જ નાશ કર્યો છે.

પવનના વચનો સાંભળી શાલ્મલી ઘણું શરમાયો પોતાના વચનનો પ્રશ્ચાત્તાપ થયો અને પોતાનું સામર્થ્ય વિચાર્યા વિના મોટાં સાથે બાથ ભીડવાથી પોતાની સંપત્તિનો વિનાશ થયો તેથી તેને ઘણું દુઃખ થયું, પણ તે અત્યારે તો નિરુપયોગી જ હતું. હવે તે સંપત્તિ તરતમાં પાછી મળે તેમ ન હતી. સંપત્તિહિન થયેલા વૃક્ષને ફીટકાર આપી પવન ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

બળવાન સામે અશક્તોએ–નિર્બળોએ–વિરોધ કરવાથી તેનું પરિણામ વિપરીત દુઃખમય જ આવે છે. એમ જાણી બુદ્ધિવાનોએ વિચારપૂર્વક કાર્યનો આરંભ કરવો.

પોતાની સબળતાનો કે નિર્બળતાનો વિચાર પ્રથમથી જ સર્વકાર્યોમાં કરવો અને તે પ્રમાણે જ શરૂઆત કરવી. વેપાર, હુન્નર, ઉદ્યોગકળા, વિદ્યા ઈત્યાદિ જેટલાં જેટલાં વ્યવહાર ઉપયોગી જરૂરીઆતના કાર્યો છે તે સર્વે સ્થળે પોતાના બળાબળની વિચારણાની જરૂરીયાત છે. તેમ જ કોઈ વ્રતનિયમો લેવામાં, તપ કરવામાં કે ચારિત્રાદિ માર્ગનો સ્વીકાર કરવાનો હોય તે વખતે પણ પોતાની ઉમર, તેને લાયક ક્ષેત્રો, તેમાં પોતાની મજબુત લાગણી આજુબાજુના સંયોગો, અનુકુળ વખત ઈત્યાદિનો વિચાર કર્યા પછી તેની શરૂઆત કરવામાં આવે તો જ તેમાં વિજય મળે છે. નહિતર તેવા ઉપયોગી કાર્યોમાં પોતાના બળનો ઉપયોગ સારી રીતે કર્યા છતાં પણ પરિણામ યોગ્ય આવતું નથી. એટલું જ નહિં પણ થોડી ઘણી શક્તિ હોય તો તેનો પણ નાશ થાય છે અને ભાવી ઉત્સાહ વિનાશ પામે છે. માટે જ વારંવાર એજ જણાવવામાં આવે છે કે, ‘ કાર્યની શરૂઆત પહેલાં તે કામ માટે પોતાની લાયકાત, અનુકુળતા અને મદદગાર શક્તિનો વિચાર કરવો. અથવા એકલા પોતાના સામર્થ્યનો પણ વિચાર કરવો. જેટલું પોતાનું બળ હોય તેટલા થોડા નાના પાયા પર શરૂઆત કરો તો હરકત નથી, પણ તેથી પ્રારંભેલ કાર્યનો પાર પામી શકશો તથા બીજા મોટાં કાર્ય કરવાનું પણ બળ તમારામાં પ્રગટ થશે.

વ્રતધારી અને જ્ઞાન વૃદ્ધ પુરુષોની સેવા કરવી–૨૪.

ઇંદ્રિયોને જીતનારા અને મનને કાબુમાં રાખનારા મનુષ્યો

વ્રતધારી કહેવાય છે ઇચ્છાઓમાં ફસાઇ ન જવું પણ ઉલટી ઇચ્છાઓને પોતાને આધીન રાખવી તે જ વ્રત લેવાનું ફળ છે. તેવા વ્રતધારી મનુષ્યોની સેવા કરવી.

આ વ્રતધારી મનુષ્યોની સેવા શા માટે કરવી ? તેનું કારણ એ છે કે તેઓ ઘણા જ ઉત્તમ આચરણોવાળા હોય છે. ઉત્તમ આચરણોથી આ દુનિયામાં સુખી થવાય છે. લોકો તેવા ગુણવાન ઉપર પ્રીતિ રાખે છે. આ દુનિયામાં કોઈ-જાતના સુખની તેમને ઇચ્છા હોતી નથી. એક ઉદર નિર્વાહની જ તેમને જરૂરીયાત હોય છે અને તે પણ તેમના ઉત્તમ સંતોષવાળા ગુણને લઈ પૂર્વ કર્મના પ્રારબ્ધ અનુસારે મળી રહે છે. આ કારણથી તેઓ પોતાનું જીવન ઘણી ઉંચી જાતનું પવિત્રપણે ગાળે છે. તેમની સેવા કરવાથી તેમના ઉત્તમ ગુણો તરફ આપણી પ્રીતિ વધે છે. તેઓ આપણને યોગ્ય હિત શિક્ષા આપે છે, નઠારા દુર્ગુણોના દોષો બતાવી તેઓ તેને દૂર કરવા ઉપદેશ આપે છે, તેમને સારા આચરણથી સુખી થતા જોઇ આપણને પણ સારા આચરણ રાખવાનું મન થાય છે, અને થોડે ઘણે ભાગે જ્યારે આપણે તે પ્રમાણે વર્તીએ છીએ ત્યારે આપણે પણ સુખી અને સંતોષી બનીએ છીએ. આ સર્વ ગુણ તે વ્રતધારી પુરુષોની સેવાનું જ ફળ છે. આવા પુરુષોની સેવા કરવી એટલે શું સમજવું ? તેઓની આજ્ઞા માનવી, તેમના કહ્યા મુજબ ચાલવુ, તેઓ આવતા હોય તો ઉભા થઈ, સામા જઇને માન આપવું, વિનય કરવો, તેમને પગે લાગવું, તેમની સાથે નમ્રતાથી બોલવું. તેઓ ત્યાગી હોય તો તેમને ખાવાપીવાનું વસ્ત્રો

અને મુકામ વગેરેની સગવડ કરી આપવી. ગૃહસ્થ હોય તો ઉભા થઈ જવું, નમ્રતાથી બોલવું ઇત્યાદિ વ્રતધારી સેવા ગણાય છે.

આવા વ્રતધારી ત્યાગી પુરુષો હોય, અથવા ગૃહસ્થના વ્રતો પાળનાર, તપશ્ચર્યાદિ કરનાર મનુષ્ય હોય છતાં તે જ્ઞાનવાન ન હોય તો તેની સેવાથી જે ફળની ઇચ્છા રાખીએ છીએ તે મળી શકતી નથી, કારણ કે જ્ઞાની પુરુષો ત્યાગ કરવા લાયક, ગ્રહણ કરવા લાયક અને જાણવા લાયક એમ ત્રણ પ્રકારના જ્ઞાનથી દુનિયાના સર્વ સુખ દુઃખના કારણોને જાણવાવાળા હોય છે. તેથી પોતે તે પ્રમાણે વર્તન કરે છે અને બીજાને પણ તેવો યોગ્ય માર્ગ બતાવે છે. ત્યારે આવા જ્ઞાન સિવાયના એકલાં વ્રતો કે તપશ્ચરણ આદિ ક્રિયા કરનારા જીવોને પોતાના કર્તવ્યનું જ જ્ઞાન ન હોવાથી બીજાને કેવી રીતે હિતોપદેશ આપી શકશે ? તેઓ જે વ્રતાદિ કે તપશ્ચયંદિ કરે છે તે પણ ઓઘસંજ્ઞાએ (ઉંડી સમજણ વિના) અથવા આવતા ભવમાં કે આ ભવમાં સુખી થવા માટે કરે છે તેમને મન સુખી થવું એટલે પૈસો મળે, સ્ત્રી, પુત્રાદિ પરિવાર મળે, રાજ્ય વૈભવ મળે એટલું જ હોય છે. માટે વ્રતધારીઓ પણ જ્ઞાનમાં વૃદ્ધ થયેલા હોવા જોઇએ. તેમને જ્ઞાન પરિણમેલું હોવું જોઇએ.

જેમકે એકલી ક્રિયાવાળા વ્રતધારીઓ જ્ઞાનમાર્ગ ન જાણતા હોવાથી ઉપયોગી નથી તેમ એકલા પુસ્તકના જ્ઞાન-વાળા જ્ઞાનીઓ પણ ઉપયોગી નથી. કારણ કે જેઓ સત્ય

અસત્યને જાણે છે. છતાં પોતે જ તે પ્રમાણે વર્તન કરતા નથી, તો તેનું જાણપણું શા કામનું? એકલા ભોજનને જાણવાથી પેટ ભરાતું નથી, પણ ખાવાથી પેટ ભરાય છે તેમ એકલા જાણવાથી ફાયદો નથી પણ તે પ્રમાણે ચાલવાથી ફાયદો થાય છે. માટે જ્ઞાનવાળા પણ વ્રતધારી ઉત્તમ આચરણવાળા હોય તેવા પુરુષોની સેવા કરવી. તેથી તેઓ પોતાનો અનુભવ આપણને સમજાવે છે. તેથી આપણને થોડા વખતમાં ઘણું જ્ઞાન સમજવા મળે છે કેમકે આખી જિંદગી પર્યંત તેઓએ વાંચીને, સાંભળીને, અનુભવ કરીને જે જે નિર્ણયો મેળવ્યા હોય તેવા નિર્ણયો આપણે જાતે અનુભવવા બેસીએ તો ઘણો વખત લાગે છે. માટે તે સર્વ અનુભવો આવા ઉત્તમ જ્ઞાની વ્રતધારી પુરુષો પાસેથી પ્રથમ મેળવવા અને ત્યાર પછી વધારાના અનુભવ માટે નવો પ્રયાસ કરવો. આથી આપણી જિંદગીમાં આપણે ઘણું જાણી સમજી અનુભવી શકીએ તેમ બને છે.

જ્ઞાનમાં વૃદ્ધ પુરુષની સેવા કરવી એમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે નવીન જ્ઞાન ભણનાર અને તેનો અનુભવ નહિં લેનાર પુરુષ પાસેથી આપણને સંતોષ થાય. પરિણામે સુખરૂપ નીવડે અને તેવા વિચારો કોઈ વખત બદલવા ન પડે તેવું પૂર્વાપર અવિરોધી જ્ઞાન નહિં મળી શકે. કેમકે હજી તેણે શરૂઆત કરેલી છે ત્યારે વૃદ્ધ અનુભવી પાસેથી જ્ઞાન ઘણી સહેલાઇથી મળી શકશે, કારણ કે તે સર્વ તેણે અનુભવ્યું છે. તેમની પરિણતિ ઠરેલ કે જામેલ હોવાથી તે સર્વ

જ્ઞાન તેમણે પચાવેલું હોય છે. ત્યારે આવી રીતે જ્ઞાનને નહિ પચાવેલા યુવક જ્ઞાનીઓ ઉછળતી પ્રકૃતિવાળા હોવાથી જ્ઞાનના અજીર્ણ થયેલા સ્વભાવવાળા હોય છે એટલે તેમની હિત શિક્ષાની બરાબર અસર થતી નથી છતાં યુવાન જ્ઞાનીઓ બધા એક સરખા નથી હોતા, યુવાન જ્ઞાનીઓ પણ કેટલાક શાંત પ્રકૃતિના ગંભીરતાવાળા અને જ્ઞાનની અજીર્ણતા થયા વિનાના હોય છે. એટલે જ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે ઉમરમાં વૃદ્ધ નહિ પણ જ્ઞાનમાં વૃદ્ધ અને વ્રતધારી પુરુષોની સેવા કરવી તેઓનો યોગ્ય ઉપદેશ જન્મ મરણના દુઃખ ટાળવા માટે ફળ દાતા થાય છે. ત્યારે વ્યવહાર ઉપયોગી થાય તેમાં શી નવાઇ?

પોષણ કરવા લાયકનું પોષણ કરવું—૨૫.

પોષણ કરવા લાયક માતા, પિતા, પત્નિ, પુત્ર, પુત્રી, વિધવા બહેન, નાનાભાઈઓ, અને બીજા પણ અશક્ત કુટુંબી વર્ગ, ઈત્યાદિને ગણવામાં આવે છે. પોષણ કરવું એટલે તેમને અનાજ, વસ્ત્ર, રહેવાનું મુકામ ઈત્યાદિ જોઈતી સગવડો પુરી પાડવી—મેળવી આપવી. પુત્રો નાના હોય ત્યારે તેઓનું પોષણ કરવું, અને મોટાં થતાં યોગ્ય વ્યવહારીક કેળવણી આપી, વ્યાપાર હુન્નર, ઉદ્યોગ કે તેવાં જ આજીવીકાનાં સાધનભૂત કામોમાં જોડી આપવા. પુત્રો પોતાની આજીવીકા ચલાવવાને લાયક થયા પછી તેનું પોષણ કરવાની ફરજ પિતાને માથે રહેતી નથી. પણ તે વૃદ્ધ કે મોટી ઉમરના અશક્ત માતાપિતાઓનું રક્ષણ કે પોષણ કરવાની

ફરજ પુત્રો પર આવી પડે છે. માબાપોએ પોતાની ફરજ અદા કરી પુત્રોને ભણાવી ગણાવી યોગ્ય વ્યવહારમાં આજીવીકાનું સાધન પોતે ચલાવી શકે તેવી સ્થિતિમાં લાવી મૂકયા હોય તો પછી પુત્રો પોતાની ફરજ બજાવવાને ચૂકે તો તેના જેવો બીજો કૃતઘ્ન કોણ ગણાય? તેવી સ્થિતિમાં કદાચ માબાપો પુત્રોને કોઇ અગત્યના કારણસર કે લાચારીનાં કારણસર વ્યવહાર આદિ કરી ન શકયા હોય તથાપિ પુત્રોએ તેમના પોષણ માટે પોતાની ફરજ બજાવતા કદાપિ પણ પાછા ન હઠવું જોઇએ કારણ કે જન્મદાતા તરીકે પણ તેઓ ઉપકારી છે.

વિધવા બહેન કે દુઃખી પુત્રી અથવા અશક્ત ભાઇઓ કે તેવાં જ કુટુંબી વર્ગનું પણ પોષણ કરવાની જરૂરીયાત છે. જે કુટુંબમાં પોતાનો જન્મ થયો છે, તે કુટુંબ પોતાની શક્તિ છતાં પણ ભોજનાદિ વિના દુઃખી થતું હોય તો તે ઘરના શક્તિવાન આગેવાનને ઘણું જ શરમાવવા જેવું કે નીચું જોવરાવનારું થાય તેનાથી બીજું અધમ કૃત્ય શું હોઈ શકે? ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોએ, પોતાના કુટુંબને પોતાની જેવી સ્થિતિમાં લાવી મૂકવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. કુટુંબની લાજ તે પોતાની લાજ આબરૂ છે. એક કુટુંબની નબળી સ્થિતિમાં બીજું ધનાઢ્ય કુટુંબ મદદ કરતું રહે, તેને યોગ્ય રસ્તે ચડાવતું રહે તો તે કુટુંબો સારી સ્થિતિમાં ટકી રહે છે. નહિતર મદદના અભાવે ધીમે ધીમે બધા કુટુંબો પાયમાલ થઈ ગરીબ સ્થિતિએ પહોંચે છે.

વૃક્ષો પણ એકબીજાની ઓથથી જ ટકી રહે છે. એક

બીજાની છાયા પણ તેમને મદદ કર્તા થઈ પડે છે. તે સિવાય મજબૂત પણ એકલા પડી ગયેલા વૃક્ષોનો લાંબા ગાળે પણ વિનાશ થયા સિવાય રહેતો નથી. તેમ જ આ કુટુંબો પણ મદદ વિના નિરાધાર થઈ અનુક્રમે છિન્ન ભિન્ન થઈ નામશેષ થઈ જાય છે. માટે પોષણ કરવા યોગ્યને પોષણ આપવાની જરૂર છે જે ગૃહસ્થો આ ફરજ બજાવવામાં પાછા હઠે છે, લોકોમાં તેમનો અવર્ણવાદ બોલાય છે, અપયશ ફેલાય છે, તેમની આબરૂ ઓછી થાય છે, લાયકાત નાશ પામે છે, પોતાના આશ્રિતોને ભૂખે મારવા કે ટળવળતા રાખવા, નજરે જોવાં તેથી દયાળુપણાની લાગણી ઉડી જાય છે. નિર્દયતા વૃદ્ધિ પામે છે. પોષક વર્ગના દુઃખી નિસાસાને લઈ તેવી જ નિર્દયતા પોતાના ઉપર પાછી ઘાત પ્રત્યાઘાતના નિયમ અનુસાર ઉતરવાનો પણ પ્રસંગ બને છે. આશ્રિતોનું પોષણ કરવું તે ઉત્તમ પુરુષોનું લક્ષણ છે.

આવી જ રીતે આશ્રિતોને નિરાધાર સ્થિતિમાં ટળવળતાં મૂકી ત્યાગ માર્ગ અંગિકાર કરવો તે પણ ત્યાગ ગ્રહણ કરનારની અયોગ્ય દશાને જ સૂચવે છે લોકોને અધર્મ પ્રાપ્ત કરવાના કારણરૂપ તે બને છે. ઉદરનિર્વાહના દુઃખને લઈ તે આશ્રિત વર્ગ ઉન્માર્ગે ચાલવાનું શરૂ કરે તો તેથી ધર્મની હેલના થાય છે. ત્યાગ માર્ગ ગ્રહણ કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા હોય તો પણ પોતાને માથે આવી પડેલી ફરજ બજાવવા નિમિત્તે તેટલા વખત માટે પોતાની ઇચ્છાને ગૌણ કરી (મુલ્તવી રાખી) નિરાધાર આશ્રિતોને ખાવા પીવા આદિની અનુકૂળતાનાં સાધનો મેળવી આપવા.

સમ્મતિથી ત્યાગમાર્ગ ગ્રહણ કરવો. કદાચ માતા, પિતા, સુશીલ સ્ત્રી આદિ અપંગ હોય, આંખે આંધળાં હોય અને તેમનું રક્ષણ કરનાર પોતા સિવાય અન્ય કોઇ ન હોય તો દિક્ષા લેવાનું બંધ કરીને પણ તેમની સેવા ભક્તિ કરવી અને ઘેર બેઠાં જેટલું સાધન બને તેટલું અધિક કરતા રહેવું, પણ તેમને નિરાધાર કરી, રખડતાં મુકી ત્યાગ માર્ગ લેવાથી પોતાનું કદી પણ કલ્યાણ થવાનું નથી. કારણ કે જે મનુષ્ય પોતાને માથે આવી પડેલી ફરજ બજાવવાનું પોતાનું કર્તવ્ય સમજતો નથી તે ત્યાગમાર્ગ લઇને પણ પોતાની ફરજ પુરે-પુરી કદી બજાવી શકવાનો નથી બીજાને ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન કરનારને કોઈ સ્થળે સમાધિ (શાંતિ) મળતી નથી. ગમે તેવી મહેનતનાં કાર્ય કરીને પણ આશ્રિતોનું પોષણ કરવું જ જોઇએ. તેમજ પોતે જેનું રક્ષણ કરે છે તેઓ જે કાંઈ યોગ્ય કાર્ય કરી શકે તેવાં હોય તેમને કાંઇ પણ યોગ્ય કાર્ય ભળાવવું જોઇએ. નહિ તો તેઓની શક્તિ બહાર આવ્યા વિના દટાઇ જ રહે છે. અથવા પોતાની શક્તિનો તેઓ દુરુપયોગ કરે છે. તેવા માણસો પર કરેલો ઉપકાર અપકાર કરવા સરખો થાય છે. માટે તેઓ શક્તિવાળાં હોય તો યોગ્ય કાર્યમાં જોડવાં અને તેની પોતે જાતે તપાસ રાખવી. કાર્ય કરવાને અશક્ત પોષ્ય વર્ગ હોય, અથવા માતાપિતાદિ વૃદ્ધાવસ્થાનાં હોય તો તેમને યથાયોગ્ય ધર્મકાર્યમાં યોજવા. તેઓ જેવી રીતે ધર્મકાર્ય કરી શકે તેવી જાતની અનુકુળતા કરી આપવી. બરાબર ફરજ બજાવનાર સર્વ કાર્યને માટે લાયક ગણાય છે.

દીર્ઘ દૃષ્ટિ—૨૬.

કોઈપણ કાર્યની શરૂઆત કરતા પહેલાં આ કાર્યનું પરિણામ શું આવશે? તેનો વિચાર કરનાર અથવા નહિ આવેલા પણ આવવાના સંભવવાળા ભય કે વિપત્તિમાંથી તેના પ્રતિકાર માટે અથવા બચવા માટે આગળથી તૈયારી કરી રાખનાર મનુષ્ય દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળો કહેવાય છે. પણ લાગ્ય લાગ્યા પછી કુવો ખોદનાર મનુષ્ય મૂર્ખની જ ગણતરીમા ગણાય પણ પાણી આવ્યા પહેલા પાળ બાંધનાર મનુષ્ય ડાહ્યો ગણાવા સાથે ભવિષ્યમાં સુખી થાય છે. વર્ત્તમાન-કાળને ઓળંગીને ભવિષ્યકાળનો વિચાર કરવાવાળી લાંબી દૃષ્ટિથી યોગ્ય, અયોગ્ય, અર્થ, અનર્થ ઇત્યાદિનો નિશ્ચય કરવો જોઇએ. ભવિષ્યનો વિચાર નહિ કરનાર અને ભાવી પર આધાર રાખી વર્તન કરનારા દુઃખી થઈ વિનાશ પામે છે. પૂર્વાપર વિચારવાળી દૃષ્ટિથી મનુષ્યોએ કામ લેવું જોઇએ કે તે કામ માટે ભવિષ્યમાં પશ્ચાત્તાપ કરવાનો વખત ન આવે.

અનાગત કાળ સંબંધી કાર્ય માટે આગળથી ચેતીને કામ લેનાર તથા વર્તમાન, કાળમાં બુદ્ધિપૂર્વક વર્તન કરનાર આ બન્ને મનુષ્યો સુખી થાય છે, પણ જેઓ ભાવી પર આધાર રાખી કાર્યાકાર્યના પરિણામની દરકાર રાખ્યા સિવાય પ્રવૃત્તિ કરનારા છે તેઓનો તો વિનાશ જ થાય છે.

સમય આવ્યા પહેલા સાવધ રહેનાર અને સમય આવે ત્યારે જોઇતી બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરનાર તે બન્ને સુખી થાય છે. પણ જે આજનું કામ આગળ ઉપર મુલતવી રાખનાર

આળસુ છે તેનો નાશ થાય છે. તે ઉપર એક સમજવા દૃષ્ટાંત છે કે, 'એક પુષ્કળ જળવાળા પણ ઘણા ઉંડા નહિ તેવા જળાશયમાં ઘણા મત્સ્ય રહેતા હતા. તેમાં ત્રણ મત્સ્યો મિત્રપણે રહેતા હતા. તે ત્રણમાં એક દીર્ઘદૃષ્ટિવાળો હતો. આગળ ભાવી શું થવાનું છે તે અગાઉથી નિશ્ચય કરી શકે તેવો હતો. બીજો મિત્ર વખત આવ્યે શું કરવું તેની તત્કાળ બુદ્ધિ સૂઝી આવે તેવી બુદ્ધિવાળો હતો. ત્રીજો દીર્ઘસૂત્રી એટલે હમણાં કરીશું, કાલે કરીશું, આગળ ઉપર કરીશું એમ આળસમાં વખત કાઢનાર પૂર્વાપર વિચાર વિનાનો હતો.'

એક વખત માછી લોકોએ મત્સ્ય પકડવા માટે પાણીના બંધ બાંધેલા હતા તે નીચાણના પ્રદેશ તરફ પાણી છોડી મૂકી વહેવરાવા માંડ્યા, તે જળાશયમાંથી પાણી કમી થતું જોઇને થોડા વખતમાં વિપત્તિ આવશે એમ ધારી દીર્ઘદૃષ્ટિ-વાળો મત્સ્ય પોતાના મિત્રોને કહેવા લાગ્યો કે, 'મિત્રો ! આ બધા જળવાશી આપણા કુટુંબને માથે મોટું સંકટ આવ્યુ છે, માટે જ્યાં સુધી આપણો અહીંથી નીકળી જવાનો રસ્તો રોકાયો નથી, ત્યાં સુધીમાં આપણે ઉતાવળે બીજી નિર્ભય જગ્યાએ જઇને રહેવું યોગ્ય છે. જ્યાં સુધી અનર્થ પાસે આવ્યો નથી ત્યાં સુધીમાં જેઓ બુદ્ધિ વડે તેનો અટકાવ કરે છે તે ભયમાં આવી પડતો નથી માટે આપણે બીજે સ્થળે ચાલ્યાં જઇએ.'

તે સાંભળી આળસુ-દીર્ઘસૂત્રી મત્સ્ય બોલ્યો કે, 'ભાઇ ! તમે ઠીક કહો છો પણ આટલી બધી ઉતાવળ કરવાની કાંઈ

જરૂર નથી. હજી તો પાણી આ જળાશયમાં વિશેષ છે, માટે નિશ્ચિંત થઈ રહો.'

ત્યાર પછી સમય પ્રમાણે વર્તન કરનાર બીજો મત્સ્ય બોલ્યો કે, 'જ્યારે સમય આવશે ત્યારે શું કરવું જોઇએ તે બાબતમાં હું ભૂલ ખાનાર નથી તેથી મને કાંઇ હાનિ થવાનો સંભવ નથી.' માટે તમને ઠીક લાગે તેમ તમે કરો.

આ વાત સાંભળી મહાન બુદ્ધિશાળી દીર્ઘદૃષ્ટિ મત્સ્ય તે જળાશયમાંથી તે ચાલુ છોડી મૂકેલા પ્રવાહને માર્ગેથી નીકળીને બીજા ઉંડા જળાશયમાં પોતાના કુટુંબ સાથે જઇને વસ્યો અને તે ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કર્યો.

પછી તે માછીમારોએ જોયું કે જળાશયમાંથી જળ વહી ગયું છે અને બાકી થોડા કાદવવાળા પાણીમાં ઘણા મત્સ્ય રહ્યા છે તેમ ધારીને તે મત્સ્યોને પકડી પકડીને બાંધવા માંડયા તે થોડાં પાણીવાળા જળાશયને તેમણે ડહોળી નાંખ્યું. તે વખતે બીજા મત્સ્યો સાથે દીર્ઘસૂત્રી આળસુ મત્સ્ય પણ બંધનમાં આવી પડયો.

મચ્છીમારોએ પકડીને દોરા વતી મત્સ્યોને બાંધવા માંડયા ત્યારે બીજો સમય પ્રમાણે કાર્ય કરી જાણનાર મત્સ્ય પણ તે દોરી સાથે બંધાયેલા મત્સ્યોની વચમાં ભરાઇને મોઢા વડે દોરી મજબુત પકડીને ટીંગાઈ રહ્યો. પછી માછીમારો જ્યારે બધા મત્સ્યને બાંધી રહ્યા હતા ત્યારે તે જાળને લઇને તેમણે જોયું તો સર્વને એક સરખા દોરીએ લટકાવેલા અને તેથી બંધાયેલા જોયા. પછી વધારે ઉંડા પાણીવાળા જળા-

શયમાં લઈ જઇને તેમને ધોઈ નાખવા માંડયા. ત્યારે પેલો સમય પ્રમાણે કરી જાણનાર મત્સ્ય દોરી છોડી દઇને ઉતાવળે તેનાથી છુટો પડી જઈ ઉંડા પાણીમાં ચાલ્યો ગયો, પણ ત્રીજો મંદાત્મા આળસુ દીર્ઘસૂત્રી મત્સ્ય મરણ જ પામ્યો.

આ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલા સમયને મોહથી જે ઓળખતા નથી તે દીર્ઘસૂત્રી મત્સ્યની માફક તરત વિનાશ પામે છે.

જે પુરુષ એમ ધારે છે કે "મને શી હરકત છે" અને બુદ્ધિબળ ઉપર આળસુ રહી પ્રથમથી પોતાનું હિત જે સાધતા નથી તે સમય પ્રમાણે ન કરી જાણનાર મત્સ્યની માફક મરણના કે કષ્ટના શંસયમાં આવી પડે છે.

જે મનુષ્ય સમય આવી પહોંચ્યા પહેલાં દીર્ઘદૃષ્ટિ વાપરી કાર્ય કરી લેનાર થાય છે તે તથા સમય આવ્યે જેને યોગ્ય બુદ્ધિ સુઝે છે–ઉપજે છે તે બન્ને સુખી થાય છે.

સારા કે નઠારા કોઈ પણ કાર્યનો પ્રારંભ કર્યા પહેલા બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ તેના પરિણામનો વિચાર ઘણી બારીકાઈથી કરવો જોઇએ. ઘણી ઉતાવળથી કરેલા કાર્યનું પરિણામ હૃદયમાં દાહ કરનાર સરખુ આવે છે.

વિચાર વિનાના મનુષ્યો મનુષ્યરૂપે પશુ સરખા છે. તેમનામાં યોગ્ય અયોગ્યની પરીક્ષા કરવાનું બળ હોતુ નથી તેથી ઈચ્છાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરતાં ઘણી સહેલાઈથી અનર્થની જાળમાં સપડાઈ જાય છે.

શંખરાજાની ગેરહાજરીમાં કળાવતી રાણીના ભાઈ તરફથી આવેલાં કંકણો કળાવતીએ પહેરેલાં દેખી તથા તે સંબંધી

મોઘમ (નામ લીધા સિવાય) થતી વાતચીતોને સાંભળી કળાવતી ઉપર શંખરાજાને ખોટો વહેમ આવ્યો ઘણો ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. ક્રોધના આવેશમાં તેને કંઈ વિચાર સુઝ્યો નહીં. રાણીના બન્ને હાથ છુપી રીતે કપાવી નાખ્યા. તે હાથમાંથી મળેલા કંકણ ઉપરનું નામ વાંચતા રાજાના પશ્ચાતાપનો પાર ન રહ્યો, છેવટે મરવાને તૈયાર થયો કળાવતીના શીયળના પ્રભાવે બધી વાત સારી જ થઇ. પણ વિચાર વિના ઉતાવળથી કાર્ય કરનાર શંખરાજાને જિંદગીપર્યંત તે સંબંધી પશ્ચાત્તાપ થયો. લોકોમાં તિરસ્કાર પામ્યો અને અવિચારીપણાનું કલંક કાયમને માટે તેના માથા પર રહ્યું. રાજા ધારત તો રાણી પાસેથી તે ખુલાસો મેળવી શકત. રાણી પણ પતિને નહીં જણાવવા માટે કે રાજાની ગેરહાજરીમાં ભાઈ પાસેથી લીધેલી ભેટ માટે માફી પણ માગી શકત, પણ જ્યાં પૂર્વાપર વિચારને અવકાશ આપવામાં નથી આવતો ત્યાં યોગ્ય પરિણામ આવવાની આશા ક્યાંથી રાખી શકાય?

કેદીની માફક અંતે ઉરમાં (જનાનખાનામાં) જિંદગી ગુજારનાર રાણી પાસે આવી ઉત્તમ ભેટ ક્યાંથી આવી શકે? અહીં દીર્ઘદૃષ્ટિને અવકાશ હતો, પણ નિત્યના સર્વ કાર્યમાં તેને યાદ કરવાના અભ્યાસ વિના વગર બોલાવ્યે દીર્ઘદૃષ્ટિ કેમ આવીને ઉભી રહે?

દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા પ્રધાનો સિવાય મહાન રાજ્યો પાયમાલ થઇ ગયેલા અને કાયમને માટે મરણ સમાધિ પામેલાં આપણે જોઇએ છીએ તેવી જ રીતે નાતમાં, સંઘમાં કે ધર્મમાં

તેવા દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા નાયક વિના સહજસાજના વિચારના ભેદને લીધે નાતના કકડે કકડા થઇ જાય છે. સંઘની છિન્ન-ભિન્ન સ્થિતિ થઇ પડે છે. અને સંપ્રદાયની અધોગતિ થતાં વાર લાગતી નથી. આ સર્વ ભવિષ્યના પરિણામનો વિચાર કર્યા સિવાય ઉતાવળથી કરાતા કાર્યનું પરિણામ છે. ભવિષ્યના ભય માટે અત્યારથી સાવચેત રહેવામાં ન આવે તો દુઃખ-દાયી પરિણામ શોષવા માટે સર્વને તૈયાર રહેવું જોઇએ. પશુઓ કરતાં મનુષ્યોમાં કાંઇ પણ તફાવત હોય તો એટલો જ છે કે મનુષ્યો ભૂત, ભવિષ્ય કે વર્તમાનનો વિચાર કરી યોગ્ય માર્ગે ચાલે છે. તે વિચાર જો મનુષ્યોમાં ન હોય તો તેમાં અને પશુઓમાં કાંઈ તફાવત સમજવાનો નથી. તે પશુ છે અને આ નરપશુ છે વસ્તુ તત્ત્વનો વિચાર કરી હિતકારી યોગ્ય કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરનાર મનુષ્ય દુઃખી થતો નથી. દીર્ઘદૃષ્ટિપણું એ ઉત્તમ પુરુષોનું લક્ષણ છે.

વિશેષજ્ઞ—સારા, ખોટાના તફાવતને જાણનાર—૨૭.

સજીવ અને નિર્જીવ સારી અને નઠારી, હિતકારી અને અહિતકારી, યોગ્ય અને અયોગ્ય, સદ્‌ગુણ અને દુર્ગુણ, કરવા લાયક અને ન કરવા લાયક, ઇત્યાદિ અનેક વસ્તુઓ આ દુનિયામાં રહેલી છે. પરસ્પર તેનાં આંતરાને ભેદને એકથી બીજામાં રહેલા અધિક ઓછા ગુણ—અવગુણના તફા-વતને જાણનાર મનુષ્ય વિશેષજ્ઞ કહેવાય છે. સારા નઠારા તફાવતને જાણનાર મનુષ્યમાં ગુણની વૃદ્ધિ થાય છે, અને દોષોનો નાશ થાય છે. મનુષ્યોને સ્વાભાવિક રીતે જ સારું

ગમે છે. એટલે તેનું વલણ સારા તરફ થશે અને નઠારું ન ગમતું હોવાથી તેથી પાછો હઠશે. પણ તેમ ક્યારે થઇ શકે? આનો ઉત્તર એ છે કે, મનુષ્યોએ આ સારા નઠારાનો તફાવત પોતે જ શોધી કાઢવો જોઇએ તે તફાવત જોવાની ટેવ નિરંતર રાખવી અને પ્રસંગે વસ્તુઓની સરખામણી કરતા રહેવું. દરેક મનુષ્યના સ્વભાવ વિચાર અને આચાર સરખા હોતા નથી. દુધ નામ એક જ છે તથાપિ ગાયનું દુધ, ભેંસનું દુધ, ગર્દભીનું દુધ, ઉંટડીનું દુધ, બકરીનું દુધ, થોરનું દુધ, આકડાનું દુધ, વડનું દુધ, સ્ત્રીનું દુધ, ઈત્યાદિ દુધનો રંગ એક નામ એક છતાં, તેના ગુણ દોષમાં મોટો તફાવત છે,

મનુષ્ય જાત એક છતાં રાજા અને રાજામાં, પ્રધાન પ્રધાનમાં, શેઠ–શેઠમાં, નોકર–નોકરમાં, પિતા–પિતામાં પુત્ર–પુત્રમાં, ભાઇ–ભાઈમાં, બહેન–બહેનમાં, સ્ત્રી–સ્ત્રીમાં, ઈત્યાદિ-ગુણ દોષ, સ્વભાવમાં ઘણો તફાવત હોય છે.

જાનવરની જાત એક છતાં વાઘમાં, સિંહમાં, હાથીમાં, ઘોડામાં, બળદમાં, ગાયમાં, ભેંસમાં, વગેરે તમામ પશુ-ઓના ગુણ, દોષ, સ્વભાવમાં આંતરું રહેલું છે.

વિશેષજ્ઞ મનુષ્ય જ આ સર્વમાં ગુણ દોષની પરીક્ષા કરી શકે છે, પરસ્પરના તફાવતને બારીક દૃષ્ટિથી શોધી કાઢે છે. તે તફાવત સમજાયા પછીથી જ ગુણની વૃદ્ધિ અને દોષનો ત્યાગ કરવામાં સમર્થ થવાય છે. આવી દૃષ્ટિવાળો મનુષ્ય જ વ્યવહાર અને પરમાર્થ બન્ને માર્ગમાં પ્રમાણભૂત મનાય

છે. દુનિયામાં રહેલી જડ ચૈતન્ય વસ્તુઓ આવા વિશેષજ્ઞ દૃષ્ટિવાળા પુરુષોના સંયોગથી જ સ્વગુણ પ્રકાશ અને સ્વગુણ ઉત્કર્ષતાને પામે છે. રત્નના પરિક્ષકો જે દેશમાં નથી હોતા તેવા ભરવાડોના જ દેશમાં ચંદ્રકાંતનું મૂલ્ય ત્રણ કોડીનું ગણાય છે.

આવી વિશેષજ્ઞ દૃષ્ટિવાળા પુરુષના હાથમાં આવેલા અશ્વ, શસ્ત્ર, વાણી વીણા પુરુષ અને સ્ત્રી આદિ વસ્તુઓ યોગ્યતાને પામે છે. ત્યારે તેજ વસ્તુઓ નાલાયક મનુષ્યના હાથમાં આવી જવાથી અયોગ્ય બને છે.

વસ્તુ સ્વભાવના ગુપ્ત રહસ્યને ખુલ્લું કરીને કહેવામાં આવે તો એમ જ કહેવું પડે છે કે. દુનિયામાં કાંઈ ખરાબ નથી, પણ જે ખરાબ દેખાવ તમને જણાય છે તેજ પુરુષ વિશેષની મદદથી સુધારણા શક્તિથી સુંદર દેખાવવાળો બને છે અને જે સુંદરતાનો અનુભવ અમુક વસ્તુમાં તમને થાય છે તેજ સુંદરતા અમુક પુરુષ વિશેષની શક્તિથી કે સહવાસથી અસુંદર થયેલો અનુભવાશે

એક મહાન દુર્ગંધતાવાળી ખાડમાં કોહાયેલું પાણી દુર્ગંધ મારતું હતું, તેજ પાણીને પ્રયત્નથી સુબુદ્ધિ મંત્રીએ એવું તો સ્વાદિષ્ટ બનાવી આપ્યું કે રાજાને તેજ પાણી ફરીવાર પણ પીવાની ઇચ્છા થઈ. પાણીનું સ્થાન પૂછતાં સુબુદ્ધિ પ્રધાને તેજ દુર્ગંધતાવાળી ખાઈ બતાવી, રાજાના માનવામાં ન આવ્યું, પણ પ્રધાને પ્રત્યક્ષ રીતે તેજ પાણી લઈને રાજાના દેખતાં જુદા જુદા પ્રયોગો તે પાણી ઉ

કરી તેવું જ સ્વચ્છ અને સ્વાદિષ્ટ બનાવી આપ્યું. રાજા ઘણો ખુશી થયો.

આ ઠેકાણે વિચારને અવકાશ આપવાની જરૂર છે કે, 'જો વસ્તુમાં ખરાબપણાનો જ સ્વભાવ હોય તો આ સુંદરતા ક્યાંથી આવી? આવી જ રીતે જડ કે ચૈતન્ય બધી વસ્તુ ઉત્તમ છે પણ તેવા યોગ્ય પુરુષની મદદથી જ સુંદરતા પ્રગટ થાય છે અને અયોગ્ય નિમિત્તોથી તેમાં અધમતા પ્રગટ થયેલી અનુભવાય છે.'

આવી જ રીતે ગુરુ–ગુરુમાં, દેવ–દેવમાં અને ધર્મ–ધર્મમાં પણ તફાવત રહેલો છે. વિશેષજ્ઞ દૃષ્ટિવાળો મનુષ્ય તેનો તફાવત શોધી કાઢી, યોગ્ય રીતે તેનો આશ્રય કરતાં તે તે જાતના ગુણો પોતામાં પ્રગટાવી શકે છે. ત્યારે વિશેષપણાને નહિ સમજનાર મનુષ્ય તે જાતના સદ્ગુણોથી બેનશીબ રહે છે પશુઓ કરતાં તેવા મનુષ્યોમાં કાંઇ વિશેષ તફાવત ન જ ગણી શકાય. કારણ કે ગુણદોષ ઉપર તેની એક સરખી પ્રવૃત્તિ છે.

વિશેષજ્ઞનો બીજો અર્થ એ થાય છે કે, 'પોતાના સંબંધમાં ગુણ આરોપણ, અને દોષના ત્યાગ કરવારૂપ વિશેષને જાણે તે વિશેષજ્ઞ કહેવાય છે. આ ઉપરથી એમ સમજાવવાનો આશય છે કે મનુષ્યોએ પોતાના જીવન સંબંધી નિરંતર તપાસ કરતાં રહેવું કે મારા આચરણો મનુષ્યપણાને લાયક છે. અથવા પશુને લાયક મારા કેટલા આચરણો છે? અને સત્પુરુષોને લાયક મારામાં કેટલા આચરણો છે? આજે

કયા ગુણનો મેં વધારો કર્યો? મારામાં કયા કયા દોષો છે? આ દોષો કયા પ્રયત્નથી કે નિમિત્તથી દૂર કરું? ઈત્યાદિ પોતાના ગુણ સંબંધી તપાસ કરી ગુણનો વધારો કરવો. દોષો દૂર કરવા.'

જે મનુષ્ય પોતાના ગુણ દોષ સંબંધી તપાસ પણ કરી શકતો નથી તે મનુષ્ય પોતાનું આત્મહિત કેવી રીતે કરી શકશે? તે ધર્મમાં પણ પ્રવીણ કેવી રીતે થશે?

સ્થુલીભદ્રજીએ ગુણદોષની તપાસ કરી વિચારણા કરી, તો તેમને સત્યમાર્ગ મળી આવ્યો. સ્થુલીભદ્રજીના પિતા સંકટાળ મંત્રીનું વરરૂચિ બ્રાહ્મણના પ્રપંચને લઇ ખુન (મરણ) થયું. ત્યારે સ્થુલીભદ્ર કોશ્યા નામની વેશ્યાને ઘેર હતા. સંકટાળ મંત્રીના નિર્દોષપણાની ખરી હકીકત જાણ્યા પછી પ્રધાનના મોટા પુત્ર સ્થુલીભદ્રજીને પ્રધાન મુદ્રા આપવાનો રાજાએ નિશ્ચય કરી તેને બોલાવી પ્રધાન મુદ્રા લેવાનો આગ્રહ કર્યો. સ્થુલીભદ્રે રાજાનો ક્ષણિક સ્નેહ, વગર વિચાર્યે સાહસ કરવાપણું, પિતાનું અકસ્માત મરણ, ખટપટી રાજ્ય પ્રપંચ, શાંતિનો નાશ, ઈત્યાદિ દોષોનો વિચાર કરી, તથા ત્યાગ માર્ગથી થતા ગુણોનો નિશ્ચય કરી ત્યાગ માર્ગ જ ગ્રહણ કર્યો. આ પ્રમાણે સ્વ-પર બન્નેના સંબંધમાં લાભાલાભના વિશેષપણાનો વિચાર કરનાર મનુષ્ય બન્ને ભવમાં સુખી થાય છે.

કૃતજ્ઞ ગુણને જાણનાર-૨૮.

વિપત્તિમાંથી બચાવનાર, દુઃખી સ્થિતિમાં મદદ આપનાર,

રોગી અવસ્થામાં સહાય આપનાર, મરણના મુખમાંથી બચાવનાર, વ્યવહારના માર્ગે ચડાવનાર, ધર્મને માર્ગે ચલાવનાર અને કોઈપણ રીતે કોઈપણ પ્રસંગમાં આપણને મદદ કરનાર ઉપકારીના ઉપકારને જાણવો, તેનો ઉપકાર ભૂલી ન જવો તે કૃતજ્ઞ કહેવાય છે. ઉપકારીનું બહુમાન કરનાર બહુમાન આપનાર મનુષ્ય કલ્યાણના માર્ગનો અધિકારી થાય છે.

દુનિયામાં ચાર પ્રકારના મનુષ્યો છે. કર્યા ગુણને જાણનાર ૧, કર્યા ગુણને નહિ જાણનાર ૨, ગુણને બદલે ગુણ કરનાર ૩, વિના કારણે ઉપકાર કરનાર ૪, કરેલા ઉપકારને ભૂલી જનારા અસંખ્યતા મનુષ્યો મળી આવશે. કરેલા ઉપકારને જાણનારા સંખ્યતા મળી આવશે. ઉપકારીના ઉપકારનો બદલો વાળી આપનારા થોડા મળી આવશે અને ઉપકાર કર્યા વિના પણ ઉપકાર કરનારા બે–ચાર મળી આવે તો મળી આવે.

કરેલા ગુણને ભૂલી જનારા અથવા ગુણ કર્યા છતાં અવગુણ કરનારા મનુષ્યો કુતરા કરતા પણ હલકા ગણાય છે. કારણ કે કુતરાને એક રોટલાનો કટકો નાખવામાં આવ્યો હોય તો તે પણ પોતાને આપનારનો ઉપકાર ભૂલી જતો નથી, ઘરની ચોકી કરે છે. રાત્રે ચોર કે અજાણ્યો માણસ ઘરમાં આવ્યો હોય તો તે બહાર કૃતજ્ઞ કુતરો ઘરના માલીકને જાગૃત કરે છે અને પોતાથી બની શકે તો તે ચોરને કરડવાનુ–બચકું ભરવાનું પણ ચુકતો નથી કુતરાઓ પણ પોતાના ઉપકારીનો બદલો આમ વાળી આપે છે, ત્યારે

મનુષ્ય નામ ધરાવવા છતાં પોતાના ઉપકારીને પાછો ઉપકાર ન કરનાર પણ તે ઉપકારને ભૂલી જનાર મનુષ્ય, મનુષ્ય નામને લાયક જ કેમ ગણાય ?

સિંહ જેવા ક્રૂર પ્રાણીઓ પણ પોતાના ઉપકારીનો બદલો વાળી આપવાને ચુકતાં નથી. આફ્રીકામાં એવો એક દાખલો બન્યો હતો કે એક ગુલામ તેના ધણીના માર અને કામથી કંટાળી જંગલમાં નાસી છુટયો, ત્યાં તેને એક સિંહ પગે લંગડાતો મળ્યો. કાંટાથી તેનો પગ પાકી ગયો હોવાથી તે બહુ દુઃખી થતો હતો તે ગુલામ આગળ તેણે પગ ધર્યો, ગુલામે કાંટો કાઢી પગે પાટો બાંધ્યો. સિંહ ભૂખ્યો હતો છતાં પોતાનો ઉપકારી જાણી તેને નહિ મારતાં બીજા પ્રાણીને મારી લાવી પ્રથમ આ ગુલામને ખવરાવ્યું. બીજા સિંહાદિ આ ગુલામને ન મારે તેમ સિંહ તેનું રક્ષણ કરતો અને જંગલમાંથી જાનવરોને મારી ખાવાનુ લાવી આપતો. એક દિવસે આ સિંહ કોઈ સ્થળે ગયો હતો તેવામાં આ ગુલામને પાછો તેનો શેઠ પકડીને લઈ ગયો અને તેને મારી નાખવા માટે એક સિંહને પકડી લાવ્યા, કે ગુલામે જેને ઉપકાર કર્યો હતો તેજ તે સિંહ હતો. સિંહને બે ચાર દિવસ ભુખ્યો રાખી તે ગુલામ ઉપર છોડી મૂકયો. સિંહ ગર્જના કરતો તેની પાસે આવ્યો. પોતાના ઉપકારીને તેણે ઓળખ્યો. ભુખ્યો અને ખીજવાયેલો છતાં તેને ન મારતાં પોતાના ઉપકારના બદલામાં પ્રેમપૂર્વક

તેના હાથ પગ ચાટવા લાગ્યો. બધા લોકોને આશ્ચર્ય થયું. ગુલામે ખરી હકીકત જણાવી કે આ સિંહ પોતાના ઉપકારીને કદી પણ નહિં મારે. છેવટે બન્નેને છોડી મૂકયા. આ ઉપરથી સમજવાનું કે સિંહ જેવા ક્રૂર પ્રાણીઓ પણ પરોપકારનો બદલો આપવાનું ભૂલતાં નથી તો મનુષ્ય જેવું વિચારવાન્ પ્રાણી થઈ તે બદલો આપવાનું ભૂલી જાય તો તેના જેવું બીજુ અધમ કોણ ગણાય? એક કવિ કહે છે કે, 'પૃથ્વી! જે મનુષ્યની પરનો ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિ છે તેને તથા કરેલા ઉપકારને જે નથી ભૂલી જતા તેવા બે જાતના માણુસને તારી પીઠ ઉપર તું ધરી રાખ અથવા બીજાને તું નીચા પટકી દે અથવા આ બે જાતના મનુષ્યોએ જ હે પૃથ્વી! તને ધારણ કરી રાખી છે. નહિંતર તું આમ અદ્ધર કેમ રહી શકે?'

પૃથ્વી કહે છે કે, 'કવિવર! ખરી વાત એ છે કે આ મોટા મોટા પર્વતો અને સમુદ્રો મારી પીઠ ઉપર મજબુતાઇથી બેઠા છે તેનો મને જરા પણ ભાર લાગતો નથી પણ આ કૃતઘ્ન પુરુષો ઉપકારીનો ઉપકાર ભૂલી જનારા અથવા ઉપકારી ઉપર પણ અપકાર કરવાવાળા અને વિશ્વાસઘાત કરનારા એ બે પુરૂષોનો જ મને વધારે ભાર લાગે છે. અર્થાત આ બે જાતના પુરૂષો પૃથ્વી ઉપર ભારરૂપ છે. તેના બોજાથી પૃથ્વી ભારે મરે છે. મનુષ્યો અને પશુઓ તો શું પણ ઝાડ જેવાં અવ્યક્ત ચૈતન્ય પણે જીવન ગુજારનારાંઓ પણ કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળવાને ચુકતાં નથી. પોતાની બાલ્યાવસ્થામાં પોતાને પાણી પાયેલું છે. એમ જાણી પીધેલા પાણીનું સ્મરણ કરતી

અરે! કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળી આપવાનું ધ્યાનમાં રાખતી નાળીયેરી પોતાના માથા ઉપર જીવિતપર્યંત ભાર ઉપાડીને, મનુષ્યોને અમૃત સમાન પાણી તથા ફળ આપ્યા જ કરે છે ખરી વાત એ છે કે ઉત્તમ જીવો કરેલા ઉપકારને ભૂલી જતા નથી. અહા! આવાં વૃક્ષો પણ કરેલ ઉપકારનો બદલો વાળી આપે છે, તો જેઓ મનુષ્ય છતાં બદલો આપવાનું ભૂલી જાય છે તેઓએ ખરેખર શરમાવું જોઇએ તેઓએ પોતાના શિક્ષક તરીકે કુતરાં, સિંહ. અને વૃક્ષોને સ્વીકારીને પ્રત્યુપકારીને પ્રત્યુપકાર કરવાના પાઠો તેમની પાસેથી શીખવા જોઇએ.'

શ્રીપાલ મહારાજાએ ધવળ શેઠનો સહજ કરેલો ઉપકાર ખરેખર કહીએ તો ઉપકાર ન હતો પણ તેની સાથે જવાથી પોતાને રીદ્ધિની પ્રાપ્તિ થઈ આટલા નિમિત્ત માત્રના પણ ઉપકારને યાદ કરી અનેક વાર અપકાર કરવા છતાં અરે! દેહનો નાશ શુદ્ધાં કરવાના પ્રયત્નો કર્યા છતાં, તેમણે પોતાની સજ્જનતા તોડી નહિ, અને અનેક વાર તેનો બચાવ કર્યો. આખરે તો પરિણામ જે આવવાનું હતું તેજ આવ્યું. કૃતઘ્નોનો તો ક્ષયજ થાય છે, છતાં એકવાર પણ ઉપકાર કરનારા સો અપરાધો સુધી પણ જેઓ માફ કરે છે તેજ ઉત્તમ પુરુષો છે. અધમ પુરુષો ઉપર સો વાર ઉપકાર કર્યા હોય તો પણ એક વખત ના અપરાધેજ તેઓ સો વખતના ઉપકારને ભૂલી જાય છે.

ઉપકાર કરનારનોજ છેવટે અભ્યુદય થાય છે. કૃતજ્ઞપણું ધારણ કરનાર મનુષ્ય ઉંચામાં ઉંચી સ્થિતિએ પહોંચે છે.

જેવી રીતે વ્યવહાર માર્ગમાં ઉપકારીના ઉપકારનો બદલો ભૂલવા જેવો નથી, તેવી જ રીતે ધર્મ માર્ગમાં પણ હિતશિક્ષા આપનાર, જ્ઞાનમાર્ગ બતાવનાર, આત્મ ઉદ્ધાર થવાનો રસ્તો દેખાડનાર, ગુર્વાદિકનો ઉપકાર કોઈપણ રીતે ભૂલવા યોગ્ય નથી. વ્યવહારના ઉપકાર કરતા પણ આ ઉપકાર ઘણા જ ઉંચા પ્રકારનો છે, અને તેનો બદલો કોઇ-પણ રીતે વળી શકે તેમ નથી છતાં બને તેટલું કૃતજ્ઞપણું રાખવું અને બદલો આપવાને તૈયાર રહેવું.

લોકોને વ્હાલા થવું—૨૯

આપણે આપણું વર્તન એવું સારૂં રાખવું જોઈએ કે લોકોને વલ્લભ થવાય. લોકો આપણા પર પ્રેમ રાખે જો કે લોકોને માટે આપણે સારૂં વર્તન કરવાનું નથી, પણ સારૂં વર્તન કરવાથી આપણું જ ભલું થાય છે, પરંતુ તે સારૂંજ વર્તન છે કે કેમ ? તેની નિશાની એ છે કે, લોકોને તમે વ્હાલા લાગો, ત્યારે તમારે સમજવું જાઇએ કે તમારાથી સારૂં વર્તન થાય છે. આપણું વર્તન લોકોને દુઃખરૂપ ન થાય પણ સારૂં લાગે તેવું બનાવવું જોઇએ.

આ લોકપ્રિયતા વિનય કરવાથી, પ્રિય બોલવાથી, નમ્રતા રાખવાથી અને સરલતા ધારણ કરવાથી મેળવી શકાય છે.

ગુણવાન મનુષ્યોનો વિનય કરવો, એટલે તેમને નમસ્કાર કરવો, ઉભા થવું, સામા જવું, આસન આપવું. તેઓ કોઇ જોડે વાતચિત કરતા હોય તો વચમાં ન બોલવું,

ગડબડ ન કરવી, જોઈતી વસ્તુની પૃચ્છા કરવી, જોઇએ તે લાવી આપવું, તેઓ બતાવે તે કામ કરવું, સભ્યતાથી વર્તવું. ઈત્યાદિ વિનય કહેવાય છે.

વિનય કરવાથી ગુણવાન થવાય છે, ગુણવાન ઉપર લોકો પ્રેમ રાખે છે, સારી લાગણી ધરાવે છે, સારી લાગણી ધરાવનારા મનુષ્યને અનેક મદદગાર થાય છે, તેથી વિવિધ પ્રકારના સુખની સગવડતા મળવા સાથે લક્ષ્મીની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે.

ગુરૂનો વિનય કરવાથી તેના ઉપર ગુરૂ પ્રસન્ન થઈને હિતશિક્ષા આપે છે; શિક્ષાથી જ્ઞાન મળે છે, જ્ઞાનથી મોક્ષ થાય છે, મોક્ષ થવાથી કાયમનું સુખ મળે છે.

બીજાને પ્રિય લાગે તેવું મધુર વચન બોલવાથી મનુષ્યોને સંતોષ થાય છે. અહિં એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું કે ખોટું બોલીને કે કોઇની જુઠી ખુસામત કરીને કે અછતા ગુણ બોલીને બીજાને ખુશી કરવા નહિં પણ વિનયપૂર્વક નમ્રતાથી બોલવું, ઉદ્ધતાઈથી રાડો પાડી પાડીને બોલવું નહિં, કઠોર વચન ન બોલવું, કોઈને હુંકારે તુંકારે ન બોલાવવા, પણ ભાઈ! આવો! બેસો! કયાં પધાર્યા હતા? કયાં પધારશો? કેમ મારા જેવું કાંઈ કામકાજ છે? હોય તો સુખેથી ફરમાવશો. આવા વચનો બોલવાં તે મધુર વચન કહેવાય છે, નાની ઉમરનાં બાળકો આવા વિનય ભરેલા શબ્દો બોલે તો લોકો તેથી તેના ઉપર બહુજ ખુશી થાય છે. મોટી ઉંમરવાળા મનુષ્યોએ પણ વિનય ભરેલા શબ્દો

બોલવા, મધુર વચન બોલવામાં ક્યાં પૈસા બેસે છે ? મીઠા મીઠા શબ્દો બોલવામાં દરિદ્રતા શા માટે રાખવી ? મધુર શબ્દ બોલનાર ઉપર લોકો બહુજ પ્રસન્ન થાય છે. ત્યારે કટુક શબ્દો, કઠોર શબ્દો, ગર્વવાળા શબ્દો, ઉદ્ધતાઈ ભરેલા શબ્દો, અપમાન કરનારા શબ્દો, નિંદાવાળા શબ્દો કે તેવા જ હલકા શબ્દો બોલનારા પર લોકો નારાજ થાય છે. શું કોયલ તમને કાંઈ આપી દે છે અને કાગડો તમારૂં કાંઈ લઈ જાય છે? કાંઈજ નહિં. છતાં કોયલના ઉપર પ્રીતી થાય છે, કાગડા ઉપર ક્રોધ આવે છે તેને ઉડાડી મૂકવાનુ મન થાય છે, અને કોયલને વધારે બોલવવાની ઇચ્છા થાય છે. આનું કારણ શું ? તેના શબ્દો જ કે બીજુ કાંઈ ?

મધુર શબ્દો ઉત્પન્ન કરનારૂં માધુર્ય મનુષ્યોને સ્વાધિન છે તો કયો ડાહ્યો મનુષ્ય આનંદદાયક મધુરતાનો ત્યાગ કરી કટુક શબ્દનો પ્રયોગ ચાલુ રાખશે ?

માયા છળ-પ્રપંચ, કપટ વક્રતા ઇત્યાદિનો ત્યાગ કરી સરલ સ્વભાવી થવું. જેવું હોય તેવું નિખાલસ દીલથી બોલી દેવું. આથી લોકપ્રિય થવાય છે. વિવિધ પ્રકારની વિદ્યા, કળાદિનો અભ્યાસ કરીને, તથા દુનિયાના વ્યવહાર માર્ગમાં પણ પ્રવીણતા-કુશળતા મેળવ્યા છતાં જો બાળકોની માફક સરલતાવાળું જીવન ગુજારાય તો તે મોટા ભાગ્યની નિશાની છે. છળ-પ્રપંચ સમજવાજ નહિં એમ કહેવાનો આશય નથી, વ્યવહારનો માર્ગ તેવો છે કે જેવાની જોડે તેવા થવું એમાં કોઈ તમારી આડે આવતું નથી ભલે બધું

જાણો સમજો, પણ સામાની સરલતાનો લાભ છળ પ્રપંચથી ન લેવો. તે વખતે તો નિર્દોષ બાળકના જેવું જ સરલતાવાળું જ આચરણ કરો અને બનતા પ્રયત્ને જેવાની જોડે તેવા થવા કરતાં સરલતાનો તમારો સ્વભાવ ન બદલાવો, પરિણામ સારૂં જ આવશે. ઘણા હલકા સ્વભાવના મનુષ્યો પોતાની આવી બુદ્ધિનો ઉપયોગ છળ, પ્રપંચ, પૈશુન્ય વક્ર ઉક્તિ અને પરને ઠગવામાં કરે છે ત્યારે સોનાની માફક નિર્વિકાર સ્થિતિમાં રહેનારા સત્પુરૂષો પોતાની બુદ્ધિનો સદ્‌ઉપયોગ કરે છે.

આર્જવતા (સરલતા, નિષ્કપટતા) એ મોક્ષનો સરલ માર્ગ છે. વ્યવહારનો પણ ઉત્તમ માર્ગ છે. ઈત્યાદિ ગુણોવડે લોકપ્રિય થવાય છે. ગુણવાન ઉપર લોકો પ્રીતિ રાખ્યા સિવાય રહેતા નથી. લોકપ્રિય મનુષ્યનું વચન સર્વ મનુષ્યો માન્ય કરે છે, તેનાથી ધર્મની પણ વૃદ્ધિ કરી શકાય છે.

જે મનુષ્યો પોતાના અવિનય, કઠોર ભાષણ, છળ પ્રપંચી, ક્રોધી સ્વભાવ અને ઉદ્ધત પ્રકૃત્તિથી લોકોને અપ્રિય થઈ પડે છે તે પોતે તો લોકમાં નિંદાય છે પણ તેના અપવાદને લઈ તેની નાત, જાત, કુલ, ધર્મ આદિને પણ તે નિંદાવે છે. તેના અપવાદને લઇને લોકો નિંદા કરે છે કે જુઓ! અમુક ધર્મના, નાતના કે સમુદાયના આગેવાનોના આચરણો, કે વિચારો, કે વચનો! આમ ધર્માદિને દૂષિત કરાવવા વડે કેવળ પોતેજ નહિ. અન્યને પણ બોધિ લાભના નાશના કારણભૂત થાય છે. માટે લોકપ્રિય થવાનો ગુણ

મેળવો. ગુણોજ ગૌરવને માટે થાય છે. આડંબરનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. સુગંધતા કે સૌંદર્યતાને લઈ દૂર વનમાં ઉગેલાં પુષ્પોને પણ મનુષ્યો ઉપયોગમાં લે છે. તેનો આદર કરે છે ત્યારે પોતાનાજ શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલો મેલ, ગુણ વિનાનો હોવાથી લોકો ફેંકી દે છે. સામગ્રી સારી મેળવો, સારી કરો. કારણથીજ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. લોક વલ્લભ થવાની ઇચ્છા પણ કરવી નહિં પડે લોકો ગુણ દેખીને વગર તેડાવ્યાજ તમારી શોધમાં નીકળી પડશે. તમને અનુકૂળ થશે.

લજ્જાવાન્ થાઓ–૩૦.

લોક વિરૂદ્ધ, શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ, ધર્મ વિરૂદ્ધ જે જે કાર્યો છે તેવા નિષેધ કરેલાં વિરૂદ્ધ કાર્યમાં ધિઠાઈ પૂર્વક વર્તન કરવું તે નિર્લજતા કહેવાય છે. તે નિર્લજતા જેમાં નથી તે લજ્જાવાન કહેવાય છે. લજ્જાવાન મનુષ્ય પ્રાણ જતાં પણ અગિકાર કરેલા સારા કામનો ત્યાગ કરતો નથી. લજ્જાળુ મનુષ્ય તેનુ ચાલે ત્યાં સુધી ખોટા કામમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. કર્મના પ્રબળ ઉદયને લઈ કદાચ તેવા કામમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની ઈચ્છા થાય છે તો તેને મનમાં જ દબાવી દે છે. કોઈ અનિવાર્ય કારણથી તેવા કામમાં તે પ્રવૃત્તિ કરે પણ ખરો, તો પણ તેવી નિર્લજ્જતાવાળી હદપારની ખરાબ પ્રવૃત્તિ તેની હોય જ નહિં. સકોચ પામતા તે કોઈ પણ કાર્ય કરીને તત્કાળ તેવી પ્રવૃત્તિથી પાછો હઠે છે. તેને કોઈ તેવા કામ માટે સહજ પણ ઈશારો કરે કે, "તમારા જેવા સારા માણસો આવું કામ કરે તે શું યોગ્ય કહેવાય?"

આટલી શિક્ષા પણ તે લજ્જાવાન માણસને મરણથી અધિક થઈ પડે છે. પોતાનું મુખ લોકોને બહાર બતાવવું તે પણ તેને અસહ્ય થઇ પડે છે અને ફરીથી કોઈ દિવસ તેવા કામમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. ખરેખર આ લજ્જાનો ગુણ કહેવાય છે.

આ લજ્જાળુ ગુણનો ઉપયોગ આપણાથી કોઈ અકાર્ય કે ખોટું કાર્ય કરાતું હોય ત્યાં કામે લગાડવાનો છે. પણ સારા સારા કાર્ય કરવાના હોય, કોઈ ધર્માદા ખાતાના કાર્ય કરવાના હોય, કોઇ પરમાર્થના કાર્ય કરવાના હોય ત્યાં તો આનંદ અને ઉત્સાહથી ભાગ લેવો જોઈએ. આગળ પડીને કામ કરવું જોઇએ. તે ઠેકાણે લાજ રાખવાની કે શરમાવવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. કેટલાએક માણસો કોઇ ધર્મનાં સ્થળે ધર્મ વ્યાખ્યાન થતું હોય, કે મંદિરે દર્શન કરવા જવાનુ હોય કે કોઈ મહાત્મા પુરુષોની પાસે જવું હોય તો ત્યાં જતાં શરમાય છે તે ગુર્વાદિકને નમસ્કાર કરતાં, કે પગે લાગતાં પણ શરમાતા હોય તેવો ડોળ કરે છે. ખરેખર આ ઠેકાણે શરમાવાની જરૂર નથી, અને તેમની આ શરમ તે શરમ ગણાતી નથી પણ તેમનો આ પ્રમાદ, આળસ, અજ્ઞાનતા, અભિમાન કે અવિનયપણું જ સૂચવે છે.

ખોટા કાર્યમાં શરમ રાખો, પણ આ કાર્યમાં શરમ શા માટે રાખવી જોઇએ? કેટલાએક માણસો ભૂખ્યાં હોય તો પણ ખાવાનું માંગતાં શરમાય છે. સગાં સંબધીઓને ત્યાં જઇ અડધા ભુખ્યા ઉઠીને ઘેર આવે છે. આ ખોટી

શરમ છે તેથી કાંઇ ફાયદો થતો નથી. ખાવાની શરમ, પેસાબ કરવાની, ઝાડે જંગલ જવાની, મળ દૂર કરવાની, પોતાના પૂજનીક વર્ગનો વિનય કરવાની, ધર્મગુરૂ પાસે જવાની, રોગને છુપાવવાની અને પોતાના વિશ્વાસ લાયક સાચી સલાહ આપનાર પૂજ્ય વર્ગની પાસે પાપ છુપાવવાની ઇત્યાદિ કામમાં શરમ રાખવાથી લાભને બદલે મોટું નુકશાન ભોગવવું પડે છે.

ખાવાની શરમથી ભૂખ્યા રહેવું પડે છે. પેશાબ ઝાડો ઇત્યાદિ દૂર કરવા માટે રખાતી શરમથી શરીરમાં રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. પૂજ્ય વર્ગનો વિનય કરવામાં શરમ રાખવાથી તેમના અવિશ્વાસી થવાય છે, તેમ થતાં વ્યવહારનો ધનાદિ સંબંધી લાભ મળતો નથી. તેઓ આપણને અભિમાની કે ઉદ્ધત સમજે છે. ધર્મગુરુ પાસે જવાની શરમથી આપણા આત્માના ભલા માટેના હિતોપદેશ કે ધર્મોપદેશથી આપણે બેનસીબ રહીએ છીએ તેથી આપણા કલ્યાણનો માર્ગ સદાને માટે બંધ થઈ જાય છે. રોગને છુપાવવાથી તે રોગ ઉંડા મૂળ ઘાલે છે કે છેવટે આ દેહનો ત્યાગ કરવાનો–મરવાનો પ્રસંગ આવે છે. યોગ્ય મનુષ્ય પાસે પાપ છુપાવવાથી આપણા દુર્ગુણોમાં સુધારો થતો અટકે છે. સાચી સલાહ વિના પાપમાં વધારો થતો રહે છે. પ્રાયશ્ચિતાદિ નિવારણના ઉપાયો તેઓ તરફથી મળતા અટકે છે, તેથી પૂર્વનો પાપ સંચય બન્યો રહે છે. ઈત્યાદિ અનેક જાતના ગેરફાયદાઓ થાય છે. માટે યોગ્ય કામમા શરમ રાખવાની જરૂર નથી.

લજ્જાળુ માણસને ધર્મની પ્રાપ્તિ ઘણી સહેલાઈથી કરાવી શકાય છે. અકાર્યમાંથી પાછો પણ તરત હઠાવી શકાય છે. દુનિયામાં જેટલા સદ્ગુણો કહેવાય છે તે સર્વ સદ્ગુણો લજ્જાવાનને પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે તે સર્વની યોગ્ય શિક્ષા માન્ય કરવાને કે દોષો યા ભૂલો સુધારવાને આનાકાની (હા–ના) કરતો નથી. લજ્જાથી પણ ધર્મમાર્ગે જોડાય છે અને સારા માર્ગનું પરિણામ સારૂં જ આવે છે. કુલીનપણું તે પણ લજ્જા ગુણની સાથેજ રહે છે. નિર્લજ થતાં કુલીનપણું પણ સંશયવાળું બને છે. અર્થાત નિર્લજ મનુષ્યો કુલીન છે કે કેમ ? તે પણ શંકા જેવું જ છે. નિર્લજ મનુષ્યો પશુથી પણ હલકા છે. કારણ પશુઓને તો અજ્ઞાન દશા છે. કર્ત્તવ્ય અકર્ત્તવ્ય સંબંધી વિચાર શક્તિ હોતી નથી અને આને તો વિચારબળ છે, છતાં નિર્લજ પ્રવૃતિ કરે છે. આવા મનુષ્યોની આબરૂ દુનિયામાં હોતી નથી. અકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતો હોવાથી ભાવી જન્મ પણ સુખરૂપ થતો નથી. માટે હે મનુષ્યો ! 'અનેક સદ્ગુણની ઉત્પત્તિની ખાણ સમાન લજ્જાગુણને તમારા હૃદયમા અને નેત્રોમાં નિવાસ સ્થાન આપજો. લજ્જાગુણ પુરુષો અને સ્રીઓનો અમૂલ્ય અલંકાર છે તેને સાચવીને રાખજો.'

દયાળુ થવું–૩૧

દુઃખી જીવોનું રક્ષણ કરનાર તથા મદદ આપનાર મનુષ્ય દયાળુ કહેવાય છે. આંધળાં, લુલાં, લંગડાં, પાંગળાં, મુંગા, બહેરાં, હાથ પગ વિનાનાં, રોગી, અશકત, નિરાધાર,

નિર્ધન, વિપત્તિમાં ઘેરાયેલાં, આફતમાં સપડાયેલાં, દુ.ખમાં દબાયેલાં ઈત્યાદિ દુઃખી કહેવાય છે. કેટલાંએક મનની પીડાથી દુઃખી હોય છે, કેટલાએક શરીરના રોગથી દુઃખી હોય છે, અને કેટલાએક નિર્ધનતાને લઇને દુઃખી હોય છે. આ સર્વ જાતના દુઃખથી ઘેરાયેલા મદદને લાયક જીવોને યોગ્ય મદદ આપવી તે દયાનું કામ છે. દયા ધર્મનું મૂળ છે. આપણને સુખ ગમે છે, સુખી થવાની ઈચ્છા થાય છે તો શક્તિના પ્રમાણમાં બીજાને પણ સુખી કરવા જ જોઇએ. કારણ વિના કાર્ય ક્યાંથી હોય? વાવ્યા વિના બીજ ઉગશે ખરૂ કે? અન્યને સુખી કરવાનું બીજ વાવો, જરૂર સુખી થવારૂપ ફળ મળશેજ. દુઃખી સ્થિતિમાં બીજા તરફથી મદદ મેળવવાની ઈચ્છા થતી હોય તો તમારી સારી સ્થિતિ વખતે દુઃખી જીવોને મદદ આપો. આ દુનિયામાં ક્યાં એક સરખી સ્થિત કોઇની પણ ટકી રહે છે?

તમારા ક્ષણિક સુખને માટે કે વિનાશી ઈચ્છાઓની તૃપ્તિ માટે બીજા તરફ નિર્દયતા ન વાપરો. તે પણ તમારા જેવા જ સુખની અભિલાષાવાળો આત્મા છે.

હે મનુષ્યો! 'દયાના મહાન અને નહિ ઓલંઘી શકાય તેવા કાયદાને તોડનાર દુઃખી જીવોને દેખીને તમે તેમની પાસેથી દયાનો પવિત્ર કાયદો શીખી લ્યો. તમારી દયાને પાત્ર થયેલા અને તમારી આગળ યાચના કરતા તેઓ તમને એમ સૂચના કરે છે કે અમે કોઈને સુખ આપ્યું નથી તેથી અમને તે મળ્યું નથી. અમે બીજા જીવોને દુઃખ આપ્યું

છે તેથી તે અમારી પાસે આવ્યું છે. અમે રીબાઇએ છીએ, હેરાન થઈએ છીએ, રખડી રખડીને મરીએ છીએ, તમારે અમારી માફક દુઃખી થવું હોય તો અમારા જેવા કામ કરો. સુખી થવું હોય તો દુષ્ટ કામ કરતાં અત્યારથીજ અમને જોઇને જ તરતજ અટકી જાઓ અને બીજાઓને સુખી કરવા યથા શક્તિ તૈયાર થાઓ.

માનવો! ગમે તેટલું દાન આપો, મૌનપણુ ધારણ કરો, ગ્રંથોનું જ્ઞાન મેળવો, નિરંતર દેવાદિકનું ધ્યાન ધરો, પણ જો તમારા હૃદયમાં કે આચરણમાં દયા નથી તો તે સર્વ નિષ્ફળ છે. દયા વિનાનાં સર્વ ધર્મના કાર્યો અલુણા અનાજ જેવા ફીકાં છે. "કોઈ પણ જીવને પીડા ન કરવી" આટલું થોડું પણ જ્ઞાન જેને નથી તેવા શુક પાઠી પંડિતોની પંડિતાઈ નિષ્ફળ છે. સર્વ જંતુઓ ઉપરની દયાળુ લાગણી વડે જેનું હૃદય ભીંજાયેલુ છે તેનેજ જ્ઞાની કહી શકાય. પરમ શાંતિ તેને જ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે તેણે બીજાઓને શાંતિ આપી છે. વાવ્યું તેવું લણાય છે. આપ્યું તેવું મળે છે.

માનવો! તમારી લાગણીનો તો તમે વિચાર કરો, તમારા પ્રાણ તમને વહાલા છે તેમ તેમને તેમના પ્રાણ શું વહાલા નહિ હોય? તમને દુઃખ ક્યાં વહાલું લાગે છે? તમારા જેવુજ જીવિતવ્ય ધારણ કરનારા અને સુખની પ્રબળ ઈચ્છાવાળા તેમને દુઃખ કેમ વાહાલું લાગતું હશે? તમારાથી અન્યને સુખી ન કરી શકાય તો હરકત નથી પણ બીજાને દુઃખી તો નજ કરો.

જીવોને સુખી કરવાનો, મદદ કરવાનો, બચાવ કરવાનો અનુક્રમ એવો છે કે પ્રથમ મનુષ્યોને બચાવો અને પછી જાનવરોને બચાવો. ત્યાર પછી તે સિવાયના સર્વ ઝીણા જંતુઓનું રક્ષણ કરો, મનુષ્ય ઉંચી પંક્તિનો જીવ છે, તેનામાં પુન્ય અને જ્ઞાન વધારે વિકાસ પામેલા છે, એટલે જાનવર કરતા પહેલો હક મનુષ્યનો છે. પછી જાનવરોનો, ઝીણા જંતુઓનો, વનસ્પતિ આદિના બચાવનો વારો આવે છે.

અહીં કોઈ શંકા કરશે કે મનુષ્યોના બચાવ કે મદદનુ બહોળુ ક્ષેત્ર છે તેને મદદ થઈ રહ્યા પછી પશુઓ ઇત્યાદિને મદદ કરવી. તેમ થતાં તો વર્ષોના વર્ષો ચાલ્યાં જશે અને પશુ આદિને મદદ કરવાનું ત્યાં સુધી બંધ રાખવું પડશે.

આનો ઉત્તર એમ છે કે અહીં એ કહેવાનો આશય નથી કે મનુષ્યોને મદદ કરી રહ્યા પછી પશુઓનો બચાવ કરો ! જે અવસરે જેને મદદની જરૂરીયાત હોય અને જે દુઃખી થતું હોય પછી ગમે તે મનુષ્ય હોય કે પશુ હોય તેને તરતજ મદદ કરવી પણ જ્યારે મનુષ્ય અને પશુ ઇત્યાદિને એકી વખતે મદદની પુરતી જરૂરીયાત આવી પડી હોય, મદદ વિના કોઇપણ બચી શકે તેમ ન હોય ત્યારે મનુષ્યને પહેલી મદદ આપવી અને પછી પશુઓને યથા-યોગ્ય મદદ કરવી. લાભાલાભના પ્રસંગો પર વધારે ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. જીવોની દયાથી પુન્યમાં વધારો થાય છે, નિરોગી શરીર અને લાંબા આયુષ્યો એ જીવોની દયાનુ જ પરિણામ છે દયાળુ જીવ ધર્મને યોગ્ય થાય છે.

સૌમ્ય દ્રષ્ટિ રાખવી—૩૨

મુખની મુદ્રા શાંત રાખવી, ચહેરો હસમુખો રાખવો, સ્વભાવ આનંદિ રાખવો, સહજ સાજની વાતમાં ચીડાઈ ન જવું, ગંભીરતા રાખવી. વિષમ બનાવવાળા પ્રસંગે પણ મુખની આકૃતિ ક્રૂરતાવાળી, સામાને ભય ઉપજાવનારી ન થાય ઈત્યાદિને સૌમ્ય દ્દષ્ટિ કહે છે. કોઇએ કાંઈપણ ઠપકો આપ્યો કે કઠીન શબ્દો કહ્યા હોય તે અવસરે ક્રોધ ન કરતા વિચાર કરવો કે આ જે કહે છે તેમાં મારૂં પોતાનું હિત સમાયેલું છે, તેથી મારા દોષો સુધરવાનું બનશે. ફરી દોષો ન થાય તે માટે ચેતવણી મળી છે અથવા કરેલ કર્મનો આ બદલો છે, એમ વિચાર કરી પોતાનો ચેહરો ક્રોધી, ઈર્ષાળુ કે અભિમાની ન બનાવતાં શાંત પ્રકૃતિ રાખવી.

કોઇ વખતે કોઈ જાતનું નુકશાન થતાં, હાથમાંથી વસ્તુ પડી જઈ ફુટી જતાં, કે ઢોળાઇ જતાં, માણસ એકદમ ક્રોધી બની જઈ ભયંકર ક્રૂરતા ભરેલી દ્દષ્ટિ કરી સામાને મારે છે, ગાળો દે છે, લડે છે, અને કોલાહલ મચાવી મૂકે છે. તેવા વખતે વિચાર કરવો જોઇએ કે થયું તે ન થયું થવાનું નથી ફુટયુ તે સાજું થવાનું નથી. ઢોળાઈ ગયું તે ન ઢોળાયું થનાર નથી. આવા વખતે ફરી તેમ ન થાય તે માટે હસતે મુખે આનંદી ચેહરે સામાને સાવચેતી આપવી કે, 'ભાઈ ફરીથી આવો બગાડ કે નુકશાન ન થાય તે માટે સાવચેતી રાખજો. આવા મીઠા શબ્દે હસતા મુખે કહેવાથી સામા માણસને લડવા, ગાળો દેવા કે મારવા

કરતાં પણ વધારે ઉંડી અને મજબૂત અસર થાય છે અને ફરીથી તે સાવચેત રહે છે, નુકશાન થયા પછી તો ફરી તેવું ન થાય તે માટે સાવચેતી આપવા સિવાય બીજુ કાંઇ કામ રહેતું નથી, છતાં તેટલું કહેવા કહેવામાં ઘણો ફેર પડી જાય છે કઠોર વચનોથી સામાનું હૃદય અત્યંત દુઃખાય છે. છતાં તેનું પરિણામ કાંઈ આવતું નથી.

શાંત પ્રાકૃત્તિવાળો મનુષ્ય ગમે તેવા ક્રોધી સ્વભાવવાળાને પણ શાંતિ આપી શકે છે પછી ભલેને તે વધારે વખત ટકી ન રહે તો પણ એક વાર તો પોતાની અસર સામા મનુષ્ય ઉપર કર્યા સિવાય રહેતો નથી. તે ધીરજપૂર્વક, સહનશીલતા ધારણ કરી પોતાની સામે ગમે તેવો ઉતાવળીઓ કે ક્રોધી માણસ આવ્યો હોય તેને પણ હેતુપૂર્વક દૃષ્ટાંત આપીને શાંત કરે છે.

ક્રુર આકૃતિવાળો મનુષ્ય સીંહ કે સર્પની માફક દેખવા માત્રથી પણ સામાને ઉદ્વેગનું કારણ થાય છે તે કદાચ કોઇને નુકશાન નથી કરતો તો પણ લોકો તેનો વિશ્વાસ કરતાં ડરે છે. ત્યારે શાંત આકૃતિ કે પ્રકૃતિવાળો મનુષ્ય સર્વને વિશ્રાંતિનું સ્થાન થઇ પડે છે. ક્રુર પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યની પાસે આવતાં પણ લોકો અચકાય છે ત્યારે શાંત આકૃતિવાળા મનુષ્યની પાસે જરૂરીયાતથી પણ વધારે વખત બેસવાની ઇચ્છા કરે છે. ક્રુર આકૃતિવાળા મનુષ્યને કોઇપણ હિત શિક્ષા આપવાનું મન કરતું નથી, કારણ કે તેના ક્રોધી સ્વભાવને લઈને પોતાના તરફ ક્રોધ કરવાની કે

અપમાન કરવાની શંકા સર્વને રહે છે. શાંત આકૃતિવાળા મનુષ્યને સર્વ કોઈ હિતશિક્ષા આપીને તેને સારે રસ્તે ચડાવી શકે છે શાંત પ્રકૃતિવાળા મનુષ્ય કે જીવ ઉપર સર્વ લોકો વિશ્વાસ રાખે છે વિશ્વાસ એ સર્વ સંપત્તિનું મૂળ છે.

વિશ્વાસથી હાથી અનેક પરિવારવાળા યુથોનો માલિક થાય છે ત્યારે સિંહ (મૃગાધિરાજ) મૃગોનો અધિપતિ કહેવા છતાં મૃગો કે હાથીઓના ટોળાથી પરિવરેલો કોઇએ કોઇ વાર દીઠો કે સાંભળ્યો છે? આનું કારણ શું? કારણ એ જ કે ક્રુર આકૃતિ અને ક્રુર પ્રકૃતિ તેના મુખની આકૃતિ ક્રુર છે અને તેની પ્રકૃતિ એટલે તેનો સ્વભાવ પણ ક્રુર છે. તે સિવાય બીજું કાંઈ કારણ નથી. તેને લઇને જ તે વિશ્વાસ પાત્ર નથી અને યુથાદિની સંપત્તિથી બેનશીબ રહે છે. ત્યારે હાથીની આકૃતિ અને પ્રકૃતિ બન્ને શાંત હોવાથી વિશ્વાસ-પાત્ર થઈ યુથની સંપત્તિને પામે છે. સૌમ્ય આકૃતિવાળા મનુષ્યનું હૃદય પરમ શીતળ હોય છે ત્યારે ક્રુર આકૃતિવાળા મનુષ્યનુ હૃદય ક્રોધાદિ તાપથી ઘણું જ તપેલું હોય છે. જે વૃક્ષની પોલાણમાં કે મૂળ આગળ અગ્નિ બળતો હોય તે વૃક્ષ નવપલ્લવ ક્યાંથી હોય? તેમ જે માણસના હૃદયમાં-સ્વભાવમાં ક્રુરતાનો નિવાસ હોય તેની બહારની આકૃતિ શીતળતાવાળી ક્યાંથી હોય? અંદર શીતળતા હોય તો જ બહાર સૌમ્ય આકૃતિ હોય છે. શાંત પ્રકૃતિ એ કાંઈ ઉપર ઉપરનો ઢોંગ કે દેખાવ નથી હોતો અને તેવો દેખાવ લાંબો વખત ટકી પણ શકતો નથી.

સૌમ્ય આકૃતિવાળા મનુષ્યમાં ક્ષમા, માર્દવતા, દયા ઇત્યાદિ ગુણો સહેલાઈથી નિવાસ કરી શકે છે તેના ઉપર મનુષ્યોને વિશેષ પ્રકારે પ્રીતિ થાય છે મનુષ્યોની પ્રીતિથી આ લોક સંબંધી ફળ તેને મળે છે. તથા સૌમ્ય આકૃતિવાળો મનુષ્ય ધર્માત્મા થઈ શકે છે તેથી પરલોક સંબંધી પણ ઉત્તમ ગતિવાળું સુંદર ફળ તે પામે છે. ત્યારે ક્રૂર આકૃતિવાળો મનુષ્ય બન્ને ભવની સંપત્તિથી રહિત થઈ દુઃખી થાય છે, કેમકે તેના અધ્યવસાય નિરંતર કલીષ્ટ ક્રૂરતા ભરેલા હોય છે તેથી તેને ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અને ધર્મ પ્રાપ્તિ વિના લૌકિક સંપત્તિ કે આત્મિક સંપત્તિ મળી શકતી નથી. મનુષ્યોએ આ સૌમ્ય ગુણ અવશ્ય ધારણ કરવો જોઇએ. ધર્મ પ્રાપ્તિને યોગ્ય તે જ મનુષ્ય થઈ શકે છે.

પરોપકાર કરવો—૩૩.

પરને ઉપકાર કરવો તે પરોપકાર કહેવાય છે. પર એટલે કોણ? પોષ્ય વર્ગની પોષણ કરવાની ફરજ પોતાને માથે આવેલી હોય છે એટલે તે તો પોતાના જ ગણાય છે. તે સિવાયના જે રહ્યા તે સર્વ પર કહેવાય છે. તેના ઉપર ઉપકાર કરવો.

દુનિયામાં એવા કેટલાએક માણસો હોય છે કે તેઓ દુઃખી થવા છતાં બીજાની પાસેથી મદદ માંગવાની ઈચ્છા કરતા નથી. મદદની જરૂરીઆત હોય છે છતાં પોતાના કુટુંબની, કુળની કે નાત જાતની આબરૂ ઓછી થવાના ભયને લઈ અનેક રીતે હેરાનગતિ ભોગવે છે. છતાં કોઈની મદદ માગતા નથી.

કેટલાએક માણસો એવા હોય કે પોતાની નિર્ધન કે અશક્ત સ્થિતિને લઇ અન્યની મદદની જરૂરીયાત હોય છે છતાં મદદ આપનારાઓની ખબર ન હોવાથી મદદ મેળવ્યા વિના અનેક સંકટો સહન કરે છે.

કેટલાએક મનુષ્યોને મદદની જરૂરીઆત હોય છે છતાં તેઓને ખબર નથી હોતી કે અમારે અત્યારે કેવી જાતની મદદની જરૂરીયાત છે ?

કેટલાએક મનુષ્યોને પોતાનો જીવ બચાવવા માટે તત્કાળ મદદની જરૂર હોય છે કેટલાએક મનુષ્યોને લાંબા વખત માટે મદદની જરૂર હોય છે. કેટલાએક મદદ આપવાને તૈયાર હોય છે. પણ મદદ લેનાર મળી શકતા નથી. કેટલા-એકની પાસે ધનાદિ સંપત્તિ હોય છે પણ મદદ આપવી જોઇએ તેવું તેને ભાન હોતું નથી. આ સર્વ મનુષ્યોને પરોપકારી પુરુષોની બહુ જરૂરીયાત છે.

પરોપકાર મનથી, વચનથી, શરીરથી, ધનથી અનેક રીતે થઈ શકે છે. પોતે કરી શકે છે અને બીજાની પાસે પણ કરાવી શકાય છે.

આપણી પાસે મદદની માગણી કર્યા સિવાય પણ મદદની જરૂરીયાતવાળા મનુષ્યોને હૃદયની લાગણીથી મદદ કરવી. તેમાં પણ કોઈ પણ જાતના સ્વાર્થ સિવાય કે બદલો મેળ-વવાની આશા સિવાય જે મદદ કરવામાં આવે છે તેજ ખરેખર ઉત્તમ અને સાચો પરોપકાર છે. કુળવાન, આબરૂ-વાન કુટુંબો જે દુઃખમાં આવી પડયાં હોય તેઓને ગુપ્ત

રીતે મદદ આપો. છતાં નિરંતર મદદ આપી તેમને નિરૂદ્યમી ન બનાવશો. તત્કાળ તો ખાવા પીવાની મદદ આપી ભૂખ કે દુઃખમાંથી તેમને બચાવી લ્યો, પણ પછી એવી સંગીન મદદ આપો કે તમારી મદદ લીધા સિવાય તે કુટુંબ પોતાનો નિર્વાહ પોતાની મેળે જ કાયમને માટે કરી શકે. આ માટે તેઓને કોઈ પણ વેપાર, હુન્નર, ઉદ્યોગ ખેતી, કેળવણી કે નોકરી વિગેરેમાં જેની જેવી લાયકાત હોય તેવા માર્ગે ચડાવીને ઉપકાર કરવો.

જે મનુષ્યો પોતાની પાસે ધન વિશેષ ન હોવાથી ધન-દ્વારા પરોપકાર નથી કરી શકતા તેઓએ શરીર અને વચન દ્વારા પરોપકાર કરવો. જે ધનવાન હોય મદદ આપવાને તૈયાર હોય તેવા ધનવાનોની સાથે આવા મદદને લાયક મનુષ્યોનો મેળાપ કરાવી આપવો. મદદ આપનારાઓની સાથે મદદ લેનારાઓને મેળવી આપો અને મદદ લેવા ઇચ્છનારાઓને મદદ આપનારા મેળવી આપો. આ પણ પરોપકારનું કાર્ય છે ઘણી વખત એવું બને છે કે મદદ આપનાર હોય છે પણ લેનાર મળતા નથી. મદદ લેનાર છે પણ મદદ આપનારા મળતા નથી. આ બન્નેનો અન્યોન્ય મેળાપ કરાવી આપવો તે પણ પરોપકારનુ કાર્ય ગણાય છે.

કેટલાએક મનુષ્યો ધનવાન હોય છે, દરેક રીતે પરોપ કાર કરવાને લાયક હોય છે તો પણ પરોપકાર કરવાનું ભાન તેમને હોતું નથી. એ વાત તેમના ધ્યાન પર આવેલી જ નથી હોતી, તેથી પરોપકાર કરી શકતા નથી આવા

મનુષ્યોને ઉપદેશ આપીને લક્ષ્મીનો નાશ અને પરોપકારથી થતા ફાયદાઓ સમજાવીને તેમની પાસે પરોપકારનાં કાર્ય કરાવવા. આ પણ પરોપકારનું કાર્ય છે. ઉપદેશકો અને અધિકારી વર્ગો આવો પરોપકાર ઘણી સહેલાઇથી કરી શકે છે. બીજાઓ પણ જ્યાં પોતાની લાગવગ પહોંચતી હોય ત્યાં પહોંચાડીને પરોપકાર કરાવી શકે છે.

જંગલના લાકડાંઓ ખીણના પથ્થરો ઇત્યાદિ ઘણા ઉપયોગી છે. પણ ઉપયોગમાં લેનાર માણસની મદદની તેને જરૂર છે. તેવી જ રીતે તેવા પરોપકારના કામો કરી શકનાર ઘણા લાયક મનુષ્યો હોય છે, પણ તેમની લાયકાતને ઉપયોગમાં લાવનાર મનુષ્યોની મદદની તેમને જરૂર છે.

કેટલાએક મનુષ્યો પોતાના શરીરની મદદથી પરોપકાર કરી શકે છે. કોઇના ઘરમાં લાય લાગી હોય અને ઘરનાં માણસો ઉંઘતા હોય તે અવસરે મોટેથી બૂમ પાડી ને તેઓને જગાડીને બચાવી લેવા અગ્નિ બુઝાવવામાં મદદ કરવી તે પરોપકાર છે. કોઇ વખતે પાણીના જોરથી રેલનો પુલ તૂટી ગયો હોય અને તેની પોતાને ખબર હોય, સામેથી રેલગાડી પૂર જોસમાં આવતી હોય અને તેને આ પુલ તૂટયાની ખબર ન હોય તો ચેતાવી દઇને ગાડીના માણસોનો બચાવ કરવો આ પણ પરોપકાર છે, કોઇ ચોર લોકો રસ્તામાં માણસોને લૂંટવા ઉભા હોય તો આગળથી તેની ખબર તે માણસોને આપી તેમનો બચાવ કરવો તે પણ પરોપકાર છે, કોઈ જીવનો વધ કરતા હોય તેને તેની પાસેથી બચા-

વવો તે પણ પરોપકારનું કામ છે, કોઇ અશક્ત માણસ રોગથી પીડાતો હોય તેને મફત દવા આપવી કે અપાવવી ઘેર પહોંચાડાવો સગાસંબંધીને મેળવી આપવા. ઈત્યાદિ અનેક કાર્યો પરોપકારનાં છે જેની જે જાતની શક્તિ હોય તેણે તે તે જાતથી મદદ કરી પરોપકારી થવું.

સ્ત્રીઓ પણ પરોપકારનાં ઘણા કામો કરી શકે છે. ધનાઢયની સ્ત્રીઓએ ગરીબ વર્ગની સ્ત્રીઓ દુઃખી થતી હોય, રોગથી પીડાતી હોય, સુવાવડ આદિના કષ્ટ પામતી હોય તેમની સાર સંભાળ કરવી. યોગ્ય દવા વિગેરેની સગવડ આપવી. ખાવાપીવા, વસ્ત્રાદિ મેળવી આપવા, પોતે જાતે તેમ કરવું, બીજા પાસે કરાવવું, ઘરના પૈસાથી મદદ કરવી અને વધારે જરૂર જણાય તો બીજા પાસેથી માંગીને પણ મદદ કરવી. ધનાઢય સ્ત્રીઓને આવા પરોપકારના કાર્ય કરતી જોઇને ઘણી બાઇઓ તેવાં પરોપકારી કામમાં જોડાય છે તેની લાજ શરમથી પણ મદદ આપે છે. અને આમ દેખા-દેખીથી અનેક માણસો પરોપકાર કરવામાં જોડાય છે.

વળી જે વિધવા સ્ત્રીઓ છે. ઘરની સુખી છે. તેઓએ તો પોતાનું જીવન મોટે ભાગે પરોપકારના કામ પાછળ ગાળવું જ જોઇએ. અને તેથી તેઓ અનેક રીતે અન્યને સુખી કરવા સાથે પોતે આનંદમાં જિંદગી ગુજારી શકે છે.

આવી જ રીતે ઉન્માર્ગે ચાલનારા જીવો ઉપર જ્ઞાની કે વિદ્વાનોએ ઉપદેશ દ્વારા પરોપકાર કરવો જોઇએ. જીવોની હિંસા કરનારા, માંસ ખાનારા, દારૂ પીનારા, ચોરીજારી કર-

નારા ઈત્યાદિ ખરાબ વ્યસનવાળા જીવોને સન્માર્ગે ચઢાવવા, તેમના વ્યસનો છોડાવવા અને તેમનું હિત થાય તેવો ધર્મ બોધ આપવો તે પરોપકારનો માર્ગ છે. આ પ્રમાણે પરોપકાર કરવાના અનેક માર્ગો છે.

જે દેશમાં પરોપકારી મનુષ્યો નથી અથવા પરોપકાર કરામાં જે દેશ પાછળ છે તે દેશ કોઇ પણ વખત ઉન્નત સ્થિતિએ પહોંચતો નથી તે દેશમાં ભુખમરો અને અન્યાય વૃદ્ધિ પામે છે. ઉદર નિર્વાહની હાજતો તો પુરી પાડવી જ જોઇએ. તેવું સામર્થ્ય મનુષ્યમાં ન હોય અથવા હોય છે તો, અનુકુળ ઉદ્યોગનાં સાધનો હોતાં નથી, તેને લઇને મદદના અભાવે તેમની શક્તિ તેમનામાં જ દટાઈ રહે છે. નિરુદ્યમી થઈ ભુખ્યે મરે છે, છેવટે નિર્બળ થઈ મરી જાય છે અથવા અન્યાયનો માર્ગ ગ્રહણ કરે છે.

પરોપકારી મનુષ્યો દેશના મનુષ્યોનો ઉદ્ધાર કરે છે, દેશનો ઉદ્ધાર કરે છે, ધર્મનો ઉદ્ધાર કરે છે અને છેવટે આત્માનો પણ ઉદ્ધાર કરે છે. પરોપકારી મનુષ્યો દેશના સ્થંભ જેવા ગણાય છે. મનુષ્યોને તેઓ ઘણા વલ્લભ લાગે છે. પરોપકાર કરવો તે સજ્જન મનુષ્યોનો સ્વભાવ જ છે. ચંદ્રને કોણે શીતત બનાવ્યો છે? સૂર્ય કોના હુકમથી પ્રકાશ આપે છે? છાયા આપવા માટે વૃક્ષને કોણે પ્રાર્થના કરી હતી? વૃષ્ટિ માટે વરસાદને કોણ આજીજી કરે છે? કોઇ જ નહિ. છતાં પોતાનુ કામ બજાવ્યે જ જાય છે. તેમજ ઉત્તમ જીવો પોતાના સ્વભાવે જ અન્યના હિત માટે, પરોપકારની પ્રવૃત્તિ કરતા જ રહે છે.

ક્ષેત્રમાં ઉભા કરેલા ઘાસના કે લુગડાના ચંચાપુરુષે એ પણ ક્ષેત્રના અનાજનું રક્ષણ કરવામાં મદદગાર થાય છે. રાખ અનાજનું રક્ષણ કરવાની મદદ કરે છે અને મોઢામાં લીધેલું તૃણ એ પણ શત્રુઓથી મનુષ્યનું રક્ષણ કરવામાં મદદગાર થાય છે. ત્યારે મનુષ્યપણાનું નામ ધારણ કરવા છતાં પરને ઉપકાર નહિ કરનાર મનુષ્ય તૃણ કે રાખ કરતાં પણ હલકી સ્થિતિનો સમજવો. સ્વાર્થી હલકા સ્વભાવના અને પરોપકાર નહિ કરનાર મનુષ્ય આ પૃથ્વી પર ભારભૂત છે. તેમનું જીવન નિરુપયોગી છે.

પોતાનું પેટ ભરવા માટે પ્રયત્ન કરનારા હજારો ક્ષુદ્ર મનુષ્યો આ દુનિયા ઉપર છે, પણ પરોપકારને સ્વાર્થ માની તે પ્રમાણે પ્રયત્ન કરનારા સત્પુરુષો તો વિરલા જ હોય છે.

નિષ્કારણ ઉપકારી અને ઉપકાર પછી પણ ઉપકાર કરનારા આ બન્ને જાતના મનુષ્યો ધર્મ માર્ગમા ચાલવાના અધિકારી છે.

આ પરોપકાર, દ્રવ્ય અને ભાવદ્રવ્ય એમ બે પ્રકારે બની શકે છે શરીરના રક્ષણ કે પોષણ સંબંધી વ્યવહાર ઉપયોગી જે જે મદદ બીજાને આપવામાં આવે છે તે સર્વ દ્રવ્ય પરોપકાર ગણાય છે અને આત્માનું ભાન કરાવી, આત્મમાર્ગે ચલાવી, આત્મ સ્વરૂપમાં પોતાને તથા પરને સ્થિર કરવા તે ભાવ પરોપકાર કહેવાય છે.

પોતાની અને અન્યની યોગ્યતાના પ્રમાણમા દ્રવ્ય કે ભાવ પરોપકાર અથવા બન્ને જાતનો પરોપકાર કરવો.

અંતરંગ છ શત્રુઓનો ત્યાગ કરવો-૩૪.

કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ, અને હર્ષ આ છ શત્રુઓ છે. બહારના શત્રુઓ આ બહારની દૃષ્ટિથી-આંખથી દેખાય છે. ત્યારે અંતરના શત્રુઓ અંતરની વિચાર દૃષ્ટિથી, જ્ઞાન-દૃષ્ટિથી જણાય છે. વ્યવહાર અને પરમાર્થ બન્ને માર્ગમાં જીવોને નુકશાન કરનાર આ છને મનની વૃત્તિઓને-પરિણુતી-ઓને શત્રુ તરીકે ગણવામાં આવી છે. આ છએ અંતરંગ શત્રુઓનો નાશ કરવો જોઇએ. આ છએ વૃત્તિઓનો સર્વથા ત્યાગ કરવાનું બળ મહાત્મા પુરુષોમાં હોય છે. તે માટે ત્યાગ માર્ગ લેવાની જરૂર છે ત્યાગ માર્ગ સિવાય સર્વથા તેનો નાશ સાધી શકાતો નથી. અહિં ગૃહસ્થ ધર્મ સંબંધી હકીકત કહેવાનું ચાલુ છે. ગૃહસ્થ ધર્મની મર્યાદા પ્રમાણે આ છએ શત્રુનો વિજય કરવો જોઇએ. આ છ એ કામાદિ શત્રુઓને યુક્તિપૂર્વક, મર્યાદાનુસાર આશ્રય આપવામા આવે તો શત્રુરૂપ ન થતાં ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવામાં મદદગાર તરીકે કામ કરે છે. અવિધિ કે અયુક્તિથી તેનો આશ્રય કરવામાં આવે તો શત્રુની ગરજ સારે છે. જીવોને હેરાન કરે છે. માટે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનારા જીવોએ કામાદિને યુક્તિપૂર્વક અને મર્યાદા સહિત અનુભવવા જોઇએ.

બીજાની પરણેલી, વિવાહ વગરની કુંવારી કન્યા, વિધવા અને વેશ્યા વિગેરે સ્ત્રીઓ સાથે દુરાચાર કરવો તેને કામ કહે છે. અધિક વિષય વાસના વડે વિવેકાદિ ગુણોનો નાશ થાય છે. કામરૂપ અગ્નિ હૃદયમાં પ્રજવલિત થતા જ મોટાઇ

પંડિતતા, કુલીનતા, ડહાપણ અને વિવેકાદિ ગુણો બળી જાય છે. નાશ પામે છે. આંધળો મનુષ્ય સન્મુખ રહેલી વસ્તુ જોઈ શકતો નથી, કામાંધ મનુષ્ય તેથી પણ વધારે આંધળો થાય છે કે જ્યાં જે વસ્તુ નથી તે ત્યાં દેખે છે. કામી મનુષ્ય દાંત કે જે હાડકાના કકડા છે તેને કુંદના પુષ્પો રૂપે જુએ છે. આંખો કે જેમાં ચીકણો મલીન પદાર્થ રહેલો છે તે છતાં તેને કમળરૂપે દેખે છે. શ્લેષ્મ અને કફાદિ અપવિત્ર પદાર્થવાળા મુખને ચંદ્ર સમાન જાણે છે. માંસની ગ્રંથી રૂપે રહેલા સ્તનોને સોનાના કળશ કે કુંભ સમાન અનુભવે છે. હાથ ઉપર લત્તાનો અને નખ ઉપર પલ્લવોનો આરોપ કરે છે. આવા અશુચિના ઘર સરખા દેહને વિષે આનંદ માને છે.

ગૃહસ્થોએ પરસ્ત્રી ગમન કરવું તેને અહિં કામ કહેવામાં આવે છે. તે શત્રુ સમાન કામનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. આ કામનું સેવન મર્યાદાનું ઉલંઘન કરાયેલું ગણાય છે. અને યુક્તિ રહિત છે. વેર વિરોધ વધારનારું છે. પરસ્ત્રી સેવનથી હજારો કુટુંબો પાયમાલ બન્યાં છે. મોટાં મોટાં રાજ્યો મૂળથી ઉખડી ગયાં છે. તેમનાં જીવના વ્યવહાર નિંદા પાત્ર બને છે. લોકો ધિક્કારની નજરથી જુવે છે. કામની અતિ આસક્તિથી શરીરનો નાશ થાય છે. ક્ષય અને ભંગદરાદિ રોગો થાય છે માટે અતિ આસક્તિનો ત્યાગ કરી નિયમિત મર્યાદાપૂર્વક પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ માનવો તે ગૃહસ્થાશ્રમ માટે કામનો વિજય કરેલો ગણાય છે.

વગર વિચારે બોલવાથી કે કોઇપણ કાર્ય કરવાથી

પોતાને કે પરને કોપ થાય તેને ક્રોધ કહે છે. વિચારવાન્ મનુષ્યો આવો કોપ કરતા નથી. વિચારવાનોને ક્રોધ કરવો તે યોગ્ય નથી. ક્રોધના ફળો ઘણાજ કડવા અનુભવ આપનારા થાય છે. ક્રોધ સંતાપ ઉત્પન્ન કરે છે વિનયનો નાશ કરે છે. મિત્રાઇ તોડાવે છે ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન કરે છે. અસત્ય બોલાવે છે. કલેશ કરાવે છે. કીર્તિનો નાશ કરે છે. પુન્યનો નાશ કરે છે. દુર્ગતિ આપે છે. ક્રોધથી સાહસ કામ કરનારાઓ જીંદગી પર્યંત પશ્ચાતાપ કરે છે. વેર વિરોધ વધારે છે. સગાં સંબંધીઓના સ્નેહથી વિખુટા પાડે છે. ઈત્યાદિ અનેક દોષો ઉત્પન્ન કરનારા બીજા અતરંગ શત્રુરૂપ ક્રોધનો ત્યાગ કરવો. જરૂરી પ્રસંગે નિયમિત, મર્યાદા પૂર્વક, હદપારનો પોતાને કે પરને આઘાત ન થાય તેવી રીતે સાવચેતી પૂર્વક ક્રોધ સાથે સહવાસ રાખવો ૨

દાન દેવા યોગ્ય મનુષ્યોને દાન ન આપવું અને વગર કારણે ધનનો સંચય કરવા તૈયાર થવું તે લોભ કહેવાય છે. પોતાની પાસે પોતાની જીંદગીની જરૂરીયાતથી પણ અધિક સંપત્તિ હોય છતાં જરૂરીયાતવાળા જીવોને દયાની લાગણીથી, પરોપકારની ઈચ્છાથી કે પુન્યના નિમિત્તથી યોગ્ય જીવોને જે આપતો નથી, અન્યાય કરીને અન્યને હેરાન કરીને કે દગો પ્રપંચ કરીને જે ધન એકઠુંજ કર્યે જાય છે તે લોભી કહેવાય છે.

લોભને થોભ નથી. ઇચ્છાઓ કોની પુરી થઈ છે? ધન સાથે કોણ લઇ ગયું છે? મરતાં બચાવવાને તે કોને

ઉપયોગી નીવડયું છે? કોઇને નહિં, લોભ પાપનું મૂળ કારણ છે. લોભી મનુષ્યો નીચ પુરુષની પણ ધન માટે ખ્લાવા કરે છે. નમસ્કાર કરે છે તેના અછતા ગુણો ગાય છે. શત્રુની પણ સ્તુતી કરે છે. અકૃતજ્ઞની સેવા કરતા પણ ઉદાસીન થતા નથી તથા દ્રવ્યનો વ્યય થવાના ભયથી મિત્રોથી પણ દૂર રહે છે. ધર્મના કાર્યમાં ભાગ લેતા નથી. જ્ઞાતિની સેવા કે દેશ સેવાના કામથી પણ દૂર જ નાસે છે. આ સર્વ લોભીનાં લક્ષણો છે મહાન લાભથી પણ લોભનો ખાડો પુરાતો નથી, કારણ કે એક માત્રા અધિક લોભનો માત્રહિન લાભથી વિજય કેમ થાય? અર્થાત્ ન જ થાય ગૃહસ્થોએ આવા પ્રબળ ઉત્કટ લોભનો ત્યાગ કરી પોતાના દ્રવ્યનો જરૂરીયાતવાળા યોગ્ય પ્રસંગે અવશ્ય સારો ઉપયોગ કરવો અને પરદ્રવ્ય અપહરણ ન કરવું આ ગૃહસ્થને લાયક લોભ શત્રુનો નિગ્રહ કર્યો કહેવાય છે. ૩.

યુક્તિપૂર્વક કહેવાયેલા યોગ્ય શિક્ષા વચનો ગ્રહણ ન કરતા પોતાનો દુરાગ્રહ ન મૂકવો. અને તેમના વચનોનો અનાદર કરવો તે માન કહેવાય છે. તત્ત્વાતત્ત્વનો વિચાર ન કરનાર દુરાગ્રહી મનુષ્યોમાં જ આવું માન હોય છે. તેઓ છળ, પ્રપંચ, કપટ આદિ અનેક સાચા જુઠાં કરી પોતાની માન્યતા સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. વ્યવહાર પ્રસંગમાં કોઇને લાંચ રુશવત આપી, કોઇ લાલચોથી ફોડીને અન્યને સ્વાધિન કરીને પોતાની ખોટી વાત પણ સિદ્ધ કરે છે. સાચી ઠરાવે છે. આ સર્વ માનનાજ પેટાભેદો છે, માની મનુષ્ય કરેલા ઉપકારને પણ ભૂલી જાય છે. માનની હાજરીમાં જ

ક્રોધ રહે છે. અભિમાની મનુષ્ય અનર્થ કરતા, કે સાહસ કરતા વાર લગાડતો નથી ગૃહસ્થોએ આ માનનો જ વિજય કરવો જોઇએ. ૪.

કુળ, બળ, ઐશ્વર્ય, સંપત્તિ, રૂપ, વિદ્યા, જાતિ, યૌવન ઇત્યાદિનો અહંકાર કરવો તેને મદ કહે છે. અથવા અન્યને પીડા કરવી કે તેને સારી સ્થિતિમાંથી નીચો પાડવો તેને મદ કહે છે, વિશાળ હૃદયવાળા કે ઉન્નત સ્થિતિને ઇચ્છનારા જીવોએ મદ કરવો તે તદ્દન અયોગ્ય છે. જેનો જેનો મદ કરે છે તે તે વસ્તુની તે હીનતા પામે છે. જેમકે કુળનો કે જાતિનો મદ કરનાર હલકી જાતિ કે નીચા કુળમાં જન્મ પામે છે, ધનનો મદ કરનાર નિર્ધન થાય છે. બળનો મદ કરનાર નિર્બળ બને છે. વિદ્યાનો મદ કરનાર મૂર્ખ બને છે. રૂપનો મદ કરનાર કદ્રુપો થાય છે.

જેનો જેનો મદ કરે છે તેની હીનતા પામે છે. જો આમ જ છે તો કઈ વસ્તુનો મદ કરવો? શા માટે મદ કરવો? મદ કોનો ટકી રહ્યો છે? રાવણ જેવા વીર પુરુષોના પણ મદ ગળી ગયા અને ભુડી રીતે મરણને શરણ થયા. તો અલ્પ શક્તિવાળા પામર જીવો! તમે એવું કયું ઉત્તમ કાર્ય દુનિયામાં કર્યું છે કે આવો ખોટો ગર્વ કરો છો? શું તમે દેશનો ઉદ્ધાર કર્યો છે? જગતને દારિદ્ર રહિત કર્યું છે? દુનિયાને રોગ રહિત કરી છે? મરણને સદાને માટે હાંકી કાઢયું છે? સાદા યુવાવસ્થા બની રહે તેવી શોધે કરી છે? ઉત્તમ પુરુષોની ગણનામાં ગણાવવાનું નામ ધારણ

કરતાં તમને શરમ નથી થતી? આવા મહાન કાર્યોમાં પોતાનું અસમર્થપણું વિચારી, પોતાથી બનતા ક્ષુલ્લક કાર્યથી ગર્વિત ન થવું અને મદ નામના અંતરંગ શત્રુનો પરાજય કરવો. ૫.

નિમિત્ત વિના કોઇને દુઃખ આપીને અનર્થનાં કાર્ય કરીને મનમાં ખુશી થવું તેને હર્ષ કહે છે મલીન વાસનાના સંસ્કારવાળા, અને રૌદ્ર વિચારવાળા જીવો જ અન્યને દુઃખી કરીને આનંદ માનનારા હોય છે.

અન્ય જીવોને માથે વિપત્તિ આવી પડેલી જાણી જેઓ ખુશી થાય છે, કર્તવ્યનો બદલો આપવો જ પડશે કે ભોગવવો પડશે તેની અપેક્ષા રાખ્યા સિવાય પોતાની બુરી ઇચ્છાનુસાર જેઓ અધમ પ્રવૃત્તિ કરે છે, જેઓ નિર્દયપણે અન્યને પીડે છે, ભૂલો થયા પછી પણ જેને પશ્ચાત્તાપ થતો નથી, જેઓ પાપના બુરા કામ કરીને ખુશી થાય છે; આ સર્વ રૌદ્ર ધ્યાનના પરિણામો ગણાય છે, અને તે નરક ગતિના કારણભૂત થાય છે.

ઉત્તમ મનુષ્યો અન્યને સુખી કરીને હર્ષ પામે છે, અન્યને દુઃખી દેખી દુઃખી થાય છે, અને તેને સુખી કરવા પ્રયત્ન કરે છે, સર્વ જીવ ઉપર દયા રાખે છે. સર્વનું ભલું ઇચ્છે છે, ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ કરીને ફરી તેવું કરતા અટકે છે, બુરા કામનો પશ્ચાત્તાપ કરે છે. આ કારણથી તેઓ ઘણી સહેલાઈથી ઉત્તમ ગુણો મેળવી શકે છે.

કોઢીયા માણસો જેમ માખીઓ દૂર કરવા માટે સૂર્યનો

અસ્ત થવાની રાહ જુવે છે, તેમ નીચ મનુષ્યો પોતાના સ્વલ્પ સ્વાર્થને માટે મહાન પુરુષોને વિપત્તિમાં ઘેરાયેલા જોવાને ઇચ્છે છે. મનુષ્યોના કર્તવ્યો ઉપરથી સામાન્ય રીતે ઉત્તમ, મધ્યમ કે અધમપણાનો નિર્ણય કરી શકાય છે, અન્યને સુખી કરવા માટે સ્વાર્થનો ભોગ આપનારા ઉત્તમ પુરુષો કહેવાય છે. મધ્યમ પુરુષો પોતાના સ્વાર્થને વિરોધ ન આવે કે હાની ન પહોંચે તેમ પરને મદદ કરે છે. સ્વાર્થને માટે પરના હિતનો નાશ કરનારા અધમ પુરુષો ગણાય છે. ત્યારે જેઓ સ્વાર્થ વિના પણ વિના પ્રયોજને પરના હિતનો નાશ કરે છે તેને શાની ઉપમા આપવી? તેઓ અધમમાં અધમ મનુષ્યરૂપે રાક્ષસો છે આવી અધમ કે અધમાધમ સ્થિતિનો ત્યાગ કરી, અન્યને સુખી દેખી કે સુખી કરી હર્ષ પામવો, સારા કર્તવ્ય કરી ખુશી થવું, તે છઠ્ઠા અંતરંગ શત્રુનો વિજય કરવાનુ સાધન છે.

આ છએ અંતરંગ શત્રુઓ વિવેકી પુરુષોને ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. તે સર્વે અનર્થના હેતુભૂત છે. અપયશ ફેલાવનારા છે. અને દુર્ગતિના કારણરૂપ છે. આ છ શત્રુઓને જીતનાર, તાબે કરનાર મનુષ્ય ધર્મના માર્ગમાં ચાલવાને લાયક બને છે. ૬.

ઇંદ્રિયોને વશ રાખવી–૩૫.

ઇદ્રિયોના પ્રબળ વિકારને આધિન થઈ મહા અનર્થ થાય તેવી રીતે ઇદ્રિયોના વિષયમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી, તે ઇદ્રિય વિજય ગૃહસ્થ માટે કહેવાય છે. સ્વછંદપણે ઇદ્રિયોને

પ્રવૃત્તવાન થવા દેવી, વિકારનો નિરોધ કરવો, અમુક મર્યાદામાં ઇંદ્રિયોના વિકારોને લાવી મૂકવા તે ઇંદ્રિય નિરોધ છે. નહિં રોકવામાં આવેલી એક એક ઇંદ્રિય પણ મહાન અનર્થને માટે થાય છે. ઇંદ્રિયને આધિન થવાથી રાવણની માફક કુળનો ઘાત થાય છે. અધિકારી પદ છોડવું પડે છે. બંધન સહેવાં પડે છે અને પ્રાણનો પણ નાશ થાય છે.

ઇંદ્રિયોને સર્વથા પ્રવર્તાવવી નહિં એટલે આંખો બંધ કરવી, કાને ડુચો દેવો, મોઢું બંધ કરવું, નાકના છિદ્રો બંધ રાખવાં કે હાલવું ચાલવું બંધ કરવું તેનુ નામ ઇંદ્રિયનો જય કહેવાતો નથી. એમ બનવું જ અશકય છે. ઇંદ્રિયની પાસે આવેલા વિષયને ઇંદ્રિયો અનુભવ્યા સિવાય રહેવાની જ નથી. આંખો ખુલ્લી હશે તો પદાર્થો દેખાશે જ, નાકથી સુઘાશે જ, કાનથી સંભળાશે જ. ઈત્યાદિ વિષયોનું તો ભાન થવાનું જ. પણ તે તે વિષયો મળ્યાથી તેમાં કોઈ અનુકૂળ વિષયથી ખુશી થવું, અને કોઇ પ્રતિકૂળ વિષયથી નારાજ થવું ઇત્યાદિરૂપ રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરવો એટલું જ મનુષ્યોના હાથમાં છે અને તેને જ ઇંદ્રિયનો જય કર્યો કહેવાય છે.

ઇંદ્રિયોનો જય કરનાર મનુષ્ય સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકે છે અને ઇંદ્રિયોનો જય નહિ કરનાર મનુષ્ય કોઈપણ ધારેલાં ઉત્તમ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકતો નથી. કારણ કે તે પોતાની શક્તિનો બધો વ્યય ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં જ કરે છે, તેથી બીજાં કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું તેનું બળ નાશ થાય છે એવો કોઈ પણ વિષય ઇંદ્રિયોનો બાકી નહિ હોય

કે આ જીવે અનેકવાર તે ભોગવ્યો ન હોય. આ જિંદગીમાં જ તેવા વિષયો અનેકવાર ભોગવ્યા છતાં તેના તે વિષયો તરફ વારંવાર મન લલચાયા વિના નથી રહેતું, શાંતિ વળતી નથી. ઇચ્છાઓ ઘટતી નથી. અગ્નિમાં જેમ લાકડાં વધારે નાખશો તેમ અગ્નિ વધારે પ્રદીપ્ત થશે. અગ્નિ બુઝવવાનો તે રસ્તો નથી, અગ્નિ તો લાકડાં ઓછાં નાખવાથી કે નાખેલા લાકડાં કાઢી લેવાથી જ શાંત થાય છે. તેમ ઇંદ્રિયોનો વિજય વિષયોને પોષણ આપવાથી થતો નથી. પણ વિષયોને મર્યાદામાં કે હદમાં લાવી મૂકવાથી, વિષયોને ઓછા કરવાથી જ તેનો વિજય થઈ શકે છે.

સુંદરતા ધારણ કરનારા શુભ વિષયો કોઇ નિમિત્ત યોગે અસુંદરતાવાળા અશુભ બની જાય છે. અને અશુભતા ધારણ કરનારા વિષયો નિમિત્ત યોગે સુંદર કે શુભ બની આવે છે. તો કોના ઉપર રાગ કરવો અને કોના ઉપર દ્વેષ કરવો? તત્ત્વથી વિચાર કરીએ તો પદાર્થોમાં શુભાશુભપણું નથી પણ મનમાં જ શુભાશુભ–સારું, નઠારું વિગેરે રહ્યું છે. કેમકે એકનો એક વિષય કોઇ કારણથી આપણને સારો લાગતો હતો અને તેજ વિષય કાળાંતરે કે રૂપાંતરે કોઇ કારણથી ઘણો જ અણગમતો થઇ પડે છે. અને જે વિષય આપણને ખરાબ લાગતો હતો, જેની આપણે ઇચ્છા પણ કરતા ન હતા તે જ વિષય કોઈ પ્રસંગે એટલો બધો પ્રિય થઈ પડે છે કે તેનો ત્યાગ કરવો પણ ગમતો નથી.

આ પદાર્થો તો પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પોતાનું સ્વરૂપ બતાવીને ઉભા રહેશે, પણ તેમાં રાગ દ્વેષ કરવો કે ન

કરવો તે તમારા પોતાના હાથમાં છે. મનને સુધારવાની કે સમજાવવાની જરૂર છે. પદાર્થો કાંઇ પોતાનો સ્વભાવ બદલાવીને સુધરી શકવાના નથી, કે તમે તેને સુધારી શકવાના નથી. ઇંદ્રિયોને કાબુમાં ન રાખવી તેજ આપત્તિનો કે દુઃખનો માર્ગ છે અને તેનો જય કરવો તે સંપત્તિનો માર્ગ છે. બેમાંથી તમને જે ઇષ્ટ લાગતો હોય તે રસ્તે ચાલો. ઇંદ્રિયોનો જય કરવો તે સ્વર્ગ છે અને ઇંદ્રિયોને આધીન થવું તે નરક છે. અર્થાત્ ઇંદ્રિયોનો જય કરનારને સ્વર્ગ જેવા શાંતિવાળા સુખ મળે છે અને ઇંદ્રિયોને પરાધિન થનારને નરકના જેવાં અશાંતિવાળાં દુઃખ મળે છે.

શરીર એ રથ છે. ઇંદ્રિયો તે ઘોડા છે. મન સારથી છે. આત્મા દેહરૂપી રથમાં બેસનાર માલિક છે. ઇંદ્રિયોરૂપી ઘોડાને કાબુમાં રાખવાથી દેહ ધારેલે સ્થળે પહોંચી શકે છે. નહિતર તોફાની ઘોડાઓ ઉન્માર્ગે ઘસડી જઇ રથનો નાશ કરે છે. ગૃહસ્થ ધર્મને લાયક થવા માટે ઇંદ્રિયોના પ્રબળ વિષયોને મર્યાદિત કરવા–નિયમમાં રાખવા. ઇંદ્રિયોને પરાધિન મનુષ્ય ધર્મનો અધિકારી નથી.

આ પ્રમાણે પાંત્રીશ ગુણ રૂપ નીતિમય જીવનને ધારણ કરનાર મનુષ્ય સમ્યક્દર્શન પૂર્વક ગૃહસ્થ ધર્મના વ્રતો ધારણ કરવાને યોગ્ય બને છે.

इतिश्री तपागच्छीय श्रीमान मुक्तिविजयगणि शिष्य पन्यास कमलविजयगणि स्तच्छिष्य पन्यास केसरविजयगणि विरचित नीतिमयजीवनाख्य ग्रन्थ विक्रमीय संवत सप्तत्युत्तरैकोनविंशति सतवर्षे राजदुर्गं [राजकोट] नगरे समाप्तः

लेखक वाचकयोः शुभंभूयात् ।